

HASEKİ KONFERANSLARI • 1

GELENEKTEN
GELECEĞE

HASEKİ KONFERANSLARI

EDİTÖR: DR. ADİL BOR

YAYIN NO: 1 • BASKI, EYLÜL 2018 • EDITÖR: DR. ADİL BOR
TASARIM: NECMETTİN ASMA • İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	4
Günümüz Dünyasında İlim ve Âlim	7
Dr. Selim ARGUN	7
Yol Ahlakımız ve Değerlerimiz	23
Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ	23
Şûrânın Lüzum ve Ehemmiyetini İdrak Edebilmek	39
Cevdet SAİD	39
Din Eğitimi ve Kur'an'ın Rehberliği	49
Prof. Dr. Ali ÖZEK.....	49
Geçmişimizle ve Kendimizle Yüzleşmek.....	59
Prof.Dr. Mahmut KAYA	59
Sahabe Dönemi İhtilafları Üzerine Bazı Mülahazalar.....	75
Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN	75
Hint Altkıtasında İslâmî İlimlerin Gelişimi ve Tefsir İlmi	103
Prof.Dr. Abdulhamit BİRİŞİK.....	103
Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bağlamın Rolü	143
Prof. Dr. Şahin GÜVEN	143
Günümüzde Avrupa'da Din: Katolik Kilisesi Örneği	153
Prof.Dr. İsmail TAŞPINAR.....	153
Günümüzde Klasik Fıkıh Metinlerinin Anlaşılması Sorunu	167
Prof. Dr. Saffet KÖSE	167
Nûr-i Muhammedî İnancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları.....	204
Doç.Dr. Mahmut ÇINAR	204
Şiilik ve Selefilik Kıskaçında İslam Dünyası	236
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM.....	236
İnsan İlişkilerinde Güven ve Sevgi'nin Rolü	250
İbrahim Zeyd GERÇİK	250

Takdim

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi'nin 42 yılını geride bıraktığımız bu günlerde, ülkemiz için büyük öneme sahip bu Merkez'de 2015-2017 yılları arasında düzenlemiş olduğumuz konferansları müstakil bir kitap halinde istifadeye sunmak istedik.

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi 1976 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinde Aksaray semtinde kurulmuştur. Merkezin kurulduğu tarihlerde İslami ilimler alanında âdete bir fetret dönemi yaşanmaktaydı. Odağında Kur'an ve sünnetin yer aldığı temel İslam metinleriyle nitelikli bir iletişim kurulup sahih bilgiye ulaşmada büyük bir zaaf söz konusu idi. İşte bu ilmî fetretin yaşandığı bir ortamda Mehmet Savaş, Halil Günenç ve Abdurrahman Gürses Hoca Efendilerin öncülüğünde Haseki İhtisas Merkezi kuruldu ve böylelikle ülkemizde yeni bir ilmî geleneğin inşası başlamış oldu.

Allah'a hamd olsun ki, o günden itibaren bu ilmî gelenek zenginleşerek kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Bu vesileyle Haseki İhtisas Merkezini kurarak Diyanet İşleri Başkanlığımıza ve ülkemize önemli bir ilmî gelenek kazandıran muhterem Dr. Tayyar Altıkulaç Hocamıza sağlıklı uzun ömürler diliyorum.

Şu anda İhtisas Bölümü'nde okuyan öğrencilerimizin yarısı bayanlardan oluşmaktadır. Eğitim Merkezimizin İhtisas Bölümü'nden bugüne dek 1000, Aşere-Takrib Bölümünden ise 229 öğrenci mezun olmuştur.

Haseki İhtisas Merkezimizin ilmî geleneği, İslam'ın ana damarı olan Ehli-sünnet ve'l-Cemaat anlayışını esas almakta, farklı yorum sahiplerini dışlamayan, ötekileştirmeyen ve sürekli kendini yenilemeye çalışan bir ilmî yaklaşımı benimsemektedir. Böylece Haseki ilmî anlayışı; İslami ilimler geleneğiyle nitelikli bir iletişim kurarak topluma sahih İslami bilgiyi ulaştırmayı hedeflemektedir.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviyye doğru yorumlanmadığı takdirde, toplumların ıslahı için gönderilen İslam dini, maalesef o toplumların ifsadına yol açan bir araca da dönüştürülebilmektedir. Günümüzde şahit olduğumuz acı sahneler bu hakikatin açık bir tezahürüdür. Bu bağlamda İslam dünyasının mevcut sorunlarının, sahip olduğumuz İslami ilimler geleneğiyle doğru ve nitelikli bir iletişim kurulamamasından kaynaklandığına ve çözümün de söz konusu gelenekte olduğuna inanmaktayız.

Üç yıl yoğun bir eğitim vererek mezun ettiğimiz kıymetli hoca hanımlar ve hoca efendiler; "*Innemâ yahşâllâhe min ibâdihi'l-ulemâ'*: Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyar." (Fâtır, 35:28) âyet-i celîlesi fehvasınca, toplumu aydınlatmakta, örnek ve model din gönüllüsü şahsiyetler olarak toplumun ıslahı yolunda kalıcı hizmetlere imza atmaktadırlar.

Mart 2015-Mart 2017 tarihleri arasında İhtisas Merkezi'mizde gerçekleştirmiş olduğumuz on üç kıymetli konferansın konuşmacıları tarafından onaylanmış metinlerinden oluşan bu kitabımızın, kendimizi, mazimizi, mevcut durumumuzu, zaaf ve meziyetlerimizi daha yakından tanıyıp insanlığa şahitlik etme ve iyi örnek olma görevimizi hakkıyla yerine getirebilmesinde katkı yapmasını temenni ediyoruz.

Konferansları kitaplaştırma sürecinde istifadeye daha elverişli olması için konuşma metinlerine detaylı ilaveler yapan hocalarımız da olmuştur. Editörlük çalışmamız esnasında imla ve anlatım hatalarının tashihiyle yetinilmiş olup hocalarımızın imlâ tercihleri ve üslupları genel mânada korunmuştur.

Rabbimiz bizleri, yüce buyruklarının tüm dünyada hayat tarzına dönüşmesi için samimiyetle hizmet eden müttaki ve âlim kullarından eylesin.

Pendik, 31 Temmuz 2018

Dr. Adil BOR

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü

GÜNÜMÜZ DÜNYASINDA İLİM VE ÂLİM

Dr. Selim ARGUN

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Dr. Selim ARGUN

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

1971 Düzce doğumlu olan Argun, hafızlığı akabinde Bolu'da başladığı İmam-Hatip Lisesi'ni İstanbul'da tamamladı. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir yıl okuduktan sonra kaydını dondurarak Medine-i Münevvere İslam Üniversitesi'ne gitti ve bu üniversitenin Davet ve Usul İlimleri Fakültesi'nden pekiyi derece ile mezun oldu. Yüksek Lisans öğrenimini Güney Afrika Cumhuriyeti'nde University of Johannesburg'da tamamladı. Osmanlı Devleti tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cape Town'a gönderilen fıkıh âlimi Ebu Bekir Efendi'nin Güney Afrika İslam Düşünce ve Kültürüne Katkıları hakkında yazmış olduğu tezini 'şeref payesi' derecesiyle bitirdi.

Güney Afrika'da bulunduğu süre içerisinde Johannesburg'da kurmuş olduğu Language Center International adlı dil okulu ülkemizden yüzlerce gencin uygun şartlarda İngilizce öğrenmesine imkân sağladı.

Doktorasını Kanada'nın Montreal kentindeki McGill Üniversitesi'nde, "Osmanlı İlimiye Sınıfı, Vakıflar ve Elit Mücadeleleri (1789-1839)" başlığıyla 2013 yılında tamamladı. Doktora süresince aynı üniversitenin İslami İlimler Enstitüsü'nde dersler verdi. Bilimsel çalışmaları yanında Montreal İslam Konseyi yönetim kurulu üyeliği görevini yürüttü ve millet varlığımıza hizmet eden çeşitli sivil toplum kuruluşlarında gönüllü görevler üstlendi.

Uzun yıllar süren yurt dışı hayatından sonra 2013 yılında Türkiye'ye döndü ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atandı. Akademik faaliyetleri yanında, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yurt Dışı Vatandaşlar Danışma Kurulu üyeliği ile Diyanet İşleri Başkanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü İstanbul Çalışma Grubu Koordinatörlüğü görevlerini yürüttü. 13 Haziran 2017 tarihi itibarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğüne ve 4 Ekim 2017 tarihinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na görevlendirme ile atanan Argun, Sayın Cumhurbaşkanımızın

2018/71 sayılı kararnamesiyle 6 Ağustos 2018 tarihinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığına atanmıştır.

İyi derecede İngilizce, Arapça ve Fransızca bilen Argun, evli ve bir çocuk babası olup, bröveli dalgıçtır ve amatör olarak ney icracısıdır. Basılmış kitapları ve farklı dillerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى اله وصحبه اجمعين

Değerli hocalarım, meslektaşlarım ve kıymetli dostlarım hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum, Allah'ın rahmeti, bereketi ve âtîfeti üzerinize olsun.

Günümüz İslam dünyasının coğrafi ve sosyolojik tanımı nedir? “El-Âlemü'l-İslâmî” dediğimiz kavram muhayyile dünyamızda nereye tekabül eder? Ve asıl konumuz olan husus, buradaki ilmî seviye ne durumdadır? Temel vazifesi İslam'ın değişmez sabiteleri ile hayatın değişkenleri arasında sağlıklı bir denge kurmak olan ulemanın durumu nedir? XXI. yüzyılın yeni meydan okumalarına karşı kadîmi muhafaza ve cediti yorumlamakla mükellef olan yeni âlim prototipi nasıl olmalıdır? Âlem-i İslam'ı şarken ve garben, cenûben ve şimâlen çeşitli vesilelerle dolaşmış ve birbirinden farklı coğrafyalarda uzun yıllar yaşamış bir kardeşiniz olarak bu konudaki düşünce ve tekliflerimi siz kıymetli hocalarımla paylaşmak istiyorum. Şu anda aranızda kendimi evimde hissediyor gibiyim, zira İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesiyim ama aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir mensubuyum. Bu vesile ile sizleri de bilgilendirmek isterim; Baş-

kanlığımız, Yurtdışı İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde Beşiktaş Ertuğrul Tekke Camii haziresinde Diyanet Hariciyesine ar-ge çalışmaları desteği sunacak yeni bir birim kuruyor, oraya nezaret ediyorum. Burada Diyanet İşleri Başkanlığının günümüz İslam dünyası problemleri üzerine ve ekaliyât-i İslamiyeyle ilgili projelerine katkı sunmaya çalışacağız, sizlerin de desteğinizi bekliyoruz.

Malumunuz olduğu üzere, Diyanet İşleri Başkanlığımız, yıllara sârî olarak düzenlediği beş ya da altı seriden oluşan uluslararası sempozyumlar vesilesiyle dünyanın farklı bölgelerindeki paydaş kuruluş temsilcilerini, Diyanet İşleri Başkanlarını Türkiye'ye davet ediyor ve bu bölgelerdeki müslüman dini liderlerle iş birliği imkânlarını yeniden masaya yatırıyor. Bu çerçeveden olmak üzere geçtiğimiz günlerde İstanbul Beşiktaş'ta Asya-Pasifik Birinci Müslüman Liderler Zirvesi gerçekleştirildi. Ondan bir yıl önce aynı mekânda "Latin Amerika ve Karayip Adaları Müslüman Liderler Zirvesi" yapıldı, yaklaşık iki yıl önce de "Afrika Müslüman Liderler Zirvesi" oldu. İnşallah önümüzdeki yıl "Dünya Müslüman Azınlıklar Zirvesi"ne ev sahipliği yapacağız. Takip eden yıl içinde de bu zincirin son halkası olarak Dünya Müslüman Liderler Zirvesi gerçekleştirilecek inşaallah.

Bu toplantılar birçok açıdan son derece verimli oluyor. Öncelikle Dünya Müslümanlarının sorunlarına muttali oluyoruz, toplantıya iştirak eden temsilcilerin gözüyle, Türkiye ve Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışı algısını ilk elden öğrenme fırsatımız oluyor. Türkiye'den beklentilerin ne kadar yükseldiğinin farkına varıyoruz, hangi alanlara, ne ölçüde öncelik verilmesi gerektiği hakkında genel bir kanata sahip oluyoruz. Uluslararası çapta yapılan bu sempozyumların akabinde yapılan değerlendirme toplantılarında şu sorular belirgin bir şekilde gündeme geliyor: Acaba Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, mevcut beşeri kaynak, bütçe, imkân ve kapasitemizle dünya Müslümanlarının beklentilerine cevap verebilecek bir durumda mıyız? Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'nin kendi sektörlerinde dünya markası haline gelmiş, standart belirleyen ve bir başarı hikâyesi ortaya koyan kurumları arasına girebilir mi? Acaba imkânlarımızı maksimum seviyede kullanarak, en optimum şekilde var olan insan kaynağımızın kalitesini artırmak suretiyle, neler yapabiliriz? Bu mesele aslında bugün bir araya gelmemize vesilen olan husustur. Çünkü yine bu toplantıların ışığında çok net olarak ifade

edebileceğimiz bir konu da şudur: Âlem-i İslam dediğimiz coğrafyanın gözü Türkiye'nin üzerindedir. Bir örnek vereyim, geçen hafta İlahiyat Fakültesi Dekanımızla Fas'a gittik, orada beş devlet üniversitesiyle anlaşma imzaladık, hem öğretim üyesi değişim programı çerçevesinde hem de karşılıklı olarak öğrenci mobilizasyonu sağlama noktasında oldukça faydalı görüşmeler yaptık. Fas'taki önemli ilim merkezleri, Dâru'l-Hadis el-Haseniyye, Rabitatü'l-Muhammediyye li'l-Müslimîn gibi kurumlarla işbirliği mutabakat zaptı imzaladık. Dolayısıyla bir anlamda hem fakülte hem de Diyanet adına orada görüşmeler yaptık. Oradaki manzara şuydu:

Fas'taki Müslümanlar da gönül dünyalarını bize çevirmiş durumdalar, bizlere daha fazla işbirliği adına ortak proje tekliflerinde bulunuyorlar. Kardeş Fas halkının ülkemizi sandığımızdan daha çok yakından takip ettiğini fark ettik. Fas televizyon kanallarını incelediğimizde hemen her kanalda bir iki Türk dizisinin oynadığına şahit olduk. Alış-veriş esnasında bazı dükkân sahipleri bize Türkiye'deki bazı dizi oyuncularının isimlerini saydılar, itiraf etmeliyim ki şahsen birçoğunu tanımıyorum. Türkiye'nin cazibe merkezi haline geldiğini ifade ediyorlar. Ülkemizin siyasi durumu sebebiyle Türkiye'den geldiğinizi duyunca millî bir kahraman gibi muamele ediyorlar. "İslam'ın iftihar vesilesisiniz" diyerek beğeni ve hayranlıklarını en yüksek perdeden dile getiriyorlar.

Değerli Kardeşlerim, bu durum sadece Fas'a has bir durum değildir. "İ. Asya Pasifik Liderler Zirvesi"nde de aynı bakış açısını gördük. Adını dahi ilk defa duyduğumuz Samua Adaları'ndan, Christmas Adaları'ndan, Banuatu Adası'ndan Müslümanların bizi çok yakından takip ettiklerini, bizden büyük beklentilerinin olduğunu müşahede ettik. Ama en büyük beklentileri nedir, biliyor musunuz? Bunu kendileri şöyle ifade ettiler: "Bize dilimizi konuşabilen âlim insanlar, hocalar gönderin, bize İslam eğitim müfredatları, dilimize çevrilmiş dini eserler ve özellikle de gençlere yönelik dinimizi sahih bir şekilde öğretebileceğimiz kaynak kitaplar gönderin."

Değerli Kardeşlerim, binlerce kilometre uzaktaki Samua Adaları'ndaki Müslümanların ülke olarak bizden böyle bir beklentisi varsa bu hepimize kolektif bir sorumluluk yüklemektedir; bu vebal hepimizin omuzları üzerindedir. Peki, bu talepleri nasıl karşılayacağız? Demek ki evvela yabancı dil,

büyük bir engel olarak önümüzde duruyor. Lisan meselesi, Haseki Eğitim Merkezi'nde eğitim gören sizler için de çok önemlidir. Bunun üzerinde ayrıca duracağım.

Bu tür yeni meydan okumalara karşı dünya Müslümanlarıyla entegrasyon konusunda üzerimize düşenlere birazdan değinmeye çalışacağım. Ama öncelikle ve müsaadenizle kavramsal bir çerçeve çizmek istiyorum. Arkadaşlar, el-Âlemü'l-İslâmî veya The Muslim World, el-Ümmetü'l-İslâmiyye kavramı yerine ikame edilmeye çalışılan kavramlardır. Bizim kadim geleneğimizde "el-Âlemü'l-İslâmî" diye bir tabir yoktur. Biz XIX. yüzyıla kadar genelde "ümme" ve "Kur'an" kavramlarını kullandık. "İslam dünyası" kavramı çok sonraları kullanılmaya başlanmıştır ve "İslam ümmeti" yerine ikame edilmiştir. Bugün "İslam dünyası" diye işaret edilen coğrafya ise Batılı oryantalistlerin "MENA" tabir ettikleri bir coğrafyaya tekabül ediyor. "MENA" yani Middle-East and North Africa; Orta Doğu ve Kuzey Afrika demektir. Ancak Orta-Doğu vb kavramlar Avrupa merkezli üretilen (Eurocentric) kavramlardır. Maalesef bugün ortalama bir Dünya vatandaşının zihninde İslam dünyası denince, zihninde ağırlıklı olarak bu iki coğrafya canlanıyor.

Oysa gerçekte durum çok farklıdır. Eğer İslam dünyası tarif edilecekse bu durumda; dinin neşv-u nema bulduğu yer olarak Arapça konuşulan coğrafyayı, son hâkimiyet alanı olarak ele alındığında Türklerin hüküm sürdüğü bölgeleri, ve son olarak da meseleye demografik açıdan bakarsak İslam Ümmetinin nüfus açısından kahir ekseriyetini oluşturan bölge olarak düşündüğünüzde Asya ve Uzak Doğu Asya'yı esas almamız lazım gelir. Yani bugün yaygın bir şekilde algılandığı şekliyle, sadece Orta Doğu ve Kuzey Afrika İslam dünyasını temsil edemez. Zira bugün sayısal açıdan bakıldığında İslam Ümmetinin üçte ikisi Asya ve Uzak Doğu Asya'da yaşamaktadır. Dünyanın en büyük İslam ülkesi 250 milyonu aşkın nüfusuyla Endonezya'dır. Pakistan, Bangladeş ve Malay arkipelegosundaki binlerce takımada da yaşayan Müslüman nüfus oldukça büyük bir biokütleye tekabül eder. Dünyanın en büyük Müslüman azınlığı Hint al-kıta yarım adasında yaşıyor ve resmi verilere göre nüfusu 200 milyondur. Hintli müslüman liderlere göre ise Hindistan'da bunun iki katı civarında müslüman yaşıyor.

Demek ki ümmet coğrafyası asla ve asla Orta Doğu'ya ve Kuzey Afri-

ka'ya indirgenemeyecek kadar geniş bir coğrafyadır. Afrika kıtasında irili ufaklı onlarca Müslüman devlet var. Nijerya gibi devasa bir müslüman nüfus var. Öyleyse oryantalizmin zihinlerimize sunduğu tanımlamalara ve zihinsel taksimatlara karşı müteyakkız olmamız gerekmektedir. Bu tür düşünsel prangalardan kurtulmak için de öncelikli olarak tanımlardan ve tariflerden işe başlamalıyız. Çünkü oryantalizm tanıma amaçlı değil, tanımlama amaçlı oluşturulmuş bir akademik disiplindir. Zira tanımlayabildiğiniz, sınırlarını tahdit ederek çerçevesini belirleyebildiğiniz bir nesneye ya da kitleye hükmedebilir, üzerinde hâkimiyet kurabilirsiniz. O halde eşyayı, kişileri ve bölgeleri tanımlarken kullandığımız tabirler üzerine düşünmemiz ve gelişi güzel tanımlamalardan kaçınmamız gerekir. Rivayet olunur ki, hayvanlar âleminin mottosu 'parçala yoksa parçalarlar, insanlar âleminin mottosu ise, tarif et, yoksa tarif ederler' şeklindedir. Öyleyse yeni âlim profiline olmazsa olmazlarından bir tanesi, Oryantalist tanımlamalarla televvüs etmiş olan zihin dünyamızı yeniden sahih kavramlarla inşa etmek için çaba sarf etmek, bu uğurda gayret göstermek olmalıdır.

İkinci olarak bugün karşı karşıya olduğumuz büyük meydan okumaları ve devasa sorunları daha iyi anlamlandırabilmemiz için Ümmet-i İslam'ın tarih boyunca karşı karşıya kalmış olduğu ve fiziki varlığına kasteden büyük meydan okumaları tarihsel bir teselsül içerisinde kısaca hatırlamak yerinde olacaktır. Böyle bir yaklaşım, özellikle de çıkış yolu bulma noktasında tarihî tecrübelerden nasıl istifade edebiliriz soruna da, hiç şüphesiz ışık tutacaktır.

Üç Büyük Meydan Okuma

1400 yıllık medeniyet tarihimize baktığımız zaman tarihsel olarak üç büyük meydan okumayla karşılaştığımızı fark ederiz. Bunların birincisi **haçlı savaşlarıdır**. Avrupa ile Kudüs arasındaki bütün İslam memleketlerini parçalamak üzere Papalık tarafından organize edilmiş ve iki yüz yılı aşkın devam eden savaşlar silsilesidir. Ancak kıta Avrupa'sından yola çıkan ve önlerine çıkan her yerleşim birimini din ayırımı göz etmeksizin yağmalayan bu insanları sarsan hakikat, işgal etmeye çalıştıkları bu coğrafyadaki Müslümanların ulaştıkları kültür ve medeniyet seviyesinin ne kadar üstün olduğunu görmeleridir. Bu savaşlar, dini argümanlarla formüle edilmiş ama esasta

kaba kuvvete dayalı bir yağma hareketinden ibaretti. Herhangi bir ilmî ve entelektüel iddadan yoksundu bu yüzden de tahribatı kalıcı olmadı. Müslümanlar insanlık tarihinin akışı içerisinde uzun sayılmayacak bir sürede daha mâmur medeniyet merkezleri inşa ederek bu meydan okumaya cevap verdiler.

İkinci büyük meydan okuma **Moğol istilasıdır**. Birincisinden daha acımasız ve insafsız bir işgal ve istila hareketidir. İslam adına var olan her türlü değerın ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Dönemin vak'anüvisleri hareket eden her canlının Moğol vahşetinden kendisini kurtaramadığını, şehirlerin yakılıp yıkılarak yağmalandığını çarpıcı tasvirlerle anlatır. Moğolların tarihte eşine nadir rastlanır bir kinle kütüphanelere saldırdığını ve el yazması binlerce nadide eseri Dicle ve Fırat nehirlerine atıp bir medeniyeti kökten yok etmeğe çalıştığını ve atılan kitapların mürekkebinden dolayı nehirlerin günlerce siyah renkte aktığını aktarır. Ancak, bu meydan okuma ile birinci meydan okumanın ortak paydası kaba kuvvet üstünlüğü ile ilmi ve fikri boyut yoksunluğudur ve bu sebeple Moğol istilasının zararları da aynı Haçlı Savaşları gibi uzun vadede kalıcı olmamıştır. Buna mukabil, İslam medeniyeti yetiştirdiği ilim adamları ve mütefekkirlerin sayesinde yeniden bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Ayrıca bu saldırı, Moğolların İslamlaşması ve kültürel açıdan erimesiyle son bulması açısından da dikkat çekicidir.

Üçüncü büyük tehlike ise, yine ilk meydan okumada olduğu gibi Avrupa merkezlidir ve XIX. Yüzyılda cereyan eden sömürgeleştirme harekâtıdır. Bu asır aynı zamanda عصر التصیر Hristiyanlaştırma yüzyılı olarak da bilinir. Başta Ümmet coğrafyamız olmak üzere dünyanın birçok farklı bölgesi, XIX. yüzyılda hem askeri hem de kültürel anlamda emperyalist bir istilaya maruz kalmıştır. Dünya karasal yüzölçümünün % 15'ini oluşturan Avrupa, yüzyılın sonunda oran itibarıyla dünyanın % 85'ine hükmeder hale gelmiştir. Bu sonuncusu işte en büyük ve varoluşsal meydan okumadır. Birinci ve ikinci meydan okuma sadece askerî olduğu için kalıcı olmamıştı, ancak üçüncüsü hem geniş tabanlı ilmi keşiflere dayanan ateşli silah üstünlüğüne, hem de zihinsel açıdan sömürgeleştirilmiş nesiller yetiştirmeye dayanan gizli bir ajandaya sahip olması hasebiyle diğer iki meydan okumadan farklılık arz etmektedir. Bu kültür emperyalizminin etkisi, diğer meydan okumalara karşın daha uzun vadeli ve kalıcı olmuştur ve sıkıntılarını bugün bile hala

hissetmekteyiz. Bu akımın en büyük sonuçlarından birisi ulus devletçilik anlayışının dünyada hızla yayılmasına imkân sağlamasıdır ve netice itibarıyla üç büyük imparatorluğun yıkılmasına neden olmuştur. Milletlerin kendi ulus devletlerini inşa etme hevesine kapılarak bağlı bulundukları siyasi rejimlerden ayrılarak müstakil devlet kurmak için iç savaş dâhil her türlü yola teşebbüs etmesi bugün Âlem-i İslam'ın başındaki en büyük belalardan biridir. Çünkü ulus milliyetçiliği esasen bir tür mikro milliyetçilik akımıdır ve herhangi bir etnik yapının üstünlüğü fikrine dayanır. Hz. Peygamber (sav)'in cahiliye olarak tanımladığı, yok ettiği ve ümmeti arasında tekrardan nüketmesinden korktuğunu ifade ettiği bir husustur. Oysa İslam kabile mensubiyetinden ziyade akide aidiyetini önceleyen bir anlayışı esas alır. Bu yönüyle İslam, kalp bağını kan bağına tercih eden siyasi bir örgütlenme anlayışını yönetim felsefesinin temeli olarak görür.

Ulusçuluk fikrinin yaygınlaşması ile Rusya, Avusturya ve Osmanlı parçalanmıştır. Bunu ilk fark eden ve Pan-ottomanizm fikriyatı ile cevap veren Sultan II. Abdülhamit'tir. Balkanlar elden çıkınca Panislamizm siyaseti ile teb'a bir arada tutulmaya çalışılmıştır. Misâk-ı Millî sınırlarına sıkışıp kaldığımız şu günlerde ise şer odakları Anadolu coğrafyasındaki ahenk ve insicamı bozmak için ellerinden gelen her türlü gayreti sarf etmekte.

Şimdi biz eğer ümmeti İslam'ın yeniden dirilmesini istiyorsak asabiyyetin bir türevi olan mikro milliyetçilik taassubunu, kazandırdıklarını ve kaybettirdiklerini muhasebe ederek yeniden sorgulamamız gerekir. Diğer taraftan modern tarih sosyologları ulus devletleşme sürecinin henüz bitmediğini iddia etmektedir. Yakın bir tarihte dünyadaki ulus devlet sayısının bini aşacağını, ve insanlık tarihinin yeni bir yönetim sistemi ile tanışacağını bunun da global yönetim sistemi olduğunu ön gördüklerini ifade ediyorlar. Buna göre küçük ölçekli siyasi rejimlerden oluşan binin üzerinde devlet yapılması olacak ve bunların askerî, güvenlik ve bilişim işleri başta olmak üzere bir çok hizmeti çok uluslu şirketler tarafından tedarik edilecek ve dünya artık global markalar tarafından yönetilen bir sisteme doğru evrilecektir. Bu konuda oldukça geniş bir literatür vardır, incelemenizi tavsiye ediyorum.

Dolayısıyla, eğer İslam ümmetinin birlik ve vahdetinden bahsedeceksek, en temel problemlerimizden biri olarak bu durumun farkında olmamız ve

müslüman âlimler olarak bir açılım sunmamız gerekir. Etnik bölünmelerin artarak devam etmesi karşı tarafın işine geliyor. Eğer ki Arap, Türk veya Kürt milliyetçiliğinin temelde oryantalizmin bir ürünü olduğunu fark edemezsek dağılmaya mahkûmuz! Oryantalizm bu nokta-i nazardan İslam dünyasına maalesef nüfuz etmiştir, adı müslüman olsa da oryantalist düşünce yapısına ve zihin refleksine sahip bir entelektüel sınıf maalesef oluşmuştur.

Bugün var olan Boko Haram, Eş-Şebab gibi literalist, selefi hareketler, üzerinde iyi çalışılarak ortaya çıkartılmış ayrılıkçı yapılardır. Diyanet camiası olarak bütün bu alanlarda uzmanlık çalışmaları yapmamız gerekiyor. Araştırılmış bilgi eksikliği ülkemizin en temel sorularından biridir. Bunun için çok emek vermek ve zaman ayırmak gerekiyor. Değerli arkadaşlar, uzmanların belirttiğine göre bir Doktora derecesi için ortalama 10 bin kaliteli saat harcamanız gerekiyor. Dünyanın neresine giderseniz aşağı-yukarı bu durum böyledir. Bir ilim dalının önemli bir sorunu için zaman ve konu daraltması yaparak ortalama 10 bin kaliteli saatinizi verdiğinizde size doktora payesi verilir ve bir konuda üniversal anlamda uzmanlığınız kabul görür. Dünyada nüfusuna göre kişi başına düşen en fazla doktoralı insan sayısının hangi ülke ya da ülkelerde olduğuna bakmak bugün içinde bulunduğumuz ortamı tahlil için yeterlidir.

Bugün İslam ümmetinin karşı karşıya kalmış olduğu meydan okumalara karşı gerekli cevapları, zamanında ve en doğru bir şekilde verebilmemiz için alanında uzman bir araştırmacı ordusuna ihtiyacımız vardır. Bu meydan okumalara sathî, yüzeysel bilgi ve yaklaşım metotlarıyla karşı koymak asla mümkün değildir. Bakınız size kendi hayatımdan bir örnek vereyim. Ben uzun yıllar Kanada'da bir üniversitede Arapça dersleri verdim. Öğrenciler arasında İsrail Ordusu'ndan, sınıfa başında kippasıyla gelip, verilen ödevleri on parmak Arapça klavyede yazıp getiren doktora öğrencileri vardı. Fasih Arapça yanında Irak âmmicesi de öğrenmek istiyorlardı. Gerekçe olarak da Amerikan Dış İşleri Bakanlığında daha kolay iş bulabildiklerini söylüyorlardı. En iyi notları onlar alıyordu, çünkü hedeflerine odaklanmış öğrencilerdi.

Zamanımızın meydan okumalarına karşı koymak ancak zamanın gerektirdiği ilimleri tahsil etmekle mümkün olabilecek bir iştir. O yüzden benim

âcizane tavsiyem, birikim odaklı bir ilmi hayat planlamalı, kariyer odaklı gelecek planları yapmamalıyız. Asıl olan insanın kendisini çok yönlü ve inter-disipliner olarak iyi yetiştirmesidir. Bakınız size bir çarpıcı örnek veriyim. Asya-Pasifik Müslüman Liderler Zirvesi'nde İspanyolca eğitim veren İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi açılması gündeme geldi. Çünkü başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere tüm Dünyada bir milyardan fazla insan İspanyolca konuşuyor ve bu dilde maalesef yeterince kaynak kitap ve ders verebilecek hocamız yok. Oysa bölge kökenli bazı dostlarımızın belirttiğine göre, Latin Amerika İslam Medeniyetinin ikinci Endülü'sü olabilecek bir potansiyeli haiz bir coğrafya ve biz maalesef İspanyolca bilen elemanımız olmadığı için o coğrafyalara hizmet götüremiyoruz.

Bugün dünyada çeşitli sebeplerden meydana gelen ve artık bir güvenlik meselesi haline dönüşen, şiddeti referans alan dini hareketler problemi var. Buna karşı Doğu'nun kadim erdemi ile moderniteyi kendi şartlarında sağlıklı bir şekilde mecz edebilmiş bir Türkiye modeli var. Bu model dünyanın birçok farklı coğrafyasında merak ediliyor. Türkiye Batıyı en iyi bilen ve yorumlayabilen İslam ülkesidir. Geçen ay, Çin'in Hubei Eyalet Hükümeti bize başvurarak Türkiye'deki İslam tecrübesini önemsediklerini, Anadolu İslam geleneğini hakkında daha çok bilgi edinmek istediklerini ifade ettiler. Bu tür taleplere kayıtsız kalamayız.

Devir ulemasından beklenen, fikhî meselelerimize çözüm üretebilmenin ötesinde, insanlığın ortak problemlerinin teşhis ve tedavisine yönelik proje tekliflerini asrın idrakine sunabilmesi, bu donanımına sahip olmasıdır. Okuyan, araştıran ve sorgulayan bir gençlik var artık karşımızda, ama maalesef buna karşılık, okumayan, kendisini yenilemeyen ve sorgulanmaktan hiç hoşlanmayan bir din adamı olgusu ile karşı karşıyayız. Makas açığı günden güne büyüyor. Çok geç olmadan hoca yetiştirme sistematüğünü ciddi olarak gözden geçirmeliyiz.

Diğer taraftan bakınız, tarihte Kudüs, Şam, Kahire, Bağdat ve İstanbul çok kültürlü, çok dinli mozaiğe sahip, bireylerin ve toplumların birlikte yaşamasının İslam hukuk normları vasıtasıyla garanti altına alındığı şehirlerdi. Avrupa şehircilik tarihine baktığımızda böyle bir çoğulcu sosyalizasyona yakın zamana kadar sahip olmadığını görüyoruz. Osmanlı uygulaması ör-

neğinde Pax-Ottomana da denen bu Osmanlı Barışı, göçün uluslararası bir sorun haline geldiği günümüzde bütün dünyanın ihtiyacı olan yönetim anlayışıdır. Bunu anlatacak olan insanlar da yine ulema'dır.

Genelde Türkiye'den, özelde ise Diyanet İşleri Başkanlığından olan beklentilere örnek vermeye devam edecek olursak, Güney Kore'den ciddi bir talebin olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki, ülkedeki İslam Dininin tarihi bizim NATO üyesi olarak savaşa girdiğimiz günlere tekabül ediyor. Güney Kore'den bir müslüman lider, "İslam'ı buraya siz getirdiniz. Sonrasında bir daha gelmediniz, Güney Kore sizi bekliyor." diyerek hem Seul Merkez Camiinin yapımı noktasında, hem de Dini Yayın faaliyetleri açısından ülkemizden beklentilerini ifade etmektedir.

Davetlimiz olarak gelen, Maldiv Adaları Müslümanları lideri ise; "Maldivler, Dünyada 'Ülkenin değiştirilemez resmi dini İslam'dır ve şariat kanunlarına muhalif hiçbir kanun Maldiv parlamentosundan geçemez' ifadesinin Anayasasında yazılı olan tek İslam ülkesidir. Bizde selefiler kanuni olarak okul açamazlar. Biz Hanefi'yiz. Sizin İmam-Hatip Lisesi modeliniz güzel, neden gelip bu okulları Maldiv Adalarında açmıyorsunuz, biz her türlü desteği vermeye hazırız." demiştir. Son olarak, Pakistan 11.000'den fazla medresenin olduğu, ama merkezi bir idari kontrolün olmadığı bir diğer İslam ülkesidir. Medreselere ilaveten yaygın anlamda seküler okullar da vardır. Pakistan Din İşleri Bakanlığı, İmam Hatip Lisesi modelinin ülkede kutuplaşmayı artıran medrese ve seküler eğitim sistemi içerisinde iyi bir denge unsuru olabileceğini düşünüyor ve bu yönde gerekli alt yapı çalışmalarına devam ediyor, desteklerimizi bekliyor.

Değerli Arkadaşlar, kısaca ifade etmek gerekirse, biz yönümüzü nereye çevirirsek çevirelim insanlar bizden medet umuyorlar ve bir beklentileri var. Türkiye tartışmasız bir şekilde Ümmet-i İslam'ın ilham havzası haline gelmiştir. Bütün bu coğrafyalarla iletişime geçebilmemiz için kesinlikle yabancı dil öğrenimini yaygınlaştırmamız gerekiyor. Ahmet Cevdet Paşa hatıratında 'ben Fransızca'yı Osmanlı ulemasından gizli gizli öğrendim.' diye yazar. O devrin ilmiye sınıfındaki yerleşik algıyı ve 'öteki' tasavvurunu yansıtmaması açısından ibretlik bir hadisedir. Buradan o dönem Osmanlı ilmiye sınıfına mensup birinin 'gavurca' öğrenmesinin ulema tarafından ayıplanabilir

bir durum olarak değerlendirildiğini anlıyoruz. Fakat Cevdet Paşa merhum, ulemanın bu konuda yanlış düşündüğünü fark etmiş, Fransızca'yı gizlice öğrenmiş, Avrupa matbuatını yakından takip etmiş ve nihayetinde hukuk alanında referans kitap haline gelecek olan "Mecelle"yi yazmıştır. Mecelle'nin en önemli özelliği yerli bir kodifikasyon çalışması olmasıdır. Bu çalışma hukuk tarihimiz açısından kilometre taşı kabul edilebilecek önemli bir çalışmadır. Çünkü Avrupalı oryantalistlerin döneme dair meşhur iddialarından birisi şudur; "İslam hukuku kadı adaletinden ibaret bir hukuk sistemidir. (Qadi Justice) Sizde 'şu suçun cezası şudur' gibi her suçun net bir cezâ karşılığı yoktur. Davacı ve davalı gelir, kadı onları dinler ve mahkeme sonucunda kadı indî bir karar verir. İşte bu yüzden İslam hukuku kadı hukukudur. Ama Avrupa hukuku mer'îdir, yazılıdır ve kodifiye edilmiştir. Hangi suça hangi cezanın verileceği önceden bellidir." Bu tartışmaların temelinde XIX. yüzyılda İstanbul'da sayıları binleri aşan ecnebi tüccarların mahkemelerinde büyük sıkıntıların meydana gelmesi ve bu davaların çözümü için Avrupa'nın baskı uygulamasının önemli rol oynadığını görmekteyiz. Bu durum karşısında Osmanlı uleması üç farklı şekilde tepki ortaya koyuyor: Bir kısmı, Fransa hukuk sistemini adapte edelim ve uygulayalım diyor. Diğer kısmı, İslam memleketinde Fransa'nın hukukunu tatbik edemeyiz, şer'-i şerif yeterlidir diyor. Diğer taraftan Ahmet Cevdet Paşa da; "Biz ne Batı'yı tercih edelim ne de bunların iddialarına cevap vermezlik yapalım" diyor ve Mecelle'yi yazıyor. Mecelledeki ahkâmı tabiri caizse madde madde kodifiye ediyor. Ve büyük bir toplumsal soruna çözüm getirmiş oluyor. Mecelle bugün dahi yeri doldurulamayan eşsiz bir kaynaktır. Tabii ki Cevdet Paşa'nın bu başarisında Batı'daki gelişmelerden haberdar olmasının etkisi büyüktür.

Değerli Hocalarım, Yüksek ihtisasa dayalı din eğitimin verildiği kurumlar olarak Haseki Eğitim Merkezleri de yurt dışında merak edilen ve rağbet gören bir diğer kurumumuzdur. Bu merkezlerde de bölgesel olarak uzmanlaşmaya doğru gidilse isabetli olur düşüncesindeyim. Söz gelimi bazı illerdeki merkezler belirli yabancı diller üzerine ve dünyanın değişik coğrafi bölgelerindeki Müslümanların meseleleri üzerine ağırlık verebilirler. Bir örnek üzerinden meseleyi biraz daha tavzih edeyim. Dünyanın en kalabalık Katolik nüfusunun yaşadığı (205 Milyon) ve Güney Amerika'nın en büyük ülkelerinden biri olarak kabul edilen Brezilya'da Portekizce konuşulmakta-

dır ve Brezilya Müslümanlarının ifadesiyle İslam kültür mirasının % 1'i dahi Portekizceye çevrilmiş değildir. Var olan İslami literatür ise, İslam hakkında genel bilgiler içeren ve ihtidaya davet eden kitaplardan ibarettir ama yeni müslüman olmuş bir Brezilyalıya İslam'ın beş temel şartını ve ibadetlerini tarif edecek kitap sayısı yok denecek kadar azdır. Bir Eğitim merkezimizde Portekizce bilen birkaç hocamızın olması, Portekizce konuşan imamlara Haseki müfredatının tedris edilmesi, Portekizce fıkıh ve akaid alanında eserler yayımlanmasının ne kadar önemli bir boşluğu dolduracağı izahtan varestedir bir durumdur.

Dünya Müslümanlarının içinde bulunduğu zor şartlar ve Türkiye'nin son yıllarda yakalamış olduğu uluslararasılaşma ivmesi, bizi global ölçekte düşünmeye ve hizmetlerimizi uluslararası seviyede planlamaya zorlamaktadır. Ancak hala, Uluslararası İslam üniversitemiz kurulamadı. Medine, Sudan, Pakistan, hatta Mali'de bile var. Türkiye'de uluslararası bir üniversite kurulduğunda okutulacak ders kitapları ve ders verecek hoca kadrosu açısından ne kadar hazır olduğumuzu da ayrıca düşünmeliyiz. Bunları başkalarından bekleyemeyiz, beklersek de bir yere varamayız. Diyanet camiası olarak bu devasa sorunlara sırtımızı dönmeyiz, tabiat boşluk kabul etmez, biz yapmazsak birileri gelir ve o boşluğu doldurur. Bu açıdan ben bu günkü sohbetimizi önemsiyorum.

Konuşmamın başında tarihimizde üç büyük meydan okumayla karşılaştığımızı ifade etmiştim. Sonuncusu bizi can evimizden vurdu. İcazet geleceğinden, Şehadet (diploma) geleneğine geçişle eğitim sistemlerimiz değişti, dini ve hayrî kurumlarımızı finanse eden vakıf sistemimiz tarumar edildi. Âlim sayısı hızla azaldı. Ve mensup olduğumuz medeniyet değerleri ile yabancılaşma tehlikesi ile karşı karşıya kaldık. Her şeyden ve hepsinden en önemlisi ise, yaşanan travma neticesinde bir yenilgi psikolojisinin oluşması ve medeniyet mensuplarımızın özgüvenini yitirmesidir. XIX. yy. meydan okuması bizde özgüven zafiyetine sebebiyet verdi. Değerli arkadaşlar, medeniyet tarihçilerinin üzerinde ittifak ettikleri bir husus da şudur, bütün medeniyetlerin yükseliş ve çöküş nedenleri vardır. Bunlar içerisinde dâhili ve harici sebepler vardır. İnsan eliyle olanlar vardır, insanoğlunun iradesi haricinde meydana gelen ve ön görülemeyen kevnî sebepler vardır. Ama çöküş sürecine giren tüm medeniyetlerin ortak özelliği, mensuplarının ben

idrakini ve onları ayakta tutan öz güvenlerini yitirmeleridir. Ulemanın en önemli görevlerinden bir tanesi de, en zor şartlarda ve buhran dönemlerinde dahi etrafındaki insanlara öz güven aşılamak ve motive etmektir. Çok şükür, geçen yüzyıl sarsılan öz güven şimdi tekrar inşa edilmeye başlandı. Kendimizden emin olmamız gerekir, kendimize ve insanımıza güvenmeliyiz. Şarkta ve garpta dolaştığınız zaman görürsünüz, bizim ülke olarak sadece İslam âlemine değil tüm dünyaya sunabileceğimiz çok büyük katkılar var. Ama biz potansiyelimizin farkında değiliz. Tarih okumaları gösteriyor ki, İslam Medeniyeti tarihi boyunca varlığına kasteden bütün meydan okumalara karşı ilme dönüş hareketlerini ihya ederek cevap vermiş ve bu yolla ayakta kalabilmiştir. Bugün de yapılması gereken budur, israf derecesinde eğitime yatırım yapmamız gerekmektedir.

Başarılı milletlerin fertlerinin sağlam bir özgüvenle yetiştiğini çok net bir şekilde ifade edebiliriz. İlahiyat ve Diyanet camiasına bu noktada büyük görevler düşüyor. Eğer öğrencilerimiz ve gençlerimizde güçlü bir özgüven duygusunu inşa edersek, Allah'ın izniyle dünya çapında işler yapabiliriz.

Anadolu Ajansı Genel Müdürü bir röportajında: "İslam coğrafyası yaklaşık 130 yıldan beri kendi aralarındaki haberleşmeyi beş haber ajansı üzerinden yürütmüş: Suudi Arabistan Yemen'le ilgili bir haberi Reuters'den, Pakistan Afganistan ile ilgili bir haberi Assoc. Press'den alıyor. Beş büyük haber ajansı var ve bunlar haberleri ve haberlerin oluşturacağı kamuoyu algısını inşa ediyorlar! Anadolu Ajansı olarak bu işte biz de varız deyip en büyük ofisimizi Kahire'ye kurduğumuz zaman başımıza gelmeyen kalmadı." Şeklinde ibretlik bir beyanatta bulunmuştur.

Biz İslam dünyasıyla bu ajanslar üzerinden haberleşeceksek, ümmet uleması varlığına kasteden meydan okumalara karşı ortak hareket edemeyecekse, biz hala oryantalistlerin ürettiği kavramlarla dinî meselelerimizi konuşacaksak, inanın bu şekilde bir yere varamayız. Ümmet fertlerinin zihnen ve kalben birbiriyle yakınlaşması meselesinde bize büyük görevler düşmektedir. Mutlaka ama mutlaka kendi kavram dünyamızı oluşturmamız lazım. İngilizcede yeni bir kavram oluşturmak ile demir para basmak için aynı ifade kullanılır; (coin a term) çünkü yeni oluşturulan bir kavram da yeni basılıp piyasaya sürülen madeni bir para gibi uzun süre tedavülde kalmak-

tadır. Öyleyse kavramlarımızı oryantalist tanımlamalardan ayırmalıyız. Biz iddia sahibi bir milletiz. Görünen o ki, önümüzdeki zaman diliminde bizden küresel ölçekteki sorunların çözümlerine dair daha fazla pozitif katkı sunmamız bekleniyor. Yeni dönemin ulemasını da bu şartları göz önünde bulundurarak yetiştirmek zorundayız.

Sözlerimi Tanzimat döneminin mottosu haline gelen ve hâlen geçerliliğini muhafaza ettiğini düşündüğüm şu cümle ile bitireyim; 'Devamu'l hal minel muhal, ya yeni hal, ya izmihlal'...

Hepinize, göstermiş olduğunuz dinleme nezaketinden ötürü ayrı ayrı teşekkürlerimi arz ediyor, mümtaz heyetinizi en derin sevgi ve muhabbetlerle selamlıyorum, Allah 'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

YOL AHLAKIMIZ VE DEĞERLERİMİZ

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

İstanbul Müftüsü

10 Ocak 2018

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

İstanbul Müftüsü

İzmit/Karaabdülbaki 1952 doğumlu. 1963'te Akmeşe Bölge İlkokulu'nu, 1970'te Adapazarı İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl İzmit Sarımeşe köyünde üç ay süreyle imam-hatiplik yaptı. 1974'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. 1974-77 yılları arasında Bakırköy Şenlikköy Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği, Gaziosmanpaşa İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenliği ve müdür yardımcılığı yaptı. Kasım 1976'da açılan asistanlık imtihanını kazandı ve Şubat 1977'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Tasavvuf ve Tarihi asistanı olarak göreve başladı. Vatani görevini Mart-Temmuz 1981'de Burdur'da kısa dönem olarak tamamladı.

Mayıs 1983'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Doktor" unvanını kazandı. Aynı yıl M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde "Yardımcı Doçent" oldu. 1986-1987 yılları arasında bir yıl süreyle sahasında araştırmalar yapmak üzere Mısır'a gitti. 1989'da "Doçent", 1996'da "Profesör" oldu.

Neşredilmiş otuz kadar eseri, muhtelif dergilerde yayınlanmış makaleleri, ansiklopedi maddeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli bilimsel toplantılarda sunulmuş pek çok tebliğleri bulunmaktadır. Eserlerinden ve makalelerinden bir kısmı İngilizce, Rusça, İtalyanca, Macarca ve Arnavutça'ya tercüme edilmiş, Kazak ve Azeri dillerine uyarlanmıştır.

30 Aralık 2010 tarihinde yaklaşık 34 yıl görev yaptığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeliğinden T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığına atandı.

12 Ocak 2017 tarihinde İstanbul Müftüsü oldu. Evli ve beş çocuk babasıdır.

Allah'ın selamı, rahmeti, feyzi, bereketi ve âtifeti üzerinize olsun.

Gününüz bereketli olsun. Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi din ve diyanet hizmetlerimizde çok önemli bir yere oturuyor. Çünkü 1975 yılını 1976'ya bağlayan sene açılan bu müesseseler Türkiye'deki geleneksel din eğitiminin, din hizmetinin ana kaynaklarla irtibatını kurmak üzere kuruldu. Hamdolsun o günden bugüne çok önemli hizmet ve fonksiyonlar icra etti. Ama tabii ki arzu edilen hukuki statüye ulaştırılamadı.

Bir müjdeli haber vereyim. Diyanet Akademisinin kurulması tekrar gündemde. Ben altı yıl Diyanet İşleri Başkanlığında Başkan yardımcısı olarak çok mücadele ettiğim konulardan birisiydi bu. Her sene, sene başında başkan bey ve yardımcılarıyla beraber oturuyor ve buranın akademi olması ile ilgili neler yapılır konusu üzerinde çalışıyorduk. Ama birtakım mâniler çıkıyor ve olmuyordu. Şu anda hem bakan hem başkan düzeyinde ve şu andaki pozisyon itibarıyla bu sene tamamlanacak gibi görünüyor.

Diyanet Akademisinin olması Diyanet teşkilatı için büyük bir öneme sahip. Dini İhtisas Merkezlerinde gerçekten müktesebat çok güzel. Arkadaşlarımız, hocalarımız çok gayretliler. Ancak bu müktesebat ve gayrete uygun sosyal bir statü kazandırılmadı. Hem kursiyerlerimize hem de özellikle kurumumuza büyük faydaları olacaktır. Akademinin gerçekleşmesi; yâni hocaların akademi unvanıyla adlandırılmış olması onların sosyal statüleri ve burada devamları konusunda önlerini açacaktır. Ayrıca kursiyerlerimizin ve personelimizin buraya daha rahat devam etmelerini sağlayacak diye düşü-

nüyorum.

Şu an on tane Dini Yüksek İhtisas Merkezimiz var. Onlardan başlanarak ve her birinin farklı fonksiyonları olacak şekilde bir tasnif yapılarak kanun hazırlanıyor. Merkez teşkilatında görev yaparken hazırlamıştık. Onun üzerinde ufak bir tadilat yapılarak herhalde bu sene kuvveden fiile geçirileceğini ümit ediyorum.

Adalet Akademisi Diyanet birikiminden örnek alınarak ortaya çıkan bir kurumdur. Dört sene önce hayata geçti. Benzer başka akademiler kuruldu. Ama Diyanet Akademisi nedense kurulmadı, kurulamadı. Eğitim kurumu olarak kurulmasının önünde engeller var. Ama bir mesleki kuruma eleman yetiştirme unvanıyla açılmasının önünde engel olmadığı anlaşıldı. İnşallah tamamlanmış olur diye düşünüyorum.

Bendeniz bugün kısa süre içerisinde sizlere neler söyleyeceğimi ben de merak ediyorum. Bakalım, bismillah deyip yola çıkalım. Yol ahlakımız, yol değerlerimiz üzerine konuşmak üzere yola çıktım.

‘وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ...’ ayet-i kerimesi, Rahman’ın kullarının bir hayat yolculuğuna çıktıklarını ifade ediyor. İşte o hayat yolculuğunun hangi yol üzerinde olacağı ve hangi şartları taşıyacağı meselesi üzerinde bazı değinmelerim olacak. Özellikle Diyanet mensupları adına, Haseki İhtisas Merkezi mensupları adına bizim nelere sahip olmamız, hangi konularla ilgili eksiklerimizi tamamlamamız gerektiği babında bazı değerlendirmeler yapmak istiyorum.

Malum sırat-ı müstakim talebi bizim kırk rekât namazda yaptığımız ‘*ih-dina’s-sirata’l-müstekim*’ ayetiyle başlıyor. Ve tabii engellerimiz de var. Birincisi; o sırat-ı müstakim üzerine oturmak üzere Allah’tan izin isteyen şeytan ve içimizdeki nefis bunun en büyük düşmanları. Sırat-ı müstakimin de Allah’ın kendilerine nimet verdiği dört sınıf insanın yolu olduğunu Nisa suresindeki ayet-i kerimede Allah Teâla ifade ediyor. Onlar da **nebler, siddıklar, şehitler ve salihler**. İşte bu hayat yolculuğunda bizim rehberlerimiz de, model şahsiyetlerimiz de bu dört sınıf insanlardır.

Önce nebilerdir. Nebi olamayacağımıza göre onun altındaki siddık, şehit ve salihler zümresinden olmak üzere yola çıkıyoruz. İşte burada bize lazım

olan yol değerlerimiz var. Bizim bu yol değerlerimiz nelerdir? Onlardan bahsettikten sonra yol ahlakının ortak vasıflarına temas edeceğim. Ve ondan sonra da inşallah vakit kalırsa bizim kılavuz ve rehberlerimizle ilgili temas edeceğim birkaç konu var. Ve en son bizim Diyanet ve ihtisas olarak kurumsal kimliğimizdeki özelliklerimizle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyorum.

Bizim yol değerlerimizi dört temel maddede toplamak mümkün. Birincisi; uhuvvettir. Bizim yol değerlerimizin ilki uhuvvettir. İkincisi; meveddettir. Üçüncüsü; merhamettir. Dördüncüsü ise; adalettir.

Uhuvvet; yol değerimiz olarak bizim Efendimiz (s.a.)'in de; "Hakku'l-müslimi ale'l-müslimi hamsün...? " diye anlattığı o beş temel değerle buluşmaktır.

Meveddet ve **muhabbet** ise hayatın devamı adına bizim birbirimizden beslenmemiz ve birbirimizin duygularıyla beslenmemiz manasında son derece önemlidir. Peygamberimiz (s.a.) cennete girmeyi bile buna bağlamıştır: "*Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Ve birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız*"¹ hadis-i şerifi aslında bu muhabbet ve meveddet konusunun önemli olduğunu bizim gündemimize koyuyor.

Hz. Peygamber (s.a.)'in Medine'yi ilk teşrifinden sonra muâhât diye gerçekleştirdiği Mekkeli muhacirlerle Medineli ensar arasındaki bu kardeşlik akdi, aslında bir toplumda duyguların ve duygu bütünlüğünün nasıl tesis edileceğini göstermesi bakımından yol değeri olarak bize çok önemli fikir veriyor. Efendimiz (s.a.) yeni katılan grupların mevcut gruplarla rehabilite olması, birbirleriyle uyuşabilmesi için mescitte teke tek, bire bir muâhâtla uhuvvete, kardeşliğe hazırlıyor. Her birine sorumluluklar yüklüyor. Çünkü insanoğlu emek verdiği ve zahmetini çektiği şeylere karşı ayrı bir muhabbet duymaktadır. İnsanın yapısında var bu. Biz zannederiz ki bize emek verenlere biz daha çok muhabbet besleriz. Aslında psikolojik olarak yapılan çalışmalar onu gösteriyor ki; insan, kendisinin emek verdiği şeyleri daha çok seviyor.

Geçtiğimiz dönemlerde bunu fark eden o meşhur FETÖ denilen grup,

¹ Müslim, İmân, 93; Ebû Dâvud, Edeb, 131; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 54.

insanların her birini bir şekilde kendi cemaatine katıp, onları çalıştırarak aidiyet bilincini oluşturdu. Aslında o bir bakıma İslami bir değer olarak çok önemli bir şey. Yani insanların emek verdiği alanlarda muhabbetin oluşması mühim bir hadise. Çünkü insanoğlu, emek verdiği yere kendini ait hissediyor. İnsanoğlu burs aldığı, maaş aldığı yere değil emek verdiği yere kendini ait hissediyor. Onlar bunu çok iyi fark ederek kullandılar.

Aslında bizim de Diyanet ve din mensupları olarak dine, din hizmetine ve insanlarımıza emeğimiz ne kadar artarsa mensubiyetimiz ve aidiyetimiz de o kadar artar. O yüzden bizim uhuvvet dediğimiz şey böyle kolayına kaçarak Kitab-ı Kerim’imizde yazıyor diye oluşmasını beklememek lazım. Bunun oluşması için emek vermemiz gerekiyor. İnsanların birbirine emek vermesi gerekiyor. Ve maalesef yaşadığımız çağda insanlar başkaları adına emek vermeyi emek ziyi olarak görüyorlar. Evlilikte bile böyle. Yani eşler bile birbirine emek vermeyi, birbiri adına bedel ödemeyi ‘o yapsın, bunu ben niye yapıyorum ki’ gibi bir algı ile ifade ediyorlar. Hâlbuki kalpleri birleştiren şey ‘tevhid-i ef’âl’dir demişler. Aynı işi yapanların kalpleri bütünleşir. Dolayısıyla aynı mekânlarda aynı işler için buluşmamız ne kadar çoğalıyorsa, camideki secdeye beraber gidişimiz, aynı kibleye yönelişimiz... işte o tevhid-i ef’âldir. Yani aynı fiili yapmaktır, tevhid-i kulûbu sağlaması adına. Dolayısıyla bizim en önemli değerimiz olan uhuvvet değerinin bir bedel ödenerek geliştirilmesi ve sonunda bu bedel ödenen uhuvvetimizin meveddet ve muhabbete dönüşmesi, gerçekten çok önemli ve anlamlıdır.

Hakikaten bugün bizim görevlilerimiz de cemaatine emek veren insanlar. Namazın dışındaki zamanlarda onlara ders okutarak veya başka şekilde rehberlik yapan insanlar. Emek verdikçe daha çok kaynaşüyor, daha çok benimseniyor ve kendisi de benimsiyor cemaatini. Ve çok verimli oluyor. Ama işini sadece camide namaz vakitlerinde ibadet yaptırmaktan ibaret görenler ise o diyalogu kuramıyor. Sonra ne oluyor? İşte cemaati ile diyalog kuramamış, onun gözüne ve gönlüne girememiş kimse cemaatini başkalarına kaptırıyor!

Bugün belki bizim en büyük problemlerimizden birisi camide görev yapan din görevlileri olarak vaizlerimiz, müftülerimiz, hepimiz yani bir şekilde cemaatimize ne kadar sahipsek, onların gönüllülerine ne kadar girmişsek,

onlarla o kadar beraberiz demektir. Sonuçta onlar da kendilerini bize ait hissederler. Onun için bizim yol değerlerimiz içerisinde bu meveddetin, emeğin ve zahmetin önemli yeri olduğunu ifade etmek lazım.

Merhamet ve **adalet** ise; bizim kurduğumuz medeniyetimizin temel değeri olarak önemlidir. Çünkü gerçekten biz insanların ötesinde diğer canlı varlıklara da hizmet götürmeyi ibadet sayan bir algıyla merhameti okumuyoruz. Ve merhametin öğrenilen bir değer olduğunu görmüşüz. Sevgili Peygamberimiz (s.a.) cemaatine her gün 'Bugün bir yetimin başını okşadınız mı? Bir cenazeye katıldınız mı?' diye sorarken aslında onların merhametle kuşanmalarını istediği için bunu söylemiştir. Ve 'ben ağlayamıyorum, gözyaşı dökemiyorum' diyen bir sahâbîsine de yetimlerle, fakirlerle kaynaşmasını tavsiye etmiş olması aslında bizim medeniyet değerlerimiz bakımından da yol değerlerimiz bakımından da önemlidir. **Adalet** zaten bunun en önemli unsurlarından ve dışa vuran, dışarı yansıyan özelliklerinden birisi.

Bizim ortak vasıflarımız nelerdir? Ortak değerlerimizin ötesinde bir de **ortak vasıflarımız** var. Birincisi; samimiyettir, ikincisi; ülfettir, üçüncüsü; tevazudur, dördüncüsü ise itkândır. Bizim din hizmetinde yol alacak arkadaşlarımızın bu dört ortak değere, ortak vasfa sahip olmaları çok anlamlı diye düşünüyorum.

Samimiyet, her kapıyı açan bir anahtar gibidir değerli arkadaşlarım. Yani insan samimiyetini tescil ettiği zaman karşısındakine güven telkin eder. Samimiyetinde şüphe varsa ikili ilişkilerde, ast üst ilişkilerinde, eş ilişkilerinde, baba evlat ilişkilerinde, anne baba çocuk ilişkilerinde bu samimiyet sorgulanmaya başlandığında problem büyür. Onun için insanların beşerî münasebetlerde ortak vasıf olarak kuşanacağı en büyük değer samimiyettir. Din hizmetindeki insanların da en önemli vasfı samimiyettir. O yüzden Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem: "*Din nasîhattir. Biz kime (yahud kim için) diye sorduk. O da Allah'a, kitabına, Rasûlüne, Müslümanların meşru idarecilerine ve bütün Müslümanlara dedi*"² diyerek aslında samimiyetin ölçülerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla samimiyet bizim ortak vasfımız olduğu zaman cemaatle ilişkilerimizde çok daha yüksek bir seviyede güven ortamı tesis etmemiz mümkündür.

2 Müslim, İmân, 95.

Ülfet dediğimizi aslında bir bakıma sosyal zekâ olarak da ifade edebiliriz. Beşerî münasebetlerde karşımızdakini algılamaktır. Bugün empati diyorlar. Karşımızdakinin duygularını anlamaya çalışmaktır. Bu da bence önemli bir özelliğimizdir.

Üçüncü ortak vasfımız tevazudur değerli arkadaşlar. **Tevazu**, insanların birbirlerine dokunmaları, yaklaşmaları adına bizim din hizmetlisi olan arkadaşlarımızın en çok sahip olması gereken değerlerdendir ve insanlara bu manada vüs'at veren bir yapımızın bulunması da tevazuun tebessüm olarak dışa yansmasıyla bilinir. 'Utlubu'l-hayra inde ahseni'l-vucûh' buyuran Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem; 'hayrı yüzü güzel ve güleç olanların yanında arayınız' ifadesinin, insanlar bize ulaşmak istediklerinde kolay ulaşabilmeleri adına kazandırdığı bir özelliktir. O bakımdan tevazu dediğimiz şey bizim literatürümüzde de çok ayrı bir yere oturmaktadır. Şair diyor ki;

'Mazhar-ı feyz olamaz düşmeyince hâke nebat

Mütevazı olanı rahmet-i Rahmân büyütür'

Yani tohum, mütevazı olup yukarıdan aşağıya; toprağa düşmeden onun topraktan nem ve rutubet alarak büyümesi, meyve vermesi düşünülemez. Eğer kibirlenip de ben yukarılara layığım derse o zaman nebatın ve tohumun meyve vermesi düşünülemez. Aynen onun gibi 'siz de yerlere kadar tevazu gösterecek bir özelliğe sahip olun' demek istiyor adeta şair. Bir başka şair de;

İrtifa-i kadr içün tevazu lazım âdeme

Şemsi gör kim sayesin salmış ayaklar altına

İnsanın değerini yüceltmesi için tevazu lazım. Güneşe bakın ki gölgesini ayaklar altına almış ama kendisi semalardadır. Siz de mütevazı olursanız yükselirsiniz, demek istiyor şairimiz.

Dördüncü vasfımız itkândır değerli arkadaşlar. **İtkân**, işi içe sindirerek yapmak manasındadır. Hakikaten bir insan işinin hakkını vererek yaparsa hem Allah tarafından hem kullar tarafından sevilir. Yaptığımız işin hakkını vermek ve detayıyla da meşgul olmak! Meşhur hikâyedir. Adamın birisi kervancılık yapıyormuş. Kervanda çalıştırdıklarının bir kısmına bir altın, bir

kısmına üç altın, bir kısmına on altın, bir tanesine de kırk altın veriyormuş. Tabii herkes kimin ne aldığını bildiği için dedikodu yayılmış. İşte efendim buna niye üç, buna niye beş, buna niye kırk diye dedikodu ediyorlarmış. En son bir kervan dönüşünde mola verdikleri sırada kervan sahibi bir karaltı görmüş uzakta. Ve bir altın verdiğine demiş ki;

- Git bak bakayım ne var orada? O kişi gider gelir ve -Bir kervan efendim, der. Üç altın verdiğine -Sen git bak bakayım ne var orada? der. O kişi de; '- Kervan efendim. Falan yerden gelip filan yere gidiyor' diye haber verir. On altın verdiğini gönderir bu kez. O da kervanla ilgili biraz daha detaylı bilgi verir kervan sahibine. Son olarak kırk altın verdiğini gönderir. -Sen git bir bak bakayım der. O kişi de onlar nereden gelip nereye gidiyor, yüklerinde neler var, kaç metre kumaş var, ne kadar buğday, arpa var, atları, develeri, katırları kaç tane, bunları kimler sürüyor, nereden kalkmışlar, nerede mola vermişler ve en son nereye varacaklar, bütün detayları getiriyor. Kervancı başı; -İşte bunun için ben bu adama kırk altın veriyorum der.

Hakkını vererek iş yapan adam herkes tarafından adaletle karşılığını görür. Hakkını vererek iş yapanlar her meslekte hemen fark ediliyor ve onların ürettiği işler de herkes tarafından daha çok karşılık görüyor. Onun için bizim mesleğimizin de hakkı verilerek yapılması çok zor bir iş değil aslında. Biraz emek vermeye, biraz önemsemeye, ciddiye almaya bağlı.

Göz temasını ve cemaatinizin adını bilme özelliğini kaybetmeyin. Cemaatinizin ismini mutlaka öğrenin. İsimleriyle hitap edilmesinden kendilerine değer verildiğini hissederler ve sizinle olan iletişimleri yüksek seviyede artar. Ama mesela hutbe okurken göz teması sağlamazsa, yüzünü kaçırsa, arzu edilen iletişim gerçekleşmez. Hutbeyi arkadaşlarımız, sağ olsunlar internetten indiriyorlar, bir defa açıp yüzüne bakmadan çıkıyorlar, hutbe okurken kâğıda gömülüyorlar. Yani göz teması sağlamak, kâğıdı yana indirip insanların dinleyip dinlemediklerine bakmak çok farklıdır. O zaman insanlar hocamız bizi takip ediyor diye bakarlar ve sevgi hali oluşur. Dolayısıyla itkân dediğimiz şey işin hakkını vermektir.

Allah bizi dünyayı imar için yarattı. Görevimiz imardır. Mamur hale getirmektir, viraneye çevirmek değildir. Gönüllerin imarı, âlemlerin imarıdır. Bulduğumuz her yerin imarıdır. Hz. Peygamber (s.a.) oğlu İbrahim'in

vefatında mezarın eğri kazılmasından dolayı mezarı düzeltiyor ve ondan sonra diyor ki; "Allah yaptığı işi itkân ile yapanı sever." Hakikaten biz detaylarda kayboluyoruz. Hâlbuki sanat detaylardadır. Şeytan da detaylarla uğraşır. Onun için detaylara hâkim olmak, detayları küçümsemek lazım ve işin hakkını vermek lazım.

Üçüncü maddemiz **yol, kılavuz ve rehberlerimiz** başlığıdır. Malumlarınız bizim dört temel değerimiz var. Sabitelerimiz var, değişkenlerimiz var. Sabitelerimiz, elbette Kur'an ve Sünnet'tir. Onlar elbette varoluşları itibarıyla sabitedir ama ahkâm itibarıyla zamana göre değişebilecek olanları vardır. Çünkü itikat, iman ve ahlak esasları dışındakilerin zaman içerisinde değişebilecek olanları vardır. Dolayısıyla biz Kur'an ve Sünnet merkezli ama içtihat kapısının da sürekli açık olduğuna inanarak bu değerler üzerine i'mâl-i fikir etmek durumundayız.

İslam dünyasının belki bugünlere gelmesinin temel sebeplerinden birisi bana göre belirli bir dönemden sonra içtihat kapısının kapandığını ifade ederek, içtihatla ilgili çalışmaların durmuş olmasıdır. Ondan sonra insanlar kadîm ulemanın verdiği fikir ve düşüncelerle amel etmek şeklindeki yolu tercih ederek, yenilenmek ve yeni yorumlarla ümmetin problemlerini çözmek konusunda mesai harcamadığı için daralmış ve bunalmışlardır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye heyeti nefes aldırarak bir çalışma yapmıştır. Bu ve daha sonra yapılan Aile Hukuku Kararnamesi gibi çalışmalar, İslam hukukunun seyyaliyetini göstermesi bakımından önemlidir. Ama daha önceki dönemlerde içtihat kapısının kapandığı şeklindeki algı Müslümanları bence İslam'la ilgili, değişkenlerle ilgili çalışma konusunda tembelleştirmiş ve çözüm üretme hususunda yeterli olamamışlardır.

O yüzden Kur'ân-ı Kerim, sünnet, icmâ' -ki icmâyı tarif ederken biz ortak akıl diye ifade ediyoruz- ve tabii burada usul bilgisi çok önemli. Yani usulümüz, vusulümüzdür. Usulsüzlük vusulsüzlüğe sebebiyet vermektedir. Çünkü bugün sadece sünnet merkezli bir algıyla veya Kur'an merkezli bir algıyla usulü bilmeyen insanların yaptıkları yorumlar maalesef DAES, Vehhabilik gibi dinî akımları doğurmuştur. Ama usul bilen insanların usulu'd-din kaide-leriyle yaptığı bütüncül yorumlar ayetin sebab-i nuzulünü, hadisin sebab-i

vürûdunu ve üst alt manalarla irtibatını sağlayan yorumlar, geçmişte ümmeti kurtaran yorumlardır. Hakikaten ümmet o yapılan yorumlarla, akılla nakli buruşturan yorumlarla bugünlere gelmiştir. Sadece cımbızlayarak ayet metinlerinden, hadis metinlerinden esbab-ı nüzul ile ilgili hiçbir söylemeden, vürud sebebini söylemeden yapılan yorumlar kimsenin işine yaramamaktadır. O bakımdan bizim ortak aklımızla, keza kıyasımızla baktığımızda bu manada değerlendirilmesi gereken hususlardır diye düşünüyorum. Tabii herkesin kendi akli değil. Aslolan **ortak akıldır**, ortak bilgidir, ortak tecrübedir. Çünkü 'وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ' ayet-i kerimesi de ortak akıl üretme bağlamında bizim önümüze imkânlar sunmaktadır.

Biz bir defa artık susan değil konuşan bir Diyanetiz. Böyle olmak zorundayız. Ama konuştuğunda hata yapan değil, doğruları cesaretle söyleyen ve topluma dinî bilgileri en güzel şekilde ulaştırmaya çalışan bir konumdayız. Yenilenen bir Diyanetiz. Yenilenmeyi gerçekten hayatın olmazsa olmazı gören bir Diyanetiz. Pek çok alanda yenilenme konusundaki eksiklerimiz bizi zaman zaman mahcup ediyor, sıkıntıya düşürüyor. Zaten Diyanet'in yeteri kadar hasmı var. Mesela geçtiğimiz dönemde tartışılan evlilik konusu gibi. Dinî kavramlar sözlüğündeki buluş kelimesinden yola çıkarak 9-12, 12-15 yaşındaki buluşu evlilik ile yorumlayarak üzerimize geldiler. Dolayısıyla bizim bu tür ihtilaf doğuracak, problem yaratacak alanlardaki fetvalarımızı belki yeniden gözden geçirmemiz ve topluma bugünün şartlarına göre izah etmemiz gerekmektedir. Bir de paniğe kapılmamalıyız.

Onun için konuşan, konuştuğunda da ses getiren, yenilenen bir Diyanet olmak zorundayız. Model alan değil, model olan Diyanet olmak durumundayız, Bunları sizler için söylüyorum. Sizler İhtisas Merkezi mezunları inşallah bu model olma konusunda birikimlerinize topluma örnek olacak insanlarsınız. Sizler vaiz, müftü ve dini temsil bakımından en yüksek seviyede hizmet verecek insanlarsınız. Dolayısıyla model olmaya, model üretmeye ve bu manada küresel bir teşkilatın mensubu olduğunuzu unutmamaya ihtiyaç var.

Diyanet artık Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı değil artık İslam dünyasının Diyanet İşleri Başkanlığı oldu. Son 8-10 yıldır yani Ali Barakoğlu zamanında başlayan, Mehmet Görmez zamanında yükselerek

devam eden, Ali Erbaş zamanında da devam eden durum. Önce Avrupa'daki millet varlığımızla, arkasından gönül coğrafyamızla, arkasından Afrika ve diğer İslâm ülkeleri hatta Pasifik ülkelerindeki dinî azınlıklarla irtibat kuran, buralara hizmet götüren, oralara yayın yapan bir kurum haline geldi. Şu an Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 20 dilde yapılmış yayını var Elhamdülillah. Yani ilmihal ve mealler başta olmak üzere farklı dilde yayınları var. Ve bu tabii daha da artmalı. En az 50 -100 dilde meal, ilmihal, hadis ve diğer İslam'a giriş türünden kitapların yaygınlaştırılması gerekiyor. Çünkü gerçekten İslam'a karşı çok ilgi ve merak var.

Zaten şu anda islamofobinin temel sebebi bana göre İslam'ın bu pazarda çok iyi müşteri bulmasıdır. Yani İslam, insanların gerçekten ilgisini çekiyor. Mesela 2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Pasifik ülkeleri dinî liderler toplantısı yaptı. O toplantıda Crismis adalarından gelen bir temsilci ile otelde karşılaştık. Siz neredensiniz dedim. O da Endonezya'nın yanında Crismis denen bir ada var, o adanın temsilcisiyim. Ama 11 Eylül müslümanıyım dedi. "11 Eylül müslümanı ne demek" diye sordum. Dedi ki; 11 Eylül olayı olduğunda adı Ahmet ve Muhammed olan insanlar savaş uçaklarının içerisinde ikiz kulelere girdiğinde ben televizyonda onları seyrediyordum. Binlerce insanın yıkılan o binaların altında kalması ve ölmesi beni öyle öfkeliendirdi ki büyük bir öfke ile kendi kendime: 'Ben mutlaka bunlardan birilerini öldürmeliyim' diye karar verdim. Kendim de iyi bir snaypırcıydım. Bizim bulunduğumuz adada da müslümanlar var. Ve silahımı aldım, kendime göre bunları öldüreceğim diye bir plan yaptım. Ama kim bunlar, neye inanıyorlar, ne yerler, ne içerler bir inceleyeyim dedim. İnternete girdim. İnternette bunların Kur'an diye bir kitaplarının bulunduğunu, Muhammed diye bir peygamberlerinin olduğunu öğrendim. Kur'ân'ı indirdim, bir açtım ki Fatiha Sûresi'nde Bismillahirrahmanirrahim; Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Yani merhamet vurgusu. Elhamdülillahi rabbil âlemin. Er-rahmânir'rahim. Allah Allah, her okuyuşta şaşırdım olabilir mi böyle bir şey? Bir merhamet vurgusu ve böyle bir olay olabilir mi! Burada bir arıza var? derken Fatiha bitti. Bakara suresine geçtim. Bakara Suresi'nin 3. ve 4. sayfasına geçtim ve ben aradığımı bulmuştum. Böyle bir şey olamaz, bu kitaba inananlar böyle bir şey yapmış olamazlar diye düşündüm. Crismis adalarındaki müslümanlardan randevu istedim. Onlara dedim ki aslında ben sizi

öldürmeye niyetlenmişim. Ama kitabınızı internetten indirdim. Kitabınızdaki merhamet vurguları beni etkiledi. Oradaki ayetlerin mealleri bana adeta kaybettiğimi buldurdu. Ben müslüman olmak istiyorum dedim ve onların huzurunda müslüman oldum. Sonra bana müslümanlığı öğretin dedim ve müslümanlığı öğrendim. 2015 yılında onlar beni kendilerine lider seçtiler. Bu toplantıya ben böyle geldim.

Bakın İslam'ın böyle bir gücü var. Kitabımızın böyle bir gücü var. İnsanlar bundan korktuğu içindir ki NATO kapansın mı kalsın mı diye müzakere ederken, kalsın, çünkü kıvılcık tehlike bitti ama yeşil tehlike var dediler. İslam'ın gücünü biliyorlardı. Yani İslam normal, eşit şartlarla aynı piyasada pazara mal sürecektir olsaydı Hristiyanlar ve diğerleri İslam'ın satış gücünün çok yüksek olduğunun farkındalardı. Öyleyse haksız rekabetle malı kötülemek ve karalamakla biz bunun önüne geçebiliriz, dediler. Ve hakikaten bu işte maalesef çok başarılı oldular.

O yüzden bizim küresel teşkilatın mensupları olarak İslam'ın güler yüzünü anlatmak ve tanıtmak gibi bir sorumluluğumuz var. Bunu da gündemimize almamız gerekir diye düşünüyorum. Burada bunun gerçekleştirilmesi adına bizim gündemimizde olması gereken şey de sürdürülebilir olmak, süreklilik, tekrar ve ısrar, hedefli ve planlı çalışmalar ve değişime açık olmak, denetlenebilir olmak Diyanet İşleri Başkanlığımızın en büyük avantajıdır. Bugün İslam adına faaliyet gösteren Türkiye'deki pek çok cemaat ve tarikatın şeffaf ve denetlenebilir olmaması gerçekten ciddi problemdir. Osmanlı döneminde de bu tür tarikat yapılarını devlet denetlemeyi gündemine almış. Çünkü onlardan çok acı çekmiştir. 1402 yılında Ankara Savaşı'ndan sonraki Şeyh Bedrettin Vakası Osmanlı'nın başına 10-15 yıllık bir gaile açmıştır. Ve şeyhliği şahıflığa çevirmek isteyen bu zat fetret dönemi yaşatmıştır Osmanlı'ya. Osmanlı bunun farkındadır. O yüzden meşihat makamının içerisinde birimler kurarak tarikatları kontrol etmek istemiştir.

Diyanet'in avantajı budur. Diyanet şeffaf bir kurumdur. Hedefleri bellidir. Amaçları bellidir. İmkânları bellidir. İnsanları bellidir. O yüzden biz bu şeffaflık ve denetlenebilirlik özelliğimizi sürdürmeliyiz diye düşünüyorum. Hatta diğer cemaatlerin de bu konuma gelmesi konusunda ısrarcı olmalıyız. Zaten şu anda beklenen de, arzu edilen de o. 2016 yılındaki 15 Temmuz'dan

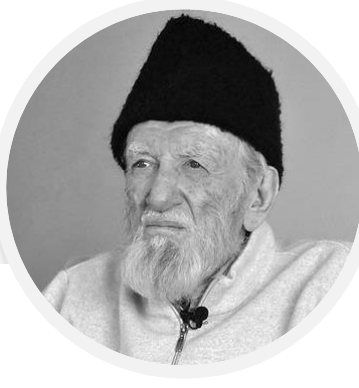
sonra yaptığımız Din İşleri Yüksek Kurulu olağanüstü toplantısında böyle bir karar alınmıştı. Türkiye’de bu yapıların denetlenmesi Meclis-i Meşâyih benzeri bir kurum oluşturulması. Adı Meclis-i Meşâyih olmaz belki ama böyle bir kurum kurulmalı ve bu kurum bunları şeffaf halde denetleyebilmeli. Neyi denetleyecek? Mensuplarını denetleyecek. Kaç kişi bunlar. Ekonomik olarak şeffaf olacaklar. Onu denetleyecek. Hedefleri nelerdir? Onlara bakacak. Bu süreçlerden sonra ortada problem kalmaz. Meçhul ve gölgeli kalması problemlidir. Ölçülebilir olmak din hizmetlerinde önemlidir. Bugün sosyal bilimlerde anketlerle insanlar sözlerin tesirini, yaptıkları hizmetlerin tesirini ölçebiliyorlar. Bence bu da gündeme gelmelidir.

Diyanet mensupları ulaşılabilir, anlaşılabilir olmalıdır. En önemli sorumluluklarımızdan birisi de budur. Bugün cemaatimize ve gençlere ulaşacak dil ve üslup konusunda problemler var. Evet, bu işi beceren arkadaşlarımız var. Ama bir elin parmakları kadar. Çoğumuzun kitleye ulaşmada problemi var. Onun için bu problemleri buralarda da konuşup gündeme taşımak lazım.

Bir defa Türkçe’yi çok iyi kullanmak gerekiyor arkadaşlar. Türkçe’nin sırları kitabını okumayan var mı içinde? Türkçe’nin sırlarını mutlaka okuyun arkadaşlar. Nihat Sami Banarlı’nın Türkçe’nin Sırları kitabı size Türkçeyi sevdirecek ve Türkçe konuşmanızın hazzını ve zevkini yükseltecek bir çalışmadır. Onu okursanız Türkçeyi çok daha seversiniz. Yani dil ve üslubumuzu geliştirmek için çok okumaya ihtiyaç var. Çok okumadan çok yazma ve çok konuşma imkânımız yok.

Bir de ulaşılabilir olmak. Diyanet mensuplarının en önemli özelliklerindendir. Yani herkesle oturup konuşabilmeliyiz. Derdini dinleyebilmeli, derdimizi herkese ulaştırabilmeliyiz. İnsanlardan kaçmamalıyız. Proaktif, etken ve bir adım önde olmalıyız. Şu anda biraz aktivitemiz düşük, bu aktiviteyi arttırmamız gerekiyor. Bu da tabii personelimizin özgüveni ile alakalı. Personelimizin birikimini, akademik kariyerini artırdıkça bu seviyenin arttığını görüyoruz ve artacağına da inanıyoruz. Sizler bizim kurumumuzun çok değerli mensuplarıdır.

Allah Teala sizlere başarılar ihsan etsin. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Şûrânın Lüzum ve Ehemmiyetini İdrak Edebilmek

Cevdet SAİD

8 Şubat 2017

Cevdet SAİD

Mütefekkir

İkinci Dünya Savaşı sonrası İslam dünyasının genç kuşağından. 1931 yılında Suriye'nin Kuneytira bölgesinde Golan (Cûlân) tepesinin eteğinde kurulu Bî'ruacem köyünde doğdu. Çerkes asıllı mütefekkir, Cezayirli büyük düşünür Malik bin Nebî'nin seçkin öğrencisi ve izleyicisi olarak ün salmıştır.

Baba Esed döneminde on kez tutuklanmış, toplam yedi sene hapis yatmış, sonunda öğretmenlik görevinden uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine köyüne dönerek uzun yıllar boyunca çiftçilik yapmıştır.

Suriye'de devam eden savaşın 2011 sonunda köylerine ulaşması ve Esed rejimi tarafından evlerinin bombalanarak tahrip edilmesi sebebiyle Aralık 2012'de ailece Türkiye'ye hicret etmiş olup İstanbul'un Beykoz ilçesine bağlı bir köyde yaşamaktadır.

Temel görüşü, şiddete ve kaba güce karşı olmak, İslam dünyasının felsefi ve kültürel değerlerini yeniden dirilterek öze dönmektir. Hapse düştüğü 1963 yılından bugüne kadar onlarca kitap yazdı, dünyanın çeşitli ülkelerinde yüzlerce konferans verdi. Şöhretinin aksine mütevazı bir hayatı tercih eden, unvanını soranlara 'inek çobanı' cevabı veren Cevdet Said, halen Diriliş Postası gazetesinde haftada bir köşe yazısı yazmaktadır. 1984 yılından bu yana Türkçeye çevrilen eserleri şunlardır:

- 1- Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları
- 2- Âdem'in Oğlu Habil Gibi Ol / Yeni Bir Kimliğin İnşası
- 3- Güç, İrade ve Eylem
- 4- Değişim Rüzgârları
- 5- Din ve Hukuk
- 6- Oku! / İslami Mücadelede Bilginin Gücü
- 7- Âdemoğlunun İlk Mezhebi / İslami Hareketin Şiddet Sorunu
- 8- İslam'dan Neden Korkuyorlar?

“Toplumsal İşleri Şûrâ Yoluyla Karara Bağlamak”

Şûrânın Müslümanların önemli bir kesimi nezdinde hakir ve nahoş bir konumu var. Zira muğlaklaştırılmış ve sürgün yiyerek uzaklaştırılmış durumda. Tarihin inişli çıkışlı ilerleyişindeki varlığını ve etkisini de inkâr ediyorlar!

Tarih **şûrânın önemini** keşfetmiş ve toplumsal hayatta her zaman ve her seferinde genişleyen ve derinleştiren ilkeleri bulunan sosyal bir kurum hâline dönüşmüş olduğunu göstermiş olsa bile, biz Müslümanlar şûrâyı hafife almaya devam ediyoruz! Bu yüzden şûrâ bizde yamulmuş bir cüce ve gelişme kabiliyeti bulunmayan özürlü bir çocuk mesabesinde kalmış, varlık sisteminin/yasasının aksine yapısında iyileşme ve artma ihtimalini de yitirmiş durumda!

Halkı Müslüman ülkelerin büyük bir kısmında yönetim sistemi de sosyal hayat da **özürlüdür**. Bu yüzden dünyada iyi hiçbir gelişmenin olamayacağını, zira dünyanın sonunun geldiğini, insanlık tarihinin henüz başlangıcında değil bilakis sonunda olduğumuzu zannediyorlar.

İslam dünyası “parlamento”yu ödünç almış olsa da içini boşaltarak onu anlamsızlaştırmış, kurgusunu bozarak onu ruhsuz ve cansız bir yapıya dönüştürmüş, onu sanki varmış görüntüsü veren **dekoratif** bir süse indirgemıştır!

Müslümanlar, şûrânın sonuçlarının **bağlayıcı olmadığını**, onun yalnızca sembolik değeri olduğunu ve bilgilendirme niteliği taşıdığını ifade etmektedirler! Bu yüzden de şûrâ kararlarına rahatlıkla gözardı edilebilecek **atık malzeme** muamelesi yapmaktadırlar. Ne yazık ki durum bundan da vahimdir. "Biricik tasavvur"un huzurunda hiç kimse görüşünü açıklayamaz duruma gelmiştir! Biricik yöneticinin izni olmadan hiç kimsenin bir hususu araştırması, onu anlaması ve ona inanması caiz görülmemektedir! Evet, onun izni ve onayı olmadan bilmek, anlamak ve tasavvur etmek mümkün değildir! Bu durum aklın ve idrakin suikasta uğradığının ilanıdır. Aynen şu âyet-i kerimede anlatıldığı gibi...

"Sırf Allah kendisine hükümrânlık verdi diye Rabbi hakkında İbrahim'le tartışan kimseye baksana! O zaman İbrahim demişti ki: "Benim Rab-bim/Sahibim hayat veren ve öldürendir". O şöyle cevap verdi: "**Ben de hayat verir ve öldürürüm(!)**" İbrahim: "Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen de onu batıdan getir!" demişti de küfre gömülen herif donakalmıştı: Evet, Allah zulme gömülmüş bir topluma asla rehberliğini bahşetmez." (Bakara 2:258).

Musa aleyhisselamla tartışıp kendince delil getiren zorba da Musa ile Harun'un Rabbine iman edenlere karşı aynı baskıcı mantığı yürütmüştü:

"(Firavun) "Demek siz, **benden izin almadan ona inandınız ha?**" dedi; "Öyle anlaşılıyor ki size sihri öğreten baş ustanız bu olmalı. Fakat dönekli-ğinizden dolayı kesinlikle ellerinizi ve ayaklarınızı keseceğim ve topunuzu götürüp hurma kütüklerine asacağım; böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu iyice anlamış olacaksınız!" (Tâhâ 20:71).

Zorba, senin sadece belirli bir görüşüne engel koymaz. Bilakis senin herhangi bir görüş ve tasavvur sahibi olma hakkını **gasp eder** senden. Senin sadece mutlak şekilde kendisine tâbi olmana müsamaha gösterir.

Toplulukların insanların idrak ve anlama kudretlerini gasp ederek onların görme ve işitme yetilerini **işlevsiz bırakma** güçleri vardır. Dolayısıyla insanlara elçi olarak gönderilmiş olan nebilerin apaçık mesajlarını ayağa kaldırmak için hakikaten **çok çalışmamız** gerekir:

"Bak, elçilerin haberlerinden senin gönlünü takviye edecek olan kısmını sana aktarmış bulunuyoruz. Bu haberlerin içerisinde hem sana hakikat hem de müminlere bir öğüt ve uyarı ulaşmış olmaktadır." (Hûd 11:120).

Garip olan, **kavramların** küllenmesi ve insanların bunların ifade ettiği manaları unutmalarıdır. Peki, o hâlde Kur'an-ı Kerim'de "Şûrâ" adında bir sûre bulunmasının ne anlamı kaldı? Keza, Rablerinin davetine içtenlikle icabet eden müminlerin işlerini aralarında şûrâ (istişare, meşveret, danışma, ortak akıl) ile yürütmelerinin onların belirgin bir sıfatı olarak sunulmasının ne anlamı kalıyor?

"We emruhum şûrâ beynehum...: Yine onlar Rablerinin (davetine) koşarlar, namazı hakkını vererek eda ederler, **toplumsal işlerini aralarında şûrâ/danışma yoluyla karara bağlayarak görürler** ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden harcarlar..." (Şûrâ 42:38).

Her ne kadar İslam âlemi şûrâ kavramının içini boşaltarak anlamını yitirmiş olmasını arzulasa da, her ne kadar şûrânın amacını gerçekleştirerek insanların isteklerini/tercihlerini öğrenmeyi engellemeye heveslense de işin aslı âyette beyan buyurulduğu gibidir.

Neden insanların iradesine haciz koyuyoruz? İslam âleminde **uzmanlar meclisi** neden kayboldu?

Biz insanı küçümsüyoruz, bu yüzden dünya da bizi küçümsüyor! Artık uyanmalıyız! Kendimize gelip Allah'ın âfak ve enfüs âyetlerini (dış ve iç gerçeklikleri) tâbi tuttuğu yasaları³ kavramak için büyük bir çaba ortaya koymalıyız. Allah'ın mesajlarını insanlara olduğu gibi ulaştırmalı, O'ndan başka hiç kimseden korkup çekinmemeliyiz. Zira Allah hesap gören olarak yeter.⁴

"Yönetim İşinde İstişare(ye Devam) Et!"

Olgular yanıltıcıdır. Varlıklar arasında en bariz olan güneş konusunda bile insanlar yanıltmıştır. Uzun süre insanlar gezegenlerin hareketlerini yan-

3 Müellif burada konuşmalarında sıkça hatırlattığı şu âyet-i kerimeye atıf yapmaktadır: "*Senurîhim âyâtina fi'l-âfâqi ve fi enfusihim hattâ yetebeyyene lehum ennehu'l-haqqu...*" Vakti geldikçe insana, kâinatın uçsuz bucaksız ufuklarında ve bizzat kendi iç dünyasında âyetlerimizi (mesajlarımızı, mucizelerimizi, yasalarımızı) göstereceğiz. Tâ ki bu **vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu** herkes için ayan beyan ortaya çıksın. Her şeye şahit olan senin Rabbin (insana) yetmedi mi?" (Fussilet 41:53).

4 Müellif bu cümleyi şu âyet-i kerimeden iktibas etmiştir: "... *we lâ yahşewne ehaden illâllâh*: O (elçiler), Allah'ın mesajlarını tebliğ edenler, O'ndan korkanlar ve **Allah'tan başkasından da asla korkmayanlardı**: zira Allah hesap görücü olarak yeter!" (Ahzâb 33:39. Keza bakınız: Tevbe 9:18 ve Nisa 4:6).

lış anlamışlardır. Nitekim insanlar, gece ve gündüzün oluşma sebebinin yeryüzünün dönüş evreleri olduğunu anlayana kadar güneşin bizim etrafımızda döndüğünü zannediyorlardı. Bruno bu yanlış sebebiyle görüşünden dönmeye zorlanmış, bunu yapmayınca da ateşte yakılmıştı!⁵

Hareket de yanıltıcıdır. Nitekim insan bir binitle hareket ederken kendisinin sabit, dünyanın ise hareket hâlinde olduğunu tahayyül eder. Mesela hareket hâlindeki iki trende seyahat eden kişilerhangi trenin hareket ettiğini algılamakta tereddüt ederler. Kafa karışıklığını gidermek ve bilinci yerine getirmek için üçüncü bir şeye ihtiyaç duyulur. Kur'an-ı Kerim gölgeyi söz konusu ettiğinde güneşin delili olarak gölgenin hareketinden bahseder. Oysa dileseydi gölgeyi sabit de kılabilirdi.⁶ **Hakikat insanların keyfine göre mahiyet değiştirecek olsaydı**, gökler ve yer fesada boğulur, her şey mahvolur giderdi.⁷ Mesela, şayet insanların asırlar boyunca sandığı gibi güneş yeryüzünün etrafında dönecek olsaydı kâinatın düzeni bozulurdu.

Görüldüğü üzere varlık içerisinde insanoğluna en açık görünen hakikat bile uzun bir süre gizli kalabilmiştir. Aynen gökbilim alanındaki gibi **toplumbilim** alanındaki olguların açıklık-kapalılık hususu da yanıltıcıdır. İnsan sabit bir durumu değişken zannedebiliyor. Beni burada bu temel birincil kaideleri hatırlatmaya iten sebep **şûrâ** konusunu gündeme getirme ihtiyacıdır.

⁵ Çevirenin notu: İtalyan filozof Giordano Bruno (1548-1600), Hermes Trismegistus'un takipçisi ve 'güneş merkezli gezegen' görüşünü savunan Copernic'in destekçisiydi. Aristo'nun etkisinde kalarak 'dünya merkezli gezegen' görüşünü savunan Batlamyus'un kili-se onaylı bu yanlış görüşüne karşı çıktığı için Bruno, Engizisyon tarafından sapkınlıkla suçlanarak yargılandı ve kazıkta yakıldı (!).

⁶ Müellif bu cümleyi şu âyet-i kerimeden iktibas etmiştir: "Görmez misin (ey insanoğlu), Rabbin **gölgeyi** (akşama doğru) nasıl **uzatıyor**; eğer dileseydi, hiç şüphesiz onu olduğu gibi bırakırdı; fakat sonra gölgeye güneşi yol gösterici kılmışızdır." (Furkan 25:45). Keza şu âyette de gölgenin hareketi söz konusu edilmektedir: "İmdi onlar, Allah'ın yarattığı çevrelerindeki şeylere hiç mi bakmıyorlar? Onların **gölgeleri** sağ ve sollarından süzülüp dönerken, Allah'a teslim olup (koyduğu yasaya) derin bir tevazu ile boyun eğmekteler." (Nahl 16:48).

⁷ Müellif burada şu âyet-i kerimeye atıf yapmaktadır: "Ama eğer hakikat onların keyiflerine tâbi olsaydı, gökler, yer ve içindekiler fesada boğulur, mahvolur giderdi. Aksine, Biz onlara, kendi (insanlık) şeref ve onurlarını hatırlattık, fakat onlar kendi şereflerini hatırlamaktan yüz çevirdiler." (Müminun 23:71).

Müslümanların ilk savaşlarının daha en başında Rasulullah'ın (s) şu çağrısını yeterince anlayamamıştım:

"Bana danışmanlık yapın ey insanlar, benimle istişare edin." Bunu Allah Teâlâ'nın şu emrini yerine getirmek için yapmıştı:

"... *We şâwirhum fi'l-emr...*: Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara (inanarlara) yumuşak davrandın. Ama eğer onlara karşı katı yürekli davransaydın, kesinlikle senden uzaklaşırlardı. Şu hâlde onları affet, affedilmeleri için de dua et ve **yönetim işinde onlarla istişare(ye devam) et!** Artık kararını verdiği zaman da Allah'a güven! Çünkü Allah kendisine güvenenleri sever." (Âl-i İmran 3:159).

Acaba Rasulullah (s) şûrâ/meşveret/danışma hususunda neden bu kadar ısrarlı idi ve neden "Ey insanlar, bana danışmanlık yapın, ey insanlar benimle istişare edin." demişti? Bu çağrı üzerine Sa'd bin Muaz söz alıp şöyle konuşmuştu:

Sen nasıl istiyorsan öyle yap ey Allah'ın Rasulü, biz seninle beraberiz. Rasulullah (s) bu sözü işitince sevinmiş ve şöyle demişti: Gidin ve müjdeyi verin (insanlara)... Ancak, herhangi bir mülahazası olan herkes toplum yararını koruma adına kendi inisiyatifiyle görüşünü ortaya koymayı üzerine kutsal bir **vazife** olarak görürdü. Allah Rasulü de bu görüşü dinler, gerekirse kendisinin tercih ettiği ve alınmasını istediği kararı değiştirir, ordusundan herhangi bir neferin açıkladığı hususu benimserdi.

Gökten inen nimetler arasında en kıymetli olanı **birr** ve **takva** konusunda yardımlaşmak, günah ve düşmanlık konusunda ise yardımlaşmamak, hep birlikte hayırlarda yarışıp yasaklardan el çekmektir. Rasulullah (s) şûrâyı/meşvereti samimiyetle ve ısrarla istiyordu. Çünkü o, savaşılan olmanın askerler olduğunu ve savaş kararının onlara rağmen değil **onlarla birlikte** alınması gerektiğini çok iyi biliyordu. Bu tutum, insanları bir alet gibi görerek onları köleleştirip haysiyetlerini kirletenlere karşı insanı sayan ve ona güvenen seviyeli bir tutumdur.

Nebevi ve raşid (doğru, olgun) toplumun din anlayışı işte böyle idi. Allah Rasulü (s) şûrâ/meşveret talep edip görüşlerini açıkça ortaya koyarak kendisine danışmanlık yapmalarını istedikten sonra Müslümanların doğruluk ve dürüstlikle görüşlerini paylaşmaları üzerine Rasulullah onların sürece samimi katkılarından dolayı büyük **memnuniyet** duymuş ve bunu müjde ola-

rak tanımlamıştır.

Peki, barış ya da savaş dönemlerinde bizler şûrânın kokusunu olsun alabiliyor muyuz? Yoksa diktatörlerin ve firavunların görüşlerine boyun eğip Kur'an'ın kılavuzluğundan mahrum mu kalıyoruz? Zira, hâlâ güneşin çevremizde dönmekte olduğunu ve kralların halklardan daha önemli olduğunu sanıyoruz!

Şûrâyı Nasıl Kaybettik?

Yakın zamana kadar bildiğimiz ve kullandığımız nakil vasıtalarını Kur'an-ı Kerim'de söz konusu ederken Allah Teâlâ, sırtlarına binmemiz ve hayata güzellik katmaları için atları, katırları ve merkepleri yarattığını hatırlattıktan sonra (beşinci âyette başlayan konuyu) şu şekilde bağlamaktadır: "O, bilmediğiniz daha neler neler yaratmaktadır." (Nahl 16:8).

Nitekim bizler yaşadığımız bu çağda daha önce insanoğlunun aklının ucundan bile geçmeyen yepyeni ulaşım araçlarını gördük. Dahası bilgi ve düşünceleri başkalarına ulaştırma araçlarının da tarihte hızlı bir gelişme kaydettiğini görmekteyiz.

Ancak insanlık tarihi boyunca iktidarın el değiştirme yönteminde çoğunlukla **şiddet** ya da **verasetin** etkili olduğunu görüyoruz. Buna rağmen beşeriyetin yönetimin el değiştirme araçlarında da bir ilerleme kaydederek **danışma**, **adalet** ve **eşitlik** kavramlarını geliştirdiğine şahit oluyoruz. Ne var ki, insanlığın asırlar boyunca başvurmuş olduğu eski yöntemler yüzünden bu gelişmelerin tüm toplumlar tarafından benimsenerek uygulamaya konması hiç de kolay olmamıştır. Başka bir ifadeyle bunca gelişmeye rağmen hâlâ demokrasiye geçememiş olan bir toplum, motorlu taşıtlar ve uçaklar devrinde hâlâ at, deve ve merkep sırtında ulaşım sağlayan bir insana benzer.

Yönetim alanındaki bu gelişmelerin sağlanması son derece yavaş ve büyük sıkıntılarla mümkün olabilmıştır. Bu aşamaya gelebilmek için insan kaynaklarını yok yere heba eden bir sürü savaş ve kaosa maruz kalma gibi **yüksek bedeller** ödenmiştir. Bu tarihî, derin, kesintisiz ve tecrübi bilinç sayesinde insanlık, yönetimde adalet ve eşitliği esas alan, şiddet ve veraset sarmalını reddeden ileri yönetim modelleri geliştirmeyi başarmıştır.

İslamiyet'in ilk dönemi bize güzel bir örneklik sunmaktadır. Rasulullah'ın (s) vefatından sonra -emrivaki şeklinde gelişmiş ve çok kısa sürmüş olmasına rağmen- önemli bir model benimsenmiş, raşid halifelerin seçilme işlemi toplumun alışkın olmadığı yollarla gerçekleştirilmiştir. O dönem için bu yönetim modelleri **devrim** niteliğindedir.

O dönemdeki bu adımlar özü ve türü itibarıyla çok önemli gelişmeler olup **gerçek şûrâ meclisini** oluşturabilmek için örneklik teşkil etmektedir. Her ne kadar Müslümanlar bu gelişmeyi heba etmiş olsalar da dünyada birçok toplum danışmaya dayalı yönetim modelini uygulama alanına koyabilmiştir. Bunların arasında **Türkiye** gibi yeni demokratik modeller geliştirebilmiş İslam ülkeleri de bulunmaktadır. Mesela **Avrupa Birliği** örneğini ele alalım. Bu örnekte ulaşılmış olan modelin aslı İslam'da mevcut olup hem Kitap'ta hem de Sünnet'te bunun delilleri vardır. Modelin türevleri de tüm dünyada kesintisiz olarak günden güne gelişmeye devam etmektedir.

Şimdi bizler, Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki ilk muhataplarının anladığı gibi bir anlama eylemini gerçekleştirebilir ve isabetli tahliller yapabilirsek, ilaveten âfak ve enfüs âyetlerini (iç ve dış dünya gerçekliklerini) kavrayabilirsek, siyaset ve iktidar konusunda çok önemli iki ilkeyi anlamış olacağız. Bunlardan **birincisi**; iktidarın insanlara danışarak ve rızalarını alarak elde edilmesi, yani güç ve şiddet kullanarak ele geçirilmemesi ilkesidir. **İkincisi** de; raşid (doğru, olgun) yönetim tarzının veraset (babadan oğula geçme) yoluyla gerçekleşmeyeceği gerçeğidir.

Bu iki ilke, -uygulamada bazı noksanlıklar yaşanmış olsa da- temel alınması gereken ilkelerdir. Müslümanlar ilk dönemdeki dört halife için "*hulefâ-i râşidîn*: dürüst halifeler, olgun yöneticiler" unvanını kullanmaktadır. Çünkü onlar baskı ve zorbalıkla iktidara gelmediler. Keza kendi çocuklarını iktidar varisi yapmadılar. Çünkü; "*Lâ ikrâhe fiddîn*; Zorlama dinde yoktur. Artık *rüşd* ile *ğayy* (doğru ile yanlış) birbirinden seçilip ayrılmıştır..." (Bakara 2:256) âyeti fehvasınca zorbalıkla iktidara gelen birisi asla raşid olamaz.

İktidarın seçimle el değiştirmesi ve verasetin reddedilmesi ilkeleri raşid halifelerin yönetim dönemlerinde çok açık bir şekilde benimsenmişti. Bu modelin korunabilmesi için İslam'ın şu temel ilkesinin korunması yeterli olacaktı: "*We emruhum şûrâ beynehum*...: Yine onlar (müminler), **toplumsal işlerini aralarında şûrâ/danışma yoluyla karara bağlayarak görürler...**"

(Şûrâ 42:38).

Bize düşen bu bilinci sūratle yaymak, şiddeti kınamak, insanlara bu bilinci kazandırma konusunda dirençli olmak, Allah'ın sözünü/sözleşmesini insanlığa ulaştırma görevini yüklenmek, O'nun indirdiği âyetler ile iç ve dış dünyamızda bize gösterdiği hakikatleri geri dönüşü olmayan bir samimiyet ve kararlılıkla insanlığa açıklamaktır.

Çeviri: Doç.Dr. Fethi Güngör

Din Eğitimi ve Kur'an'ın Rehberliği

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

5 Mart 2015

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (ISAV)

Mütevelli Heyet Başkanı

1932 yılında Muğla'nın Fethiye ilçesinin Doğanlar köyünde doğdu. Babası Hacı Şakir Özek, anası Nazmiye Hatun'dur. Mucuklar soyuna bağlıdır. Bu kabilenin Ege Bölgesi'ne Çankırı'dan geldiği, oraya da Türkistan'dan geldiği söylenir.

1941 yılında Çaltılar İlkokulu'nu bitirdi. Sonra dinî bilgiler edinmek ve hafız olmak üzere Antalya'nın Kayabaşı Köyüne gitti. Orada Ömer Ali Hafız'dan Kur'an öğrendi. 1944 senesinde hafız oldu. Bir müddet Fethiye'de Avukat Kadı Ahmet Kestepi'nin yanında çalıştı. Sonra İzmir'deki Kestanepazarı Kur'an Kursu'na gitti. Burada Hacı Salih Tanrıbuynuğu Hoca'dan Arapça ve dinî ilimler tahsil etti.

Bu arada Karataş Ortaokulu'nu bitirdi. 1950 senesinde Mısır'a gitti. 1951 senesinde Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'ne girdi. 1955 senesinde Usulüddin Fakültesi'ni bitirdi. 1957'de aynı fakültede Kur'an ve Hadis ilimleri bölümünde mastır yaptı.

1957 yılında İzmir'e geldi. 1959'a kadar Kestanepazarı Kur'an Kursu'nda öğretmenlik yaptı. Dışarıdan lise imtihanlarını vererek 1960 yılında Burdur Lisesi'ni bitirdi. Askere yedek subay olarak gitti ve 1962 yılında terhis oldu.

1962 yılında İstanbul İmam-Hatip Lisesi'nde öğretmenliğe başladı. Daha sonra 1962-1963 ders yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi oldu. Bu arada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1966 yılında Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nü bitirdi. Aynı fakültede doktora öğrenimine devam etti. 1973'te edebiyat doktoru unvanını almıştır.

Tez konusu: "Zemahşeri ve Arap Lügatçiliğindeki Yeri"dir. 1979'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirildi. 1982 yılına kadar üç buçuk yıl bu görevi sürdürdü. Bilgi, görgü arttırmak ve dil öğrenmek için 1984 yılında İngiltere'ye gitti ve bir yıl kaldı. Daha sonra 12.11.1986'da doçent, 1991'de profesör oldu.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında

Tefsir ve Belagat dersleri vermekte iken 1998 senesinde emekli oldu. 1994 yılından itibaren Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Bu görevi 2002 yılına kadar devam etti. Arapça, İngilizce ve Rusça bilmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

1970 senesinde 48 arkadaşıyla kurduğu İslami İlimler Araştırma Vakfı'nın 1982 yılından itibaren başkanlığını yürütmektedir.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم.
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد
وعلى آله وصحبه أجمعين.

Çok Değerli Haseki Eğitim Merkezi Hocaları ve Talebeleri!

Sizinle müşerref olmak, sohbet etmek benim için de bir mutluluktur. Çünkü Haseki Eğitim Merkezi kurulurken bizim de manevi olarak bir katkımız olmuştur. O günlerde İstanbul, Konya, Yozgat gibi bazı vilayetlerde birkaç Yüksek İslâm Enstitüsü ve Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi vardı. Buralarda dört sene okuyup mezun olan arkadaşların müftülük ve vaizlik yapmaları biraz zor görünüyordu. Çünkü bu okullarda yeterli bilgi almıyorlardı. Onun için Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir eğitim merkezinin açılışını düşündü ve biz de böyle bir müessesenin açılmasını teşvik ettik.

Eğitim Merkezlerinin açılmasına Tayyar Altıkulaç Bey öncülük yaptı. Dolayısıyla önce Haseki Eğitim Merkezi açıldı; Türkiye'de müftüler vaizler hep buradan yetişmeye başladı ve çok faydalı oldu.

Haseki Eğitim Merkezi, merkezî bir yerde idi ve ben zaman zaman bu

merkezde yapılan bazı toplantılara iştirak ediyordum. Pendik'e taşındıktan sonra buraya ilk defa geliyorum ve yeriniz çok güzel.

Böyle imkânlar bizim zamanımızda yoktu. Eskiden okullar devlet daireleri gibi çok basitti. Türkiye son senelerde çok büyük gelişmeler gösterdi. O bakımdan ben şahsen bu gibi işleri düşünüp yapanları takdir ediyorum; bugünkü idarecileri tebrik ediyor ve başarılar diliyorum. Gerçekten yapılanlar çok faydalı oluyor ve onun için takdir ediyoruz.

Burada size anlatacak belli bir konumuz yok. Beni buraya davet eden arkadaşlar "kısaca hayatınızdan bahsedersiniz" dediler. Bu vesile ile benim temas etmek istediğim birkaç konu var:

1930'lu yıllarda ilkokulu köyde okudum. Köyümüzde okul yoktu, yürüyerek bir buçuk saat kadar mesafedeki bir köyde 3 sınıflı bir okul vardı, 5. sınıf yoktu. Okula gittik, bizi yer yok diye almadılar. O günün şartlarında hakikaten bina, sandalye ve masa bulmak bir mesele idi.

Beni oraya götüren rahmetli babam, öğretmenle konuşmuş ve karar vermişler. Eski binaların duvarları geniş oluyordu. Pencere takıldığı zaman içeride 20-30 santimlik bir mesafe kalıyordu; oraya bir deri post serdiler, beni oraya oturttular; yer yok, sandalye yok, birinci sınıfı böyle okudum.

O mahrumiyet devirlerini yaşadığım için bugünkü gelişmeleri ben bu sebeple takdir ediyorum. Biz yaşananları anlatmasak bugünkü nesil bunları bilemez ve Türkiye hep böyleymiş zanneder. Hâlbuki dünya böyle değil.

Ben Muğla, Fethiye, Doğanlar Köyü'nde doğdum. İlkokulu Çakırlar Köyü'nde bitirdim. 4. ve 5. sınıflar sonradan açıldı, 1.,2.,3. sınıfları orada yatılı olarak okudum. Çünkü bölge yayla olduğu için çok kar yağıyor, gidip gelmek mümkün olmuyordu. O yüzden köyde bir aile buldular, beni oraya yerleştirdiler, öyle okuyabildim.

Okulu bitirdikten sonra Antalya'ya gittim. Orada özel bir hocadan hafızlık yaptım. Antalya'da resmî bir Kur'an Kursu'nda bir sene kaldım. Antalya'da Müsellim Camii vardır. Küçük bir camidir. O cami yanında bir Kur'an Kursu vardı; 4-5 ay orada kaldım. Sonra memleketime döndüm.

Bu arada Muğla'ya, İzmir'e gittim. Benim asıl yetiştiğim yer, İzmir Kestanepazarı'dır. Orada, Allah rahmet eylesin Hacı Salih Tanrıbuyruğu diye bir hocamız vardı. Bana o sahip çıktı.

Ortaokulu İzmir’de bitirdim. 1950 senesinde Mısır’a gittim ve 1957’de döndüm. Orada bir sene hazırlıkla beraber altı senelik yüksek tahsil yaptım. Yani 4 yıl fakülte, 2 yıl da master yaptım.

Biz Türkiye’ye döndükten sonra diplomalarımız kabul edilmedi. O zaman İnönü Başbakan, Şevket Raşit Hatipoğlu da Millî Eğitim Bakanı’dır. Kendisini rahmetle yad ediyorum. Talim Terbiye, benim diplomamı kabul etmedi, reddetti, fakat birisi beni alıp Şevket Raşit Hatipoğlu’na götürdü, durumu anlatınca bana dedi ki; “Talim Terbiye’ye hemen bir müracaat yap” dedi. Ben de müracaatı yaptım, elimde de diplomamın tanınmadığına dair belge var. Bana dedi ki “Sen yeniden müracaat yap”. Yeniden bir müracaat yaptım, yine aynı belgeyi verdiler. Verilen belgeyi kendisine götürdüm. Bana, “Seni, yetkimi kullanarak İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsüne hoca tayin edeceğim.” dedi ve öyle de yaptı. Çünkü Şevket Raşit Hatipoğlu inançlı profesördü ve akademisyendi.

Düşünebiliyor musunuz? Millî Eğitim Bakanlığı, Mısır Reisicumhurunun imzası olan master diplomamı o zaman kabul etmedi. O zamanlar bir master tahsili yapmak yüksek mertebe sayılıyordu. Eskiden bizde de öyleydi, şimdi profesörün diplomasını bile rektör imza ediyor, Başbakan’a ve Cumhurbaşkanı’na gitmiyor.

O zaman master diplomasını cumhurbaşkanı imza ettiği için bize merasimle verdiler.

Başbakan İsmet İnönü, Şevket Raşit Hatipoğlu’na İmam-Hatip Okulları’nın kapatılması için emir veriyor.

Şevket Raşit Hatipoğlu, Başbakan İsmet İnönü’ye: “Ben İmam-Hatip Okulu’nu açmak istiyorum, kapatmak da ne demek, ben okul kapatamam.” diyor ve talebi kabul etmeyerek istifa ediyor, düşünebiliyor musunuz? İmam-Hatip Okulları’nı kapatmamak için hem bakanlıktan hem de Halk Partisi’nden istifa etti.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, o zaman Fındıklı’da büyük bir ilkokulun çatı katında bir sınıf olarak devam ediyordu. İşte ben orada o yıllarda hocalık yaptım. İlk mezunlar arasında, Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, Tayyar Altıkulaç vardı.

Üsküdar Bağlarbaşı’ndaki bugünkü Marmara İlahiyat Fakültesi’nin bu-

lunduğu yeri enstitü için aldırın Şevket Raşit Hatipoğlu'dur. İstifaya karar verince İstanbul'a, beşyüzbin Türk liralık bir çekle özel adamını gönderdi. Kendisiyle temasım olduğu için durumu bana da haber verdi.

Aranızda İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuyan varsa hatırlar. Halil Can adında bir musiki hocamız vardı. İşte Bağlarbaşı'ndaki vakıflara ait bir yeri o buldu ve satın alındı. Şevket Raşit Hatipoğlu imzayı attı ve istifasını verdi.

İstifadan sonra Güven Partisi'ne girdi, Halk Parti'den ayrıldı. O dönemde Turan Feyzioğlu, Güven Partisi'ni kurmuştu. Turan Feyzioğlu, İmam-Hatip Okullarının kapatılmasını önlemiş bir zattır, Allah rahmet eylesin. İsmet İnönü, Şevket Raşit Hatipoğlu'nun istifasıyla karşılaşınca kapatmaya cesaret edemedi.

Bugün İmam-Hatip nesli, İmam-Hatip Okulları Türk Milleti için çok önemli müesseselerdir ve bugün ülkemizi idare edenler o günkü İmam-Hatip neslidir. Onlar bugün Türkiye'yi yönetiyor. İmam-Hatip Okullarının önemi buradan geliyor. Ben her zaman takdir ediyorum.

Ben İmam-Hatip Okulu'nda okuyamadım ama çocuklarımı İmam-Hatip Okulları'nda okuttum.

Evet bu konuda söyleyecek çok şey var. Bu vesile ile Şevket Raşit Hatipoğlu'nu rahmetle anmamız gerekiyor. O bu meseleyi iyi anlamış, kavramış bir kimse idi. O'nun Ankara'da Avcılar Kulübü Başkanı bir arkadaşı vardı, bana da o vasıta oldu. Ona da Allah rahmet eylesin.

Kırkılı yıllarda İzmir'de Halk Partili Hacı Raif Cilasun vardı. Bu zat Halk Partililerin ileri gelenlerinden biridir. İzmir, Kestanepazarı Derneği'ni o kurmuştur. Ben de o derneğin kurucularındayım. Mısır'a gittikten sonra dernek üyeliğinden çekildim. Kestanepazarı Derneği bugün hâlâ faaliyet gösteriyor.

Sevgili dinleyenler!

Siz burada **tefsir** dersi okuyorsunuz, dolayısıyla birkaç kelime de tefsirden bahsetmek istiyorum. Kur'an-ı Kerim bizim ana esasımızdır, sonra da Peygamber'in sünneti gelir. Kur'an, 600 kûsûr sayfa, 114 sure elimizdedir; mushaf belli ve sınırlıdır.

Kur'an-ı Azimüşşan'ın bir mütekellimi, onu konuşanı, söyleyeni, bugünkü tabiriyle yazanı, inşa eden birisi vardır, O da Allah'tır. Her kitabın, konuşmanın bir muhatabı olur, Kur'an'ın muhatabı da başta Peygamberimiz aleyhissalâtü vesselam olmak üzere tüm insanlardır.

Kur'an'da "kul; de ki" kelimesi çok geçer önce Peygamberimize, aynı zamanda ümmete hitap eder. Mütekellimi, muhatabı bellidir, hedefi de hidayettir. Yani söylediklerine inanan, hidayete erişmiş olur yani Allah'ı bulur, Allah'ın yoluna gider.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok tarifleri yapılmıştır. Anladığıma göre en sağlam ve efradını câmi ayyarını mâni çok kısa olan tarif şudur: Kur'an, mûcizdir ve hidayet kitabıdır. Yani Kur'an hidayet için gelmiştir. İnsanlara doğru yolu, hidayeti göstermek için gelmiştir ve aynı zamanda Kur'an bir mûcizdir. Bugün dahi mûcizeliği devam etmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim dünyada en fazla dile tercüme edilmiş bir kitaptır. Birçok kabile dillerine bile tercüme edilmiştir.

Birçok ülkelerden Müslüman olanlar vardır. Bu insanlar -yanlış anlamayın- Müslümanların gayretiyle Müslüman olmuyor. Bunu suçlamak için söylemiyorum. Birçok kimse Kur'an'ın tercümesini okuyor ve onun dikkatini çekiyor, sonra da ilgileniyor, ilgilenince de yavaş yavaş hidayet yolunu buluyor.

Müslüman olan Yusuf İslâm ile Londra'da bir gün beraber oturduk. Bana nasıl Müslüman olduğunu anlattı ve dedi ki: "Benim bir futbolcu kardeşim vardı. Libya'ya maça gidiyordu, oradan bana İngilizceye çevrilmiş Kur'an tercümesi getirdi, bana; "A şunu sen oku, ben bununla ilgilenmiyorum." dedi ve bana verdi, ben de alıp bir kenara koydum. Aradan bir hayli zaman geçti, bir gün canım sıkıldı, bakınıyorken kitaplardan Kur'an tercümesi gözüme ilişti. Şöyle bir okumaya başladım, okudukça dikkatimi çekti, daha dikkatli okumaya başladım ve neticede kendime göre araştırdım, başka kitaplar da bulup okudum ve ondan sonra Müslüman olmaya karar verdim. Müslüman olduktan sonra adımlı da **Yusuf İslâm** olarak değiştirdim." dedi.

İşin asıl garibi, Müslüman olduktan sonra, bu Müslümanlar nasıl yaşıyor, nasıl insanlardır, ülkeleri nasıldır diye çok merak etmiş. Bir İslâm ülkesine gideyim diye karar vermiş ve Mısır'a gitmiş. Orada halkın durumunu görünce "yanlış mı yaptım acaba" diye içine bir şüphe gelmiş!

Benim anladığım Müslümanlık böyle değil, Müslümanları farklı gördüm

ve “ben imanımı kaybettim” diye korkmaya başlamış. Sonra aklına bir şey gelmiş. “Gördüğüm bu insanlar Müslüman ama Müslümanlığı bu kadar anlıyorlar. Bunların hayatı, davranışı böyle.” diye düşünüyor ve niyeti sahih olduğu için o şüpheden Cenâb-ı Allah onu kurtarıyor. Ondan sonra yoluna devam ediyor.

İlim tarihimizden herkesin tanıdığı İmam Gazzâlî’nin *el-Munkizu Mine’d-Dalâl* isimli Arapça kitabı var. Türkçeye tercüme edildi. “Dalaletten kurtaran” manasındadır. Biliyorsunuz İmam Gazzâlî tasavvufta, felsefede, İslâm düşüncesinde büyük bir âlimdir, fakat bir ara sapıtıyor, birçok esasları inkâr etmeye başlıyor. O kitabı okuduğum için oradan biliyorum.

İmam Gazzâlî bir gün düşünüyor. “Ne olacak bu insanların durumu? derken kalbime bir şey doğdu.” diyor. Buna el-Basira adını veriyor. Yani bir gözlem demek. “İşte ondan sonra düşündüm taşındım. Ben yanlış yapmışım, döndüm.” diyor ve bunu da anlatmak için *el-Munkizu Mine’d-Dalâl* adlı kitabı yazıyor.

Doğru yoldan şaşmayalım diye eski âlimlerin şöyle bir duası vardır: “Yâ Rabbi! Beni *tarfete ayn* miktarı yani göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile olsa nefsimi bırakma.” Dikkat edin, insanın en büyük düşmanı kendi nefsidir. İnsanın içinde iyi de vardır kötü de. Bunlar insana yerleştirilmiştir. Onun için Allah’a sığınırız. Korku ile reca arasında olunmalıdır. Ne kadar büyük bir âlim olursan ol, ne kadar dindarım dersin de bunların hiçbirinin garantisi yoktur. Tek garanti, Allah’ın hıfzıdır, korku ile ümidin bir arada olmasıdır.

Eskiden birçok papazlar Hristiyanlara cennetten arsa satıyorlarmış; günümüzde birçok hoca ve şeyh de “şöyle yaparsan cennete girersin, işte beni dinlersen kurtulursun” gibi ifadelerle Müslümanları kandırıyorlar. Bunlar yanlıştır.

Durum iyi de olsa kötü de olsa Allah’a sığınacaksın. Kötülük ve iyilik yapıtıysan bunların karşılığı var. Allah bir tek şeyi affetmez, o da şirk. Sadece şirk istisna etmiş. “Şirkin dışındaki günahları affederim” diyor. İşte korku ile ümidi bir arada yaşatmamızın sebebi budur.

Hiç kimsenin elinde kendisinin kurtuluşa erdiğine dair hücceti, garantisi yoktur. Evliya var mıdır? Keramet var mıdır? Vardır. Keramet ne olduğunu ne biz biliriz ne de o ehl-i keramet bilir. Kendisinin ehl-i keramet olduğunu

ve veli olduğunu kendisi dahi bilmez. Çünkü veliye o ikramı veren Allah'tır.

İnsanları kandırmak kolaydır. Yukarıda Yusuf İslâm'dan bahsettik. Birçok Müslümanlar ve özellikle okumuş, kültürlü insanlar arasında yetişen Müslümanlar, gayr-i müslim yani Yahudi, Hristiyan, Budist başka dinden İslâm'a dönenler Müslümanlara bakarak Müslüman olmuyor; Kur'an'ı okuyarak Müslüman oluyorlar. Bunun belki istisnası vardır ama zordur. Çünkü biz Müslümanlar iyi örnek olamıyoruz. Eskiler oluyordu.

Mesela ilk asırda, ilk yüz senede İslâm tarihinde dünyanın bilinen bölgelerinin hepsini Müslümanlar fethetti. Fethedilmeyen çok az yer kalmıştı. Nasıl yaptılar bunu? Çünkü o Müslümanlar iyi örnekti.

Bugün Ortadoğu dediğimiz bölge bir zamanlar her türlü felsefenin, düşüncenin, ahlâksızlığın kol gezdiği bir bölge idi. Eski Yunan, Mısır, Mezopotamya, Hint ve Roma'da her çeşit davranış biçimi vardı, peki nasıl oluyor da bunlar Müslüman oldular? Çünkü o günkü Müslümanlar İslâm'ı bizzat yaşıyorlardı. İkincisi, hiç kimseye "Müslüman ol" diye baskı yapılmıyordu. Kur'an'da buyurduğu gibi, "*Sen insanları zorla Müslüman yapmaya mı kalkıyorsun? Sadece tebliğ yap, senin görevin sadece tebliğdir.*" hitabı Peygamberimizdir.

İlk Müslümanlar bu ölçüyü, Peygamber'in ölçüsünü esas alıyorlardı. Onlar karşısındaki adamı küçümsemiyor, 'yanlış yoldadır' vs. demiyor, yalnızca tebliğ yapıyordu. Diğer insanlar da bakıyor ki bu adam söylediklerini kendisi uyguluyor, o zaman doğrudur, diyorlardı. Onun için kısa zamanda insanlar, özellikle Türklerin çoğunluğu savaşız Müslüman olmuşlardır. Çünkü Müslümanlar o zamanlarda İslâm'ı uyguluyor ve ölçü olarak Allah'ın Kitabı'nı, Peygamber'in sünnetini esas alıyorlardı.

Başka türlü insanlara yani Batınlık, Şîlik, Alevilik gibi akımlara kapılmak yanlıştır. Çünkü herkes hesabını hem dünyada hem de öldükten sonra Allah'a verecektir. Kur'an'da da buyurduğu gibi, "*İnsanların ellerine kitapları verildiği zaman, insanlar Allah Allah diyecekler. Öyle bir kitaptır ki küçük büyük hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır. Hayatım boyunca ne yaptıysam hepsini kaydetmiş!*" diyecekler.

Önemli olan hüsn-i niyettir, samimiyettir. Mesela *nasihat* kelimesi var. Peygamberimiz üç defa "Din samimiyettir." buyurmuştur.

Dinin esası samimiyettir. İnanacaksın, samimi olarak bağlanacaksın. Bir de **dürüst** olacaksın. Dürüst değilsen Müslüman olmuşsun ya da olmamışsın o kadar önemli değil.

Bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz Ebû Hureyre'yi çağırıyor. Ebû Hureyre muksirûndandır yani Peygamberimizden en çok hadis rivayet edenlerdendir. Çünkü Peygamberimizin yanından ayrılmamıştır. Peygamberimiz Ebû Hureyre'ye; "Önemli bir şey söyleyeceğim." diyor ve akılla alakalı nasihatta bulunuyor. Hakikaten akıl meselesi çok önemli, çünkü akıl dediğimiz şeyin tek başına bir manası yoktur. Elhamdülillah hepimizin akli var. Ama biz bu akli ilim ile techiz etmezsek, bu akıl işe yaramaz.

Örnek; ilkel kabileler. Bugün öyle ilkel kabileler var ki, hayvanlarla beraber yaşıyor. O insanların hayvandan bir farkı yok. Sadece kendisine bir ev, üzerine iyi-kötü bir elbise yapabiliyor. Onun dışında hayvandan farkı yok. Niçin? Akli var ama ilmi yok. Yani tedbiri, tahsili olmadığı için öyle kalıyor. Onun için Peygamberimiz "Güzel ahlâk gibi bir asalet olamaz." buyuruyor. Yani bir insan davranışı dürüst, ahlâklı, güzelse, o en büyük asalettir. Babası, annesi falancadır, filancadır, hiç önemli değildir. Aynı şekilde haramlardan kaçmak kadar da bir takva olamaz. Çünkü elhamdulillah Müslümanız ama birçok haramları da işliyoruz. O zaman bizim Müslümanlığımız zayıf oluyor, zayıf kalıyor.

Bir şey kesin haramsa, ondan kaçacaksın.

Konuşmamı burada bitireyim. Soru sormak isteyenler olabilir. Soru sormak isteyenler olursa da cevap verebilirim.

Prof.Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)

Mütevelli Heyet Başkanı

Geçmişimizle ve Kendimizle Yüzleşmek

Prof.Dr. Mahmut KAYA

30 Kasım 2015

Prof.Dr. Mahmut KAYA

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

1945'te Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Kunduzağlı köyünde doğdu. Köyde ilkokul bulunmadığından, 1951-1955 yılları arasında Yeşilyurt (Musaköy) kasabı imamı Fevzi İşler (Pamuk Hoca) Hocaefendi'den Kur'ân-ı Kerîm ve temel dinî eğitimi aldı.

1955'te İstanbul'a gelerek eski müderrislerden geleneksel İslamî ilimleri tahsil etti; aynı zamanda Fatih ve Şehzadebaşı camilerinde bu ilimleri uzun yıllar okuttu.

1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı vaizlik imtihanını kazandı ve 1963'ten itibaren on dört yıl boyunca Fatih ilçesinde bulunan Tûtî Abdüllatif Mescidi'nde imam-hatiplik görevini sürdürdü; bu süreçte ortaöğrenimini dışarıdan tamamladı.

1968'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini, aynı fakültenin Türkoloji Bölümü'nden de sertifika alarak 1972'de tamamladı.

1973-1974 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yeni açılmış olan Türk-İslam Felsefesi Kürsüsü'nde doktora başladı ve 1977'de aynı kürsüde asistan oldu.

1979'da İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi adlı teziyle doktor unvanı aldı. 1983'te yardımcı doçent, 1986'da doçent, 1992'de profesör oldu.

1986-2012 yılları arasında Edebiyat Fakültesi bünyesinde 1953'te kurulmuş olan İslam Araştırmaları Merkezi müdürlüğünü yürüttü. 1990-2012 yılları arasında ise Felsefe Bölümü Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı başkanlığını yaptı.

Türkiye Diyanet Vakfı bünyesinde hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nde 1985'ten 2015'e kadar ilimler tarihi, İslam düşüncesi ve ahlak alanlarında ilim kurulu üyesi olarak görev yaptı ve bu alanlarda yüze yakın madde kaleme aldı.

Millî ve milletlerarası sempozyumlarda sunduğu tebliğler ve yazdığı makaleler dışında İslam felsefesinin temel klasiklerini ve İslam edebiyatının (Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Kürtçe ve Urduca'dan) seçkin örneklerini manzum olarak Türkçeye kazandırdı. Ayrıca elli sekiz sûre ile yaygın bir şekilde okunan Kur'an âyetlerini manzum olarak Kur'an'dan Esintiler adıyla yayımladı.

Allah’a hamd ü sena ve O’nun sevgili Rasûlüne, ehl-i beyte ve ashâbına salât ve selamdan sonra; muhterem kardeşlerim, sizleri Allah’ın selamı ile selamlıyorum. Sizlerle sohbet etme ve meselelerimizi konuşup dertleşme fırsatını bana tanıdıkları için Adil Bey’e teşekkür ediyorum. Bu bir sohbet toplantısı olduğuna göre, konuşmam belli bir konu üzerinde olmayacak. Daha ziyade din hizmetlerinin daha iyi ve daha verimli yürütülmesi, bu konuda görevlilerin nelere dikkat etmesi gerektiği, toplumla ve cemaatle olan ilişkilerde nelere özen gösterilmesi gerektiği gibi hususlar üzerinde durmak istiyorum. Elbette ki bunlar sizce bilinmeyen hususlar değil. Ancak uzun yıllar bu mesleğin hem içinde hem dışında hizmet etmiş bir kardeşinizin ağzından, onun yaşadığı tecrübeleri, yaptığı tespitleri, hizmette gördüğü eksiklik ve ihmallere yönelik eleştirileri dinlemek herhalde yararlı olur kanaatindeyim.

Aziz kardeşlerim, yaklaşık olarak bin yıllık Anadolu tarihimizin hiçbir döneminde insanımız bugünkü nüfus düzeyine ulaşamadığı gibi günümüzdeki refahı da hiçbir zaman yakalayamamıştır. Eğitim alanındaki gelişmelerin de geçmişle kıyaslanamayacak kadar iyi durumda olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Meseleye din eğitimi ve öğretimi açısından bakıldığında, gerek örgün gerekse yaygın olarak verilen bu eğitim, halkımızın aydınlatılması ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşması yanında, dinî şuurun gelişmesi ve kendi dinî hayatını her ortamda yaşayabilmesi bakımından fevkalade ileri bir düzeyde olduğu görülür. Hiç şüphesiz bunda, her aşamada din eğitimi veren kurumlarımızın ve Diyanet teşkilatının payı gerçekten büyüktür.

Dolayısıyla 1950’den bugüne kadar geçen 66 yıl zarfında din eğitimi veren kurumlar ile Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki hızlı gelişmeler sayesinde ülkemizde, deyim yerindeyse, bir aydınlanma, bir silkinip toparlanma başlamış ve emin adımlarla yoluna devam etmektedir. 1982’den,

yani İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültesi kimliğine kavuşmasından bugüne, geçen 36 yıl içinde bu fakültelerdeki öğretim elemanları kendi alanlarında yaptıkları ilmî çalışmalar ve yayınlar bir yana, tefsir, hadis ve fıkıh külliyatını, hatta kelam, tasavvuf ve İslam felsefesine ait kaynak eserleri Türkçeye tercüme ettiler. Dahası, bugün İslam dünyasında bir örneği bulunmayan ve 46 ciltten oluşan *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ni vücuda getirdiler. Başlangıcından itibaren telif heyetinde bulunduğum bu muhteşem eser, tarih içinde İslam milletlerinin dinî ve lâ-dinî her alanda ortaya koyduğu başarılarının müşahhas bir ürünü olup ne kadar övünülse yeridir. Zira bu neslin 36 senede gösterdiği bu başarıyı, ne dün ne de bugün hiçbir ülkede göremezsiniz. Bu bakımdan Cenab-ı Hakk'a ne kadar hamd etsek yine de azdır.

Arzettiğim bu husus, her şeyin çok mükemmel olduğu anlamına gelmiyor elbette; daha yapmamız gereken çok iş, önümüzde yürümemiz gereken uzun bir yol var. Fakat şu bir gerçek ki, geçmişimizle kıyasladığımız zaman, ortaya konan başarı asla küçümsenemez. Değerli genç hocaefendiler, gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemi medrese eğitim sistemi, müfredat programlarını ve ürettikleri müdevvenâtı biliyoruz. Uzun süren medrese tahsilinde okutulan metinler Arapça olmakla birlikte, hocalar dersi Türkçe olarak anlatırlardı. Zaten o dönemde yüksek tahsil yapan talebe sayısı çok azdı ve sayıları bin veya en çok bin beş yüz civarındaydı. Eğitim ve din hizmetlerini yürütmek için bu sayıdaki eleman devlet için yeterliydi.

Burada şu hususu hatırlatmak isterim ki, Osmanlı coğrafyasındaki medreselerin yüzde doksan beşi ortaokul seviyesindeydi. Yüksek tahsil veren medreseler İstanbul'da bulunuyordu. Dikkatinizi çekmek istediğim bir başka husus, Osmanlı ulema sınıfının bürokrat olduğu gerçeğidir. İlmî araştırma yapmak ise ulemanın kendi ihtiyarına bırakılmıştı. Bu yüzden 623 yıl gibi uzun süren bu dönemde akranları arasında eserleriyle temayüz edenler, her asırda bir eldeki parmak sayısını ne yazık ki geçmiyordu. Mesela Osmanlı'da şeyhülislamlık makamına yükselenlerin sayısı yüz otuz civarında olduğu halde, ilim hayatımıza katkıda bulunacak nitelikte eser sahibi olanlar, maalesef onu geçmez. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte ben sadece birkaç hususa dikkat çekmek istiyorum:

1. Bilindiği üzere medresede ilim dili Arapça idi; Mısır, Şam ve Bağdat gibi ilmî muhitlerde yeterince ikamet edenler hariç, ulema Türkçe düşünüp

Arapça yazmaya kalkışınca gerçekten zorlanıyor ve kendinden beklenen başarıyı gösteremiyordu. Dahası, Arapça yazmak prestij meselesi kabul edildiği için Türkçe yazmak da işine gelmiyordu. Ayrıca o dönemde Türkçe ilmî terminoloji henüz yeterince gelişmiş de değildi. Halkın dinî ve ahlaki ihtiyaçlarını karşılamak, edebi ve destani duygularını tatmin etmek üzere Türkçe yazarlar ise genellikle ulema sınıfından sayılmayan ve halkın “kır mollası” dediği mahalli hocalardı.

2. Bir başka husus, 19. yüzyılın son çeyreğine gelinceye kadar Osmanlı’da Türkçenin gramerinin yazılmayışıdır. Takdir edersiniz ki, insan bir yabancı dili öğrenirken onu kendi ana dili ile mukayese eder; fiil çekimi, cümle kuruluşu ve gramer kuralları arasında karşılaştırmalar yapmak suretiyle o yabancı dili daha kolay anlama ve kavrama imkânını elde eder. Ne yazık ki, medresedeki Türk çocuğu bu imkândan yoksundu. Bu yüzden medrese eğitimi Arapça gramer ağırlıklı olmak üzere uzun yıllar sürüyordu. Aynı bilgileri içeren metinler art arda okutulmakla kalmıyor, bu metinler üzerine yazılan çeşitli şerhler ve şerhler üzerine yazılan hâşiye ve ta’lîkâtlarla meşguliyet uzun yıllar alıyordu. O gün için halk dilinde dolaşan “*Bizim oğlan Binâ okur / Döner döner gene okur*” şeklindeki tekerleme işte bu acı gerçeğin bir ifadesidir. Yıllar sonra Arapçaya tam hâkim olup dinî ilimleri kaynağından okuyup öğrenmeye sıra geldiğinde, artık dinamizmi bitmiş olduğundan kendinden beklenen başarıyı gösteremiyordu. Başka bir ifadeyle asıl üzerinde yoğunlaşılması gereken dinî ilimlerden ziyade âlet ilimlerine gereğinden fazla önem verildiğinden, âdeta vasıta konumundaki dilbilgisi gaye gibi telakki ediliyordu.

Mesela şahsen ben ilkokula gitme imkânım olmadığı için bir kasabada küçük yaşta Arapça öğrenmeye başladım. Fiil çekimlerini öğretmek üzere yazılan *Emsile* adlı kitaptan başladık. Di’li geçmiş zaman kipi şöyle veriliyordu: *NASARA: Fiil-i mazi, bina-i malum, müfred, müzekker, gaib. Manası, yar-dım etti bir gaib er geçmiş zamanda.* Şimdi düşünelim, *nasara* kelimesiyle ilgili bütün elemanlar topluca veriliyor; fakat ben bu elemanların hiçbirini anlamıyorum, benim zihnimde en ufak bir çağrışım yapmıyor, çünkü Türkçe değil. İşte bu, pedagoji bilmemenin acı bir örneğidir; bu, meme emen çocuğu katı yiyeceklerle beslemeye kalkışmaktan farksızdır. Nihayet bu durum, medrese eğitimini, skolastik hale getiren zihniyetin tipik bir örneğidir. Maalesef günümüzde, hâlâ medreseyi idealize ederek “merdiven altı

eğitim” yöntemiyle gençlerimizin yıllarını heba edenler ve buralardan kendilerine rant devşirenler, dahası, halk nezdinde ulemadan sayılıp itibar görenler var.

3. Bu konuda şunu da bilmenizi isterim: Ulemamız Türkçenin gramerini yazmadığı gibi lügatini de yazmamıştır. İlk defa Türkçenin lügatini yazan Osmanlı vatandaşı bir Arnavut olan Şemseddin Sami’dir ve kendisi ulema silsilesinden değildir. Değerli kardeşlerim, grameri ve lügati olmayan bir dilin kabile ve aşiret dilinden ne farkı var! Böyle bir dille ilim yapılabilir mi? Bu ortamda yetişen insan ne kadar üstün zekâlı olursa olsun, evrensel düzeydeki düşüncelerini olanca derinlik ve inceliğiyle ifade edebilir mi? Oysa dil, bir milletin öz kimliğidir. Dil, düşüncenin temel malzemesi olduğu için biz kelimelerle düşünür ve her alandaki başarılarımızı dil ile ortaya koyarız. Şu bir gerçek ki, bir kimse anadilinin dışındaki bir dili ne kadar iyi bilirse bilsin, hiçbir zaman ana dili seviyesinde bilemez ve o dilin ruhuna, inceliklerine vâkıf olamaz. Dolayısıyla insan en başarılı eserini kendi ana diliyle verir.

4. Medrese eğitiminde görülen önemli eksikliklerden biri de tarih ve coğrafya derslerine müfredatta yer verilmemesidir. Üzerinde pek fazla durulmayan bu eksikliğin, bir ilim adamının zihin dünyasında nasıl bir karışıklığa yol açtığını düşünelim: Bizim zihin yapımız her şeyi, her olgu ve olayı zaman ve mekân çerçevesinde algılar ve anlamlandırır. Zira zaman ve mekân zihnimizin temel iki kategorisidir. Tarih ilmi bize zaman fikrini, coğrafya ise mekân bilgisini verir. Biz insan olarak her olayın hangi zamanda ve nerede meydana geldiğini ancak bu bilgilerle anlarız. Şayet bu bilgilere sahip değilsek, okuduğumuz ve duyduğumuz bilgileri zihnimizde bir yere yerleştiremeyiz ve anlayamayız. Elbette ki bunun sonucu zihni bulanıklık ve korkunç bir kaostur. Bu önemli eksikliğin ancak 1914’teki ıslah-ı medâris programında giderildiğini görmekteyiz.

5. Osmanlı eğitim sisteminde benim tespit edebildiğim bu aksaklık ve eksikliklerden sonra sizlere şu hususu hatırlatmak isterim. Bilindiği gibi Osmanlı devlet sistemi temelde üç kurum üzerine oturmaktaydı: Seyfiye (ordu), kalemiye (bürokrasi) ve ilmiye. Gerçekten de devleti 623 yıl ayakta tutan etkenler, güçlü bir ordu ve bürokrasi ile bilgi üretmekten ziyade daha önce üretilmiş olan bilgileri bir şekilde tekrarlayıp aktaran ilmiye sınıfı idi. Çünkü İslami ilimler alanındaki verimli çalışmalar ve tedvin hareketi, kendi içinde klasiklerini vücuda getirmiş, en olgun düzeye ulaşmış ve artık durak-

lama dönemi başlamış bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkışı da tam bu döneme rastlamaktadır. Biliyoruz ki, sistemleşmiş, her alandaki kurumlarıyla oturmuş ve yerleşmiş bir medeniyette, yeni bir ilim ve fikir hareketinin ortaya çıkması gayet zordur. Ayrıca Osmanlı bir tarım toplumu olduğu için statik bir yapıya sahipti. Bu gibi toplumlarda yeni fikir hareketlerini tetikleyecek olaylara pek rastlanmaz. Dolayısıyla 13. yüzyıla kadar üretilen bilgi ve tecrübe birikimi, sorunlarını çözme konusunda Osmanlı'ya yetiyordu. Biliyorum, beni dinlerken içinizden; "Desene, Osmanlı uleması hep cepten yemiştir!" diyorsunuz. Evet, acı ama durum bunu gösteriyor. Bu konu üzerinde fazla durduğumun farkındayım; geçelim.

Muhterem arkadaşlar, sizler İlahiyat fakültelerinden mezun olduktan sonra, din hizmetleri alanında görev yapmak üzere kesin kararınızı vererek Haseki Eğitim Merkezi'nde ihtisas yapmak üzere gelmiş bulunuyorsunuz. Peygamberler mesleği olan bu şerefli alanı seçtiğiniz için sizleri yürekten tebrik ediyor ve çıktığınız bu yolda başarılar diliyorum. Biliyorsunuz, bir iş ne kadar değerli ve önemli ise onun ifası da beraberinde ehliyet, liyakat, ciddiyet ve ağır sorumluluklar getirir. Sizleri bekleyen görevler arasında en zor olanı, bence **vaizlik**dir. Kürsüye çıkan hocaefendi ister imam, ister müftü, isterse vaiz olsun, fark etmez. Bu görevin en sıkıntılı yanı, cami cemaatinin eğitim düzeyinin çok farklı oluşu ve siz konuşurken, her iş ve meslekten insanların anlayacağı bir dil ve üslubu kullanabilmektir. Görev sorumluluğuna sahip olan bir vaiz "Ben ne anlatırsam cemaat dinlemek zorundadır." diyemez. Her şeyden önce vaizin din psikolojisi alanında çok iyi donanımına sahip olması gerekir. Hitap ettiği halkın kültürünü, yaşantısını, ahlaki telakkilerini, hassasiyet gösterdikleri hususları ve ihtiyaçlarını bilen vaiz, derslerini ona göre hazırlar ve cemaatin duygu dünyasını da hesaba katarak sunum yaparsa, kesinlikle daha başarılı olur kanaatindeyim. Görev yaptığı bölgede halk arasında yerleşik yanlış inançlar, telakkiler, İslam'ın özüyle ve ruhuyla bağdaşmayan bid'atlar elbette vardır. Toplumun çeşitli kesimlerinde hâlâ yaşayan, çoğu hurafe türü bu telakkileri kökünden söküp atmak, ne yazık ki mümkün olmuyor. Çünkü avâm dediğimiz kesimin zihin yapısı hayalî olana, mitoloji ve hurafelere daha yatkındır. Bir yerde hurafe avâmın gıdasıdır. Kim onun bu yöndeki beklentisini karşılarsa onu yüceltir, yere göğe sığdıramaz. İşte bu psikoloji, din adına konuşan birtakım şarlatanların ve istismarcıların ekmeğine yağ sürmektedir.

Bu konuda şu gerçeği de göz ardı etmemek gerekir: Siz vaazlarınızda *el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker* prensibiyle hareket ederek cemaate dinin kendilerinden istediği görevleri, yükümlülük ve sorumlulukları hatırlatıyor; dinin haram ve günah saydığı davranışlardan uzak durmalarını tavsiye ediyorsunuz. Yani yapılması gerekeni yapıyorsunuz. Fakat halk bunlardan pek hoşlanmıyor. Daha doğrusu bu tür konuşmalar halka yalın ve yavan geliyor. O daha ziyade sizden kendi hayal dünyasını tatmin edecek kıssalar, menkıbeler, evliya kerametleri ve olağanüstülüklerden bahsetmenizi bekliyor. İşte İslam dünyasında tasavvuf kültürünün yaygın hale gelmesini sağlayan, halkın bu eğilimidir. Elbette yerine göre uyarıcı, yol gösterici, ders ve ibret verici kıssa ve menkıbeler de anlatılır. Ancak bu menkıbeler tevhid akidesine, akla ve mantığa, dahası hayatın gerçeklerine aykırı olmamalıdır. Bir başka açıdan, Müslümanın dinamizmini kıran ve onu atâlet ve meskenete sevk eden türden olmamalıdır. Maalesef bizim mev'ize kültürümüzle ilgili eserlerin çoğunda din dışı, akıl dışı menkıbelere sıkça rastlarsınız.

Bir zaman rahmetli Mahir İz Hoca, mev'ize türü eserlerden birçoğunu toplamış ve muhtevalarını tetkik ettikten sonra şöyle demişti: "Evladım, bugün İslam'a yapılacak önemli hizmetlerden biri de bu mev'ize kitaplarını yakıp yok etmektir." Sizler bilmezsiniz, geleneksel medrese eğitimiyle yetişen bizler, o tür eserlerle küçük yaşta tanıştık ve din diye o bilgileri halka anlattık. Şahsen ben bunun yanlış bir yöntem olduğunu erkenden fark ederek saf ve arı duru İslam'ı makul bir üslupla anlatmaya başlayınca, rahmetli babam "Oğlum, önceleri ne güzel vaaz ediyordun. Dersin ilerledikçe vaazlarının tadı kaçtı!" demişti. Haklıydı babam; ilk zamanlar ben de onun düzeyindeydim ve olağanüstü menkıbeleri çok seviyor ve anlatıyordum. Fakat bununla bir yere varılamayacağını, bu tavrın İslam toplumunun uyanması ve toparlanması önünde bir engel teşkil ettiğini, çok şükür anlamış ve onu terk etmişim.

Aziz kardeşlerim, Cenâb-ı Hak Rasûlullah efendimize, insanları **İslam'a** hangi yol ve yöntemle, **nasıl davet edeceğini** Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça bildiriyor. Biliyorsunuz, bu konuda üç farklı yöntemden söz ediyor:

Birincisi; hikmet, yani ilahî vahyin ihtiva ettiği incelik ve güzellikleri her yönüyle ve olanca derinliğiyle anlatırken, iç âlemimizden ve dış dünyadan çarpıcı örnekler vererek, misaller getirerek insanları Hakk'ın yoluna davet etmek. Ancak bu yöntemi kullanan din adamının çok iyi donanımla,engin ve kuşatıcı bir kültüre sahip olması, ayrıca dinleyici kitlesinin de onu anlaya-

cak düzeyde bulunması gerekir. Bu, çok değerli bir usul olmakla birlikte ancak toplumun seçkin kesimleri için tercih edilebilir.

İkincisi; mev'ize-i hasenedir. İslam'ın fert ve toplum hayatını düzenlemeye yönelik emir ve prensiplerini anlaşılır ve tatlı bir üslupla halka anlatırken bilginin yanında duyguya, *terhîb*den ziyade *tergîb* ve teşvike önem vermek gerekir. Bu tarz yöntemde bağırıp çağırmaya ve şarlatanlığa yer yoktur. Bu sırada toplum hayatında görülen ve İslam'ın tasvip etmediği birtakım tutum ve davranışlar varsa ki, vardır, bunlar makul bir dille eleştirilir, gerekli uyarılarda bulunulur. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus, İslam'ın bir korku dini olduğu izlenimini vermemektir. Eskiden halk için yazılan mev'ize ve ahlak kitaplarında genel yaklaşım şöyledir: Avâm denen kültür düzeyi düşük halk kitleleri ancak korku ve tehditten anlar. Onları eğitmek için ağırlıklı olarak *terhîbe* önem verilmelidir. Bunun için işlenen günahların cezasının pek ağır ve acı olacağı vurgulanıp kabir azabı, sırat, mizan ve cehennem tasvirleri çarpıcı bir şekilde anlatılmalıdır. Evet, doğrudur, bu tasvirlerin hepsi âyet ve hadislerde fazlasıyla var, bunlar görmezden gelinemez. Yerine göre bu türden uyarılar yine yapılır. Fakat bu konularda ses tonu, tavır ve üslup çok önemlidir; vaaz meclisinin bir cehennem atmosferine dönüşmemesi için azami dikkat gösterilmelidir.

Bakınız, vaizlerin bu katı ve şedit tutumundan rahatsız olan şair Fuzuli onları nasıl eleştiriyor:

*Vaiz bize dün dûzahı vâsfetti Fuzuli,
Gir anın meclisine gör ki cehennem ne imiş!*

Yani vaiz dün bize cehennemi anlattı. Cehennem azabının ne olduğunu anlamak istiyorsan onun meclisine git ve onu dinle. Onu dinlemek cehennem azabından farksızdır. Bir başka beytinde ise;

*Her meclisinden sonra söyleriz, sen nâdim olmazsın,
Değil kürsüye vaiz, arşa çıksan âdem olmazsın!*

Yani her vaazından sonra, böyle patavatsızlıklar yapma diye hatırlattı-

ğımız halde sen o densizliklerine hâlâ devam ediyorsun. Bu tavrınla sen, değil kürsüye vaiz, arşa çıksan da adam olmazsın!

Büyük İslam şairi Muhammed İkbal de bu konuda dertlidir; diyor ki:

*Herkesi tekfir eden vaiz bir tafra attı,
Gidip gelmişçesine cehennemi anlattı.
"Cehennem başkasının yeri sanıyor vaiz"
Bu söyleyen kâfir ona güzel laf attı.*

İsterseniz İkbal'in molla ve sofudan yakınmalarını birlikte dinleyelim:

*Var ya hazreti molla gayet asık surati
Ayıramaz kabuğu özden, bilmez hikmeti
Kendince haklıdır o, beni Kâbe'den kovsa
Benim gibi Müslüman bilmez ki ziyareti!*

*Sofu ile mollanın eseri işte sensin
Kur'ân'daki hikmetten tamamen bîhabersin
Kur'ân'la senin ilgin yalnız "Yâsîn okutup
Huzur içinde ölmek" nah, cennete girersin!
Selam sofuya benden, mollaya selam olsun
İlahi emirleri anlattılar, sağ olsun
Fakat te'villerine hayret etti Cebail
Şaşakaldı peygamber, dedi yazıklar olsun!*

*Neyleyim ben fakihi, sinesinde âhı yok
O mağrur edasıyla bakar, nişangâhı yok
Bazen içlenir ağlar, bilmez nedir sebebi
Bir görüş ver yâ Rasûl, başkaca ıslahı yok!*

*Molla ve sofı ile bir arada olmadım
Yazık, ikisinde de bir derinlik bulmadım
Lâ ilâhe illallah gönül levhamda benim
Bir renge boyandım ki, o gün bugün solmadım.*

*Yok molların gönlünde, üzüntü eseri yok
Bir bakışı var amma, gözlerinin ferî yok
Ne duygu ne heyecan, terk ettim mektebini
Onun hicaz kabında baktım ki, zenzemi yok!*

İkbal'in şikâyetine ve feryadına konu olan hususlar bugün de İslam toplumlarında ve ülkemizde fazlasıyla mevcuttur. Eğer usanmadıysanız, bizzat dinleyip şahit olduğum, değil mev'ize-i hasene, İslam'la ve bu aziz dinin öngördüğü ahlak ve cami adabıyla hiçbir şekilde bağdaşmayan konuşmalardan sizlere örnek vermek isterim.

Beyazıt Camii'nde hatip bir hadis-i şerif okuduktan sonra "Manasını arz etmeden önce hadisin râvisinden bahsetmek isterim." dedi ve devamında "Râvi İbn Me'ûd hazretleridir. Kendisi zayıf, ufak tefek. Bir rivayete göre on bir, bir başka rivayete göre on yedi kilo ağırlığında. Hatta bir defasında şiddetli esen bir rüzgâr kendisini hurma ağacının üzerine savurmuş. Sonra merdiven kurarak oradan indirmişler." Değerli arkadaşlar, Beyazıt Camii İstanbul Üniversitesi'nin tam önünde bulunuyor. Hatibi dinleyen binlerce cemaat arasında eminim ki çeşitli branşlardan ilim adamları da var. Demezler mi, ergin bir insan on bir veya on yedi kilo olamaz, o düzeydeki bir insanın yaşama imkânı yoktur. Sonra o dönemde ağırlık birimi olarak kilo kullanılmazdı, ayrıca insanların tartılması için bir kantar ve bir ölçü birimi mevcut değildi. Söz konusu imam efendi, bu camide otuz yıldan fazla görev yaptı. Her halde bu durum karşısında "Ört ki, ölem!" demekten başka bir çıkar yol yok!

Şimdi hayatta olmayan meşhur vaizlerden biri, Eminönü'ndeki Yeni Cami'de uma namazından önce ders yapıyor ve gırtlığını yırtarcasına bağıyor. İfadesi aynen şöyle: "Bir kadın otobüste, trende, vapurda oturduğu

koltuktan kalkınca, yeri soğumadan bir erkek oraya oturursa vallahi de, billahi de, tallahi de zina etmiş olur!" Vaiz, konuşmanın şehvetine kapılarak üç yemin edatı ile feryat ederken caminin kubbesinde çınlayan sesi gerçekten ürkütücüydü. Kıymetli hocalarım, bu gibi konuların cami kürsüsünde ne işi var, bu nasıl bir edepsizliktir?! Sonra, bunun zina ile ne alakası var?!

İstanbul eski müftülerinden merhum hocam Bekir Hâki Yener'i İskender Paşa Camii'ne cuma namazına götürmüştüm. O zaman Mehmed Zahit Kotku Hoca hayatta ve camide bulunuyordu. İlim Yayma Cemiyeti'nin önde gelenleri de büyük çoğunlukla oradaydı. Resmî bir vaiz kürsüde, konu meleklerle iman. Şöyle izah ediyor: "Muhterem Müslümanlar, melek deyince bazılarının aklına kanatlı manatlı şeyler gelir. Yok öyle bir şey!" Elini kürsüdeki mermere vurarak şöyle devam ediyor: "Bakınız, bu sert mermer blok dağılmıyor, niye? Çünkü molekül gücü, yani melek onu sımsıkı tutup dağılmasını önüyor. Zaten melek, *mülkten* gelir, mülk ise güç kuvvet demektir." Ben bu korkunç ifadeleri hayretler içinde dinliyorum ve cemaate bakıyorum, çıt yok! Yahu *âmentün*'ün altı şartından ikincisi olan meleklerle iman gitti... Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin kanatlı varlıklar olduğuna dair sarîh âyet var. Bu cahil vaiz, tam bir pozitivist ve materyalist anlayışla, en seçkin topluluk karşısında melekleri inkâr ediyor. Daha da acı olan, hiç kimsenin tepki göstermemiş olması. Fuzuli'nin dediği gibi,

*Küfr-i zülfün salalı rahneler imanımıza,
Kâfir ağlar bizim ahvâl-i perişanımıza!*

Camiden çıkarken Bekir Hâki hocama vaizi dinlediniz mi diye sordum. "Evladım ben yaşlı bir insanım, ne bileyim biri bir şeyler konuşuyordu." dedi. Ben kendisine vaizin zırvalarını hatırlatınca, hocam "Ben onun" diye başladı ve "Bu yaşta ben ancak bunu diyebilirim. Bu tür hakaret mahalline masruf olursa sadaka sayılır." dedi. Durumu telefonla İstanbul Müftülüğüne bildirdim ve dedim ki; "Vaiz bu konuşmasıyla dinden çıkmış sayılır mı?" Cevap "Biz onu çağırır ve kendisiyle konuşuruz"dan ibaretti. Ve bu şahıs daha uzun yıllar İstanbul camilerinde ümmeti idlâle devam etti! Bu durum karşısında biz de Fuzuli gibi oturup derdimize yanalım:

Derd çok, hemderd yok, düşman kavî, talih zebûn.

Bağlarbaşı'ndaki İSAM'ın yanı başında bulunan Kazdal Camii'nde hatip konuşuyor: "Bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna bir zat geldi ve kendisinin Hz. Ebû Bekir'in komşusu olduğunu söyledi. Devamla dedi ki: Yâ Rasûlallah, Ebû Bekir iyi bir komşu değil, kendisinden şikâyetçiyim. Efendimiz sebebini sorunca dedi ki, her akşam komşumun evinden ciğer kebabı kokuları geliyor, bizim de canımız çekiyor, huzursuz oluyoruz. Bunun üzerine Efendimiz, çağırın Ebû Bekir'i der. Ebû Bekir gelir, durum kendisine anlatılınca, evet yâ Rasûlallah, komşum haklı. Doğrusu zaman zaman ben de o ciğer kebabı kokusunu hissediyorum. Fakat o koku her akşam kebab yediğimden değil, Allah aşkıyla ciğerimin yanmasındandır!"

Şimdi düşünelim: Hatip efendi, fizikî olay ile psikolojik olay arasındaki farkı bilmiyor. Hocanın ne mecazdan ne de kinayeden haberi var. Ayrıca şayet Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekten böyle bir konuşma geçmişse, bunun hadis külliyatında yer alması gerekir. Halbuki mevzu hadisleri içeren literatürde dahi böyle bir şey yok! İşin ilginç tarafı, camiden çıktıktan sonra Marmara İlahiyat Fakültesi'ndeki arkadaşları ziyarete gidince, bu olayı onlara anlattım. Bir tasavvuf profesörü; "Doğru söylemiş, erbabı o kokuyu hissedez." demez mi?! Ona verdiğim cevabı sizlere anlatmayacağım. Halk şairinin dediği gibi:

Bendeki yaralar türlü türlü.

Görüldüğü gibi, bu makul dini, hurafelerle donatıp gayri makul hale getirmek için ellerinden gelen her gayreti gösteren, ehliyet ve liyakatten yoksun bu gibi kimselere Diyanet'in uygulayacağı hiçbir müeyyide maalesef yok!

Değerli hocalarım, kürsü ve minberleri bunların sultanından kurtaracak olan sizlersiniz. Bu aziz dini avâm dini şeklinde takdim edenlere sizler fırsat vermeyeceksiniz. Kur'ân-ı Kerîm'in bizlere gösterdiği "mev'ize-i hasene" yöntemi ile bunların yaptıkları şarlatanlığın uzaktan ve yakından bir alakası yoktur.

Âyet-i kerîmede bize emredilen **üçüncü yöntem** ise İslam'a karşı olan veya yanlış yollara sapmış kimselere karşı en güzel üslup ve makul bir yöntemle mücadele etmektir. Doğrusu bu husus, kıvrak bir zekâ, sağlam bir mantık/diyalektik bilgisi yanında zengin bir kültürel birikimi de gerektirir.

Bu tür üstün özelliğe sahip olmayanların tartışmaya girmemeleri gerekir. Hele karşınızdaki insan aklına ve gururuna tapan biri ise ona söyleyeceğiniz en makul söz dahi boşa gidecektir. O halde “Cahillerden yüz çevir”, yani onlara muhatap olma mealindeki âyeti hatırlayıp cedelden uzak durmak sağlıklı bir yoldur.

Sevgili arkadaşlar, son olarak ben sizlerden, görev esnasında bazı hususlara riayet etmenizi rica edeceğim.

1. Allah’a karşı samimi ve halis bir mü’min olmamız, Rabbimizin bizlere bir emri olduğuna ve sizler peygamber mesleği olan irşad görevini üstlendiğinize göre hem İslam’ın izzetini hem de kendi mesleki onurunuzu korumak için maaşınızın dışında basit bir hediyeden başka kimseden bir şey kabul etmeyin.

2. Mihrapta, minberde ve kürsüde, daha doğrusu cami içinde görev esnasında lütfen kravat takmayın. Toplum içindeki kıyafetinizle dikkat çekmeyin. Bir din âlimi ve bir hocaefendi, her haliyle İslam’ın izzet ve vakarını korumak ve temsil etmek zorundadır. Son zamanlarda ortaya çıkan gereksiz süslü ve sırmalı cübbelere iltifat etmeyin. İlim ve ahlak en güzel süstür.

3. Yine son yıllarda cami görevlilerinde ses güzelliği tercih sebebi sayıldığından teganni ön plana geçti. En küçük mescitte bile mikrofonsuz ezan ve kıraat icra edilmiyor. Mabetlerde musiki ibadetlerimizde huşu ve huzur bırakmadı. Lütfen bu husus üzerinde tekrar tekrar düşünelim.

4. Bizim toplumumuzda tasavvuf ve tarikat kültürü çok yaygındır ve halkımızın bu konuda hassasiyeti vardır. O çevrelerde gördüğünüz birtakım yanlış ve bid’atlere dikkat çekip eleştirirken kesinlikle tarikat ve cemaat ismi zikretmeden gayet yapıcı bir üslupla uyarılarda bulunun.

5. Cemaatle aranızda tatlı bir mesafe olmalı. Her çağrılan yere gitmek zorunda değilsiniz. Halk nezdinde bir ağırlığınızın olması için laubalilik de-recesinde samimi olmayın. Sizle karşılaşan bir esnaf “Hocam beklerim, bir çayımızı için.” der ve bunu bir iltifat kabul eder. Hocaefendiyi ayağına çağırarak iltifat mı hakaret mi sayılır? O bunun farkında değildir.

6. Vazife yaptığınız yerlerde haftanın belli gün ve saatlerinde zeki ve kabiliyetli görevlilerle bir ders halkası teşkil edip önemli metinler üzerinde müzakereyi ihmal etmeyin. Allah’ın verdiği ömür sermayesini değerlendir-

menin en verimli yolu bu olsa gerektir.

Bütün bunları başarabilmenin biricik yolu var, o da İslam'a âşık olmak ve İslam'la yeni baştan bir aşk nikâhı kıymak. Eğer bizler sahabe efendilerimizin o pazarlıksız imanına sahip olursak, işte o zaman bu toplumu değiştirip dönüştürebiliriz.

Ben hepinize hayat boyu başarılar dilerken, sabrınız için sizlere teşekkür ederim.

Prof.Dr. Mahmut KAYA

Sahabe Dönemi İhtilafları Üzerine Bazı Mülahazalar

Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

18 Ocak 2016

Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1964 yılında Ömerli’de doğdu. 1987’de Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde İslâm Tarihi ve Uygarlığı Bilim Dalı’nda başladığı yüksek lisansını 1989’da, doktora eğitimini 1994’te tamamladı.

Ocak 1992’de Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne İslâm Tarihi araştırma görevlisi olarak atandı. 1994 yılında yardımcı doçent, 1996’da doçent, 2003’te profesör oldu. Aralık 2012’de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atandı. Çalışmalarını İslâm Tarihi’nin ilk dönem siyasî tarihi, özellikle de muhalif gruplar üzerine yoğunlaştıran Demircan’ın yayımlanmış birçok kitabı ve makalesi bulunmaktadır.

. الرحيم الرحمن الله بسم. الرجيم الشيطان من بالله أعوذ
اله وعلى محمد رسولنا عل والسلام والصلاة العالمين رب لله الحمد
اجمعين وصحبه.

Muhterem hocalarım, değerli kardeşlerim hepinizi saygıyla selamlıyorum. Adil hocam davet ettiler, sağ olsunlar. Sizinle bir araya gelmek için ülkenin öbür tarafına gidilir. Böyle bir davete “yok” demek söz konusu olmazdı. Şeref duydum, Allah razı olsun.

İnşallah bir saatlik bir süre içerisinde sizin zamanınızı da çok almadan, sizi çok fazla yormadan konuyu ele almaya çalışacağım. Ele alacağımız konu yoğun tartışmaların olduğu bir konu.

İnsanların basit meseleler için dahi şiddetli tartışmalara girdikleri bir ortamda iyi şeyler söylensin arzusu olabilir; ama birisinin de kralın çıplak olduğunu söylemesi gerekiyor. O vazife de ne yazık ki zaman zaman bana düşüyor. Çoğu zaman onu da söylemek durumundayız.

Üzerinde duracağımız konu, Ashab dönemi ihtilafları konusudur. Konuşmanın çerçevesi ihtilaflar olacağı için sanki Ashab döneminde sadece ihtilaflar meydana gelmiş gibi değerlendirmek yanlış olur.

“Sahabe dönemi” dediğimizde genellikle ilk anda aklımıza Raşid halifeler dönemi gelir. Hâlbuki Ashab dönemi hicrî 110 yılına kadar devam eden bir dönemdir. Bu, aşağı yukarı Hz. Peygamber’in vefatından başlayıp Emevîler döneminin üçte ikilik kısmını içine alan bir dönemdir. Emevîler Devleti hicri 41 yılında Muâviye’nin halife olmasıyla birlikte kurulmuş ve 132 yılında yıkılmıştır. Dolayısıyla hem takriben 30 yıl olarak kabul ettiğimiz Raşid halifeler dönemi hem de Emevîler döneminin önemli bir kısmı Ashab dönemi olarak düşünülmelidir. Bu dönemin çok iyi bir şekilde tahlil edilmesi

gerekir. Bizim ilk üç asırda yazılan ilk dönem klasik eserlerimizde bu dönemi tahlil edip anlamamıza imkân verecek çok malzeme var. Ancak mezhepleşme süreciyle birlikte artık mezhepler kurumsallaşıp İslâm dünyasında düşünce kodlarını belirleyince, tarihi geriye doğru okumak suretiyle her mezhep kendi tarih anlayışı çerçevesinde bir tarih inşa etmiştir. Öyle ki Allah Resûlü döneminde meydana gelen bazı hadiseler de bu anlayışlar çerçevesinde kurgulanmıştır.

Geçmişte Meydana Gelen Hadiselere Bakışımızı Şekillendiren Etkenler

Geçmişte meydana gelen hadiseleri genel çerçevesiyle biliyoruz; ancak bu hadiselere verdiğimiz anlam, sonradan oluşturduğumuz paradigmlar çerçevesinde şekillenmektedir. Evet, mezhebî algılar çerçevesinde tarihi geriye doğru okuyarak anlamlar inşa etmişiz. İnşa ettiğimiz anlamlar çerçevesinde de o dönemde yaşamış olan insanları konumlandırıyoruz. Mesela Ehl-i Sünnetin aşere-i mübeşşere [cennetle müjdelenen on sahâbi] olarak kabul ettiği bazı sahabileri kimi Şiiler açık ya da gizli tekfir edebiliyor. Hâricîler, kendi görüşlerini paylaşmayan Müslümanları çok ağır sıfatlarla itham edip tekfir ediyorlar. Bu insanlar, din kardeşlerine karşı neden bu kadar katı bir görüşe sahip oluyorlar? Çünkü kendi görüş ve inançlarını temellendirmek için tarihi geçmişe doğru okuyarak yeniden inşa ediyorlar. Bu inşa edileni de sonradan gelenler hakikat zannediyor.

Müslümanlar geçmişteki hadiselerle genelde mezhebî perspektiften baktıkları için sürekli geçmişte yaşamış olan insanlar hakkında değerlendirme yaparken "Acaba falanca cennete mi gidecek yoksa cehenneme mi?" diye düşünüyorlar. Oysa hiç kimsenin birilerini cennete ya da cehenneme gönderme yetkisi ve hakkı yoktur.

Ele alacağımız konuya mümkünse bu konferans süresinde mezhebî bir bakış açısıyla değerlendirme dışında bakalım; yeni bir perspektif ortaya koymaya çalışalım. Mezhebî kabullerden değil de tarihî olgulardan hareket ederek olayları değerlendirmeye tâbi tutarsak nasıl bir sonuç ortaya çıkar?

İki Fitne

Ele alacağımız dönemde Müslümanlar arasında meydana gelmiş olan iki önemli büyük fitne var. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in dâr-ı bekaya irtihalinden çeyrek asır sonra Müslümanlardan bir grubun Medine'ye giderek Müslümanlar arasında halifenin evini kuşatıp, evin içerisine girip onu katletmeleri ile başlayan, Hz. Ali'nin bir Hâricî tarafından katledilmesi ile devam eden ve Hz. Hasan'ın Muâviye ile barış yapmasıyla sonuçlanan süreçtir. Birinci fitne dönemi beş yılı aşkın bir zaman sürmüştü; Müslümanlar arasında savaşlar meydana gelmiştir.

İkinci fitne dönemi; Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesiyle başlamış ve Yezîd'in halife olmasıyla çıkmaza girilmiştir. Hz. Hüseyin Yezîd'in veliyetine karşı çıktığı gibi halife olduğunda da ona biat etmemiştir. Yezîd'in halifelikine gelişinden birkaç ay sonra, hicrî 61 yılının başlarında (m. 680) meydana gelen Kerbela hadisesi, ikinci fitne döneminin - etkileri günümüze kadar uzanan- en kritik olaydır. İkinci fitne dönemi, hicri 73 (m. 692) yılında Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de Emevî ordusu tarafından muhasara edilerek öldürülmesiyle son bulmuştur.

Yıllarca devam eden iki fitne hadisesi de Ashab döneminde meydana geldi. İki fitnenin vuku bulduğu yıllarda sahabiler hayattaydı. Birinci fitne döneminde Ashab'ın toplum üzerindeki ağırlığı ikinci fitneye göre daha fazlaydı. Çünkü birinci fitne hicrî 35 ile 41 yıl arasında, ikinci fitne ise 61 ile 73 yılları arasında meydana gelmişti.

Fitneleri sağlıklı bir şekilde çözümleyebilmek için geçmişte meydana gelen hadiseleri göz ardı etmeden çözümleme yapmak gerekir. Allah Resûlü'nün irtihalinden sonra Arap kabileleri, özellikle de bedeviler arasında çok hızlı bir irtidat ve irtica süreci başladı. Çok büyük bir sorun olmasına rağmen irtidat ve irticayı Müslümanların kendi aralarında vuku bulan bir fitne olarak değerlendirmedik. Zira Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin başında dinden dönme ve zekât vermekten imtina etme şeklinde ortaya çıkan gelişmeler, bir dinî ilkenin uygulanması [zekât vermek istemeyenleri itaat altına alma] ya da İslâm inancının dışına çıkma şeklinde ortaya çıktığı için ümmetin iç meselesi olarak değerlendirilmemesi mümkündür. Oysa yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız birinci fitne ile ikinci fitne, Müslümanların kendi iç sorunları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalar

çerçevesinde gelişmiştir. Bu çatışmalar esas itibariyle siyasîdir. Nitekim Hz. Ali ile Muâviye Sıffîn'de savaşırken bir dinî hükmün kabul edilip edilmemesi sebebiyle değil, siyasî bir mesele çerçevesinde kavga etmiştir. Orada bir âyeti inkâr etme, bir dinî emri reddetme veya uygulatma gibi bir durum söz konusu değildir.

Birinci fitneyi Hz. Osman'ın katliyle başlatıyoruz (18 Zilhicce 35/ 17 Hazi-
ran 656). Kuşkusuz tarihî meseleleri tek başına değerlendiremeyiz. Eğer bir yerde bir hadise vuku buluyorsa o hâdiseyi inşa eden bir süreçten bahsetmek gerekir. Birçok unsur, hadiseyi geliştirir onu etkiler, inşa eder. Bazen bunların bir kısmını görürüz, bazen göremeyiz. Bazen bunların sayısı onlar-
cadır, bazen yüzlerce...

Fitneleri Besleyen Bazı Gelişmeler

Allah Resûlû'nün irtihalinden sonra vuku bulan gelişmelerle ilgili olarak genellikle şöyle bir tasvir yapılmaktadır: Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yönetimi altında oldukça önemli gelişmeler yaşandı. Hem fetihlerle birlikte İslâm Arap Yarımadası'nın dışında tebliğ edildi; hem de sünnete uyma hususunda büyük bir titizlik gösterildi. Hz. Osman'ın hilafetinin ilk 6 yılında Hz. Ömer'in uygulamaları devam ettirildi. Sonraki 6 yıl içerisinde olumsuzluklar ve hoşnutsuzluklar görülmeye başlandı. Bu süreçte aslen Yahudi olup Müslüman olduğunu söyleyen Abdullah b. Sebe adında bir adam ortalığı karıştırdı. Müslümanları kandırdı. Ona kananlar, gidip halifeyi evinde öldürdüler. Bunların içinde fitne çıkarmak isteyen hainler vardı. Diğerleri ise onların oyununa geldiler.

Oysa çok derin ve büyük bir hadise ile karşı karşıyayız. Sorunun büyüklüğünü o dönemde Müslümanların iki üç gruba bölünmelerinden ve birbirlerine karşı kılıç çekmelerinden, Ashab'ın ileri gelenlerinin birbirleriyle savaşmalarından anlıyoruz.

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan ve etkileri asırlar süren fitne, Hz. Peygamber'in irtihalinden önceki olaylarla da ilişkilendirilecek bir süreçtir. Aslında hicretin 8. yılında (m. 630) Mekke fethedilince Arap kabilelerinin çoğu bükemedikleri eli öpmek durumunda kalmışlar; Hz. Peygamber'e gidip siyaseten Müslüman olmuşlardır.

Hicretin 9. yılında (m. 631) Hz. Ebû Bekir hac emîri olarak görevlendirildi. Hz. Peygamber, nazil olan âyetleri kendisine bildirmek ve hacca gelen Müslümanlara bildirmesini sağlamak için Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Hz. Peygamber'in talimatlarından biri çeşitli kabilelerle yapılan anlaşmaların süresi tamamlandıktan sonra yenilenmeyeceğiydi. Bunun anlamı, anlaşma süreleri dolduktan sonra barış ortamının sona ereceğidir. Başka bir ifadeyle eskiden anlaşma yapılmış kabileler, ya Müslüman olmaları, ya çekip başka yerlere gitmeleri ya da muhtemel bir savaşın tarafı olmaları seçeneklerinden birisini tercih etmekle karşı karşıya kalmışlardır.

Arap kabileleri anlaşmalar bir süre sonra yenilenmeyeceği için Hz. Peygamber'e karşı koymanın mantıklı olmadığını düşündüklerinden Medine'ye gidip Müslüman olmaya karar verdiler. Bir kabile gidip Müslüman olduktan sonra ona rakip olan bir başkası rakibinden geri kalmamak için Medine'ye gitmeyi makul bir yol olarak gördü. Hızlı bir şekilde kabileler Medine'ye heyetler göndererek Müslüman olduklarını açıkladılar. Ferdî ihtidalar bir yana bu kabilelerin Müslüman olması esasen siyasîydi. Kuşkusuz bunlar arasında ferdî olarak ihtida eden ve iyi Müslüman olanlar vardır. Fakat ağırlığı, siyasî şartlar gerektirdiği için mecburiyetten Müslüman olan kimselerdi. Kur'ân-ı Kerim, bedevilerin Müslümanlığını şu âyette dikkatimize sunmaktadır:

"Bedevîler 'İman ettik' dediler. De ki: İman etmediniz. (Öyle ise, 'iman ettik' demeyin.) 'Fakat boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir. Eğer Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Hucurât 49/14).

Sonraki dönemlerde kabul edilen bazı sahabî tanımlarına göre sahabî kategorisi içinde kabul edilen insanların bir kısmı bu yeni mühtedilerdir. Böylece Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali gibi ömrünün önemli bir kısmını Hz. Peygamber'in yanında geçiren insanlarla Allah Elçisi'nin vefatından kısa süre önce şartların zorlamasıyla Müslüman olanları aynı tanımla ifade ediyoruz. Böylece yaptığımız tanım realiteyi, tablonun bütünü tam olarak karşılamıyor.

Bedeviler Müslüman olduktan bir süre sonra Hz. Peygamber irtihal edin-

ce birçok kabile anlaşmalarını Hz. Peygamber'le yaptıklarını, onun vefatıyla birlikte daha önce söz verdikleri zekâtı vermek zorunda olmadıklarını ileri sürdüler. Ancak bu tutumları, Hz. Ebû Bekir tarafından bir savaş sebebi olarak değerlendirildi. Hz. Ebû Bekir'in verdiği karar çok önemlidir. Eğer böyle yapmamış olsaydı İslâm dünyasında siyasî ve hatta dinî birlik sağlanması mümkün değildi. Kabileler Müslüman kalsalar dahi dinî pratikleri birbirinden uzaklaşacağı için bir süre sonra aralarında derin farklılıklar olan ayrı dinî yorumlar, hatta dinler ortaya çıkacaktı. Hz. Ebû Bekir, onların tutumuna savaşmayı göze alarak karşı çıktı. Hz. Ömer gibi bazı sahabîlerin muhalif görüşlerine rağmen bedevilerin Hz. Peygamber'e verdikleri bir deve yularını bile kendisine vermeyi reddetmelerini savaş sebebi saydı.

Hz. Ebû Bekir'in başlattığı fetihler, Hz. Ömer zamanında gerçek manada bir harekâta dönüştü. On bin civarında insanın yaşadığı küçük bir şehir olan Medine'den çıkan, düzenli bir ordu sayılamayacak birlikler büyük fetihler yaparak Sasani İmparatorluğu'nu yıkıp Bizans İmparatorluğu'nun topraklarının önemli bir kısmına hâkim olmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun gelirleri yüksek olan önemli bölgeleri, Şam, Mısır ve el-Cezîre çok erken dönemde daha Allah Resûlü'nün hatıraları henüz o toplumda yaşarken, vefatından birkaç yıl sonra fethedilmiştir. Aynı dönemde Müslümanlar Sasani İmparatorluğu'nu yıkarak, Irak ve İran'ı, bölgenin tarımsal geliri yüksek Sevâd bölgesini fethetmişlerdi.

Geniş coğrafyaları fetheden Müslümanların bu fetihlerin getirdiği imkân ve sorunlara yeterince hazır olduklarını söylemek doğru olmasa gerektir. Bu kadar geniş bir bölgeyi yönetmek durumunda olan Müslümanların sahip oldukları yönetim tecrübesi ne kadardı? Hz. Ömer hakikaten çok büyük bir yöneticiydi. İslâm tarihinde İslâm dünyasını yöneten yöneticiler arasında sıralama yapsanız ilk üçe girer. Ancak Hz. Ömer'in yetiştirdiği şartlar ve yaşadıkları çerçevesinde oluşan tecrübesi bu kadar geniş topraklara hâkim bir devleti yönetmeye zemin oluşturacak düzeyde miydi? Başarısı ve müsellemler olan yeteneği bir yana en güçlü lider olarak Hz. Ömer'in elde ettiği büyük imkânların yanında büyük sorunlarla da karşılaştığı bir gerçektir.

Hz. Ömer yeni durumlar için politika geliştirip çözüm üretirken, çözümlerinin aynı zamanda gelecekte revize edilmesi gereken icraatlar oldukları bir gerçektir. Hatta bunların bir kısmının kendi döneminde çözüm iken bir süre sonra sorun üretmesi de kaçınılmazdır. Bu, tarihî bir realite olup bütün

toplumlarda böyledir. İnsanlar bir sorunla karşılaşır; o sorunu çözmek için imkânlar çerçevesinde bir çözüm üretir; ama o çözüm sonraki yıllarda gelen insanlar için sorun haline gelebilir. Devlet yönetiminde bunlar kaçınılmazdır. Mesele Hz. Ömer zamanında Müslümanlardan devlet hizmetlerinin yerine getirilmesinde harcanmak üzere özel bir vergi alınmıyor. Onlardan sadece zekât alınıyor. Zekât, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen sekiz sınıfa harcanıyor. Dolayısıyla devletin hizmetlerini yürütmek için zekâttan yararlanılmıyor. Sadece zekât memurlarının maaşları zekâttan ödeniyor. O da ilgili âyet çerçevesinde gerçekleşiyor. Zira zekât alabilecek sınıflardan biri de zekât memurlarıdır:

"Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Tevbe 9/60).

Zekât, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen çerçevede harcanması gereken bir ibadettir. Bundan dolayı devlet farklı yerlerde harcanması hususunda müdahale edemiyor. Ancak siz bu kadar geniş topraklara hâkim olan geniş bir devleti yönetecekseniz memur atamanız ve gönderdiğiniz ordunun ihtiyaçlarını karşılamanız gerekir. Hz. Ömer, devletin hizmetlerini gayrimüslimlerden alınan vergilerle finanse ediyor. Bunlar, barış zamanında alınan 'fey' dediğimiz vergiler. Bir de ganimet olarak elde edilen mallar var. Fetihlerde elde edilen malların beşte dördü gazilere dağıtılırken, humus denen beşte biri, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen sınıflar için harcanıyor:

"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir." (Enfâl 8/41).

Devlet başkanı, humusun harcanması hususunda âyete bağlı kalmak zorunda. Bu sebeple hizmetlerin yürütülmesi için elinde sadece fey kalıyor. Fey büyük ölçüde haraç, cizye ve uşûrdan [müste'men ve zimmîlerden alınan ticaret vergisi] meydana geliyor. Hz. Ömer, devletin hizmetlerini buradan elde edilen gelire finanse ettiği gibi aynı zamanda Müslümanlara aylık

aynî ve yıllık nakdî maaşlar da tahsis ediyor [atıyye].

Emevîler zamanında İslâmlaşma artınca, sırf gayrimüslimlerden alınan bir vergi olan cizyenin Müslüman olanlar tarafından ödenmemesi sebebiyle devlet gelirleri azalıyor. Daha önce devletin vergi aldığı kişi Müslüman olunca cizyeyi ödemeyecek, bir süre sonra diğer Müslümanlar gibi devletin gelirinden pay isteyecek. Eskiden Müslüman olan kişiler maaş alıyor, yeni Müslüman olana bir şey vermezsen bir süre sonra huzursuzluk olmaz mı? Yeni Müslüman olan kişi gidip savaşa katıldığı zaman ona ganimetten pay vermen gerekecek. Bu durum, eskiden Müslüman olanların onu yeni ortak olarak görmelerine sebep olmayacak mı? Bir de haraç arazisi var. Yeni Müslüman olan kişi bir süre sonra yüksek vergi ödediği haracî arazisini öşrî araziye çevirmek için uğraşacak. Sonunda ihtida eden Müslümanların talepleri, Emevîler zamanında devlet açısından bir soruna dönüştü.

Mali sistem ve onun bir parçası olan atıyye, Hz. Ömer zamanında isabetli bir çözümdü; ama sonraki dönemlerde İslâmlaşma ile birlikte yeni bir sorun teşkil etmeye başladı. Nitekim Emevîler bu sorunu çözmek için zaman zaman yeni sıkıntılara sebep olacak kararlar alabilmişlerdir.

Hz. Ömer döneminin önemli gelişmelerinden biri fethedilen bölgelere Müslümanların iskânıdır. Hz. Ömer'in iskânla ilgili farklı uygulamaları oldu. Müslümanların yerleşmelerinde beis görülmeyen, örneğin Şam bölgesindeki şehirlere yerleştirildiler. Ancak yerleştirdikleri şehirlerde mahalleleri ayırdı. Böylece kendi kimliklerini ve kabile aidiyetlerini muhafaza ederek yerleşmiş oldular. Bazı yerlerde ise yeni ordugâh şehirler kuruldu. Basra, Kûfe ve Fustât şehirlerinde her kabileye ayrı bir mahalle tahsis edildi. Çünkü Arapların karışık yaşamaları büyük sorunlara sebep olabiliyordu. Bir Arap ancak kendi kabilesi içerisinde itibar görebilir, rahat yaşayabilirdi. Araplar, bu geleneksel yapılarını şehre taşıdılar.

Hz. Ömer döneminde kurulan üç şehir daha sonra İslâm devletinde birçok problemin kaynağı ya da ilmî faaliyetlerin merkezi olmuştur. Irak bölgesinde Utbe b. Gazvân Basra şehrini, Sa'd b. Ebî Vakkâs ise Kûfe şehrini kurdu. Bu şehirler hicrî 16. ve 17. yılda kurulmuştu. Fustât şehri ise hicrî 22 yılında Mısır fatihi Amr b. el-Âs tarafından kurulmuştur.

Hz. Ömer, şehirlerin kuruluşu sırasında, hemen her aşamasına müdahil oldu. Şehrin planlamasına, sokakların ve caddelerin genişliğinin belirlenme-

sine, evlerinin planına müdahale etti. Böylece Arapları fethedilen bölgelere yerleştirdi. Bu, Arapların geleneksel siyasî ve sosyal yapılarının değişmesine yol açtı.

Fatihlerin fethettikleri bölgelere yerleştirilmeleri zaruretten kaynaklandı. Zira memleketinden bin kilometre uzağa gitmiş olan kişileri uzun süre ailelerinden uzakta tutmak mümkün değildi. Memleketlerine gidip gelmeleri halinde zamanlarının çoğu yollarda geçecekti. Fethe çıkan ordu içindeki askerlerin yaklaşık üç ay sonra ailesinin yanına dönmesine izin veriliyordu. Bölgeye göre değişmekle birlikte memleketine gidiş-dönüşü yaklaşık iki aylık bir zaman alıyordu. Askerin zamanının önemli bir kısmını yollarda geçirmesi pratik değildi. Ayrıca fethedilecek bölgeyi yeni tanımaya başlayan askerlerin bölgeden uzaklaştırılması da askerî açıdan risk oluşturabilecek bir uygulamaydı. Bunların yanı sıra stratejik başka bazı sebepler de düşünülerek Arapların fethedilen bölgeye yerleştirilmesine karar verildi.

Arapları şehirlere yerleştirirken her kabileye bir mahalle tahsis edildi. Böylece Arap, geldiği memlekette olduğu gibi ilişkilerini kendi kabilesinin mensuplarıyla devam ettirebileceği bir vasat bulmuş oldu. Şehirde yaşıyorlardı; ancak şehir, kabile kimliğine zarar vermeyecek şekilde planlanmıştı.

Yeni şehirlere yerleştirilen Araplar, bir anlamda geldikleri yerlerdeki hayatlarını şehirlere taşıdılar. Bu kabilelerin bir kısmı arasında geldikleri yerlerde geçmişte rekabet ve hatta mücadele vardı. Eyyâmü'l-Arab'la [İslâm öncesinde Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlar] ilgili hikâyeler geliştirilerek nesilden nesle anlatılıyordu. İslâm'dan önce bu kabilelerin bir kısmının birbirlerine karşı tahammülleri yoktu. Ancak cihat ve fetih ülküsü onları ortak bir hedef etrafında toplamıştı.

Fetihler yavaşlayıp şehirde bir arada yaşama vasatında birbirleriyle daha fazla ilgilenmeye başlayan Arap kabileleri arasında rekabet tekrar gelişmeye başladı. Bir anlamda küllenen rekabet yeni bir ortamda, farklı sebepler çerçevesinde yeniden gelişiyordu. Ekonomik ve siyasî çıkar çatışması, önemli bir mücadele alanı olarak şekillenecektir. Emevîler döneminde hanedan içi rekabet, Arap kabilelerinin desteğine ihtiyaç duyacak; bu çerçevede ortaya çıkan mücadeleler bazen iç savaflara sebep olacaktır. Emevîler Devleti'nin yıkılışında kabile rekabetini kullanan hanedan içi mücadelenin de önemli bir etkisi olduğu ifade edilmelidir.

İslâm'dan önce geleneksel olarak Arap kabileleri, kökenlerine bağlı olarak Kuzeyli ve Güneyli Araplar olmak üzere iki gruba ayrılır. Kuzeyli Araplara Adnânîler denir. Kendi aralarında iki kardeşe nispetle Mudar ve Rebîa kollarına ayrılırlar. Bu iki kola mensup birçok kabile vardır. İlk dört halife ile Emevîlerin mensup oldukları Kureyş kabilesi Mudar'a bağlıdır. İslâm'dan önce Mudar ile Rebîa arasında rekabet ve mücadele mevcuttur. Adnânîlerin bazı kolları İslâm'dan önce kuzeye göç etmişlerdi. Mudar ve Rebîa arasındaki rekabet, Emevîler döneminde daha açık bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır.

Güneyli Araplar, Yemen bölgesinden yayılan kabilelerdir. Bunlara ise Kahtânîler denir. Kahtânîlere mensup birçok boy, İslâm'dan önceki dönemden başlayarak Şam ve Irak bölgelerine gelip yerleşmişlerdi.

Fethedilen yeni bölgede daha belirgin bir şekilde Güneyli-Kuzeyli rekabeti görülmektedir. Güney Arapları, Kelb kabilesine nispetle daha çok Kelbî, Kuzey Arapları ise Mudar'ın önemli bir kolu olan Kays Aylân'a nispetle Kaysî olarak isimlendiriliyordu. Özellikle Şam bölgesinden daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkan bu rekabet Mercü Râhit (h. 64/ m. 684) gibi iç savaşlara sebebiyet vermiştir.

Buraya kadar, İslâm toplumunun geçirdiği süreci özellikle devletin mali politikasının bazı yönlerine ve şehirleşme sürecine işaret ederek tasvir etmeye çalıştık. Kuşkusuz değişimin başka birçok sebebi ele alınabilir.

H. Osman'ın Katlinden H. Hasan'ın Hilafetten Feragatine Birinci Fitne Dönemi

H. Osman dönemine gelindiğinde İslâm toplumundaki değişim, bazı sorunları da besledi. Her yönetici gibi H. Osman'ın yöneticiliği ve idarî başarısı bazı açılardan tartışılabilir. Sorunlara zamanında hızlı bir şekilde müdahil olma hususunda zaafı olduğu söylenebilir. Belki bunlar da ortaya çıkan sorunun sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Kanaatimizce bütün sorun sadece H. Osman'ın zaaflarından kaynaklanıyor değildi.

İdarecilerin geçmişte aldıkları kararların ve icraatlarının beslediği bazı problemler var ki bunlar, H. Osman zamanında patlama noktasına gelmiştir. Tek mesele H. Osman'ın merhametli ve yumuşak karakterli bir insan

olması değildir. Birikmiş sorunlar vardı ve bu sorunlar, Hz. Osman döneminde ortaya çıkan yeni sorunlarla birlikte ortamı bulduğunda patlamıştır. Kısaca biriken sorunlar, Hz. Osman'ın üstüne kalmıştır.

Hız. Osman halife olduğunda yaşı, bugün memurların zorunlu olarak emekli olduğu sıradaki yaşından fazlaydı, yetmiş aşmıştı. Katledildiği zaman yaşı sekseni geçkindi. Gerek karakterinden, gerek akrabalarına olan düşkünlüğünden, gerekse yaşından dolayı bu dönemde Ümeyyeoğulları Kureyş'in diğer kollarını rahatsız edecek kadar güçlenmişlerdi. Aslında Ümeyyeoğullarının güçlenmesini sırf Hız. Osman dönemine bağlarsak yanlış olur. Bu süreç Mekke fethinden sonra artık Mekke'nin kendileri için yeterli olmayacağına karar veren Ebû Süfyân ve diğer birçok Emevî'nin Medine'ye hicretiyle başlıyor.

Peygamber Efendimiz zamanında Ümeyyeoğullarından bazı kişiler zekât âmili olarak görevlendirildi. Hız. Ebû Bekir zamanında özellikle Şam bölgesinin fethinde etkin rol oynayan Ümeyyeoğulları ailesinden olan kişiler var. Muâviye, ağabeyi Yezîd ve babası Ebû Süfyân onlardandır.

Ümeyyeoğulları, Hız. Ömer döneminde de nüfuzlarını devam ettirmiştir. Dimaşk valisi olan Yezîd b. Ebî Süfyân Amvâs vebasında ölünce kısa sürede kardeşi Muâviye Dimaşk valisi olarak atandı. O, bu görevini Hız. Osman'ın katline kadar devam ettirdi. Hatta Hız. Ali'ye itaat etmeyerek bölgedeki fiilî yönetimini onun beş yıllık iktidarında da devam ettirdi.

Hız. Osman'ın bazı valilerinden rahatsızlık duyan gruplar Medine'ye gelip kendisine valilerini şikâyet ettiklerinde onun yönetiminden memnuniyetsizlik duyan sadece onlar değildi. Halife, başta taleplerini dikkate alarak, hatta azledilmesini istedikleri Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i görevinden azletmeyi kabul edip onun yerine Muhammed b. Ebî Bekir'i atadığına dair bir mektup yazarak dikkate aldı.

Bu gruplar memleketlerine döndükten sonra Hız. Osman'ın bir kölesinin üzerinde Abdullah b. Sa'd'a götürdüğü bir mektubu yakalıyorlar. Mektupta gelenlerin getirecekleri mektubu dikkate almayıp onları cezalandırması emrediliyor. Muhalifler geri döndüklerinde Hız. Osman, kölenin üzerinde yakalanan mektubun kendisi tarafından yazdırılmadığına ve haberi olmadığına dair yemin edince oklar, halifenin kâtibi Mervân b. el-Hakem'e yöneliyor. Mervân'ın kendilerine teslim edilmesini isteyen muhaliflerin talebini

H. Osman'ın kabul etmesi mümkün değildi. Bu gelişmeler, muhaliflerin H. Osman'dan görevi bırakmasını talep etmesiyle yeni bir sayfaya giriyor. Burada tartışılması gereken bir sistem sorunu var. Haklı ya da haksız gerekçelere dayansa da biat edenlerden ya da **tebaadan bir grup halifeden görevi bırakmasını talep edebilir mi?** Böyle bir talep söz konusu olduğunda süreç nasıl işletilecek? Halife tek başına mı karar verecek, yoksa talep sahiplerinin isteklerini yerine mi getirecek? Aslında o güne kadar Müslümanların karşılaşmadıkları bir durum söz konusuydu.

Muhaliflerin Abdullah b. Sebe tarafından kandırıldıkları ya da onların adamları oldukları, dolayısıyla H. Osman'a karşı büyük bir oyun olduğunu söylemek, tarihî realiteyle uyuşmuyor. Zira H. Osman'ın katlinde doğru ya da dolaylı olarak parmağı olanlar, sonraki süreçte de aktif olarak rol alıyorlar. Ortada olan adamlar...

Mesela bunlardan biri Muhammed b. Ebû Bekir. H. Ebû Bekir'in oğlu ve H. Ali'nin üvey oğlu... H. Ebû Bekir'in vefatından sonra annesi H. Ali ile evlenmiş ve bir bebek olarak H. Ali'nin evine gitmiş, onun yanında büyümüş. Bir diğer tanınmış isim Kûfe'den gelen Eşter en-Neha'î... O da sonraki süreçte H. Ali'nin yanında aktif olarak rol aldı. Esasında ciddi bir muhalif grup oldukları anlaşılıyor. Geride bıraktıkları arasında da kendileriyle aynı görüşleri paylaşanlar var. Medine'ye gelip Halife'ye önce bazı eleştirilerini iletip taleplerini uygulamak istiyorlar. Yola çıktıktan sonra dönüşlerinde ise ondan istifa etmesini istiyorlar. Halife bırakmak istemiyor; direniyor. Çünkü direnirse geri adım atacıklarını düşünüyor. Direnirse en sonunda geri adım atmaktan başka yol bulamayacaklarını düşünüyor. Kendisini öldürebileceklerine ihtimal vermiyor.

Görülüyor ki çok ciddi bir kriz söz konusu... Gerekçesi ne olursa olsun H. Osman'ın yönetimine karşı bir muhalefet oluşmuş. Taşradan bir grup insan Medine'ye gelerek halifeye, "Seni istemiyoruz!" diyorlar. Peki, bu mümkün mü? Mümkün... Buna hakları var mı? En azından talebin sahipleri kendilerini bu konuda hak sahibi görüyorlar. Bu durumda Halife ne yapmalı? Kanaatimce o güne kadar Müslümanlar böyle bir soruyla karşılaşmadıkları için cevabı konusunda da net bir fikirleri yoktu. En azından yapmaları gereken şey hususunda hemfikir değillerdi.

Bu gibi hadiseleri aradan asırlar geçtikten sonra konuşmak, çıkış yolları

bulmak kolay. Önemli olan, sorun ortaya çıktığında makul bir çözüm üretebilmek. Şimdi ilk akla gelebilecek çözüm yollarından biri, yönetimle doğru- dan ilişkili olmayan birisinin hakem kabul edilerek veya toplumun ileri gelenlerinden bir heyet seçerek karar vermelerini sağlamaktır. Kısaca tahkim dediğimiz müesseseden ya da şûrâdan söz ediyorum. Müslümanlar ikisini de biliyorlar. Hatta İslâm öncesi döneme kadar giden geçmişleri var bu kurumların. İleride söz konusu edeceğimiz üzere tahkimi Sıffîn Savaşı sürecinde denemişler; ancak daha büyük sorunlara sebep olmuş. Zira sağlıklı ve çözüme dayalı bir tahkim yapılmadığında sorun daha da içinden çıkılmaz hal alabiliyor.

Halife, görevi bırakması taleplerini hemen dikkate alarak çekilmeyi kabul etmiyor. Bunu beklemek gerçekçi olmasa gerek. Bu süreçte onun bazı kişilerle görüşmelerde bulunduğu rivayet edilir. Abdullah b. Ömer'e "Ne yapayım?" diye sormuş. Abdullah b. Ömer, ona kısa ve kesin bir cevap vermiş: "Allah'ın sana giydirdiği gömleği çıkarma!"

Abdullah'a göre muhaliflerin talebi dikkate alınıp Halife görevi bırakırsa bu, kötü bir âdete yol açacaktı. Artık bir halifenin herhangi bir uygulamasından rahatsız olan kişi gidip halifeyi istifaya zorlayacaktı.

Bu anlayışa göre teorik olarak Hz. Osman'a biat edenler, yani bir anlamda ona gömleği giydirenler gömleği çıkaramıyorlar. Neticede her şeyi Allah'a bağlayan anlayış çerçevesinde o gömleği giymesi Allah'ın iradesiyle olmuş kabul edilebilir, ama Halife'ye biat ederek onun otoritesini meşru kılanlar, tebaaydı. Gerçi Hz. Osman, şûrâ üyesi olarak yetkiyi alan Abdurrahman b. Avf tarafından halife ilan edilmişti. Ancak bu karar da biatle meşruiyet kazanmıştı.

Neticede ona gömleği giydirenlerin gömleği çıkarma hakları olmadığı düşünülüyor. En azından o güne kadar görülmüş bir örneği de yok. İlk defa karşılaşılan bir durum... Sonunda Halife tarafından çıkarılması reddedilen gömleği muhalifler, kılıçla çıkarmaya kalkıyorlar. Hz. Osman, yaşı sekseni aşmış, biatle hilafete gelmiş ve on iki yıl halifelik yapmış biri olarak evinde katlediliyor! Henüz profesyonel askerlik olmadığı için ordunun bulunmadığı Medine'de Halife'yi koruyabilecek ahali ona sahip çıkıyor. Sadece Ümeyyoğulları ile mevalileri Halife'yi korumaya çalışıyorlar; ancak bu da yeterli olmuyor. Dahası âsiler Halife'nin cenazesinin kaldırılmasına izin vermiyor-

lar! Cenaze gece, ancak birkaç kişi ve iki eşi tarafından kaldırılıyor. Üstelik Bakî Mezarlığı'na defnedilmesine izin vermedikleri için mezarlığın kenarına defnediliyor.

Hız. Osman'ın öldürölmesi, fitnenin kapılarını ardına kadar açmıştır. Hız. Osman bu acı sonla karşılaşmasıydı, belki birkaç yıl içinde vefat edecekti. Yaşı sekseni aşan bir insan olarak, Müslümanların meşru lideri olarak bu sonla karşı karşıya kalmıştı. Bu, geçirtilirilecek bir hadise değildi. Öyle de olmadı zaten...

Kanaatimizce bu hadise, sadece Halife'ye karşı hoşnutsuzluğun acıyla son bulması değil, aynı zamanda büyük bir rejim krizidir. Toplumda büyük bir çatlamaya sebep olan bu olayın benzeri hangi dönemde meydana gelirse gelsin akabinde büyük hadiseler meydana gelir.

Hız. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçen Aşhab, sorunu daha yumuşak bir geçişle çözme iradesi ortaya koyamamıştır. Hız. Osman yalnız kalmış; destek alamadığı için bölünmüş bir toplumda cinayete kurban gitmiştir.

Hız. Osman'ı öldürenler birkaç gün sonra Hız. Ali'yi halife seçtirdiler. Hız. Ali'nin hilafet dönemi boyunca Hız. Osman'ı katledenler ve o sırada âsiler arasında bulunanlar Hız. Ali'nin ordusunda ya da yanında yer almışlardır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse Hız. Ali döneminde siyasî karar mekanizmasında etkin olmuşlardır. Durumun aleyhlerine dönmemesi için bunu yapmak zorundaydılar. Ancak dışlanmalarını gerektirecek bir tepkiyle de karşılaşmadılar.

Âsilerin siyasî aktör olmaya devam etmek istemeleri anlaşılır bir durumdur. Hiçbir katil, bir halifeyi öldürdükten sonra yönetime gelen yeni halifeye gidip "Ben katilim!" diye teslim olmaz. Bilakis yönetimi ele geçirmeye çalışacak; yeni yönetimle birlikte hareket ederek taleplerini yaptırmak için gayret gösterecektir.

Peki, âsilerin iddiaları neydi? Hız. Osman'ın atadığı valilerin bir kısmından ciddi rahatsızlıkları vardı. Öncelikle bu valilerden kurtulmak gerekiyordu. Hız. Ali halife olarak biat alır almaz ilk icraatlarından biri Hız. Osman döneminin bütün valilerini görevden almak oldu. Onların yerine vali olarak atadığı kimseler, muhaliflerin beklentilerini karşılayacak nitelikte sayılır.

Hz. Ali, ilk atamalarında Ensar'a daha fazla dayanmayı tercih etmişti. Bunun bilinçli bir tercih olduğu açıktır. Kendisi de Ensar da siyasî beklentilerine ulaşamamış; tabir yerindeyse muhalefette kalmışlardı. Sorunlu olan Mısır eyaletine tercih edilen vali Ensar'ın Sakîfe toplantısındaki halife adayları olan Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays'tı. Daha sonra onun yerine gönderilen kişi Muhammed b. Ebî Bekir olmuştur. Muhammed'in yerine atanan Eşter ise görev yerine ulaşmadan yolda Muâviye'nin bir adamı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

Şam eyaleti için tercih edilen isim Halife'nin muâhâttaki kardeşi Ensar'dan Sehl b. Huneyf'ti. Basra için ise kardeşi Osman b. Huneyf görevlendirilecektir. Hz. Ali Osman'dan sonra Basra'ya amcasının oğlu Abdullah b. Abbas'ı vali olarak atamış; ancak kısa süre sonra onunla bazı sorunlar yaşamıştır. Kûfe için uygun görülen isim Ensar'dan olan Umâre b. Şihâb'tı. Sehl ve Umâre görev yerlerine gidemediler. Diğer valiler görev yerine gidip göreve başlamışlarsa da gerginlik, rahat bir valilik yapmalarına izin vermemiştir.

Hz. Ali, yaptığı vali atamalarıyla sorunu çözemedi. Müslümanlar, kısa sürede iç savaş çıkmazına girdiler. Böylece Müslümanlar önceden örneğine rastlanmamış bir şekilde birbirlerine kılıç çektiler.

Cemel Savaşı'nda bir tarafta bir tarafta Hz. Ali; onun karşından Müminlerin Annesi Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve -Hz. Ali'nin halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm vardı. Hepsi kendince haklı olduğunu iddia ederek orada bulunuyor. Hepsinin kendine göre doğruları var.

İnsanların ilk aklına gelen, sık sık bize de sordukları sorulardan biri hangisinin haklı olduğuna dairdir. Tarihçi hâkim değildir. Hatta hakem bile değildir. Bu sebeple olanlar hakkında yargıda bulunma hakkımız yok. Mahkeme-i Kübra'da Allah'ın şaşmaz adaleti önünde herkes hesap verecek. Allah'ın mutlak adaletine iman ediyoruz. Bize karşı da onlara karşı da âdil davranacağına imanımız tamdır. Hâşâ, Allah adına onlarla ilgili bir karar verme hadsizliğinde bulunacak değiliz. Tarih ilmi zaten buna izin vermez. Ancak şunu ifade edebiliriz ki oradaki insanların hepsinin kendilerine göre iddiaları, gerekçeleri ve beklentileri vardı.

Sonraki dönemlerde telif edilen bazı eserlerde hadiselerle bulaşan sahabîleri kurtarma çabası açık görülüyor. Mesela şöyle yorumlarla karşılaşı-

yoruz: Hz. Ali zaten meşru halifeydi dolayısı ile kendisine karşı çıkanla savaşma hakkına sahiptir; yapması gerekeni yapmıştır. Âişe annemiz için başında kandırıldı. Aslında Basra'ya giderken yolda geri dönecekti; ancak yalan söyleyerek onu ikna ettiler. Bundan dolayı o da mazurdur. Talha savaş alanından tam ayrılacakken Mervân b. el-Hakem attığı bir okla onu öldürdü; o da mazurdur. Zübeyr, zaten savaş alanından ayrılmıştı. İbn Cürmûz yolda onu gördü; kendisine beraber namaz kılmayı teklif etti ve namaz kılarak arkadan saldırarak onu öldürdü; o da mazurdur. Ancak onların dışında Hz. Ali'ye isyan edenler, günahkârdır, fâsıktır, bağı ehlidir.

Bu yaklaşıma göre Hz. Âişe mazur; onun çağrısına müspet cevap vererek onunla birlikte Basra'ya giden bir adam âsidir. Zira meşru bir halifeye karşı çıkmışlardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hz. Âişe Mekke'den Basra'ya gezinti amacıyla gitmedi. Bu hareketin liderlerinden biriydi ve Hz. Ali'yle ilgili eleştirileri vardı. Hz. Ali'ye göre ise kendi tezi doğrudu. Kısaca her birinin kendi zaviyesinden haklı olduğunu savunacak argümanları vardı. Sonuçta siyasî bir meseleden söz ediyorsak görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına şaşırmamak gerekir.

Hz. Âişe siyasetini şu iki argüman üzerine kurmuştu: Birincisi Hz. Osman'ın, öldürülmesini gerektirecek bir suçu sabit olmadığı halde mazlum olarak öldürülmesidir. Bu sebeple kâtilleri cezalandırılmalıdır. Hz. Âişe'nin söz konusu talebi açıktır ve hukukî bir söylemdir. Ancak Hz. Âişe'nin yaşadığı dönemden itibaren onun Medine'deyken Hz. Osman'a yönelik çok sert eleştirilerde bulunduğunu hatırlatarak samimiyetini sorgulamak, ileri sürdüğü argümanı geçersiz kılmak istemişlerdir. Kuşkusuz Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ı eleştirmesiyle öldürülmesine göz yumması ya da rıza göstermesi farklı şeylerdir. Onun her iki siyasî tutumu, farklı şartlar altında şekillenmiştir.

Hz. Âişe'nin ikinci argümanı Hz. Ali'nin toplumun genelinin rızası alınarak hilafete seçilmediği yönündedir. Hz. Ali, Medine'de âsilerin yoğun baskılarının olduğu bir ortamda hilafete gelmiş; bu durumu da muhaliflerince eleştiri konusu yapılmıştır.

Hz. Âişe'nin Hz. Ali'ye yönelttiği iki eleştiri de boş eleştiriler değildir. En azından o dönemde karşılık bulmuş; etrafına destekçiler toplamıştır. Ancak eleştirileri haklı olsa bile Hz. Âişe validemiz muhalif tutumunu devesine

binip Basra'ya gitmek ve orada savaşmak suretiyle değil de başka türlü de gösterebilirdi. Örneğin Hz. Ali'ye mektup gönderebilirdi veya başka şekilde de muhalefet edebilirdi. Kuşkusuz başka seçenekler üzerinde de durulabilir. Fakat muhalefetini böyle yaptı. Kaldı ki tarih, olasılıklar üzerinde değil, olanlar üzerinde durur.

Şunu da söylemek gerekir ki Hz. Âişe Hz. Ali'ye karşı Mekke'de muhalif olarak etrafına insanları toplamaya başladığında Basra'da devesinin etrafında insanların patır patır öldürüleceğini hesaba katmamış olmalıdır. Kuşkusuz olacakları bilmiyordu. Eğer bilseydi, başka türlü davranırdı.

Dönemin diğer siyasîlerine baktığımız zaman onların da kendilerini haklı gördüklerini söyleyebiliriz. Bu dönemde meydana gelen savaşlarda İslâm dünyasında çok temel kırılmalar meydana gelmiştir. Öncelikle Müslümanların yönetim ile olan ilişkilerinde ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bir süre sonra hilafet hanedana dönüştüğünden Allah Resûlü'nün irtihalinden sonra her halife değişiminde küçük ya da büyük bir kriz ortaya çıkıyordu. Çünkü Müslümanlar el yordamıyla sorun çözmek durumundaydılar.

Denebilir ki siyasetle ilgili genel ilkeler vardı. Örneğin şûrâ kavramını çok kullanırsınız. Ancak şûrânın nasıl olacağıyla ilgili net bir tanım yoktur. Bir adam çok yakın bir ahabına bir şey sorup onu göre hareket ederse ona da meşveret dersiniz; bütün bir topluma sorarsa ona da meşveret dersiniz. Çok kullanılan kavramlardan biri de 'biat'tır. Oysa biat bazen üç-dört kişiden alındığında, bazen de çok geniş bir topluluktan alındığı zaman gerçekleşmiş kabul ediliyor.

Hız. Ebû Bekir halife seçildiği zaman Sakîfe'de [gölgelikte] el-Bey'atü'l-hâssa denen özel biatte kendisine Hız. Ömer ile Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın yanı sıra bir grup Evsli ve Hazrecli biat etmiştir. Bir gün sonra Mescid-i Nebvî'de genel biat alınmıştır. Hatta o sırada bazı kişiler biat etmemiştir. Mesela Hız. Ali hemen biat etmeyenler arasındadır. Sa'd b. Ubâde de kızarak biat etmemiştir. Hatta bu kızgınlığından dolayı birkaç yıl sonra halife olan Hız. Ömer'e de biat etmemiştir. Ancak Hız. Ebû Bekir bütün ümmetin lideri olarak genel bir teveccüh görmüştür. O sadece Medine'de yapılan bu biatle, Yemen'de bulunan Müslümanların da, Bahreyn'de bulunan Müslümanların da lideri olmuştur. Oysa Yemen ve Bahreyn'de bulunan Müslümanların görüşü sorulmamış; ne özel biatte, ne de genel biatte Hız. Ebû

Bekir'e biat etmemişlerdi.

O zaman şöyle bir kural ihdas etmişler: Devletin merkezinde bulunanlar biat ederse diğerleri adına da biat gerçekleşmiş olur. Oysa aslında biatin kapsamı duruma göre belirlenen bir şey. Burada net bir tanım yok. Eğer İslâmî ilkelerden bahsediyorsak bunlar genel ilkelerdir. Özele indiğiniz zaman ayrıntılarda birtakım sıkıntılar ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Hız. Ebû Bekir'in biatında krizden kıl payı kurtulan ümmet açısından Hız. Ömer'in biatında şartlar biraz daha iyiydi. Çünkü Hız. Ebû Bekir muhtemel bir krizi engellemek için müdahale ederek, Hız. Ömer'i tayin etmişti. Muhtemel soruna el koyarak işi çözmüştü. Ama sonraki dönemlerde liderin belirlenmesi krizlere sebep olmuştur.

Tarih boyunca İslâm dünyasında yönetime gelişte krizler yaşanmış; iktidarın el değiştirmesi sıkıntılı olmuştur. Bu, esasen dünya genelinde ciddi bir problemdir. Herkesi memnun edecek bir yöntem bulmak kolay bir iş değildir. Günümüzde de tartışıyoruz: Başkanlık mı olsun, parlamenter sistem mi kalsın diye...

Emevîler zamanında iki veliaht tayin etmişler; ancak sorunu yine çözememişler. Abbasiler zamanında üç veliaht tayin etmişler, yine de çözememişler. Osmanlılar kardeş katline izin vermişler; buna rağmen iktidarın el değiştirme sorununu yine tam olarak çözememişler.

Siyasî güce sahip olma meselesi ciddi bir problemdir. Onun için sorunu Ashab'ın kendi aralarındaki dinî bir problem gibi görmemek gerekir. Belki Hız. Osman'ın katli meselesi vuku bulmadan önce Müslümanlar bunu tahkim ile çözebilirlerdi; fakat tahkim meselesi -yukarıda da değinmeye çalıştığımız gibi- Sıffin'in akabinde büyük sorunlar doğurmuştur.

Nihayet Müslümanların birinci fitne dönemindeki çatışmaları önemli bazı itikadi problemleri ve buna bağlı olarak mezhepsel yapıları besledi. Bunlardan biri mürtekib-i kebirenin yani büyük günah işleyen kişinin durumuyla ilgilidir.

Hız. Osman herhangi bir yargılamaya tâbi tutulmadan, suçu sabit olmadan, öldürülmesini gerektirecek bir suçu belirlenmeden katledildi. Kendi ifadesiyle, bir insanın öldürülmesini gerektirecek üç suçtan herhangi birisini işlememişti. Bunlar dinden dönme, evliyen zina ve cinayet...

Öldürdükten sonra Hz. Osman'ı öldürmenin gerekçelerini oluşturmaları gerekiyordu, bunu da şöyle kurgulamışlardı: Büyük günah işleyen kişi Allah'a isyan etmiş, kâfir olmuştur. Bu adam tövbe etmezse Allah'ın emrine karşı geldiği için kendisine tövbe teklif edilir. Tövbe etmezse öldürülür. Bu görüş, belki zaman içinde bu kadar net şekilleniyor. Ancak daha sonra ortaya çıkan büyük tartışmaların temelini oluşturuyor. Hâricilik düşüncesinin ana yaklaşımlarından bir tanesi budur.

Bugün bile tekfirci yaklaşımların mantığı budur. Mesela bugün herhangi bir devlete itaat eden biri, radikal oluşumlara göre rahat bir şekilde tekfir edilebilmektedir. Bir süre önce Diyanet İşleri Başkanlığı IŞİD'le ilgili bir rapor yayınladı. Bunun üzerine IŞİD'in dergisi de Diyanet'in bu raporuyla ilgili uzun bir makale yayınladı.

Söz konusu makalede Diyanet İşleri Başkanı açıkça tekfir ediliyor. Yine Diyanet'e mensup olanları, bu devlete bağlı olup bu otoriteyi kabul edenleri de tekfir ediyorlar. Açık bir şekilde mürted olarak ilan ediyorlar. Allah'ın kanunlarını uygulamayan bir devlete vatandaş olmaya devam ederek, ona bağlı olmaya devam ederek Allah'a karşı çıkmış oluyorsunuz, o zaman mürtedsiniz! Mürtedin hükmü ise bellidir: Dinden dönen öldürülür. Burada ihtilaf ettikleri konu şudur: Mürtedlerin çocukları ne olacak? Bu soruyu ise şöyle cevaplandırıyorlar: Mürtedlerin çocuklarının durumuyla ilgili ulema ihtilaf etmiştir. İhtilafın olduğu yerde Müminlerin Emiri'nin içtihadı geçerlidir. Kendi liderleri mürtedlerin çocuklarının öldürülebileceğine hükmettiği için onun görüşüne göre amel edilir. Nitekim mürted kabul ettikleri birisinin evine bomba koyup onunla birlikte, çocuklarını ve hanımını öldürebiliyorlar. Mürtekib-i kebireyi tekfir etme ya da kendi görüşünden olmayan kişileri din dışı ilan etme, tekfir etme yaklaşımı devam etmektedir.

Birinci fitne döneminde Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak bağımsız bir siyasî grup olarak ortaya çıkan Hâricîlerin hem o dönemde hem de sonraki dönemlerde devam eden eylemleri olmuştur. Bu hareketin zamanla mezhepleştiği de bilinmektedir.

Yezîd'in Veliahtlığından Abdullah b. Zübeyr'in Katline İkinci Fitne Dönemi

İkinci fitne dönemi, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr Abdurrah-

man b. Ebî Bekir ve b. Hz. Hüseyin'in Yezîd'in veliahtlığını reddetmeleriyle başladı. Muâviye'nin vefatından yaklaşık beş yıl önce başlayan süreçte Yezîd'e göre daha donanımlı ve hilafet namzedi olan bu kişiler haklı olarak muhalif tutumlarını ifade etmişlerdir. Muâviye'nin onları ikna çabası sonuç vermemiş, vefat ettiğinde sorunu çözmeyi oğluna bırakmıştı.

Yezîd halife olduğunda Abdurrahman b. Ebî Bekir vefat ettiğinden, kayda değer üç muhalifi ikna etmesi gerekiyordu. Abdullah b. Ömer, öteden beri tutumunu ümmetin kararına bağladığı için ondan çekinmeyi gerektirecek bir şey yoktu. Asıl problem Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali idi.

Yezîd'in halife olmasının ardından meydana gelen Kerbela olayı, ümmetin asırlardır meşgul olduğu bir problem olmuştur. Özellikle son yıllarda İran'da İslâm Devrimi yapıldıktan sonra Türkçeye çevrilen eserlerle oluşturulan Hz. Hüseyin imajı şöyledir: Hz. Hüseyin, küfür, zulüm ve bâtıla karşı mücadele eden bir devrimcidir. Oysa tarihte anlatılan Hz. Hüseyin böyle bir kişilik değildir.

Hz. Hüseyin, ağabeyi Hz. Hasan antlaşma yaparak hilafeti Muâviye'ye devrettiği zaman ona itaat edenlerdendir. Bundan sonra Hz. Hasan ile birlikte Medine'ye gitmiş ve orada kaldığı sürece ağabeyi gibi Muâviye'nin atıyyelerini almış; geçimini bu atıyyelerle sağlamıştır. Muâviye oğlunu veliaht tayin ettiğinde karşı görüşünü ifade ederek tepki göstermiştir. Güç kullanmaya yönelmesi söz konusu değildir.

Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd'e biat etmesi istendiğinde Mekte'ye gitmiş ve orada birkaç ay kalmıştır. Buradayken Kûfeliler tarafından davet edildiğinde işin nereye varacağını çok iyi hesap etmeden ailesini alıp Kûfe'ye gitmek üzere yola çıkmıştır.

Kûfe'ye varamadan Yezîd'in yeni atadığı Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın ordusunc durdurulmuştur. Krizde etkin bir rol üstlenecek gücü yoktu. Kerbela'da durdurulmuş ve yakınları olan bir avuç taraftarı ile birlikte katledilmiştir. Olayın özeti budur.

İsna Aşeriyye'nin 12 imamı var. 12 imamın 11'i yaşadıkları dönemin yöneticileriyle fiilî bir mücadeleye girmekten kaçınmış; yöneticilere itaat etmişlerdir. 12 imamın 11'i böyledir. Hz. Hasan, Muâviye ile anlaşma yapmıştır.

H. Hüseyn hariç hepsi yaşadıkları dönemin yöneticilerine itaat etmişlerdir. H. Hüseyn'in katlinden birkaç yıl sonra Abdullah b. Hanzale Medine'de Yezîd'e biati reddederek isyan ediyor ve kendi adına biat alıyor. Abdullah b. Hanzale, Medineli... Babası Gasîlül-melâike [meleklerin yıkadığı kişi] olarak bilinen Uhud şehidi Hanzale b. Ebî Âmir... Medine'de epey taraftar toplamasına rağmen Ali b. Hüseyn ona biat etmiyor. Üstelik kendisi Kerbela'dan sağ kurtulan biridir. İntikam duygusuyla hareket edebilirdi. Ancak muhtemelen başka saiklerle Yezîd'e yapmış olduğu biatten çıkmıyor.

Yezîd, Abdullah b. Hanzale'ye karşı bir ordu gönderiyor. Ali Zeynelâbidin, Abdullah b. Hanzale'ye karşı vuku bulan savaşa katılmıyor, evinde oturuyor. Yezîd'in komutanı Müslim b. Ukbe, Abdullah'ı ve adamlarından birçok kişiyi öldürüp Medine'ye girdikten sonra Ali b. Hüseyn'e tutumundan dolayı teşekkür ediyor; kendisine Yezîd'in selamlarını iletiyor. Bu zat, İsmâ Aşerîyye'nin dördüncü imamıdır. Bugün modern insanın zihnine kazınmak istenen imajda olduğu gibi imamlar savaş meydanlarında çarpışan cengâverler, gerilla veya savaşçı değildir.

H. Hüseyn, devrim ideolojisinin beslenmesi için kullanılan bir figürdür. Dolayısıyla bir Hüseyn kimliği inşa edilmiştir. Daha önce başka otoriteler tarafından ihtiyaç duyulduğunda H. Hüseyn ya da başkaları için yapıldığı gibi H. Hüseyn adına günümüz için işlevsel bir kimlik inşa edilmiştir.

Tarihî rivayetler göstermektedir ki H. Hüseyn (r) Kûfe'ye gittiği zaman Yezîd'e karşı bir devrim yapma düşüncesinde değildi. O dönemde birçok sahabî onu Kûfe'ye gitmeme hususunda uyardılar. Onu uyaranlar arasında akrabaları da vardı.

H. Hüseyn Yezîd'e karşı çıktığında henüz Yezîd'in ayaklanmayı gerektirecek bir icraatı ortaya çıkmamıştı. Onun veliahtlığına başından itibaren karşı çıkmış ve bu tutumu çerçevesinde ona biat etmemişti. Medine valisi kendisinden biat almak için H. Hüseyn'i ve Abdullah b. Zübeyr'i çağırınca; "Biz öyle kıyıda köşede biat edecek adamlar değiliz. Yarın mescitte herkesten biat alırsın, biz de biat ederiz." diyorlar. Oradan ayrıldıktan sonra ayrı yollardan kaçıp Mekke'ye gidiyorlar. Peki, Yezîd'in hangi icraatı ortaya çıkmıştı da H. Hüseyn bunu büyük bir dinî sapma ve küfür olarak görüp ayaklanmıştı? Böyle bir şey yoktur.

Aslında Hz. Hüseyin'in isyan etme düşüncesi de yoktu. Kûfeliler tarafından davet edilmiş, o da davete icabet etmişti. Kûfe'ye gitmiş; ancak iş kontrolünden çıkmış ve oradaki yöneticiler ona karşı bir kıyım yapmışlardır. Niyetim Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin meşruiyetini tartışmak değil, gelişmeleri tarihî verilerle ortaya koymaktır.

Son yıllarda Hz. Hüseyin ve Kerbela üzerinden bir tarih inşası gerçekleştirildi. Meşhur slogana göre "Her gün aşura, her yer Kerbela" oldu. Doğrusunu söylemek gerekirse bu imaj sonradan inşa edilmiştir.

Hz. Hüseyin ile ilgili anma ve yas toplantıları ilk defa hicrî IV. asrın ortalarında Büveyhiler zamanında ortaya çıkmıştır. Büveyhiler Abbasi hilafetine hâkim olan Şii bir hanedandır. Bunlar İranlı bir hanedan idiler. Abbasi Devleti'ni sultan olarak bir asır kadar yönettiler. O sırada Abbasi halifesi de vardı ancak bu halifenin etkisi yoktu. Devleti Büveyhi sultanı yönetiyordu.

Büveyhiler döneminde cami duvarlarına "Fedek arazisini Fatıma'ya vermeyene Ali'nin hakkını yiyene Hüseyin'i katledene" gibi sözlerle başlayan, "Allah lanet etsin" şeklinde biten hat levhaları yazdırılıyordu. Bunun üzerine o dönemde Sünniler buna tepki gösterip gece camilerdeki bu yazıları tahrip ediyorlardı. Sorunu çözmek isteyen Büveyhiler, ara bir formül bulmuşlar ve lanet ifadelerini yumuşatmışlardı. "Allah, Elçisi'nin ehl-i beytine zulmedene lanet etsin." şeklinde ibareler yazdırmışlardı.

Büveyhiler döneminde önemli bazı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Kerbela yas törenleridir. Bu yas törenleri, o günden beri kutlanmaktadır. Son dönemlerde ülkemizde icra edilen törenlere siyasîler de katılmaktadır.

Siyasetçilerimiz ve devlet ricalimiz muharrem orucu tutmakta, bir Diyanet yetkilisi de çıkıp; "İslâm'da muharrem orucu diye bir oruç yok." diyor. Çünkü böyle bir şey söylese büyük bir tepki alır. Çünkü konjonktür bunu gerektiriyor. Hâlbuki bugün kimi kardeşlerimiz tarafından uygulanan böyle bir oruç esasında yoktur. Tarihten bildiğimiz muharrem ayının onuncu günü tutulan aşura orucu vardır sadece. Bunu da Müslümanlar Mekke'de tutuyorlardı. Hatta esasen müşriklerin tuttuğu bir oruçtu. Medine'ye hicretten sonra ramazan orucu farz kılınca, aşura orucunu tutup tutmamayı Hz. Peygamber Müslümanlara bırakmıştır. Bizim bildiğimiz ve kaynaklarda yazılı olan budur. Dileyen tutmuştur, dileyen tutmamıştır. Aşura orucu di-

şında muharrem orucu diye Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin yası olarak tutulan bir oruç yoktur. Ama bunu tutan Müslümanlar var. Kuşkusuz tutmak isteyen tutabilir. Kimse kimseye müdahale edemez. Ancak işin garibi bunun olağan bir ibadetmiş gibi gösterilmesi ve insanların zihinlerinde bir yer etmesidir. Temel sıkıntı budur. Peki, bu nereden kaynaklanıyor? Geçmişe, tarihe gömlek giydirme ve oluşturulan imajı bir hakikatmış gibi sunma hedefinden kaynaklanıyor.

Tarihî gelişmelere baktığımızda olanlar şöyledir: Hz. Hüseyin Kûfe'ye davet ediliyor davete icabet edip gidiyor. Ancak beklentisinin tersine bir durumla karşılaşılıyor. Orada muhatap olduğu ordunun komutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu Ömer'dir. Bu sırada Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh'in oğlu Ubeydullah'tır. Bu adamlar, özellikle de Ubeydullah, ümmete çok ağır faturası olacak bir karar alıyor. Sonraki dönemler bunun faturası çok ağır olmuştur. Hâlâ da ümmet faturasını ödemeye devam ediyor.

İdeolojik amaçlarla kurgulanmış tarihin üzerine inançlar bina ediliyor. Abbasi Devleti kurulduğu zaman Ömer b. Abdülaziz hariç Emevî halifelerinin mezarları açılarak kemikleri yakıldı! Oysa bir insan mücrim dahi olsa, ona işlediği suç oranında ceza verilebilir. Mücrim diye, ona karşı istenen her şey yapılamaz. Mesela gidip üzerine benzin dökülüp yakılmaz.

Kuşkusuz geçmişte olanlar sebebiyle herkes Allah önünde hesap verecek. Herkes hakkını ya da cezasını görecektir. Allah katında hesaplarını verecekler. Ancak bu süreç devam eden bir süreç. Günümüze kadar geliyor.

Kerbela olayı büyük bir kriz meydana getirmiştir. Bir tarafta 5000 kişilik bir ordu, diğer tarafta 70 kişilik bir grup... Bir katliam yapmışlardır. Bunun lamı cimi yok. Katliamı yapanlar, daha sonra kısa zaman içerisinde yönetimi kaybetmişlerdir. Hicrî 61 yılında Yezîd'in hilafetinin başlarında bu katliam gerçekleşmiş, 64 (m. 683) yılında da ölmüştür. Onun ölümünden sonra İslâm dünyasında büyük bir patlama meydana gelmiştir. Bir taraftan Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiasıyla ortaya çıkanlar... Bunlardan biri Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakaffî'dir. Muhtâr, Hz. Hüseyin'in intikamını almaya ahdetmiş, nitekim Kûfe'ye hâkim olduktan sonra birçok kişiyi öldürtmüştür. Bir kişinin Kerbela'da bulunduğu tespit edildiyse öldürülüyordu. Kerbela'nın komutanı Ömer b. Sa'd, Şimr b. Zî'l-Cevşen, Ubeydullah b. Ziyâd gibi birçok kişi öldürülmüştür.

Bu dönemde Kербela'ya tepki olarak ortaya çıkan ikinci önemli gelişme Tevvâbûn hareketidir. Hz. Hüseyin'i çağırıp ona destek olmadıkları için kendilerini suçlu gören, bu suçlarını, onun intikamını almak üzere mücadele ederek bağışatabileceklerini düşünen Tevvâbûn [pişman olanlar] yani tövbe edenler, gizli bir örgütlenme olarak başlamıştı. Ümeyyeoğullarına karşı ayaklanmışlar, hicrî 65 yılında (m. 685) Aynü'l-Verde'de taraflar arasında meydana gelen savaşta Tevvâbûn grubundan binlerce kişi öldürülmüştür. Başlarında Süleyman b. Surad adında, Huzâa kabilesinden bir sahabi vardı. Süleyman vefat ettiğinde 93 yaşındaydı. Böylece Hz. Hüseyin'i yalnız bırakanlar kanlarını akıtmak suretiyle pişmanlıklarını ifade etmiş oldular.

İkinci fitne döneminin önemli bir gelişmesi **Abdullah b. Zübeyr**'in Yezîd'e biati reddetmesidir. O da Hz. Hüseyin yola çıktığı gece Mekke'ye gitmişti. Yezîd öldükten sonra Ürdün hariç İslâm dünyasının her tarafından biat aldı. İslâm dünyasının tamamına hâkim oldu, fakat birliği sağlama gücünü ortaya koyamadı.

En sonunda da Emevîlerin beşinci halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın gönderdiği Haccâc b. Yusuf es-Sakaff'nin ordusu tarafından Mekke'de öldürülmüştür. Bundan sonra Ümeyyeoğulları yönetimde göreceli bir istikrar sağlamış olsa da iç rekabet hep devam etmiştir.

Düşünce olarak Hz. Osman'ın katliyle görünmeye başlayan, ancak Sıffîn'de tahkimin kabulüyle birlikte ayrı bir grup halinde ortaya çıkan Hâricîler, büyük kitlelerin desteğini sağlayamamışlarsa da eylemleri ve düşünceleriyle uzun süre etkili olmuşlardır.

Hâricîler Hz. Osman'ın öldürülmesinin haklı olduğunu savunmuşlardır. Hz. Ali'nin yanındayken ona muhalif olanları tekfir etmişler; ondan ayrıldıktan sonra onu da tekfir etmekten geri durmamışlardır. Hâricîlerin dinamik yapısı, kendi aralarında sürekli ayrışmalara sebep olmuştur.

Ele aldığımız fitne süreçlerinin İslâm dünyasına bıraktığı önemli bir sorun da **hilafet hakkı** meselesidir. Ehl-i beyt taraftarları Hz. Ali ve evladının hak-sızlığa uğradıklarını söyleyerek siyasî-dinî bir mezhebe dönüşmüşlerdir. Başlarda siyasî düşünce etrafında toplanan insanların görüşleri zamanla inanç alanında şekillenmiş ve Şia dediğimiz, içinde birbirinden farklı görüşleri barındıran bir mezhebe dönüşmüştür. İmamet konusu, bu mezhebin temel sorunudur. Ehl-i beytin iktidara getirilmesi meselesi, her zaman mu-

halefete kaynaklık teşkil etmiştir. Bu fikir etrafında dinî bir hanedan teşekkül etmiştir.

Sonraki dönemlerde ehl-i beyt kavramı etrafında şekillenen siyasî-dinî görüşler, siyasî meselelerde, devletlerin kuruluşunda ve yıkılışında etkili olmuştur. Ehl-i beyt kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde geçer. Biri Peygamber Efendimizin, biri Hz. İbrahim'in, biri de Hz. Musa'nın ailesi için kullanılmıştır; ancak sonradan siyasî bir kavram haline dönüşmüştür. Bu süreci burada uzun uzadıya anlatma imkânımız yok; ancak kavramlaşma sürecinin siyasî gelişmelerle ilgili olduğunu söylemekle yetinelim.

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e karşı siyasî haklarını savunurken, kendilerinin ehl-i beyt olduklarını söylediğinde dinî referanslara gönderme yapmıyordu; Müslümanların lideri olan Hz. Peygamber'in akrabaları olduğunu hatırlatıyordu. Nitekim onun, Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir seçilirken Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş'ten olmaya vurgu yapıldığını öğrendiğinde onların ağacın dallarından bahsederken meyveleri unuttuklarını söylemektedir. Aslında bugün zihnimizdeki ehl-i beyt kavramı ile bu kavramın o zamanki anlamı arasında çok fark vardır. Araplarda kabileleri yöneten aileler vardı; her kabilenin içinde kabileyi yöneten bir aile olurdu. Bu ailelere "*Büyûtâtü'l-Arab*: Arap kabilelerinin yönetici aileleri" deniyordu.

Bir kabilenin lideri öldüğünde teorik olarak kabilenin hür her bireyi lider olabilirdi. Kabilenin çobanı dahi lider namzedi olarak düşünülebilirdi. Ancak pratikte her bireyin lider olabilmesi mümkün değildir. Kabileler içinde yönetici olan aileler vardır. O ailelerin çocukları yönetici olacak şekilde yetiştirmek ya da yetiştirilmektedir. Bunlar her kabilenin lider ailelerinden çıkmıştır.

Hz. Ali'nin tezi, kendilerinin Hz. Peygamber'in ailesi [yani ehl-i beyti] olduklarını, Hz. Peygamber'in vefatından sonra lider seçiminde görüşlerine başvurulması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

Onun tezi, gelenekten beslenen bir savunmadır. Ancak sonraki dönemlerde kaynaklar mezhebî yaklaşıma uygun olarak yeniden okunmak suretiyle Allah Resûlünün ailesinin siyasî-dinî bir imtiyaza sahip olduğu fikri savunulmuştur. Böylece ehl-i beyt kavramına siyasî ve dinî/itikadi bir anlam da yüklenmiştir.

Ehl-i beyt kavramıyla ilişkili olarak tartışılan kavramlardan biri *zi'l-kurbâ* [yakınlık sahipleri] kavramıdır. *Zi'l-kurbâ*, Kur'ân-ı Kerim'de ganimetin beş-

te birinden [humustan] pay alacak beş sınıftan biri olarak sayılmıştır.

Zi'l-kurbâ payı ne olacak, Peygamber'in ailesine mi verilecek yoksa devlet başkanına mı ait olacak diye Hz. Ebû Bekir döneminde bu konu gündeme gelmiştir. Bazıları Resûlullah'ın yakınlarının payını devlet başkanının yakınlarının alması gerektiğini söylemiştir. Çünkü 'Resûlullah artık hayatta değildir, onun payını devlet başkanı, zi'l-kurbâ payını da devlet başkanının yakınları almalı' görüşü gündeme gelmiştir. Ama sonunda Hz. Peygamber'in ailesine verilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu payın zekâtla da ilişkisi vardır. Zira Hz. Peygamber'in ailesi zekâtta pay alamıyordu.

Sonradan oluşan Şia gibi mezhepler zi'l-kurbâyı farklı bir boyuta taşıyarak iddiaları için delil olarak kullanmışlardır. Böylece bu ve benzeri kavramlar ve olgular üzerinden bir siyasî rant devşirme yoluna gidilmiştir.

Bir saatlik süre içinde ancak bazı konulara değinerek ilk dönemde vuku bulan fitne ve etkileri hakkında kısa bilgiler vermeye çalıştım. Sürenin kısıtlı olması, birçok konuya değinmemize imkân vermedi. Sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN

Hint Altkıtasında İslâmî İlimlerin Gelişimi ve Tefsir İlmi

Prof.Dr. Abdulhamit BİRİŞİK

29 Mart 2017

Prof.Dr. Abdulhamit BİRİŞİK

Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1963 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. 1987 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans (1990) ve doktora (1996) eğitimini aynı üniversitede tefsir alanında tamamladı. Doktora çalışmaları esnasında 2 yıl Pakistan ve Hindistan'da, 1 yıl da İngiltere'de araştırmalar yaptı.

1990-2001 yılları arasında TDV İSAM'da araştırmacı olarak çalıştı. 2001 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. Aynı fakültede 2005 yılında doçent, 2012 yılında profesör oldu. 2013 yılında MÜ. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı profesör kadrosuna naklen atandı.

1999-2001 arasında Mahtımkulu Türkmen Devlet Üniversitesi'nde, 2007-2008 arasında Pakistan İslamabad'daki Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde, 2008-2011 arasında ise Katar Üniversitesi'nde alanıyla ilgili misafir öğretim üyesi yaptı.

Arapça, İngilizce ve Urduca bilen Birişik evli ve 4 çocuk babasıdır.

Makalelerine, ortak kitap çalışmalarına, bildirimlerine ve DİA'da yayımlanan çok sayıdaki ansiklopedi maddesine ek olarak Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri (İstanbul 2001, 2012); Oryantalist Misyonerler ve Kur'an: Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları (İstanbul 2004); Kıraat İlmi ve Târîhi (Bursa 2004); Sosyalist Mufessir Ubeydullah Sindî'nin Dini Düşüncesi ve Tefsiri (Bursa

2011); Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri (İstanbul 2007) adlı kitapları bulunmaktadır.

. بسم الله الرحمن الرحيم. أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله
وصحبه أجمعين.

Değerli Haseki Eğitim Merkezi Müdürümüz!

Merkezin değerli öğretim kadrosu!

Ülkemiz açısından çok büyük önem arz eden bu merkezin kıymetli kur-
siyerleri!

Hepinizi muhabbetle selamlıyor, bu konuşmamın sizler için faydalı ol-
masını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Hindistan dediğimiz zaman uçsuz-bucaksız çok geniş bir coğrafya akla
gelir. Bugün dünya nüfusunun oran itibarıyla çok ciddi bir bölümü bu böl-
gede yaşıyor. Tarihte de Hint altkıtası dediğimiz bu coğrafyada çok geniş
bir nüfus yaşamış. Bu sebeple eğer konuyu bütünüyle kuşatma ve tamamı
hakkında bilgi verme noktasında kâsır kalacak olursam ve bazı noktalara
temas edemeyecek olursam şimdiden müsamahanıza sığınıyorum.

Şu anda içinde bulunduğumuz coğrafyadaki Osmanlı Devleti ve ilk dö-
nem Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu bölgeyle çok ciddi manada ilgili imiş.
Özellikle bu ilgi 1800 sonlarından başlayarak 1930'lara kadar zirvede bu-
lunmuştur. Yani Hindistan'dan Osmanlı'ya ve Türkiye'ye, bölgemizden de
Hindistan'a gidişler ve gelişler çok fazla olmuştur. Ama ne hikmetse Cum-
huriyet kurulduktan az bir zaman sonra bu hususta bir yavaşlama, gerileme
hatta duraklama yaşanmıştır. Bu, her iki coğrafya için de bir talihsizliktir.
Lütfen bu konuşmamdaki bir kısım ifadelerden dolayı meseleyi farklı yerle-
re çekmeyiniz ama artık ben çok rahat bir şekilde şunu söylüyorum:

İlişkileri tasvir etmek için konuya “*Biz Pakistan’ı çok severiz onlar da bizi çok severler, çünkü Kurtuluş Savaşı sırasında...*” diye bir cümleyle başlanıyor. İyi, hoş, Hintli kardeşlerimiz Kurtuluş Savaşı sırasında bize gelmişler ve bize askerî ve lojistik olarak çok destek sağlamışlar. Hatta aralarında toplamış oldukları büyük meblağları bize göndererek Kurtuluş Savaşı’nın finansmanını karşılamada büyük katkıları olmuş. Evet, bunlar doğrudur. Ne var ki “Neden gelmişler? Başkası gelmedi de neden onlar geldi?” şeklindeki esas soru sorulmuyor. Lütfen tabirimi yanlış görmeyiniz, bir başkasının ifadesiyle söylemek gerekirse; “Araplar bizi sırtımızdan vururken Hintli Müslüman kardeşlerimiz neden geldiler ve destek verdiler?” Onlar da Müslümandı, yani diğerlerinden farkları nedir? Bunu bilmemiz gerekiyor, çünkü burada önemli bir ayrıntı var. Bu ayrıntı çoğunlukla gözden kaçırılıyor. Buna biraz sonra kısaca belki temas edeceğim. Buradaki asıl konumuz tarihte yaşananlar olmadığı için çok detaya girmeyeceğim, ama bu önemli bir konu olduğu için temas etmeden geçemeyeceğim.

Tarihe baktığımızda, miladi olarak 900’lü yıllardan itibaren bölgenin ciddi anlamda bir Orta Asya etkisine girmeye başladığını görüyoruz. Bir genelleme yaparak söyleyecek olursak, bölge bu tarihten itibaren tümüyle Türklerin etkisi ve yönetimi altına girmiştir. Burada Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Çağataylılar, Uygurlular gibi Orta Asya ve Türkistan menşeli Türk kavimler egemen olmuşlardır. İdari olarak Gazneliler ile başlayan bu egemenlik Bâbürlüler ile son bulmuştur. Arada Delhi Sultanları diye adlandırılan önemli bir dönem daha bulunmaktadır. Bu 900 yıllık zaman içinde Hint altkıtası çok ciddi bir Orta Asya etkisi altına girmiş ve Türkler altkıtanın her tarafına yerleşmiştir. Hatta imkânımız olsa yani o dönemi bugüne taşıyabilsek ve iyi bir ekibe araştırma yaptırabilsek -benim şahsi tahminlerime göre- bugünkü Pakistan, Hindistan, Bangladeş bölgesindeki toplam Türk nüfusunun genel nüfusa oranının %15-17 civarında olduğunu görebilirdik. Hadi biraz cimri davranıp rakamı %10’a çekelim (ve zamanın geçmesi ile Türklerin oranının biraz düştüğünü farz edelim), o takdirde bile oldukça yüksek bir rakam ortaya çıkar.

Bu, Selçuklu ve Osmanlı ile aynı kökten ve aynı soydan gelen, benzer kültürü taşıyan bir yapıdır. Bu gerçeği göz ardı edemeyiz. Üstelik buradaki Türk nüfusu çok uzun bir zaman ülkenin önde gelen yönetici takımıydı, komutanlarıydı, ilim adamlarıydı, zenginleriydi. Yani Hint altkıtasını İslam-

laştıran bunlardı, tasavvuf eliyle toplumu değiştiren bunlardı, Hanefiliği bölgeye taşıyan bunlardı. O sebeple Türklerin özelde Hint İslâm, genelde de Hint toplumu üzerine çok müspet bir etkisi vardır. Çok büyük değişimlerin yaşandığı Hindistan bölgesine şu anda bakacak olursak burada Türkiye nüfusundan daha büyük bir Türk nüfusunun var olduğunu görürüz. Burada-ki Türk nüfusunu %7 hesap edecek olsak 1,5 milyarlık Hindistan-Pakistan-Bangladeş-Afganistan nüfusu içinde 105 milyonluk bir Türk varlığı olduğu sonucunu rahatlıkla çıkarabiliriz. Eğer oranı %5 tutar isek bu rakam 75 milyon olur ki bu da Türkiye’de yaşayan Türklerden daha fazla bir nüfus demektir.

Biraz da müşahhas örnekler üzerinde duralım: Ülkemizde Asr-ı Saâdet adlı hacimli sîret kitabı ile Mevlânâ Şiblî diye bilinen Şiblî Nu’mânî Kurtuluş Savaşı başlamadan Balkan Savaşları esnasında bir şiir yazmıştı, çok etkili bir şiirdi bu.⁸ Peki bu şiirini neden yazmıştı? Çünkü o Osmanlı’ya ve Türklere dünyanın başka bölgelerindeki Müslümanlar gibi bakmıyordu. Ailesinin kökeni Orta Asya’ya gidiyordu hatta annesi öz be öz bir Türk idi. Bu şiirden

⁸ Hengâme-i Trablus ve Balkân adlı bu şiirin tercümesi şu şekildedir:

Devletimiz Osmanlı ortadan kalkarsa adımız sanımız artık ne zamana kadar anılacak?
 Toplumumuzun söndürölmüş lambasından duman ne zamana kadar çıkacak?
 Osmanlı Devleti’nin hırkasını felek paramparça edip savurursa,
 Onun kırptıları gökyüzünde ne zamana kadar uçuşacak?
 Fas elden gitmişti, Acem de elden çıktı, artık durup bakalım,
 Şu Türklerin canlı hastası ne zamana kadar yaşayacak?
 Balkanlar’dan gelen şu bela selini, felaket tufanını,
 Mazlumların yanık feryâd ve figanlarının dumanları ne zaman durduracak?
 Bütün dünya kurban edilen Müslümanların çırpınarak can verişini seyrediyor.
 Can çekişen bu şehitler, o insanlara bu manzarayı ne zamana kadar seyrettirecek?
 Bu kulaklara gelen müzik mazlumlar korosunun feryadıdır,
 Yetimler bu feryad şarkısını o insanlara ne zaman duyurabilecek?
 Biri çıkıp sormalı: Ey insanlık âleminin düzenbaz üstatları!
 Bu zulümler nereye kadar, bu canavarlıklar ne zamana kadar sürecek?
 Ey fitneciler! Bu vicdansızlıklar daha ne zamana kadar uzayıp gidecek?
 Anladık; siz kılıçlarınızın keskinliğini, silahlarınızın gücünü deniyorsunuz lakin,
 Bunların bizim üzerimizde denenmesi ne zamana kadar devam edecek?”

ve onun bazı yazılarından sonra bakıyoruz, Hindistan'da Osmanlı'yı desteklemeye ve Hilafeti korumaya yönelik ciddi faaliyetler başlıyor. Mevdûdî'nin Osmanlı Türkleri ile ilgili 18 yaşından itibaren yazdığı kitaplar var.⁹ Peki, bunları niçin yazmıştı? Çünkü onun annesi de Şiblî Numânî'nin annesi gibi Türk asıllıydı. Hatta İslâm modernizminin babası sayılan Sir Seyyid Ahmed Han'ın kökeni de Orta Asya'ya dayanır. Hint altkıtasında adının ardında "Ali Han", Ahmed Han" gibi "Han" kelimesi bulunduranların çoğu Orta Asya kökenli ailelerden geliyordu.

İşte bunların, Osmanlı'ya ve Türklere yönelik müspet duyguların oluşmasında çok ciddi bir etkisi vardı. Buna ek olarak Osmanlı'nın Hilafet makamını temsil etmesi de kalbî ve dinî ilişkilerin güçlü olmasında önemli bir etken idi. Osmanlı Sünnî dünyanın merkeziydi ve üstelik Hanefiliği temsil ediyordu. Osmanlı Balkan ve Trablusgarp savaşları ile Batı'dan gelen ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalınca Hint altkıtasındaki duyarlı Müslümanlar hemencecik harekete geçtiler. Maksudları hem Hilafet makamını ve hilafeti korumaktı hem de Türklere en etkili bir biçimde yardım etmekti.

Kurtuluş Savaşı'nda Adana'ya sağlık heyeti olarak gelenlerin başı olan Doktor Muhtar Ahmet Ensari de Türk soyundan geliyordu. Hilafet Hareketi'nin (Tahrik-i Hilafet/ Khilafat Movement) en önemli figürü olan Mevlânâ Muhammed Ali ve Mevlânâ Şevket Ali (Ali Kardeşler) yine Orta Asya menşeli bir aileye mensuptu, yani Türk soyundan geliyorlardı. Babürlü Devleti'ne baktığımız zaman Sultan M. Bâbü Şah'ın hâtırâtı Bâbürnâme Çağatay Türkçesi'nde yazılmıştı ve Hindistan'da uzun yıllar saray dili hep Türkçe olmuştur.

İşte Hint altkıtasındaki Müslümanların Türklere yönelik iyi duygular taşımada bütün bunların etkisi vardır. Bizim ilişkilerimiz Kurtuluş savaşı ile başlamamıştı, ama maalesef Kurtuluş savaşı sonrasında kesiliverdi. Osmanlı'nın sona ermesi, Hilafetin kaldırılması ve bazı devrimlerin hayata geçirilmesi ile Hindistan Müslümanları-Türkiye Müslümanları ilişkileri bıçakla kesilmişçesine koptu, günümüze kadar da eski seviyesine ulaşamadı.

⁹ Konu ile ilgili olarak bk. Abdulhamit Birışık (Ed.), *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri Eserleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

Lütfen meseleyi ırk temelli aldığımı düşünmeyiniz, ancak aynı coğrafyanın ve aynı kültür havzasının insanı olmanın bu ilişkilerdeki etki-leyici güç olduğunu da inkâr etmememiz gerekir. Çünkü bir zamanlar Hint altkıtasında yazılan eserler içerisinde Türkçe olanlar da vardı. Bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Meraklısı Hint altkıtasında yazılan Türkçe eserlere dair hazırlanan makaleleri ve diğer ilmî çalışmaları inceleyebilir. Ayrıca her iki coğrafyada uzun yıllar Farsça'nın bir edebiyat ve iletişim, Arapça'nın da bir ilim dili olduğunu bilmekteyiz. Yani ilim erbabı her iki coğrafyada (Hindistan ve Osmanlı/Anadolu) yazılan eserleri okuya-biliyor ve böylece ortak bir kültür ortaya çıkıyordu.

Size bir örnek daha vermek istiyorum: Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî (1427-1505) adında birisini duymuş olmalısınız. Kâşîfî bölge olarak Horasan'da doğup yaşamıştır. Yani Sebzevar, Meşhed, Herat gibi yerler onun yaşadığı şehirl-erdir. Soy itibarıyla Fârisî'dir. Belki ailesi içinde Şiiler de vardır. Molla Abdurrahman-ı Câmî (ö. 1492) ve Ali Şîr Nevâî (1441-1501) ile hem hoca talebe ilişkisinde bulunmuş hem de dost olmuştur. Molla Câmî'nin Nakşibendî tarikatında mürîdî de olan Kâşîfî'nin kaleme aldığı eserlerin neredeyse tümü Osmanlı'da meşhur olmuş ve bunlar hem Türkçe'ye çevrilmiş hem de üzerlerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Benzer durumu Hindistan bölgesi için de söyleyebiliriz.

Yani Kâşîfî'nin eserleri tarz ve neşve olarak Orta Asya ve Türk dünyasının tarzında olduğu için Osmanlı'da gördüğü kabul gibi Hint altkıtasında da kabul görmüş ve çevirileri yapılmış, üzerine çalışmalar kaleme alınmıştır. Meselâ matbaanın Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmasından sonra basılan tefsirler arasında Kâşîfî'nin *Mevâhib-i Aliyye* (Ali Şîr Nevâî'ye ithafen yazılmıştır) adlı eserini de görmekteyiz. Osmanlı Türkçesi'ne *Mevâkib Tefsiri* adıyla çevrilen eserden ilim ve fikir erbabı hemen herkesin evinde ve kütüphanesinde bir nüsha bulunurdu. Belki sizler de dedelerinizden intikal eden eserler arasında bu tefsiri görmüşsünüzdür.

Aslında bu tefsirin ilk Osmanlıca çevirisi 16. yüzyılda yani yazıldıktan kısa bir süre sonra yapılmıştır. Daha sonra belli aralıklarla 3 çevirisi daha yapılmıştır. Bu tefsirin izlerini sürdüğümüzde görüyoruz ki eser Hint altkıtasında da büyük kabul görmüş ve orada da çevirileri yapılmıştır. O bölgede daha çok *Tefsîr-i Hüseyinî* diye bilinen bu eser Osmanlı dinî anlayışı ile Hint altkıtası dinî anlayışının ve tarzının ne kadar da benzeştiğini

göstermektedir. Bahsettiğimiz tercüme ve adaptasyon işi bu zatın sadece bu tefsiri ile ilgili değildir. *er-Risâletü'l-Âliyye fî'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye* adlı kırk hadis kitabı, Kerbela şehitleri ile ilgili *Ravzatü'ş-şühedâ'sı*, ahlak kitabı *Ahlâk-ı Muhsinî'si*, Kelile ve Dimne'den seçmeleri ve diğer hikâyeleri içeren *Envâr-ı Süheylî'si*, Hâtem et-Tâî'nin anlatıldığı *Risâle-i Hâtimiyye'si* her iki coğrafyada bilinen ve üzerine eserler kaleme alınan ve tercümeleri yapılan çalışmalardandır.¹⁰

Hint altkıtası ile Osmanlı arasındaki ilmî tarz ve çizgi izlenecek olursa ciddi bir benzerliğin olduğu kolayca görülür. Hint altkıtasına tasavvufu ve Hanefiliği büyük oranda Orta Asya'dan çıkıp dağılan Türkler götürmüştür. Hanefilik ve tasavvuf benzer bir şekilde Anadolu'ya ve Balkanlara da Orta Asya kökenli ilim, fikir ve gönül adamları eliyle yayılmıştır.

Günümüz tasavvuf silsilelerine bakılacak olursa belli yerlerde ve zamanlarda birleşmeler olduğu görülecektir. Bu, Nakşî Müceddidî kolda daha fazladır. Buna göre Anadolu coğrafyası dışında en geniş Hanefi nüfus Hint altkıtasındadır. Hatta bu bölgedeki Hanefiler tüm Türk dünyasındakinden daha fazladır.

Bugün ülkemizde Hint altkıtası üzerine çalışma yapan uzmanların azlığı bir talihsizliktir. İleride yeri geldiğinde de temas edileceği üzere Hindistan'da yapılan pek çok kıymetli ilmî çalışmadan haberdar olunmadığı için bugün ülkemizdeki ilim adamları aynı konulara tekrar eğilerek boşa zaman harcamaktadırlar. Mezhepler ve dindeki yeri, tasavvuf ve tarikatlar, Kur'ân'ın ve sünnetin dindeki yeri, Kur'ân İslâm'ı, Hz. Peygamber'in dindeki konumu, batı dünyası ve İslâm ile ilişkileri gibi birçok önemli konu bu bölgede bizden çok önce tartışılmış ve geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Birçoğu Urduca olan bu çalışmalardan maalesef yeterince haberdar değiliz.

Bu konuyu biraz daha derinleştirmek adına soruyoruz: Peki, Hint altkıtası bizim için neden önemlidir? Yani şu anda ilim yolunda olan, din hizmetinde bulunan bizler için bu bölge neden önemi haizdir? Bunu ortaya net olarak koymak için biraz tarih konuşmamız gerekiyor. Bölgenin tarihine

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XIX, 16-18; Abdulhamit Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Mevâhib-i Âliyye'si", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/1, Ankara 2004, s. 53-68.

baktığımızda birkaç evrenin olduğunu görürüz:

İlk evre; Resûl-i Ekrem'den sonra Hulefâ-i Râşidîn dönemidir ki bu zamanda Irak, İran ve Kafkasya ile Anadolu'nun bir kısmı fethedilmiştir. Bugünkü Hint altkıtası sınırları içinde bulunan bazı yerlerin de fethedildiğini görüyoruz. Hz. Ömer zamanında başlatılan fetihler bazı güvenlik gerekçeleriyle durdurulmuştur. Asıl fetihler Emeviler zamanında başlamış ve devam etmiştir. Halife Velîd b. Abdulmelik'in (ö. 96/715) veziri Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (41-95/661-714) zamanında Muhammed bin Kasım es-Sekafî (72-96/691-715) tarafından Hicrî 92 yılında başlayan seferler ile bugünkü Pakistan coğrafyasının neredeyse tamamı, Hindistan'ın da az bir kısmı o zaman İslâm ile tanışmıştır. Bu tarihten sonra Gazneliler'e kadar bölgede etkili bir yönetim sistemi kurulamadığı gibi genişleme de yaşanmamıştır.

Gazneliler 376/986 yılında elde ettikleri zafer ile Hindistan'daki hâkimiyetlerine başlamış oldular. Bölgeye düzenlenen akınlar sonucunda Hindistan'ın büyük bir kısmı Gazneliler devletinin parçası haline getirildi. Hint altkıtasının gerçek anlamdaki İslamlaşması bu dönemde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bir ilim ve fikir adamı olan Hükümdar Gazneli Mahmud (ö. 421/1030) bölgede kültürel etkileşim yollarını açmış, Hindulara ve bölgesel unsurlara çok yakın davranmış, onları dışlamamış böylece büyük gruplar halinde İslâm'a girmelerine vesile olmuştur. Hatta onları kendi ordusu içerisine almış sistemin dışında tutmamıştır. Böylelikle çok ciddi manada bir etkileşim meydana gelmiş ve toplumdaki dağınık ve karmaşık yapı düzene girmiştir.

Büyük ilim adamı Ebû Reyhân **el-Bîrûnî** (973-1061) 44 yaşında iken Gazneliler'in himayesine girmiş ve Gazneliler zamanında Hindistan'a gelerek bazı önemli eserlerini buradaki gözlem ve araştırmaları üzerine vermiştir. Mesela Hindistan'daki dinî araştırmalarının ve toplumsal tecrübelerinin sonucu olan *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eseri çok önemli bir dinler tarihi ve antropoloji kaynağıdır. Tüm dünyada Hindoloji alanında yazılmış ilk eser olarak kabul edilir. Kendisi daha Hindistan'a gitmeden Gazne'ye getirilen Hintli bilginler ile tanışmış ve onlardan Sanskritçe öğrenerek tartışmalara girmiştir. Hindistan'a yaptığı birçok seyahat ile de burasını daha yakından tanıma imkânı bulmuştur. İki önemli eseri Sanskritçe'ye, Sanskritçe iki eseri de Arapça'ya çevirmesi onun dile

hâkimiyetinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Vefatına yakın yazmış olduğu *es-Saydele (es-Saydene) fi't-tıb* adlı eseri de bazı Hindistan tecrübelerini ve araştırmalarını içeren bir eczacılık, botanik ve tıp kitabıdır.

Gazneliler zamanında Hindistan'a gelen ilim ve tasavvuf adamlarından biri de *Keşfü'l-Mahcûb* (gizli olanın keşfi)¹¹ adlı önemli tasavvuf klasiğinin müellifi Ali Hücvîrî olup bugün kabri Lahor şehrinin en önemli ziyaretgâhıdır. Bölgede Dâta Genc Bahş (hazine bağışlayan ulu veli) olarak anılan ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi sevilen Hücvîrî Hindistan'da ilk tasavvufi faaliyetleri başlatan kişi olarak bilinir. Bu meşhur eserini Lahor'da kaleme almıştır.

Zannedildiğinin aksine İslâm dünyasındaki **ilk medreseler** Gazneliler tarafından bu bölgede kurulmuştur. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin medrese maddesine bakacak olursanız tarafımdan kaleme alınan "Hint altkıtasında medrese" bölümünde¹² bunun delillerini ortaya koydum. Yani Selçukluların kurmuş olduğu meşhur Nizâmîye medreselerinden daha önce Gazneliler o bölgede sistemli medrese eğitimi başlatmışlardır. Bilindiği gibi Araplar arasında medrese sistemi yaygın değildir. Müesses bir kurum olarak medrese sistemini İslâm dünyasına ilk defa Türkler sokmuşlardır. Bu medreselerin içinde o zamanlar sadece dinî eğitim ve öğretim yapılmıyordu. Müsbet ilimler ve uzay gözlemleri de buralarda yapılıyordu. Ya da medrese ile bu türden yapılar birlikte çalışıyorlardı.

Gazneliler döneminde dinî edebiyat ve İslâmî ilimlerin muhtelif branşları büyük gelişme yaşamıştır. Gazneli sultanları ilim ve sanat ile iç içe olmuşlar, ilim adamlarını ve sanatçıları desteklemişlerdir. Kendileri de önemli eserler ortaya koymuşlardır. Gazneliler'den sonra Gurlular (1000-1215) ve ardından da adına Delhi Sultanları (1216-1526) denilen Halâcîler, Tuğluklular, Seyyidler, Lûdîler döneminde İslâm daha geniş bir alana yayılmış, ihtida hareketleri artmış ve daha nitelikli ilmî ve dinî eserler vücuda getirilmiştir. Ülkenin her tarafı önemli mimari eserlerle donatılmıştır.

¹¹ Kitap Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilmiştir (*Keşfü'l-Hahcûb: Hakikat Bilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982).

¹² bk. Abdulhamit Birişik, "Medrese: Hint Altkıtasında Medrese", *DİA*, Ankara 2004, XXVIII, 333-338.

Hindistan'a çok sayıda sahabe ve tâbiûn geldiği halde Hadis ilminin bu bölgedeki gelişimi geç bir döneme rastlar. Bu konudaki öncelik 577 (1181) yılında Lahor'da dünyaya gelen ancak ilim öğrenmek için İslâm dünyasının büyük bir kısmını ziyaret eden ve buralarda kalan, üç defa da Abbâsî Halifesi tarafından Delhi Sultanı İltutmuş'a (ö. 1236) elçi olarak gönderilen Râdiyüddin es-Sâğânî'ye (ö. 650/1252) aittir. Onun kaleme aldığı *Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye* adlı hadis kitabı hem Hint altkıtasında hem de başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere dünyanın pek çok yerinde kabul görmüştür. Hadîse dair başka eserler de vermiş olmakla birlikte *Meşâriku'l-Envâr* belki de Hindistan'daki ilk ciddi hadis eseri ve hadis çalışmalarının ilk önemli kaynağı olmuştur. Sâğânî aynı zamanda büyük bir dil âlimidir. Konuya dair yazdığı on beş kadar eser onun Arap dili ve edebiyatındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Tuğluk Şâh'ın (ö. 1351) zamanında fıkıh ilmi bir hayli gelişti ve çok sayıda fıkıh kaynağı farklı yollarla ülkeye kazandırılıp ulemanın istifadesine sunuldu. Hanefî fakihî Âlim b. Alâ (ö. 786/1384) tarafından telif edilen *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* adlı Hanefî fıkıh kitabı Delhi Türk Sultânı Fîrûz Şah Tuğluk döneminde (1351-1388) hazırlanmış ve Tatar Hân'a ithaf edilmiştir. Bu eserin kaynaklarına bakıldığında Delhi'nin fıkıh eserleri bakımından oldukça zengin olduğu görülür.

Bu dönemde yazılan eserlerde bir yandan Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tarafından ortaya konan **Vahdet-i Vücûd** düşüncesi toplumda yayılıp tasavvuf erbabı ve bazı ilim adamlarınca savunulurken öte yandan da bazı kesimlerce bu düşünceye karşı çıkmıştır. Fîruz Şah Tuğluk zamanında İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* eserinin Hint İslâm toplumunda iyice kabul gördüğü ve üzerine şerh çalışmaları yapıldığı görülmektedir.

Çiştî sûfî Şeyh **Nasîrüddin Çirâğ-ı Dehli** (ö. 757/1356) arayış bulucu bir çizgi takip etmiştir. Bir yandan tasavvufu etkin olarak kullanırken öte yandan da Kur'ân ve sünneti merkeze alan bir düşünce geliştirmiştir. Döneminde Delhi'deki Çiştîleri etrafına topladığı için Çerâğ-ı Dehli unvanıyla anılmıştır. O Mevlânâ'nın Mesnevî'sini sohbetlerinde kullandığı için bu eserdeki düşünceler de toplumda yerini almıştır.

Bu zaman zarfında yazılan çok sayıda eserde Vahdet-i Vücûd savunusu ile bu görüşü eleştiren kitapların varlığı görülmektedir. Muhammed

Hamîdullah'ın büyük dedelerinden olan Alâeddin Ali Mehâimî'nin (ö. 835/1432) bu alanda eserler telif ettiği bilinmektedir. Mehâimî'nin *Tabsîru'r-rahmân ve teysîru'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Kahire-Bulak 1295/1878) isimli Arapça tefsiri de önemlidir. Bunlardan başka (1) *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (*Husûsu'n-ni'am fî şerhi Fusûsi'l-hikem*); (2) *Şerhu'n-Nusûs li Konevî* (*Meşra'u'l-husûs ilâ ma'âni'n-Nusûs*); (3) *Zevârifü'l-letâ'if fî şerhi Avârifü'l-me'ârif*; (4) *Şerhu Edilleti't-tevhîd*; (5) *Fıkh-ı Mahdûmî* (Şafii fıkhı); (6) *ed-Dav'ü'l-azhar fî şerhi'n-nûri'l-ezher fî keşfi'l-kazâ ve'l-kader*; (7) *İrâ'etü'd-Dekâ'ik fî şerhi Mir'âtü'l-Hakâ'ik* adlarıyla da eserleri vardır¹³ İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1323) düşüncesi ilmî çevrelerde Vahdet-i Vücûd düşüncesinin etkisini kırmış ise de Hindû düşüncesiyle bazı paralellikler taşıdığı için Vahdet-i Vücûd anlayışının halk üzerindeki etkisi varlığını devam ettirmiştir.

Arapça yazılan tefsirler konusuna girecek olursak, Hindistan'da yazılan ilk Arapça tefsirin İbn Tâc diye bilinen Hanevî âlim Ebû Bekir İshâk b. Tâcu'd-Din Ebü'l-Hasen'e (ö. 736) ait olduğu görülür. Tefsirinin adı *Cevâhiru'l-Kur'ân* olup kendisi tarafından *Hülâsatü Cevâhiri'l-Kur'ân fî beyâni me'âni'l-furkân* adıyla özetlenmiştir. Çiştî âlim Seyyid Eşref Cihangir Simnânî (ö. 808/1405) ve Şeyh Muhammed b. Yusuf Hüseyinî Dihlevî (ö. 825/1422) de Arapça tefsirler yazmışlardır. Dihlevî'nin *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı bir tefsir ve Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* üslûbunda ikinci bir tefsir yazdığı bir de keşşaf haşiyesi olduğu ifade edilir. Seyyid Muhammed b. Yusuf el-Huseynî Gîsûdırâz'ın (721-825/1321-1422) *Tefsîru Mültekât* adlı tefsiri de Arapçadır.

Bâbürlüler döneminde ise Şeyh Mübârek b. Hızır Nâğurî (ö. 1001/1593) beş ciltlik *Menbau uyûni'l-me'ânî ve matla'u şumûsi'l-mesânî* adlı bir tefsir kaleme almış, oğlu Ebü'l-Feyz Feyzî (1547-1595) de dile hâkimiyetini noktasız harflerle yazdığı *Sevâtî'u'l-ilham* (Leknev 1898) tefsiri ile göstermiştir. Ağra'da (Ekberâbâd) dünyaya gelen Feyzî 14 yaşlarındayken Arap ve Fars edebiyatında adından söz ettirmiş ve Ekber Şah tarafından "meliku's-şu'arâ" unvanıyla taltif edilmiştir. Şahsî kütüphânesi için güzel kitap toplamaya özel bir ilgisi olan Feyzî ömrü boyunca çoğu müellif nüshası olan **4600 nefis kitap** toplamıştır. Feyzî 50 yaşlarında iken geride 100'ü aşkın edebî ve ilmî eser bırakarak Ağra'da vefat etti.

¹³ Mehâimî için bk. A. Birışık, "Mehâimî", *DİA*, Ankara 2004, XXVIII, 360.

Kadı Senâullah Pânîpatî'nin (1731-1810) rivayet ağırlıklı 10 ciltlik *et-Tefsîru'l-Mazharî*'si (Delhi 1301) Hindistan'da çok fazla kabul gören Arapça tefsirlerdendir. Pânîpatî fıkıhta müctehid derecesinde bir alim olduğu gibi hadiste de Şah Abdulaziz Dihlevî tarafından "asrının Beyhakîsi" payesiyle övülmüştür.¹⁴

Gazneliler Farsçayı resmî iletişim dili olarak kullanmışlardır. Bu sebeple ulema Arapça'nın yanında Farsça'yı da ilmî eserlerde kullanmışlardır. Hint altkıtasında ilk Farsça tefsir Muhammed b. Ahmed Hacegî'nin (ö. h.809?) yazdığı *Bahru'l-ma'ânî*'dir. Delhi ve Kâlpî'de yaşayan Hâcegî Kelâm ve Felsefe'de derinleşmiştir. *Bahru'l-ma'ânî*'de kelâmî ve felsefî bahislere sıkça rastlanmaktadır. Şehâbeddin Devletâbâdî'nin (ö. 1445) *Bahr-i Mevvâc'* (Leknev 1297) en meşhur Farsça tefsirdir. Devletâbâdî başkent Conpûr'da kâdî'l-kudâtlık vazifesinde bulunmuş ilimdeki mertebesi sebebiyle kendisine Sultan İbrâhim Şah Meşrîkî (sal. 1400-1440) tarafından "melikü'l-ulemâ" ünvanı verilmiştir. Tefsirde fikhî konuların yanında lafızların açıklanmasına da geniş yer verilmiştir. Müfessirin Arap diline hâkimiyeti bu sahada yazmış olduğu çok sayıda kitapta da görülmektedir.

Ekber Şâh dönemi âlimlerinden Şîi Hakîm Fethullah Şîrâzî (ö. 997/1588) *Menhecü's-sâdıkîn* adıyla bir tefsir yazmış sonradan bu tefsiri *Hülâsatu'l-Menhec* (Farsça, yazma, Khuda Bakhsh Oriental Public Library, Patna, nr. 2057) adıyla özetlemiştir. Ekber Şah'ın teveccühüne mazhar olan Şîrâzî Vezirler Divanı'nda da görevlendirilmiştir. Ders tarzı ve eğitim programı oldukça kabul gören, ölümünden sonra da uygulanan Şîrâzî, Ekber Şah döneminin en büyük filozofu kabul edilir. Ayrıca Şeyh Zeynelâbidîn Şîrâzî'nin *Tefsîr-i Murtazavî*'si; Şeyh Nizâmeddin b. Abdüşşekûr Tâniserî'nin (ö. 1036/1627) *Tefsîr-i Nizâmî*'si; Safî b. Velî Kazvînî Keşmîrî'nin *Zîbu't-tefâsîr*'i; Şah Muhammed b. Abd-i Muhammed'in (ö. 1072/1662) *Tefsîr-i Şâhî*; Ali Rızâ Şîrâzî'nin (ö. 1085?) ismi zikredilmeyen tefsiri; Muhammed Emin Sıddîkî'nin *Tefsîr-i Emînî*'si; Mirza Nureddin Nimet Han Ali'nin (ö.

¹⁴ Arapça tefsirler için bk. Muhammed Sâlim Kidvâî, *Hindustani Müfessirîn aâr Un ki Arabî Tefsîreyn*, Lahor 1993; Abdulhamit Bırışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, 2. bs., s. 33-44;

1121/1709) *Ni'met-i Uzmâ'sı* bölgede yazılan diğer Farsça tefsirlerdendir.¹⁵

Urdu Dili 1600'lerden sonra ciddi bir gelişme göstermiş ise de bu dilde yazılan tefsir kitaplarının tarihi ancak 18. yüzyılın başlarına kadar gitmemektedir. Bunda bölgeye gelen ve misyonerlik faaliyetleri başlatan Hristiyan misyonerlerin Kitâb-ı Mukaddesi bölgesel dillere çevirmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple öncelikle misyonerlik faaliyetlerinden ve bunun bölgedeki olumsuz tesirlerinden söz etmek istiyorum.

Hind altkıtasında başlangıçta **Katolik misyonerler** 1600 sonrasında ise Protestan misyonerler faaliyet göstermişlerdir.¹⁶ Protestanların gelmesi ile Katoliklerin tesiri azalmış ise de bütünüyle sona ermemiştir. Bu sebeple önce Katolik Cizvit Tarikatı'ndan bahsetmek uygun olacaktır. Katolik Cizvit Tarikatı asker kökenli Ignatius Loyola (1491-1556) tarafından altı arkadaşı ile birlikte 1534 yılında kuruldu ve Papa tarafından 1540 yılında Katoliklik içerisinde bir tarikat olarak kabul edildi.

Cizvit Tarikatı'na misyoner olmak için girenler Katolikliğe göre sağlam bir dinî eğitim aldıktan ve ruhban hayatı yaşadıkten sonra ilgi alanlarına göre tahsil görür ve bir alanda uzmanlaşırlar. Cizvitler üst yönetimde olan din adamlarına itaati ve karşı çıkmamayı prensip haline getirdiklerinden bir yönetim ve otorite kavgası yaşamamışlar ve faaliyetlerinde başarılı olmuşlardır. Loyola'nın ortaya koyduğu prensipler yüzyıllar boyunca büyük bir titizlikle uygulanmış, halen de uygulanmaktadır. Cizvitler yetişmişlikleri, çalışkanlık ve hasbîlikleri sebebiyle dünyanın bütün bölgelerinde teşkilatlanmışlardır. Katolik Cizvit Tarikatı İslâm dünyasında yürütülen misyonerlik faaliyetleri bakımından çok önemlidir. Bunlar sadece Hindistan'da değil, Çin, Japonya, Orta Asya, Uzak Doğu, Orta Doğu, Afrika, Balkanlar gibi neredeyse dünyanın tümünde faaliyet yapmışlardır. Bu yapı Hristiyanlık târihinde dinin köklerine sıkı sıkıya bağlı ilk sistemli misyoner tarikatı

¹⁵ Farsça tefsirler için bk. Zaferû'l-İslâm, "Ahd-i Vustâ key Hindustân ki Farisî Tefsîreyn -Ek Teârufi Mutâlaa", *Ulûm-i Kur'ân*, 1/1 (Aligarh 1985), 127-135; a.mlf., "Ahd-i Ekberî ki Tefsîrî Hidmât", *Ulûm-i Kur'ân*, 1/3 (Aligarh 1986), 112-129; Birişik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s. 44-47.

¹⁶ Bu konuşma metninde misyonerler ve faaliyetleri ile ilgili verilecek bilgilerde başka bir şekilde ifade edilmemiş ise bahsi geçen *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân* adlı kitabımızdaki bilgiler kullanılmıştır. Bu sebeple her bilgi için dipnotta kaynak verme ihtiyacı duyulmamıştır.

olmuş ve bu amacını günümüze kadar yeni şartlara adapte olarak sürdürmüştür.¹⁷

Cizvitler Hristiyanlık propagandası için en elverişli bölgenin Hindistan olduğunu gördüklerinden buraya özellikle ilgi duymuşlardır. Bu konuya eserlerinde temas ederler. Cizvitlerin misyonerlik faaliyeti için Hindistan'a ilgi duyması benim de dikkatimi çektiği için bu konu üzerinde çalışma gereği duydum.

*Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân: Batı Etkisinde Hint Kur'ân Araştırmaları*¹⁸ adlı kitabımı bu düşünce ile hazırladım. 1992-1995 arasındaki araştırmalarım üzerine *Hind Altkıtasında Urduca Tefsirler ve Ehli Kur'an Ekolü*¹⁹ adlı doktora tezimi hazırladığımda Hindistan'da ve Pakistan'da bu kadar çalışma ne için yapılmış? Neden Kur'ân'a bu kadar ciddi bir yöneliş var? Neden Hadis ve Sünnet üzerine bu kadar çalışılmış? soruları zihnimde belirdi ve buna nasıl bir cevap verebilirim diye kendi kendime soru sormak ihtiyacını hissettim. Uzun çalışmalarımın sona bu sorulara şu cevabı verdim:

"Hint altkıtasındaki dikkatli İslâm âlimleri misyonerlerin faaliyetlerinde dinin temel kaynaklarını ve temel umdelerini kendilerine ortadan kaldırılması gereken hedefler olarak belirlemiş olduklarını ve bu noktada epey de bir mesafe kat ettiklerini fark etmiş olmalıdır ki acilen tedbir alma ve bunu telafi etme ihtiyacı görmüşler. Bu kadar fazla çalışma bu sebeple yapılmış, bu dev eserler bu yüzden ortaya konmuş."

Anladığım kadarıyla işte bu farkında oluşun sonunda çok fazla koordineli olmasa da misyonerlerin meydana getirdikleri tahribatları gidermeye ve toplumu dinî temeller üzerine ayakta tutmaya yönelik tedbirler almaya başlamışlardır. Netice olarak yazılan tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve siret kitaplarının büyük bir kısmında bölgede meydana gelen değişimlerin

¹⁷ Cizvitlerin târihi, yapılanması ve faaliyetleri hakkında bk. Leo Taxil, *Cizvitlerin Târih-i Muhtasarı* (trc. Ahmed Rasim), Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1304; Ali İsrâ Güngör, *Cizvitler ve Katolik Kilisesindeki Yeri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Ankara 2002; Günay Tümer, "Cizvitler", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 40-42.

¹⁸ İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁹ Bu çalışma *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* adıyla yayımlanmıştır (İnsan Yayınları, İstanbul 2001, 2012)

dikkate alındığı göze çarpmaktadır.

Bölgede Müslüman âlimler tarafından 1600 sonrası kaleme alınan eserleri kategorize etmek gerekirse bunları birkaç gruba ayırmak uygun olur. Bunlardan **ilk grup** kitaplar doğrudan Misyonerlere cevap vermek maksadıyla yazılan polemik ve tartışma türü kitaplardır. Bu türden eserlerin detayına girmek istemiyoruz. Ancak örnek kabilinden bazı tartışmalardan ve eserlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

İkinci grup eserler misyonerlerin meydana getirdiği tahribatı tamir etme maksadıyla ama doğrudan onları muhatap almaksızın kaleme alınan kitaplardan oluşmaktadır.

Üçüncü grup eserler ise yeni bir zihniyet inşa etmek üzere kaleme alınan ama Misyonerlerin tahribatının ve yapmak istediklerinin farkında olunarak telif edilen eserlerdir.

Batılı misyonerlerin gelmesinden sonra bizzat onların çizgisinde yazılan hatta İslâm'a içten içe Batılılardan daha fazla zarar veren eserler de kaleme alınmıştır. Başka bir grup eser ise misyonerlerin farkında olmakla birlikte büzülme, içe kapanma ve dar konular ile meşgul olma türünden kitaplardır ki bunlar da Hint İslâm toplumuna zarar vermiştir. Öncelikle ilk grupla ilgili tarihî alt yapıyı oluşturarak bir şeyler söylemek yerinde olacaktır:

Ekber Şah'ın ilan ettiği ve herkesin kendisini istediği şekilde ifade etmesini garanti eden "**sulh-i küll**" uygulaması nedeniyle özellikle Cizvit misyonerler maksatlarını gerçekleştirme bakımından büyük bir kolaylık elde etmiş oldular. Saraya davet edilen ve Ekber Şâh'ın sarayına üç ayrı zamanda üç ayrı heyet olarak gelen Cizvit rahipler burada münazaraların yapılması için özel olarak tasarlanan "ibâdethâne" adlı yerde Müslüman âlimler ile çok sayıda **münazara** yaptılar. Bunlar arasında yer alan Ridolfo (Rudolph) Acquaviva (1550-1583), Latince tercümesinden okuduğu Kur'ân'ın Hz. İsâ ile ilgili hükümlerini öğrenmiş, tartışmalarda Hz. Peygamber'in karakteri, Kur'ân'ın ve İncil'in kaynağı, İslâm'ın âhîret görüşü gibi konuları tartışma gündemine taşımıştı. Bazı münazaralara sadece Müslümanlarla Hristiyanlar değil, Hindular, Yahudiler ve Mecusiler de çağırılmış, münazaraların birçoğunda hükümdarın kendisi de hazır bulunmuştu. Sadece saraydaki özel yerde değil diğer şehirlerin meydanlarında da münazaralar yapılıyordu. Teslis, Hz. İsâ'nın ölümü, Hz. Muhammed, Kur'ân,

ölüm ve âhiret gibi konular bu dönemde yapılan tartışmaların temel konularındandı.

Katolik Cizvit rahip Jerome Xavier İslâm ile ilgili polemik türünden kitaplar yazarak sözlü tartışma geleneğine yazılı tartışmaları da eklemiştir. Dönemin en büyük misyoneri olarak kabul edilen ve azizlik mertebesi alan St. Francis Xavier'in²⁰ yeğeni olan Jerome *Mirror of Truth* adıyla yazıp *Âine-i Haknümâ* adıyla Farsça'ya da çevirdiği kitapta Hristiyanlık inancını ve Hz. İslâ'nın Hristiyanlık'taki konumunu tartışmış, son iki bölümde ise Hristiyanlık şeriatı ile İslâm şeriatini bir Müslüman din bilginiyle yapılan tartışma tarzında mukayese etmiştir. *Âine-i Haknümâ*'nın *İsbât-ı Teslîs* adıyla hazırlanan bir özeti Müslüman âlim Ahmed b. Zeynelâbidîn'e ulaşınca, esere Ahmed *Meskale-i Safâ der Tecelliye-i Âine-i Haknümâ* adıyla bir reddiye yazmıştır.

²⁰ St. Francis Xavier (ö. Goa 1552) iyi bir eğitimden ve Paris üniversitesindeki Felsefe dersi hocalığından sonra Cizvitler'e katılmış ve misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Xavier'in Goa'ya gelişi târihi 6 Mayıs 1542'dir. Portekiz Kralı ve Katolik Papa kendisine yardım edilmesi için yazılar çıkartmıştır. (Xavier'in hayatı ve faaliyetleri için bk. P. Thomas, *Christians and Christianity in India and Pakistan*, George Allen and Unwin Ltd., London 1954, s. 45-62).

Bu tarihlerden sonra Cizvitler Hint adalarına, Çin'e, Japonya'ya ve diğer Uzak Doğu merkezlerine de gitmişlerdi. Portekizlilerin ticari kolonisi olan Goa şehri ve dar anlamda çevresi misyonerlik faaliyetleri için Cizvitlerce bir merkez olarak seçilmiştir. Buraya bir program dâhilinde sistemli olarak getirilen o günün şartlarına göre iyi yetişmiş rahipler, misyonerlik için Hindistan içlerine kadar gidiyorlardı.

Çin ve Japonya gibi uzak doğu ülkelerinde de faaliyet yapan Cizvitler buralarda hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çin'de bir süre müsamaha ve ilgi ile karşılanan misyonerler Çin'in yönetimine, halkın gelenek, görenek ve din anlayışlarına da karışmaya hatta bu konuda ileri gitmeye başlayınca Çin yönetimi Cizvitler'in faaliyetlerine 1773 yılında tamamen son verdi. Japonya'nın Avrupa ile tanışması 1543 yılında Portekizlilerin buraya gelmesiyle olur. Başta Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler olmak üzere diğer uzak doğu ülkelerinde de misyonerlik faaliyetleri yürütülüyordu. Özellikle Hindistan ve Endonezya ile ilgilenen Hollandalılar uzun süre Hristiyanlık propagandası yapmayıp yüksek kârlarla ticarete yöneldiler. Portekizlilerin egemenlik alanlarını iyice daralttılar ve ticari imkânlarını ellerinden aldılar. 1602'de kurulan Hollanda Doğu Hint Şirketi (Oost Indische Kompagnie) ticari faaliyetleri organize ediyor, ticari alanda diğer Avrupalı devletlerden boşalan yeri dolduruyordu. İngilizlerin Hindistan'ı kontrollerine almasından sonra ise Hollandalılar Uzak Doğu'ya yöneldiler. (bk. Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 76-77, 79, 85-87; Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, s. 57).

Ekber Şâh'ın 1581 yılında kurduğu *Dîn-i İlâhî* adlı inanç sisteminde bu tartışmaların büyük payı olsa gerektir. Cihangir zamanında da devam eden Hristiyan-Müslüman münazaraları (özellikle 1605-1609 arası), saray içinden bazı kimselerin Hristiyan olması ile sonuçlanmıştır. Cihangir'in İslâm ile olan ilgisi çok güçlü olmamakla birlikte Batılı seyyahların ve tarihçilerin anlattığı tarzda bir din karşıtlığı da yoktu. Şah Cihan'ın misyonerlere karşı olan tutumu daha menfidir. Buna rağmen o da zaman zaman Müslüman âlimlerle misyonerleri bir araya getirerek tartıştırmıştır. Ekber Şâh ile birlikte Bâbürlü âilesi içine giren Hristiyanlar bazı saray görevlerinin yanında saray mensuplarıyla evlilikler de yapmışlardır. Mesela Ekber Şah Meryem veya Mery, Şehzâde Dârâ Şükûh ise Mesîhü'n-Nisâ adında aslen Avrupalı Hristiyan bir kadınla evlenmiştir. Bu tür evlilikler sonraki dönemlerde de olmuştur.

Evrengzîb zamanına geçmeden bir parantez açıp dönemin en önemli figürlerinden biri olan İmâm-ı Rabbânî'den bahsetmek yerinde olacaktır. Ekber Şah ve Cihangir döneminde İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Sirhindî'nin (1564-1624) Batılıların Hindistan'a gelmesi, Hristiyanlık propagandası yapmaları gibi konularla ilgilendiğini ve insanları misyonerler noktasında uyardığını mektuplarından anlıyoruz. Ayrıca o ilgilendiği şahıslar ve irtibatlı olduğu kişiler üzerinden saraya da etki etmekteydi. Ekber Şâh döneminde sarayda etkin olan Şeyh Nâğûrî ve oğulları Feyzî ve Ebül-Fazl Allâmî ile iyi ilişkiler kurmuş olması dikkate değer bir durumdur. Ayrıca Cihangir'in İmâm-ı Rabbânî'yi sarayda darbe yaptıрма teşebbüsünde bulunacak iddiasıyla hapsettirmesi de önemli bir konudur.

İmâm-ı Rabbânî'nin ulema, şeyh ve devlet adamlarına yazdığı mektuplar bize dönemin pek çok konusu hakkında içeriden bilgiler vermektedir. İmâm Rabbânî, Ekber Şâh'ı Hindistan'da Müslümanların çıkarlarını korumamak, ibâdet özgürlüklerine karışmak hatta onlara dolaylı olarak eziyet etmekle ve Müslüman bir hükümdar olarak dinî yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlamakla birlikte ona hiçbir yerde mürtedlik isnad etmez.²¹

²¹ İmâm Rabbânî'nin konuyla ilgili 47. mektubunun bir kısmı şöyledir:

".... Bilmelisin ki, halka göre sultan insanın bedenine göre kalp gibidir. Kalp sağlıklı olduğunda bütün beden sağlıklı, kalp hasta olduğunda da bütün bedende bir aksaklık olur. Bunun gibi devlet başkanının düzgün olması halkın düzgün olması, onun fena olması da halkın fena olması demektir. Görmez misin, geçen asırda Müslümanların başlarına neler

Tasavvuf ve tarikatların toplum üzerinde meydana getirdiği bazı olumsuz etkileri fark eden ve ilme vurgu yapan İmâm-ı Rabbânî bu tavrı ile Hint alt-kıtasının geleceğine de bir bakıma yön vermiştir. O, döneminde ilmin ve ilim adamının önemine dikkat çekmek için gönderdiği mektubunda ilim talebesi ile sûfiyi karşılaştırır ve ilim talebesinin ve ilim adamının sûfiye olan üstünlüklerini şöylece dile getirir:

“Allah (c) Peygamberlerin Efendisi hürmetine düşmanlarınıza karşı size yardım etsin. Dervişlere iltifat dolu mektubunuzun mütalaasıyla şereflendim. Mevlâna Muhammed Kılıç Muvaffak, mektubunda ilim talebeleri ve sûfiler için bir miktar para gönderildiğini yazmıştı. İlim talebelerini sûfilere önce zikretmesi himmet nazarında çok yerinde ve güzel bir davranış oldu. “Zâhir bâtının göstergesidir” hükmünce umarız içinden de ilim talebelerine öncelik tanır.

Her kap içindekini sızdırır.

İlim talebelerini önce zikretmek şeriatî yüceltmek anlamına gelir. İslâm şeriatî ve Mustafa’nın (s) getirdiği din onlar sayesinde ayakta durmaktadır. Ve insanlar kıyamet gününde tasavvuf yerine şeriatı hesaba çekilecektir. Gerek cennete girmek gerekse cehennemden kurtulmak şeriatin gereklerini yerine getirmeye bağlıdır. Yaratılmışların en üstünü olan peygamberler hep insanları şeriatlara çağırmışlar ve kurtuluşun kaynağı olarak şeriatlarını duyurmaktadır. Bu büyük peygamberlerin gönderilmesindeki gaye şeriatla-

geldi! İslâm’ın ilk yıllarında Müslümanlar o kadar az ve güçsüz olmalarına rağmen bu hal, Müslümanların kendi dinleri, kâfirlerin de kendi küfürleri üzere devam etmelerinden başka hiçbir çöküşe yol açmamıştı. Yani kâfirler, o kadar güç ve imkânlarına rağmen, Müslümanların herhangi bir şeyini değiştirememiş ve onlar üzerine küfür hükümlerini tatbik etmeye asla muktedir olamamışlardı. Nitekim “Sizin dininiz size, benim dinim bana.” âyeti bunu ortaya koymaktadır.

Ama geçen asırda kâfirler İslam memleketinde kendi hükümlerini zor kullanarak yöneticiler üzerinde tatbik ettirebildiler. O kadar ki, artık Müslümanlar İslâm’ın hükümlerini açıkça yerine getiremez hale geldi. Eğer biri İslâmî bir hükmü açıkça yerine getirecek olsa derhal öldürülmekteydi. Yazıklar olsun! Nedir bu başımıza gelenler! Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın habibi Muhammed’e (s) inananların nedir bu başına gelen! Nedir, onları kıymetsiz ve alçak şeyler haline getiren! Oysa Muhammed’i inkâr edenler o zamanlar iz-zet ve saygınlığın zirvesindeydiler. Müslümanlar yaralı kalpleriyle birlikte İslâm’ın taziyesinde iken kâfirler alaylı tavırlarla onların yaralarına tuz basmaktaydı. Hidayet güneşi sapıklık ufkunun altında gizlenmiş, hakkın nuru batılın perdeleri ardında inzivaya çekilmişti...”

rını duyurmaktır.

O halde en büyük hayır şeriatı yüceltme ve onun herhangi bir hükmünü diriltmek için çalışmaktır. Özellikle İslâmî şiarların yıkıldığı günümüzde bunun değeri çok daha fazladır. O kadar ki, Allah yolunda harcanan binlerce altın dahi bir tane şer'î meseleyi yüceltmek kadar değerli olamaz. Zira bu yüceltme işinde yaratılmışların en üstünü olan Peygamberimizin izini takip etmek ve bu büyük peygamberlerin mücadelelerine ortak olmak söz konusudur. Şurası bilinen bir husustur ki, iyiliklerin en büyüğü peygamberlere aittir. Binlerce altın harcamak peygamberlerin dışında birtakım kimselere de nasip olmuştur. Ayrıca şeriatı ayağa kaldırma ve onun hükümlerine uyma işinde bazen nefse muhalefet etmek de söz konusudur. Şu var ki, eğer binlerce altın da şeriatı ve dini yüceltmek amacıyla harcandıysa onun da fazilet derecesi çok yüksektir. Hatta bu niyetle bir kuruş bile harcamak başka niyetlerle harcanan binlerce altına denktir.

Eğer, *"İlim talebesi nefsinin elinde esiridir; nasıl olur da nefsinin elinden kurtulmuş bir sûfiden daha önce zikredilir."* diye merak edenler olursa bunun hikmeti şudur: Böyle düşünen kimse henüz sözün iç yüzüne vakıf olamamış ve meramımızı anlayamamış demektir. İlim talebesi kendi nefsinin elinde esir olsa bile o halkın kurtuluşuna sebeptir. Zira şer'î hükümlerin tebliği ona bağlıdır. Kendisi bundan faydalanmasa da durum böyledir. Sûfi ise nefsinin elinden kurtulmuş olsa bile o sadece kendisini kurtarmıştır. Onun halkla bir ilgisi yoktur. Çok sayıda insanın kurtuluşu kendisine bağlı olan birinin kurtuluşunun, kurtuluşu sadece kendisiyle sınırlı olan kimseden üstün olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Fakat sûfi fena, bekâ, seyr-i anillah ve seyr-i billah makamlarını geçtikten sonra halkı davet etmek üzere âleme geri dönerse o da şeriatin tebliğcileri sınıfına dâhil olup şerefli âlimler hükmündedir."²²

İmâm-ı Rabbânî tarafından başlatılan bu yeni bakış ve anlayış ileriki zamanlarda çok önemli müspet etkiler meydana getirir. Ne var ki o dönemde ulemanın, aralarındaki bazı ihtilafları büyütüp kavga sebebi yapmaları, kendisini iknada yetersizlikleri, Şii-Sünnî çekişmesi Ekber Şâh'ın ulemaya olan güvenini sarsmıştı. Onun Cizvitler'e yönelmesini sağlayan şey de bu

²² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî* (trc. Talha Hakan Alp v.dğr.), Yasin Yayınevi, İstanbul 2007 (48. Mektup).

olabilir. Hristiyan dünyasındaki ihtilaflar daha fazla iken bunu bölgeye yansıtmamaları ve sadece Katolik-Cizvit olarak hizmet yürütmeleri Ekber Şâh ve Hintliler için aldatıcı bir unsur olmuş gibidir.

Tanınan imkânlar ve sağlanan kolaylıklar sayesinde Hindistan'ın tamamına yayılan Cizvitler Evrengzîb'in dikkatli tutumu sayesinde eski rahatlığını bulamadı ise de gücünden fazla bir şey de kaybetmedi. Hint altkıtasındaki fikrî zenginlikten ve dinî çoğulculuk düşüncelerinden etkilenen, bir mada bu alana bir katkı da sağlayan Şah Cihan'ın oğlu Dârâ Şükûh, Ekber Şah'ın '**Dîn-i İlahî**'si gibi karma bir düşünce geliştirdi. Bir yandan Kur'ân, İslâm felsefesi ve mistisizmi ile ilgilenirken öte yandan da Hindu kutsal metinlerine yöneldi. *Mecmau'l-bahreyn* ve *Sefînetü'l-evliyâ* adlarıyla eserler yazan Dârâ Şükûh, ilâhî metin hüviyetinde gördüğü Upanişadları bir ekiple birlikte *Sırr-ı Ekber* adıyla Farsça'ya tercüme ve adapte etti, bundan başka da eserler yazdı. Ona göre Kur'ân'da bahsi geçen "kitâb-ı meknûn/gizli kitap" Vedalar ve Upanişadlardır ve bunlar aynı zamanda Kur'ân'ın açıklanması için de gereklidir. Onun bu fikrî eklektisizmine misyonerlerin etkisinin ne olduğu hususu özel bir araştırma konusu yapılarak gün yüzüne çıkarılmalıdır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki dedesi Ekber Şah döneminden itibaren sarayla içli dışlı olan ve burada şehzadelere dil öğretene ve diğer konularda dersler veren Hristiyanların onun kişiliğinde ve fikrî gelişiminde bir etki bırakmış olması ihtimalden uzak değildir.

Cizvitlerin saray çevresinde ve ülke içinde etkin olduğunu gören İngilizler, devlet adamı, sanatçı ve bilim adamı sıfatıyla geldikleri sarayda ve devlet kuruluşlarında Cizvitler aleyhine propagandaya başlamışlar ve onların etkisini kırmaya hatta ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bir süredir zaten Katoliklerle kavgalı olan Protestanlar Hint altkıtasında alana hâkim olma çabasına girdiler ve kısa bir zaman sonra da bunu başardılar. 1600 yılında özel bir imtiyaz ile kurulan East India Company (Doğu Hind Şirketi) ülkede içten içe Batı yanlısı bir "entelektüel yapı" oluşturmayı ve gerektiğinde bunları sahaya sürmeyi kendisine ana görev edindi. İyice güçlendiği bir zamanda da misyonerlik teşkilatlarını açıktan destekledi.

Şah Veliyyullah Dihlevî (1703-1762) gittikçe güçlenen Batı ve Hristiyan tehlikesini fark ettiği için buna uygun yeni bir İslamlaşma projesi ve programı başlattı. Bu Kur'ân ve sünnet temelli bir ihya programı idi. İçinde mezheplerin ve sahih tasavvufun da bulunduğu ihya programında Kur'ân'ın ayrı

bir yeri vardı. Bu sebeple kendi çocuklarını ve yakın öğrencilerini bu işe teşvik etti ve Delhi'deki Medrese-i Rahîmiyye merkezli olarak bu çerçevede yetiştirdi. Şah Veliyyullah Dihlevî kendi programına göre tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, İslâm düşüncesi alanlarında çok sayıda kitap yazdı.

Bunlar arasında *Huccetullâhi'l-bâliğa* adlı kitabı ile *Muvatta* şerhleri çok önemlidir. *Fethü'r-rahman fî tercümeti'l-Kur'ân* (Haşimi Press, Delhi 1296) adlı Farsça Kur'ân tercümesi ile *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr* adlı tefsir usulü kitabı da bu alanın ilklerindendir. O dönemde tüm halka hitap edebilecek bir güce ve yaygınlığa erişen Urdu dili Şah Veliyyullah'ın da dikkatini çekti ve oğullarıyla talebelerini Urduca'yı iyice öğrenmeye teşvik etti.

Bu çerçevede oğullarından Şah Abdülazîz (1746-1824), Şah Refiüddin (1750-1818) ve Şâh Abdülkadir (1753-1814) dönemin ihtiyaçları dikkate alınarak Kur'ân ve tefsire dair önemli eserler yazdılar. Bu alanda Şah Abdülkadir'in Urduca Kur'ân tercümesi ve *Mûzihu Kur'ân* (Kalkûta 1829) adlı Urduca muhtasar tefsiri, Şah Refiüddin'in Urduca Kur'ân meali ve Urduca *Tefsîr-i Raûfî*'si (Delhi 1855) ve Şah Abdulazîz'in Farsça Kur'ân tefsiri *Fethu'l-Azîz*'i (Lahor 1278) çok önemlidir. Bu arada Şah Abdülazîz Dihlevî ve talebeleri de misyonerlerle dinî tartışmalarda bulunmuş ve siyasi işlerde aktif olmuşlardır. Hristiyan kaynaklarında yer almayan ancak *Kemâlât-ı âzîz* adlı eserde bulunan hikâye şöyledir:

"Bir gün bir misyoner Delhi'de yaşayan Sir Charles Metcalfe'e (1785-1846) gelir ve kendisini münazara yapmak üzere bilgili bir Müslüman âlime götürmesini söyler. O da onu Şah Abdulaziz Dihlevî'ye götürür. Misyoner Şah Abdulaziz'e gelir ve ona Kur'ân ve hadisten cevap vermemesi şartıyla mantıklı bir soru soracağını söyler. O da bunu kabul eder. Misyoner "Eğer Muhammed gerçek peygamber ise neden Allah'tan torunu Hasan ve Hüseyin'in korunmasını talep etmedi? Bu ikisinin katledilmesi onun gerçek peygamber olmadığını göstermektedir." der. Bu soruya Şah Abdülazîz'in cevabı: "*Muhammed o vakit torunlarının korunması talebiyle Allah'a gitti ama Allah ona, torunlarını koruyamayacağını, zira kendi öz oğlunu bile çarmıha gerilip öldürülürken koruyamadığını söyledi.*" şeklinde olur. Bu cevap üzerine misyoner susar. Metcalfe münazara konusunda bir bahse girmiş idi. Bahsi bu şekilde kaybedince bahis konusu olan miktarı ödemek durumunda ka-

lır.²³

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin çabaları ve yönlendirmeleri ve Batılıların Kur'ân eleştirileri sebebiyle özellikle 1800'lerden sonra Kur'ân ve tefsir alanındaki eserlerin sayısında ciddi bir artış gözlenir. Bu alanda yazılan Urduca eserlerden bazıları şunlardır: Şah Raûf Ahmed Müceddidî (1786-1834), *Tefsîr-i Raûfî* (Urduca, Bombay 1876) Seyyid Muhammed Derviş Baba Kâdirî Haydarâbâdî, *Tefsîr-i Tenzîl* (yazılış:1824-31); Abdussamed b. Abdulvehhâb Nusret Ceng, *Tefsîr-i Vehhâbî* (yazılış:1834'ler); Seyyid Ali Müctehid (ö. 1841), *Tavzîh-i Mecîd fî tenkîhi kelâmillâhi'l-hamîd* (I-IV, Bombay 1836); Kutbuddin Han Bahâdur b. Muhyiddin Dihlevî (1805-1872), *Câmi'u't-tefâsîr* (I-I, Delhi 1857; Kanpur 1866); Seyyid Ammar Ali Sunipat, *Umdetu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (I-II, Delhi 1871, 1884). Şah Veliyyullah'ın ve oğullarının başlattığı Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme ve tefsir faaliyetleri Tamil bölgesinde de ilgi uyandırmıştır. Madras'ta Siracülulemâ Muhammed Said Eslemî (ö. 1855) Kur'ân'ın Farsça tercüme ve tefsirini *Tefsîru Mevâhibi'r-rahmân* adıyla Kadı Bedrüddevle (ö. 1863) ise Urduca tercüme ve tefsirini *Tefsiru Feyzü'l-kerîm* adıyla yazdı. Mustafa Âlim Hacıyar Kur'ân'ın son 5 cüzünü Tamil dilinde *Fethu'r-Rahman fî Tercümeti Tefsîri'l-Kur'ân* adıyla tercüme ve tefsir etti. Nuh Âlim ise Kur'ân'ın tamamını *Fethu'l-kerîm* adıyla tefsir etti. Her ikisi de Arapça-Tamil yazısı ile basıldı²⁴.

Dönemin fikrî hareketliliği Hinduları da sahaya çekiyordu. Nitekim varlıklı ve soylu bir Brahman ailenin çocuğu olan Rammohun Roy (1772-1833), bir süre ticaretle ve bankerlikle uğraştıktan sonra Müslüman ve Hristiyan ilim adamlarıyla yakınlık kurmuştur. 1803 yılında Kalküta'da münşîlik²⁵ işine başlayan Roy burada *Tuhfetü'l-Muvahhidîn* (ing trc. Kalküta 1884) adıyla Farsça bir eser yazarak Hristiyanlığın tanrı anlayışını tenkit etmiştir. Eserde Kur'ân'ın İsâ tasavvurunun büyük etkisi olduğu gözlenmektedir. 1820 yılın-

²³ İmdâd Sâbirî, *Firengiyôn ka Câl*, Delhi, ts., s. 207-208; Avril Ann Powell, *Muslims and Missionaries in Pre-Mutiny India*, Curzon, London 1993, s. 104.

²⁴ Tamil tercüme için bk. Muhammad Yousuf Kokan, "The Holy Quran in Tamil Translation", *Islam in India: Studies and Commentaries I* (ed. Christian W. Troll), New Delhi 1982.

²⁵ Bu kelimenin Hint altkıtasındaki anlamı Osmanlı devletindeki ve İslâm kaynaklarındakinden biraz farklıdır. Bölgede daha çok devlet kuruluşlarında veya büyük özel kurumlarda ilmî ve idarî konularda mütercimlik ve yazarlık anlamında kullanılmaktadır.

da ise *Appeals to the Christian Public in Defence of 'The Precepts of Jesus'* adıyla İslâmî kaynaklara dayanan bir kitap yazmıştır. Baptist Joshua Marshman da Roy'a bir reddiye yazmıştır.²⁶

Geleneksel Hindu düşüncesinden farklı yenilikçi Brahmo Samac grubu içerisinde yer alan Roy'un eserlerinden kendisinin Müslüman ilim adamlarıyla yardımlaşma içerisinde olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Zira o Hristiyanlık ile ilgili olarak İslâmî anlayışa yakın tenkitler ileri sürmüştür. Aslen Hindu iken Hristiyan olan ve İslâm aleyhinde çalışmalar yapanlar da olmuştur. Bunlar arasında Ram Çandar çok meşhurdur. Onun Müslüman âlimler ile yaptığı sözlü ve yazılı pek çok münazarası bulunmaktadır. Ram Çandar'ın Delhi Kadısı Mevlânâ Ülfet Hüseyin ile mucizeler ve özellikle ayın ikiye yarılması mucizesi hakkındaki önemli tartışması Sir William Muir tarafından *Bahs-ı müfîd el-âm fî tahkîki'l-İslâm* (Ağra 1852) adıyla kitap olarak da yayımlanmıştır.

Daha çok Kitâb-ı Mukaddes'in Farsça ve Urduca tercümeleri ile meşgul olan Doğu Hind Şirketi papazı Henry Martyn 1811 yılında Şiraz'a yerleşti ve burada Kur'ân ve İslâm tasavvufu aleyhinde iki risâle yazdı. Henry Martyn Tebriz'de Muhammed Rızâ b. Muhammed Emîn Hemedânî ile tartışmalar yaptı. Hemedânî, tartışmalara dair *İrşâdü'l-mudillîn fî isbâtı nübüvveti hâtemi'n-nebiyyîn* adıyla bir kitap yazdı. Martyn'in risâleleri *Controversial Tracts on Christianity and Mohammedanism* (Cambridge 1824) adıyla İngilizce'ye çevirilip yayımlandı. Bu risâlelerin Urduca çevirileri de bulunmaktadır.

Hristiyanlıktaki **bin yılıcılık akımının** önde gelen savunucularından Yahûdi asıllı Protestan din adamı Joseph Wolff 1833 yılında Leknev'e vardı. Wolff, Oxford Kontu'nun kızı ile evlenerek kendisine devlet nezdinde güçlü bir yer edinmişti. İngiliz yönetiminden büyük destek gören Wolff, Hindistan'da muhtelif misyoner cemiyetleri ile temasa geçti; 1832-1833 arasında Hindistan'daki 130 kadar misyoner noktasından çoğunu dolaştı. Wolff, Delhi ziyareti esnasında çok sayıda Müslüman din adamı ile görüştü ve dinî tartışmalarda bulundu. Bunlar içerisinde en önemlisi Şah Abdülaziz Dihlevî'nin torunu Muhammed Ishâk Dihlevî (ö. 1846) ile yaptığı münazaradır. Münazara İngiliz yönetim merkezinde İngilizlerin Delhi sorumlusu William

²⁶ *A Defence of the Deity and Atonement of Jesus Christ in Reply to Rammohun Roy of Calcutta*, Calcutta 1822.

Fraser'in aracılığı ile çok sayıda insanın huzurunda gerçekleşti. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkındaki bu tartışmadan sonra ikinci tartışma Şiî âlim Seyyid Muhammed Nâsırâbâdî ile oldu. Kısa süren yazışma ve tartışma aşamasından sonra sözlü münazara 2 Şubat 1833'te Leknev'de İngiliz yönetiminin merkezinde, Aved (Oudh) Kralı'nın huzurunda icra edildi. Münazarada Şiîlerin müçtehidî Emir Seyyid Ahmed de hazır bulunmuştur. Münazaranın asıl konusu peygamberlik ve Hz. Peygamber'in İncil'de müjdelenmesi idi.

Bu tartışmalar o dönemde Müslümanların *Kitâb-ı Mukaddes*'i ve Hristiyan ilâhiyatını çok iyi tanıdıklarını ve hatta misyonerlerin yaptığı İncil çevirilerinde hatalar olduğunu iddia edecek kadar konuya hâkim olduklarını gösteriyor. 32 kadar mahalli dile çevrilen İnciller tüm ülkede ücretsiz olarak dağıtıldığı için özellikle Müslümanlar İnciller ve İncil eleştirileri konusunda kendilerini yetiştirmiş ve zayıf noktaları keşfetmişlerdi. Sayıları yüzleri bulan farklı türden misyonerlik cemiyetlerinin yayınlamış olduğu kitaplar da alana ilgi duyanlara ciddi bir bilgi kaynağı olmuştur. Adlarına Tract Society (Risâle Cemiyeti) denilen kuruluşlar açmış oldukları matbaalarda bastırdıkları Hristiyanlığı tanıtan ve İslâm'ı eleştiren kitaplar yayınlamaktaydılar. Böylelikle Hristiyanları ve yeni Hristiyanlığı çok iyi tanıyan Hintli Müslümanlar bu dönemde durumu tersine çevirmeye başlamışlar ve misyonerlerin iddialarını çürütme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Bunu gören misyonerler bu defa Müslümanları tahammülsüzlük ve eleştirileri kaldırmamakla suçlamışlardır.

Mesela William Ward bir türbe ziyaretinden sonra bir Müslümanla görüş alışverişinde bulunmuş ve bazı olumsuz cevaplar alması üzerine Müslümanlar hakkında "Öyle görünüyor ki, Müslümanlar kendi aldanmışlıklarına dalmış gidiyorlar. Onlar Muhammedîlik hakkında tek bir kelime ile bile olsa tartışılmasına tahammül edemezler" demiştir. J.T. Thompson bir yazısında Hinduların aksine Müslümanlara ulaşmanın ve onlarla iletişim kurmanın fevkalade zor olduğunu söylemiştir. Thompson 1823 yılında Müslüman âlimlerle olan görüşmelerinde onların Hristiyanlığın Müslümanlıktan üstün görülmesine dayanamadıklarını ve Müslümanların kendileriyle tartışmak için İncil'i çok iyi bir şekilde çalıştıklarını söyler.

Bu dönemde yeni bir ihtisas kolu daha ortaya çıkmaya başladı. Bu kol Si-ret çalışmaları içinde tüm İslâmî konuları ele almak şeklinde ifade edilebilir.

Hristiyanlar Hz. İsa'yı peygamber değil de Allah'ın oğlu olarak gördükleri için kelam ile siret iç içe girmiş oldu. Müslüman âlimler de Resûl-i Ekrem'in hayatını merkeze alan ve İslâm'ı onun hayatı etrafında ortaya koyan eserler yazmaya başladılar. Bu konuya ileride yine temas edilecektir. Bu **yeni bir kelam ve siret** demek idi.

Bu dönemde önemi iyice anlaşılan Urduca bölgede yazılan İslâmî eserlerin ve muhaliflerin telifâtının en temel dili olmuştur. Dinî literatürde ibre Farsça'dan hızlı bir şekilde Urduca'ya kaymaya başlamış ve 1850'lerden itibaren yazılan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve münazara eserlerinin tamamına yakını bu dilde verilmiştir. Konumuz bu olmadığı için detayına girmek istemiyorum ama kısaca da olsa Urduca'dan bahsetmekte yarar görüyorum. Spot bir cümle söylemek gerekir ise şöyle diyebiliriz: "*Urduca sun'î bir dildir ve Türklerin Hint altkıtasına ve tüm dünyaya bir hediyesidir.*"

Gazneliler zamanında başlayan Türk hâkimiyeti yavaş yavaş bir ortak iletişim dili oluşturmaya başlamış, önce ordu içinde ihtiyacı karşılamak için ihdas edilen ortak kelimeler ve ifadeler daha sonra tasavvuf ve tarikat erbabının İslâm'ı yaymak için kullanmaya başladığı bir vasıtaya evrilmiştir. Tam oluşumu 600-700 yıl kadar süren bu dil gerek grameri gerekse kelimeleri itibarıyla tam anlamıyla karma yapma/sun'î bir dildir. Ancak tüm dil ve lehçelerdeki güzel kelime ve ifadeleri içinde barındırdığı ve zengin bir kelime yapısına sahip olduğu için zamanla hem Müslümanların hem de diğer din mensuplarının dili olmuştur. Urduca'nın merkez şehirleri ise Delhi, Leknev, Agra, Haydarabad-Dekken, Lahor olarak sıralanabilir. Tabii ki İngilizlerin Hindistan'a hâkim olması ile Müslümanların kendi aralarındaki ortak iletişim, telif ve yayın dili halini de almıştır.

1660 yılında Delhi'de kurulan Rahîmiye Medresesi Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin babası Şâh Abdurrahîm'in (1644-1718) idaresinde büyük başarı göstermiş ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar ilim ve araştırma merkezi olarak hizmetler görmüştür. Burada Şâh Veliyyullâh, oğulları Abdülazîz, Refiüddîn, Abdulkâdir ve torunları ile daha birçok meşhur âlim okumuş, dersler vermiş ve talebe yetiştirmiştir. Hint altkıtasında oluşan fikir ekollerinin büyük bir kısmı kendilerini, bu medresenin temsil ettiği düşünceye nisbet ederler. Medrese-i Rahîmiyye kadar önemli olan bir başka medrese Leknev'de kurulan Firengi Mahal medresesidir.

Evrenzâb'ın Leknev'de başladığı arsa üzerine Molla Kutbüddin tarafından 1693 yılında kurulan Dârülulûm-i Firengî Mahal'in (Medrese-i Nizâmîye) en bâriz özelliği Kutbüddin'in oğlu Molla Nizâmeddin Sihâlî (ö. 1748) tarafından oluşturulan medrese müfredat'ının (Ders-i Nizâmî) üç asır kadar başarı ile uygulandığı bir eğitim kurumu olmasıdır. Bu müfredat ekol farkı olmaksızın sonraki medreseler tarafından da benimsenmiş ve bazı küçük değişikliklerle günümüze kadar yürürlükte kalmıştır. Zamanla bazı değişiklikler yaşayan Dârülulûm-i Firengî Mahal finansman sıkıntısı sebebiyle 1980'li yıllarda tamamen kapanmıştır. Emir Gaziyüddin Han Firuz Ceng (ö. 1710) tarafından Delhi'de yaptırılan Medrese-i Gaziyüddin Han ve yanındaki mescit önemlidir. Bu medrese İngiliz yönetimince 1825 yılında yeniden düzenlenerek Delhi Anglo-Oriental College (Delhi College/Medresetü'l-ulûm) adıyla eğitime açılmıştır. Müsteşrik Aloys Sprenger (1813-1893) müdürlüğü yıllarında kolejde modern eğitim ve araştırma tekniklerinin temellerini atmış ve ilmî standardı yükseltmiştir. Kolej'in İslâm eğitimi veren bölümünden (Oriental Department) bölgenin önemli fikir ve hareket adamları mezun olmuştur.

Sonraki dönemdeki dinî literatüre ve dinî tartışmalara etkisi olan bir başka konudan da kısaca bahsetmek istiyorum. İngilizlerin yapılan imtiyaz anlaşmasına aykırı olarak yaptığı faaliyetler ve ülke içindeki devlet karşıtı grup ve yapılarla bazı gizli ittifak ve işbirlikleri onların ülkeyi ele geçirmek gibi bir hedef taşıdığını açıkça göstermişti. Bunu fark eden âlimler tepkilerini ortaya koymaya başladılarsa da bu konuda en etkili girişim Şah Abdülazîz Dihlevî'nin vermiş olduğu Dârü'l-küfr fetvası oldu. Buna göre İngilizler'in kontrollerine aldığı bölgeler ve yerler resmî olarak Bâbürlü devletine ait olsa bile burada İngilizler'in sözleri geçtiği için Dârü'l-Küfr olarak ilan edilmiş ve ayrıca İngilizler'e karşı bir tavır geliştirilmesi gereğine vurgu yapılmıştır. Bu durum Veliyyullâhî çizgide olan ama son zamanlarda ortaya çıkan selefi düşünceye de yakınlığı bulunan Seyyid Ahmed Birelvî'yi harekete geçirmiştir. O, kurmuş olduğu gönüllü ordu ile bazı yerlerde İngilizlerle mücadele etmeye ve İngilizler'in güdümüne giren Sihlerle çarpışmaya başlamıştır. Bu harekette yardımcısı Şah Veliyyullah Dihlevî'nin torunu olan Şah İsmâil Dihlevî olmuştur. Mücâhidîn Hareketi denilen bu yapı büyük halk desteği elde etmiş ise de düzenli İngiliz gücü karşısında istediği başarıyı elde edememiştir.

Özellikle Balakot savaşıdan bahsetmek gerekir. Seyyid Ahmed ve Şah İsmâîl'in Afgan sınırına yakın bölgedeki uzun hazırlık devresinden sonra 1826 tarihinde başlattığı harekette ilk engel Pencâb bölgesinde büyük zulümlerde bulunan Sihler olmuştur. İki defa Sihler'e karşı başarı kazanan Seyyid Ahmed'in 80.000 kişilik ordusu bazı Müslüman reislerin Sihler'e gizli destek vermesi üzerine Balakot'ta mağlup oldu ve çok sayıda Müslümanla birlikte Seyyid Ahmed ve Şah İsmâîl şehid düştü (1831). Seyyid Ahmed Şehîd'in yolundan gidenler onun vefatından sonra da 1857'deki büyük savaşa kadar yılmadan İngilizlere karşı savaştılar. Savaştan sonraki mağlubiyet onları yine yıldırmadı ve mücâdelelerine başka mecralarda devam ettiler. Bu savaştan sonra bu ikisinin adının sonuna Şehid kelimesi eklenerek Seyyid Ahmed Şehid, Şah İsmâîl Şehid diye anılmışlardır. İngilizler bir yandan Arabistan'da Osmanlı aleyhtarı Vehhabileri desteklerken Hindistan'da da Seyyid Ahmed Şehîd'in Mücâhidîn Hareketini, Vehhabilik olarak yaftalayarak Hanefi Ehl-i Sünnet halkın gözünden düşürmeye çalışmıştır. Esasen bu hareket Kur'ân ve Sünnet'e dönüşü savunduğu, Hindistan'da bir hayli yaygınlaşmış bulunan bidat ve hurafeler konusunda halkı uyardığı için Selefi harekete benzemekle birlikte kesinlikle Vehhâbilik türü bir Selefi hareket değildir. Bu hareket ağırlıklı olarak Şah Veliyyullah Dihlevî'nin yolunun bir devamı niteliğindedir. Bu konu Ebü'l-Hasen Ali Nedvî tarafından yazılan çok sayıdaki kitapta ele alınmış ve Seyyid Ahmed Şehid'in asıl amacı tanıtılmıştır [O gün atılan bu yafta maalesef günümüzde Batılı kaynaklar üzerinden yazılan pek çok kitap ve makalede aynen sürdürülmektedir.].²⁷

Yukarıda misyonerler ile yapılan münazaralara değinilmiş idi. İngilizlerin Bâbürlü devletini bir kukla devlet olarak yönetmeye başladığı 1850'li yıllarda gelişen bir durum bölgenin dinî tarihi açısından çok önemlidir. 1813 yılından itibaren misyonerleri ve her türlü İslâm karşıtı hareketi açıktan destekleyen İngilizler bir süre önce Hindistan'a gelip faaliyete başlayan dönemin en büyük misyoneri Karl Gottlieb Pfander'e (1803-1865) de büyük güven besliyorlardı. Daha önce Kafkaslarda ve İran'da misyonerlik yapan

²⁷ Nedvî'nin doğrudan Seyyid Ahmed Şehîd ile ilgili kitapları şunlardır: *Sîret-i Seyyid Ahmed Şehîd* (Leknev 1939; 1986 7. bs.); *el-İmâm ellezî lem yüveffe hakkuhû mine'l-insâf ve'l-îtirâfu bihî* (Leknev 1409/1989); *İzâ hebbet rîyhü'l-îmân* (Raey Bireli, ts., Dârü Arafât); Beyrut 1406/1986, 11. bs.).

Pfander Hindistan'a gelince özellikle Rahmetullâh Hindî (1818-1891)²⁸ ile yazılı münazaralarda bulunmuş ve bazı eserler neşretmişti. 23 Mart 1854 tarihli bir yazışma neticesinde halka açık bir münazarada buluşma noktasında bir ittifak olunca münazara için Ağra'da hazırlıklar yapıldı. Karşılıklı dokuz mektup sonunda münazarada tartışılacak konuları karara bağladılar. Bunlar "nesh", "İncil'in tahrifi", "İsâ'nın ulûhiyeti ve teslis", "Hz. Muhammed'in peygamberliği" ve "Kur'ân'ın Allah kelamı oluşu" konularıydı. 10 Nisan 1854 tarihinde Ağra'daki Church Missionary Society'e ait geniş bir alanda başlayan münazaraya ülkenin muhtelif yerlerinden önemli zevat da dinleyici olarak katılmıştı. Münazara mahallinde bunlardan başka birinci gün 600 kadar ikinci gün ise bundan daha fazla dinleyici bulunmaktaydı. Münazarasının idari yöneticiliğini Ağra bölgesinin İngiliz yöneticisi meşhur İslâm tarihçisi ve Kur'ân araştırmacısı Sir William Muir yapacaktı.

Bundan önce İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde ve Hint altkıtasında muhtelif yazılı ve sözlü tartışma ve münazara yapmış olan Pfander'in yanında yardımcı olarak genç fakat çok başarılı bir Oxford mezunu olan rahip Thomas Valpy French (1825-1891) vardı. Rahmetullah Hindî'nin yanında ise Dr. M. Vezir (Vezîrüddin) Han²⁹ bulunuyordu. O tarihte Pfander 51, Rahmetullah Hindî ise 36 yaşındaydı. 10-11 Nisan 1854 tarihlerinde iki gün devam eden münazarada daha tartışılacak konular bitmeden Pfander münazaradan çekildi. Bu durum, Rahmetullah'ın üstün geldiği ve Pfander'in yenildiği yolunda yorumlandı ve haber bütün Hindistan'a yayıldı. Rahmetullah Hindî münazarada önemli Batılı kaynakları kullanarak Pfander'i **kendi silahıyla vurma** stratejisi uyguladı. O, tartışmada teslis inancının akli bakımdan tutarsızlığı ve İncil'in ilâhî bir kitap olma vasfını kaybetmesi konularını öne çıkardı. Rahmetullah bu konularla ilgili daha önce eserler yazmış olduğun-

²⁸ Hayatı ve faaliyetleri için bk. Abdulhamit Birışık, "Rahmetullah Hindî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 419-421.

²⁹ Rahmetullah Hindî, Vezir Han ile bir ziyaret için geldiği Agra'da tanışmıştı. Vezir Han, Kalkûta'da Medical College'de başladığı tıp eğitimini 1845 yılında tamamlayıp İngiliz Doğu Hint Şirketi'nde cerrah olarak işe girmişti. Burada bir süre çalıştıktan sonra 1840'ta İngiltere'ye gitti. İngiltere'de bulunduğu zaman içerisinde Kitab-ı Mukaddes eleştirisine (Biblical Criticism) dair kitaplar topladı ve bu konuyla ilgili okumalar yaptı; Londra'da Almanca, İbranice ve Grekçe öğrendi. Hindistan'a dönüşünden sonra 1851 yılında Ağra'daki Thomason Hospital Medical College'de göreve başladı; burada hem hocalık yaptı hem de tabip olarak çalıştı

dan konuya hâkimdi. Tartışmada modern dönem Hristiyan ilahiyatı ve Kitab-ı Mukaddes eleştirisiyle ilgili çok sayıda kitabı da kullandı. Dr. Vezir Han'ın Rahmetullah'ın bilgisine sunduğu bu kitapların bir kısmı hakkında Pfander'in bile bilgisi yoktu. Dr. Vezir Han kitapların bir kısmını İngiltere seyahatinde edinmiş, bir kısmı da Agra Anglo-Oriental College ve Delhi College kütüphanelerinden ödünç alınmıştı.

Münazara Pfander'in mağlubiyeti ile bittikten sonra Mayıs-Ağustos 1854 tarihleri arasında yazışma devam etmiş fakat Pfander ikna edici bir cevap verememiştir. Bu arada Pfander Hindistan'daki misyoner cemiyetlerinden, Almanya'dan ve İngiltere'den Kitâb-ı Mukaddes eleştirisi ve Hz. İsa ile ilgili yeni kitaplar istedi. Bu kitapların büyük bir kısmı münazarada Rahmetullah Hindî ve Dr. Vezir Han tarafından aleyhte delil olarak kullanılmıştı. Münazaradan sonra Pfander'in, *Church Missionary Intelligencer* dergisinde münazara ile ilgili bir raporu yayımlandı ve *İhtitam Dinî Mübahasa ka* (Agra 1855) adlı bir kitabı çıktı. Seyyid Abdullah Hindî Ekberâbâdî de yazışmaların ve münazaranın bir raporu mahiyetinde Urduca iki ciltlik bir kitap hazırladı (Agra 1854).

Münazara bitmiş olsa da etkisinden kurtulamayan Hristiyan tarafında herhangi bir ses çıkmamıştır. Eğer bu tartışmalarda kazanan taraf Hristiyanlar olsa idi bunu propaganda için kesinlikle kullanırlardı. Aslında münazara başlarken Rahmetullah Hindî İslâm'la ilgili konularda Pfander'in muvaffak olması durumunda Hristiyanlığa geçeceğini deklare etmiş, aynı deklarasyonu Pfander de yaparak Teslis ve İncil'in sıhhati gibi konularda karşı tarafın doğruluğu ortaya çıkarsa Müslüman olacağını söylemiştir. Münazaranın bitmesinden sonra uzun bir zaman geçmesine rağmen Pfander ortaya atılan problemlere cevap veremediği halde İslâm'a girmeyerek yalancılığına tescil ettirmiştir. Üstelik Dr. Vezir Han ona yazdığı mektupta bu durumu hatırlatmıştır. Münâzarayı kaybeden Pfander, Agra'dan uzaklaştırılarak Peşâver'e gönderildi.

1854 Agra münazarası her bir açıdan bir milattır. Bu tartışma Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin tarihî akışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Misyonerler bu tartışma ile İslâm'ı orijinal kaynaklarından tam olarak öğrenmeden hem Hristiyanlığın yayılmasında hem de Müslümanlar ile mücadelelerinde başarılı olamayacaklarını iyice öğretmişlerdir.

1854 tartışması çok kısa zaman içerisinde bütün İslâm dünyasında duyulmuş ve meşhur olmuştur. 1857 bağımsızlık savaşına katılan Rahmetullâh savaşın akabinde gizlice Hicaz'a gitmiş ve Mekke'ye yerleşmiştir. 1858 yılında İstanbul'da görevlendirilen Pfander gerek Padişah'ın huzurunda gerek halk arasında Ağra münazarasında Müslümanların yenildiğini ve Hristiyanlığın Hindistan'da hızla yayıldığını propaganda etmeye başlayınca Sultan Abdülazîz bu durumu tahkik ettirmiş ve Mekke'de olduğunu öğrendiği Rahmetullah'ı İstanbul'a davet etmiştir. Yalancı oldukları anlaşılan misyonerlerin faaliyetleri de takip altına alınmış ve kitaplarına el konulmuştur. Rahmetullah'ın İstanbul'a geldiğini duyan Pfander bir bahane ile İstanbul'dan ayrılmıştır. 1863 yılı ortalarında İstanbul'a gelen Rahmetullah'a büyük değer veren Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa ondan münazarayı kitaplaştırmasını talep etmişler, o da 23 Aralık 1863 tarihinde yazmaya başladığı *İzhârü'l-Hak* adlı Arapça kitabını Haziran 1864'de tamamlamıştır. Bu kitabın yazıldıktan sonra çevirileri yapılmış ve Osmanlıca olarak da tab' edilmiştir. Günümüzde 3 ayrı çevirisi daha yapılmıştır.

1857 bağımsızlık savaşı sonrası **İngilizler Bâbürlü devletini yıkarak** tüm Hint altkıtasını İngiltere'ye bağladılar. Neredeyse 9 asırdır İslâm hâkimiyetinde kalan Hindistan yarımadasının Hristiyan İngilizlerin eline geçmesi bölge Müslümanlarını derinden yaralamış ve Müslümanlar gelecek ile ilgili yeni planlar yapmaya başlamışlardır. Bu yeni dönem İslâmî ilimlerin de yeni bir şekil aldığı, toplumun farklı dinî gruplara ve anlayışlara bölündüğü bir zaman dilimi olarak tarihteki yerini almıştır. Daha önce toplumda belli anlayışlar vardı fakat toplum çok fazla bölünmüşlük ve ayrılık içine düşmemişti.

İngiliz hâkimiyeti ile birlikte aynı temel anlayışa sahip Müslümanlar bile küçük farklılıkları hatta tarzları sebebiyle kendilerine uygun yapılar oluşturmaya başladılar. 1920'lere gelindiğinde adına Ehl-i Hadis, Ehl-i Kur'ân, Diyobendî, Birelvî, Nedvî, Kâdiyânî, Islâhî... denilen **çok sayıda dinî yapı** ortaya çıkmıştı. Bu tabii olarak dinî ve fikrî bir hareketliliği de beraberinde getirmiş ve kısa zaman içinde yüzlerce, binlerce eser yazılmıştır.

Cemaatleşmenin müspet yanına rağmen olumsuzluklar da başlamış Ehl-i Kur'ân-Ehl-i Hadis, Diyobendî-Birelvî, Ehl-i Sünnet-Şia, Ehl-i Sünnet-Kâdiyânîlik kavgası baş göstermiş, aradaki ihtilaf kavgadan da öteye geçerek tekfir boyutuna taşınmıştır. Tabiidir ki bazı cemaatler ve ekoller toplu-

ma müspet katkı verirken diğer yapıların kışkırtması ve muhalefeti sebebiyle tartışma içine çekilmiş ve zaman zaman verimsizleştirilmiştir. İslâm'ın içinden çıktığı iddia edilen Kâdiyânîliğin yanında Arya Samâc gibi bazı aşırı Hindu mezhebi de ortaya çıkmış ve Müslümanları hedef almıştır.

1857 sonrası kendi iç işlerinde serbest olan Haydarabad Nizamlığı sınırları içinde müspet anlamda bir İslâmî faaliyetin olduğu ve İslâmî ilimlerin burada ciddi bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Nizamlık'ta hem çağın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda eğitim kurumları oluşturulmuş hem de çok önemli eserler yayımlanmıştır. Birçok önemli klasik eser bu dönemde Haydarâbâd-Dekken'de yayımlanmıştır.

1874 yılında Haydarâbâd şehrinde kurulan **Câmia Nizâmiye**'nin Meclisü İşâatî'l-ulûm adlı biriminde 1987 yılına kadar 96 kitap neşredilmiştir. Enverullah Han Ömerî'nin *Mekâsidü'l-İslâm* (11 c.) ve *Hakikatü'l-fıkh*'ı (2 c.) ile *Nesrû'l-mercân fî resmi'l-Kur'ân* (7 c.) burada basılan eserlerdendir. İçlerinde Muhammed Hamidullah'ın da olduğu bir grup Câmia Nizâmiye hocasının 1929 yılında kurduğu Meclisü İhyâi'l-Ma'ârifî'n-Nu'mâniyye adlı müessese Hanefî mezhebi âlimleri tarafından yazılan eserleri gün yüzüne çıkarmak ve bu sahada nitelikli neşirler yapmak için dünyanın dört bir yanındaki kütüphaneleri taratarak mezhebe dair kıymetli yazmaları tespit ettirdi. Bu eserlerin ilmî usullere göre neşri için yerli ve yabancı ilim adamları ile işbirliği yapıldı. Zahid el-Kevserî, İzmirli İsmâil Hakkı, Ahmed Muhammed Şâkir, Kudûs baş kadısı Şeyh Halil Hâlidî ve müsteşrik P.H. Ritter bunlardan birkaçıdır.

Burada neşredilen eserler arasında Ebû Hanîfe'nin *Kitâbu'l-Âlim ve'l-müte'allim*'i, İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr*, *en-Nüket*, *Kitâbü'l-Hucce* (5 c.) ve *es-Siyerü's-sağîr*'i, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Eser*, *Kitabu ihtilâfi Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, *Kitâbü'r-red 'alâ Siyeri'l-Evza'si*, Serahsi'nin *Usûlu's-Serahsî*'si ve Tahavi'nin *Muhtasar*'ı da bulunmaktadır.³⁰

Haydarâbâd Nizamlığı tarafından 1917 yılında kurulan **Osmâniye Üniversitesi**, Dârut-Te'lîf ve't-Tercüme adıyla açtığı büroda tercüme ve telif faaliyetleri için Babay-ı Urdu Abdulhak, Abdilmâcid Deryâbâdî, Abdullah

³⁰ Abdulhamit Birişik, "Hint Altkıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü", *Divan İlmî Araştırmalar*, sy 17, İstanbul 2004, s. 1-62; Sultan Muhyiddin, "el-Câmi'atu'n-Nizâmiyye-Haydarâbâd", *Sekâfetü'l-Hind*, XXXVIII/3-4, Delhi 1987, s. 104-111.

İmâdi, Vahîdüddîn Selîm Panipati, İnâyetulâh Dihlevî, Mesud Ali Mahvî, Ebû'l-A'lâ Mevdûdî ve Telemmüz Hüseyin Corkhpûrî gibi yüzü aşkın meşhur ilim ve fikir adamını ve uzman mütercimi istihdam ederek çok sayıda kitap tercüme ettirmiş veya yazdırmıştır. 1919-1964 yılları arasında muhtelif branşlara ait 500 kadar eser Urduca'ya tercüme edilmiş, bunlardan büyük bir kısmı da yayımlanmıştır. Meclis-i Vaz-ı Istilâhât adlı birim ise 1947'ye kadar toplam **100.000 kadar ıstilah** üreterek bunların ilmî eserlerde ve ders kitaplarında kullanımını sağlamıştır.

1918'den sonra Osmâniye Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren ilmî kurumlardan biri de Dairetü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniye'dir (Dâru'l-Matbû'ât eş-Şarkıyye). Hint altkıtasında İslâmî ilimlerin gelişmesine çok büyük katkıları olan bu müessese, 1888 yılında İmâdü'l-Mülk Seyyid Hüseyin Bilgrâmî, Molla Abdülkayyûm ve Muhammed Enverullah Hân Ömerî'nin gayretleri sonucunda Haydârâbâd Nizâmı Mir Osman Ali Hân'ın desteğiyle dinî, beşerî ve müsbet ilimlerdeki nadir yazmaları yayımlamak gayesiyle kuruldu. Bunun için dünyanın çeşitli kütüphanelerindeki önemli eserlerin tespiti yapıp mikrofilmleri alındı ve sırasıyla neşredilmeye başlandı. Dairetü'l-Ma'ârif günümüze kadar toplam 500 cildi aşan 150 kadar nadir eseri ve pek çok risâleyi neşretmiştir. Buhârî'nin *Târîhü'l-kebîr*'i, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* (10 c.), İbn Hâleveyh'in *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı, Ali el-Muttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-'Ummâl*'i (19 c.), Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz*'ı, İmâm Ebû Hâtim er-Râzî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Sem'ânî'nin *Kitâbü'l-ensâb*'ı ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i (4 c.) bu eserlerdendir.

Hadis alanında Radiyüddin Hasan Sağânî'nin eserinden başka Şeyh Ali Müttakî'nin (1481-1567) *Kenzü'l-'ummâl*'ı da önemlidir. Hint altkıtasında hadis alanında yapılan çalışmalara toplu olarak bakacak olursak şunların adlarını verebiliriz: Cemaleddin Muhammed Pettânî, *Mecma'u bihari'l-envâr fi gara'ibi't-tenzîl ve letâ'ifi'l-ahbâr*; Abdülhak Dihlevî, *Eş'asü'l-leme'ât fi şerhi'l-Mişkât*, *Ma sebete bi's-sünne fi eyyâmî's-sene*; *Leme'âtü't-tenkîh fi şerhi Mişkati'l-mesâbih*; Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-Müsevvâ şerhü'l-Muvatta*; *el-Musaffâ fi şerhi'l-Muvatta*'; *Şerhu Terâcimi ebvabi'l-Buhârî*, *ed-Dürri's-semîn fi mübeşşerâti'n-Nebiyi'l-emîn*; Şah Abdülazîz Dihlevî, *'Ucâle-i Nâfi'a*; Sıddık Hasan Han, *Minhacü'l-vüsûl ilâ ıstilhâ ehâdisi'r-Resûl*; Şemsü'l-hak Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd fi şerhi Sünen-i Ebî Dâvud*'u; Enver Şah Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*; Abdurrahmân Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-*

ahvezî şerhu Câmi'î't-Tirmizî; Halil Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fî şerhi Süneni Ebî Dâvud*; Zahir Ahsen Şevk Nîmevî, *Âsârü's-sünen ma'a't-ta'lîki'l-hasen*; Şebbir Ahmed Osmânî, *Fethü'l-mülhim bi şerhi Sahîhi Müslim*; Menâzir Ahsen Geylânî, *Tedvîn-i hadîs'î*; Ziyâeddin Islâhî, *Tezkiretü'l-muhaddisîn*; Zafer Ahmed Osmânî, *l'lâü's-Sünen*; Muhammed Ataullah Hanif Bociyanî, *et-Ta'lîâtü's-Selefiyye alâ Süneni'n-Nesâî*; Muhammed İdris Kandehevî, *Tuhfetü'l-kârî bi halli müşkilâti'l-Buhârî*.³¹

Çoğunlukla Hanefî olan bölge halkı çalışmalarını daha çok Hanefîlerin meşhur kitapları üzerine yapmışlardır. Hidâye, Telvîh, Hüsâmî, Menâr gibi bazı fıkıh klasiklerine yapılan şerhler dışında önemli orijinal fıkıh eserleri de yazılmıştır. Toplumun pratik ihtiyaçları sebebiyle Hint altkıtasında fetva türü bir hayli fazladır. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* ve *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* bu alandaki en önemli fıkıh kitaplarıdır. Abdülazîz Dihlevî'nin *Fetâvâ-yı 'Azîzî*'si (Farsça, I-II, Delhi 1311-1314), Abdülhay Leknevî'nin *Mecmû'a-i Fetâvâ'sı* (Leknev 1330), Diyobendî âlimlerin *Fetâvâ-yı Dârülulûm-i Diyobend'i* (Urduca, I-XV, Diyobend 1962), Reşîd Ahmed Gengûhî'nin *Fetâvâ-yı Reşîdiyye'si* (Urduca, Lahor 1987), Ehl-i hadîs ekolü âlimlerinin *Fetâvâ-yı 'Ulemâ-i Hadîs'i* (Urduca, I-II, Delhi 1913), Ahmed Rızâ Han Birîlvî'nin *Fetâvâ-yı Rızviyye'si* (Urduca, I-XI), Halil Ahmed Sehârenpûrî'nin *Fetâvâ-yı Mezâhirü'l-'ulûm'u* (Urduca, Karaçi 1403/1983) diğer önemli fetvâ mecmualarındandır. Usul-i fıkha dair eserler arasında Muhibbullah Bihârî'nin (ö. 1707) *Müsellemlü's-sübût'u* (Kanpur 1949) çok kıymetlidir. Hindistan'da fıkıh usulüne, furûuna ve tarihine dair yazılan diğer bazı önemli eserler şunlardır: Kirmânî, *Fiğh-i Fîrûz Şâhî* (yazma, India Office library, nr. 2564); Şerefeddin Muhammed al-Atâî, *Fevaid-i Fîrûz Şâhî* (yazma, Asiatic Society of Bengal, nr. 1069); Ali b. Ahmed Meha'imî, *Fıkıh-ı Mahdûmî* (Bombay ts.); Abdülhak Dihlevî, *Mera-cü'l-bahreyn* (Kalkuta 1274); a.mlf., *Fethu'l-mennân fi te'yidi'n-Nu'mân* (Haydarâbâd-Dekken 1320); Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cîd fi beyâni ahkâmî't-*

³¹ Hadis konusunda yapılan çalışmalar için bk. Muhammed İshâk, *İlm-i Hadîs me Pâk o Hind ka Hissa* (trc. Şâhid Hüseyin Rezzâkî), İdâre-i Sekâfet-i İslâmî, Lahor 1977; Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, s. 41-61, 291-310; Muhammed Sa'd Siddîkî, *'İlm-i Hadîs aor Pakistan meyn Us ki Hidmet*, Lahor 1988, s. 164-331; Halid Zaferrullah Daudi, *Şah Veliyyulâh Dihlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 39-230; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (yüksek lisans tezi, 1992), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-103.

ictihâd ve'l-taklîd (Delhi 1344); a.mlf., *el-İnsâf fi beyâni sebebi'l-ihtilâf* (Delhi 1308); Senâullah Panîpatî, *Mâ lâ būdde minh* (Leknev 1299); M. İshak Battî, *Berr-i Sagîr Pâk-u-Hind meyn 'İlm Fıkh* (Urduca, Lahor 1973); a.mlf., *Fukahey Hind* (Urduca, I-V, Lahore 1974-81); a.mlf., *Fukahâey Pâk u Hind* (Urduca, I-III, Lahor 1982-89).³²

Özellikle Gaznelilerle başlayan fetihler esnasında Müslümanlar şehirleri ele geçirdikçe buraların kapılarını sosyal sınıf farkı olmaksızın herkese açmaya başladılar. Böylece İslâm'ın bu müsamahakâr ve eşitlikçi yaklaşımı özellikle kast dışı Hindular'ı cezbediyor ve Müslüman oluyorlardı. İhtida hareketlerinde sûfilerin müşfik ve anlayışlı tavırları da çok etkili olmuştur. Bu sufiler içerisinde Çiştîyye Tarîkatı'ndan Hoca Muînuddîn Çiştî (ö. 633/1236), Kutbuddîn Bahtiyâr Kâkî (ö. 633/1235), Hamîdüddîn Nâgevîrî (ö. 642/1244), Baba Ferîdüddîn Genc-i Şeker (ö. 664/1265) ve Nizâmeddin Evliya (ö. 725/1325) ile Sühreverdîyye Tarikatı'ndan Bahaeddin Zekerîyya Multânî'nin (ö. 661/1262) adı öne çıkmaktadır. Kaynaklar sûfilerin bu alanda faaliyet ve başarılarını gösterir pek çok hadise nakletmektedir.³³

İbnü'l-Arabî'nin Hint toplumuna etkisinden bahsetmiştik. Seyyid Ali Hemedânî (ö. 1384), Şerefüddîn Dihlevî (ö. 1392) ve Alâeddin Ali el-Mehâmî (ö. 1431) gibi önde gelen ilim adamları *Füsûsu'l-hikem*'e şerhler yazdılar. Hindistan'ın tasavvuf alanındaki literatür zenginliğini başka hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. Melfuz eserleri (şeyhlerin sohbetleri) âdetâ Hindistan'daki İslâm kültürünü yansıtan bilgi hazineleridirler. Tasavvufa dair ilk Farsça eser olan Şeyh Ali Hücûrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u (Lahor 1903) Hindistan'da yazılmıştır. Bu eser hakkında Nizamüddin Evliya'nın "mürşidi olmayan birisi bu esere müracaat etse başka mürşide gerek yoktur" dediği

³² Hindistan'daki fıkıh literatürü için bk. Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*, s. 102-131; Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, s. 62-80, 311-341; "Islamic Fiqh Academy of India- Developing a Religious Law in Modern Times", *Religion and Law Review*, I/1 (1992), s. 170-192; Gregory C. Kozlowski, "Islamic Law in Contemporary South Asia", *MW* (Special Issue: Islam in South Asia), LXXXVII/3-4 (1997), s. 221-234.

³³ Muhammed İkrâm'ın, tasavvufun Hint toplumuna olan tesiriyle ilgili söyledikleri (bk. *Rûd-i Kevser*, İdâre-i Sekâfet-i İslâmiye, Lahor 1992, s. 285) oldukça dikkat çekicidir:

"Hindistan'da başlangıçtan beri İslâm'a tasavvufun rengi o kadar işlemiştir ki, yirminci asrın başına kadar hiç bir kimse herhangi bir tasavvûfî yola girmeksizin İslâm'ın feyz ve bereketinden istifade edilebileceğini düşünmemiştir."

rivayet olunur.

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât-ı İmam Rabbânî'si* (Leknev 1877), dünya-daki İslâm tasavvuf literatürü arasında ayrı bir yere sahiptir ve bütün İslâm dünyasında okunmaktadır. Tasavvufun teorik yönü ile ilgili olarak Hamidüddin Nâgevrî *Tevalî'u's-şümûs'u*, Gîsûdirâz *Esmârü'l-esrâr'ı* (Haydarâbâd Dekken 1350), Abdülevvel *Marifetü'n-nefs'i* ve Mîr Derd *İlmü'l-kitab'ı* telif etmiştir. Tasavvufa dair diğer önemli eserler şunlardır: Emîr Hasan Siczî, *Fevâ'idü'l-fü'ûd* (Leknev 1302); Hamid Kalender, *Hayru'l-mecâlis* (Aligarh 1956); Zeyn Bedr Arabî, *Me'âdinü'l-me'ânî* (Bihar 1301); Mesud Bek, *Mir'âtü'l-ârifîn* (Agra 1892); Şerefe'd-Din Yahya Menerî, *Mektûbât* (Leknev 1891); Sedat Hüseyinî, *Nüzhetü'l-ervâh* (Delhi 1912); Gîsûdirâz, *Hâtime* (Haydarabad-Dekken 1356); a.mlf., *Mektûbât* (Haydarabad-Dekken 1362); Muhammed b. Ebü'l-Kasım, *Melfûzât-i Ahmed Mağribî* (Yazma, Asiatic Society of Bengal, nr. 247); Taceddin Siyapoş, *Siracu'l-hidâye* (nşr. Seccâd Hüseyin, Delhi 1983); Abdülkuddûs Gengûhî, *Mektûbât-i Kuddûsî* (Delhi 1870); Rükneddin, *Letâ'if-i Kuddûsî* (Delhi 1311); Muhammed Gavs, *Bahrü'l-hayat* (Delhi 1311); Abdülkadir Bedâyûnî, *Necâtü'r-reşîd* (nşr. Muînülhak, Lahore 1972); Hâce Muhammad Ma'sûm, *Mektûbât* (Kanpur 1304); a.mlf., *Vesiletü's-sa'âdet* (Ludhyâne 1324); Mîr Derd, *İlmü'l-kitâb* (Delhi 1308); Abdülazîz Dihlevî, *Melfûzât-ı 'Azîzî* (Mîrat 1314); Abdülalî Bahru'l-'ulûm, *Şerhu'l-Fassî'n-nûhî min Füsûsî'l-hikem* (yazma, Rampur Raza Library, nr. 347); Fazlı Hak Hayrâbâdî, *er-Ravzu'l-mecîd fî tahğîğî'l-vücûd* (Haydarabad-Dekken 1313).³⁴

Başta kalam olmak üzere diğer dinî ilimlerde de bölgede kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Şu anda kütüphanelerde bulunan sayıları yüz binleri aşan yazmalar ve basılı dinî eserler bu alandaki ilgiyi ortaya koymaktadır. Şâh Velîyyullah'ın İslâm'ın tümünü ilgilendiren bir mekasid kitabı olan *Hucetullahi'l-Bâligâ'sı* Şiblî Nu'manî'ye göre Gazzâlî, Râzî ve İbn Rüşd'ün eser-

³⁴ Tasavvufila ilgili diğer eserler için bk. Abdulhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Dimaşk 1983, s. 175-206; Zubaid Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, Sh.Muhammad Ashraf, Lahor 1968 (2. bs.), s. 81-106, 342-370; Marcia K. Hermansen, "Religious Literature and the Inspiration of Identity: The Sufi Tazkira Tradition in Muslim South Asia", *MW* (Special Issue: Islam in South Asia), LXXXVII/3-4 (1997), s. 315-329.

lerini geride bırakmıştır. Bu eserin tesirleri Cemaleddin Efgânî, Reşid Rıza ve Muhammed Abduh'un çalışmalarında açıkça görülür. Şah Veliyyullah bu eserinde İslâm düşüncesini geleneklerden ayırmadan yeni bir sistematığa oturtmak için çok ciddi bir çaba sarfetmiştir.

Şah Veliyyullah'ın diğer eseri *İzâletü'l-Hafâ* (Birelî 1286) **hilafet** müessesesinin dinî ve tarihî cephelerini ortaya koymaya matuf önemli bir eserdir. Bu eserde Şah Veliyyullah hilafetin sembolik bir makam olmaktan öte canlı ve Müslümanların sosyal ve siyasî hayatlarında etkin bir konumda işleyen bir müessese olması gerektiğini yazmaktadır.

Şiblî Nu'mânî'nin *İlm-i Kelâm a'or Kelâm* (A'zamgarh 1939) adlı Urduca eseri de bu sahaya yapılan kıymetli katkılardandır. Hint altkıtasında kelam ve mezhepler tarihi alanlarında yazılan diğer önemli eserler şunlardır: Nurullah Şüştîrî, *İhkâku'l-hakk* (Tahran 1273); İmâm-ı Rabbânî, *Risale fî isbâtî'n-nübüvve* (Karaçi 1383); Abdülhak Dihlevî, *Risâle-i Nûriyye-i Sultaniyye* (İslâmâbâd 1972); a.mlf., *Kitâbü'l-mekâtîb ve'r-resa'il* (Dehli 1297); Dara Şüküh, *Mecmau'l-bahreyn* (Kalkuta 1929); Muhsin Fani, *Debistanü'l-mezâhib* (Bombay 1856); Şâh Veliyyullâh, *Vasiyetname* (Şahcihanâbâd 1268); a.mlf., *Tuhfetü'l-muvahhidîn* (Delhi ts.); Şah 'Abdülazîz Dihlevî, *Tuhfe-i İsnâ 'Aşeriyye* (Farsça, Leknev 1313); a.mlf., *Mizânü'l-'akâ'id*; Şah İsmail Şehid, *Takviyetü'l-îmân* (Leknev 1299); Rahmetullah Hindî Kayranvî, *İzhârü'l-Hakk* (Şahcihanâbâd 1269); Miyan Vali, *İnsafnâme* (Haydarabad-Dekken 1368); Seyyid Hând Mir Sıddîk, *el-Mi'yâr* (Haydarabad-Dekken 1370); Seyyid Kasım, *Envârü'l-'uyûn* (Haydarabad-Dekken 1370); a.mlf., *Şifa'ü'l-mü'minîn* (Haydarabad-Dekken 1363); Şeyh Mustafa Gucerâtî, *Cevahirü't-tasdik* (Haydarabad-Dekken 1367); Şah Abdurrahman, *Sîret-i İmâm Mehdî-i Mev'ûd* (Haydarâbâd 1369).³⁵

Siyer alanında Hint altkıtasında yazılan iki önemli eser, Abdülhak Dihlevî'nin *Medâricü'n-Nübüvve*'si (Delhi 1261) ile Şiblî Nûmânî'nin Süleyman Nedvî tarafından tamamlanan *Sîretü'n-Nebî's*idir (A'zamgarh 1918-38). Bölgede siyerle birlikte biyografi alanında da pekçok eser yazılmıştır. Bunların önemlileri şunlardır:

³⁵ Kelam ve mezhepler tarihiyle ilgili diğer çalışmalar için bk. Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*, s. 207-250; Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, s. 107-126, 371-394.

Ziyaeddin Berenî, *Senâ-i Muhammedî* (yazma, Rampur Raza Library, nr.?), Emîr Hurd, *Siyerü'l-evliya* (Delhi 1302); Derviş Cemâlî, *Siyerü'l-ârifîn* (Delhi 1311); Gavsi Şettârî, *Gülzâr-ı ebrâr* (yazma, Asiatic Society of Bengal, nr. 259); Haşim Bedahsânî, *Zübdetü'l-mağamat* (Kanpur 1890); Baba Nasib, *Tezkire-i meşâ'ih-i Keşmir* (Farsça, yazma, Asiatic Society of Bengal, nr. 260); Ekrem Barasvî, *Iktibâsü'l-envâr* (Lahor 1895); Abdülhak Dihlevî, *Ahbârü'l-ahyâr* (Delhi 1309); Şah Veliyyullah, *Enfâsü'l-ârifin* (Delhi 1335); Seyyid Ahmad Han, *Âsârü's-sanâdîd* (Delhi 1847); Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-hâvatır* (Haydarabad-Dekken 1947-59); Fakir Muhammad, *Hadâ'iku'l-Henefiyye* (Leknev 1906); Gulam Server, *Hazînetü'l-asfiyâ* (Leknev 1873); Ebû Yahya İmam Han Nevşehrevî, *Terâcim-i 'Ulemâey Hadis-i Hind* (Delhi 1356); Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind* (Leknev 1899); Ebü'l-Hasen Ali Nedvi, *Tarih-i Da'vet u Azîmet* (I-VII, Karaçi, ts.).³⁶

Tefsir Literatürü: Başlangıcından itibaren bölgede oluşan tefsir ve Kur'ân ilimleri literatüründen bazısına yukarıda yer yer temas etmiş idik. Temas ettiklerimizin dışında kalan önemli tefsir eserleri şunlardır: Şâh Murâdullâh Ensârî, *Hüdâî Ni'met* (Urduca, Hoglî 1831; Kalküta 1844); Şah Kelimüllah Cihanabâdî, *Kırânü'l-Kur'ân* (Mîrat 1290); Muhammed Hasan Amrohavî, *Tefsîrû gâyetü'l-burhân fi-te'vili'l-Kur'ân* (Urduca, Amroha 1887); Seyyid Ahmad Han, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Urduca, Aligarh 1880-95); a.mlf., *Tahrîr fi usûli't-tefsir* (Urduca, Agra 1892); Siddık Hasan Han, *Fethü'l-beyân fi makasidi'l-Kur'ân* (Bopal 1290); a.mlf., *Neylül-merâm fî tefsiri âyâtî'l-ahkâm* (Arapça,); a.mlf., *el-İksîr fi usûli't-tefsir* (Farsça, Kanpûr 1290); a.mlf., *Tercümânü'l-Kur'ân* (Urduca, I-XVI, Matbaa-i Siddîkî, Lahor 1890-1905); Emir Ali Melîhâbâdî, *Mevâhibü'r-rahmân* (Urduca, Leknev 1896-1902); Abdullâh Çekrâlevî, *Tefsîrü'l-Kur'an bi âyâtî'l-Kur'ân* (Urduca, Siyalkot 1899); Ahmedüddîn Amritsarî, *Beyânun li'n-nâs* (Urduca, Amritsar 1905); Hamîdüddin Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân te'vîlu'l-furkânî bi'l-furkân* (A'zamgarh 1326); Eşref Ali Tehânevî, *Beyânü'l-Kur'ân* (Urduca, Delhi 1326); Süleyman Nedvi, *Arzu'l-Kur'ân* (Urduca, A'zamgarh 1924); Ebü'l-Kelâm Âzâd, *Tercümanü'l-Kur'ân* (Urduca, Delhi 1931); Eslem Ceracpûrî, *Tarihu'l-Kur'ân* (Urduca, Aligarh 1326).

³⁶ Geniş bilgi için bk. Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*, s. 82-100; Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, s. 182-194, 444-451; Annemarie Schimmel, *Islamic Literatures of India*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1973.

Pakistan devletinin kurulmasından sonra da Kur'ân ilimleri ve tefsirle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Senâullâh Amritsarî, *Tefsîr-i Senâî* (I-VIII, Serkoda 1994); a.mlf., *Tefsîru'l-Kur'ân bi kelâmi'r-rahmân* (Gucranvâlâ, ts.); Ubeydullah b. İslâm Sindî, *İlhâmu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân alâ usûli'l-İmâm Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî* (Arapça, I-II, Karaçi ts.); Abdülmâcid Deryâbâdî, *Tefsîrül-Kur'ân-Tefsîr-i Mâcidî* (I-IV, Karaçi 1991); Muhammed Şeffî Diyobendî, *Meârifü'l-Kur'ân* (I-VIII, Karaçi 1992); Muhammed İdris Kandehlevî, *Meârifü'l-Kur'ân* (I-VII, Lahor 1982); Gulâmullah Hân, *Cevâhiru'l-Kur'ân* (I-III, Ravalpindi 1976); Muhammed Ali Kandehlevî, *Me'âlimu'l-Kur'ân* (I-XI, Siyalkot 1979-91); Muhammed Ahmed, *Ders-i Kur'ân* (I-XI, Karaçi 1991); Emin Ahsen İslâhî, *Tedebbür-i Kur'ân* (I-IX, Lahor 1993); Zafer Ahmed Osmânî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (I-V, Karaçi 1413. He-yet); Muhammed Takî Osmânî, *Ulûmü'l-Kur'ân* (Karaçi 1992); Pîr M. Kerem Şâh Ezherî, *Ziyâu'l-Kur'ân* (I-V, Lahor 1414/1984); Ahmed Yâr Hân Naîmî, *Tefsîr-i Na'îmî* (I-XV, Lahor 1973-); Abdulhamid Suvâtî, *Ma'âlimu'l-'İrfân fî Durûsi'l-Kur'ân* (I-XIV, Gujranvâlâ 1993).³⁷

³⁷ Hint altkıtasındaki tefsir ve Kur'ân ilimlerinin tarihî gelişimi ve oluşan geniş literatür için bk. Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, s. 161-175; Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, s. 15-40, 270-290; Seyyid Hamîd Şettârî, *Kur'ân-ı Mecîd key Urdu Terâcim u Tefâsîr ka Tenkîdî Mutâla'a 1914 tak*, Haydarabad (Dekken) 1982; Sâliha Abdülhakîm Şerefüddîn, *Kur'ân-ı hakîm key Urdu Terâcim*, Kadîmî Kütüphâne, Karaçi, ts.; Ahmed Han; *Kur'ân-ı Kerîm key Urdu Terâcim- Kitâbiyât*, Muktedire-i Kavmî Züban, İslamabad 1987; İsmet Binark, Halit Eren, *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, s. 523-687; Cemil Nakvî, *Urdu Tefâsîr- Kitâbiyât*, Muktedire-i Kavmî Züban, İslâmâbâd 1992, s. 15-128; Birişik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001.

Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bağlamın Rolü

Prof. Dr. Şahin GÜVEN

Kayseri İl Müftüsü & ERÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

7 Ocak 2016

Prof. Dr. Şahin GÜVEN

Kayseri İl Müftüsü & ERÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1971 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladı. Üniversite eğitimi için Kahire'ye gitti. 1989-93 yılları arasında Mısır el-Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gördü ve bu fakültenin Tefsir bölümünden mezun oldu.

1993 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalında lisansüstü eğitimine başladı. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını tamamladı. 1996 yılında Erciyes Üniversitesinde "Araştırma Görevlisi" olarak göreve başlayan Güven, 2004 yılına kadar burada çalışmalarını sürdürdü.

2004 yılı itibarıyla Diyanet İşleri Başkanlığına geçiş yaptı. Bir süre Kayseri Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezinde görev yaptıktan sonra, 2007 yılında İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezine "Eğitim Görevlisi" olarak atandı.

2011 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalına "Öğretim Üyesi" olarak atandı ve 2013 yılında "Doçent", 2018 yılında ise "Profesör" oldu. 2015 yılında Kayseri İl Müftüsü olarak atanan Güven, halen bu göreve devam etmekte olup, evli ve dört çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Çalışmalarından bazıları şunlardır:

1. Erdemli Toplumun İnşası, İFAV Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2017.
2. Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu, İFAV Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2017.
3. Hak-Batıl Mücadelesi, Kimlik Yayınları, Kayseri 2018.
4. Konulu Tefsir Metodu, Düşün Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2014.

Sayın Müdürüm, Kıymetli Hocalarım ve Değerli Meslektaşlarım!

Öncelikle sizinle buluşmamıza vesile olan Müdürümüz Dr. Adil Bor hocamıza teşekkür ediyorum. Sizlerin de bildiği üzere Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi'miz benim yuvamdır. 2007-2011 yılları arasında hayatımın en güzel günlerini Haseki Eğitim Merkezimizde "Eğitim Görevlisi" olarak yaşadım.

Saygıdeğer Meslektaşlarım!

Hemen konuya girmek istiyorum. Konumuz "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bağlamın Rolü".

Öncelikli olarak bizler Kur'ân'ı anlamaya çalışırken Kur'ân'ın ete kemiğe bürünmüş olan, hayata yansımış şekli olan Peygamberimizin hayatına bakarız, değil mi? Zira Peygamber Efendimiz (s) Kur'ân'ı hem tebliğ etmiş hem de tebyin etmiştir, açıklamıştır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in bize açıklaması için indirmiştir. Onun için âlimlerimiz Peygamberimizin genel olarak sünnet diye ifade ettiği söz, fiil ve takrirlerini Kur'ân'ın beyanı sadedinde değerlendirmişlerdir. Peygamberimizin sözleri Kur'ân'ın açıklamasıdır, fiilleri Kur'ân'ın hayata geçiriliş şeklidir. Peygamberimizin takrirleri de onun onayından geçen uygulamalardır. Dolayısıyla peygambersiz bir İslam anlayışı olamaz.

Bundan yaklaşık 120 yıl önce Hint altkıtasında ortaya çıkan Kur'âniyyun hareketi, ülkemizde de meâlciler olarak tanınan akımın bu ülkeye verebileceği bir şey olmadığı gibi, din anlayışımızda da sorunlar ortaya çıkartacaktır. Allah Teâlâ bir kitaba sahip olmayan peygamber göndermiştir, ama peygambersiz bir kitap göndermemiştir. Bizim peygambere olan ihtiyacımız, kitaba olan ihtiyacımızdan daha fazladır. Hz. Aişe'ye (r) peygamberimizin ahlakı sorulduğunda; "Siz Allah'ın kitabını okumuyor musunuz? Onun

ahlakı Kur'ân'dı." diye cevap vermiştir. Cafer es-Sadık'ın (r) ifadesiyle; "Kur'ân, peygamberin yazıya geçirilmiş hayatıdır; peygamber ise Kur'ân'ın hayata geçirilmiş yürüyen halidir." Dolayısıyla Hz. Peygamber (a) yaşayan Kur'ân'dır.

Yine bizlerin Kur'ân'ı anlayabilmesi için **esbâb-ı nüzûl**ü bilmemiz gerekiyor. Bu kavramı dar anlamı ile almayın. Bizim tefsir usulü kitaplarında şöyle der: "Başlangıçta tefsir esbâb-ı nüzûlü bilmekten ibaretti." Bir âyetin nerede, ne zaman, hangi olaylara binaen nazil olduğunu bilmek, o âyeti anlamak için önemli bir veri oluşturmaktadır. Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini toplayan kitaplara baktığımızda, ister *Vahidi'nin* isterse *Suyuti'nin* eserlerine bakın, yaklaşık 600 kadar rivâyet vardır.

Bizim Kur'ân'ı ve ihtiva ettiği hükümlerini anlayabilmemiz için Kur'ân'ın nazil olduğu sosyal, kültürel ve tarihsel çevreyi çok iyi bilmemiz gerekiyor. O yüzden olsa gerek ki son dönemlerde bazı ilim adamları, Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışırken siyak ve sibaka, metin-içi ve metin-dışı bağlam yani tarihsel, kültürel, sosyal çevreye daha fazla önem vermeye başlamışlardır.

Hepimiz biliyoruz ki Kur'ân boşluğa inmedi. Aksine o, bir zaman diliminde, bir mekâna ve belirli insanların yaşamış olduğu kültürel zemine nazil oldu. Öyleyse bizler âyetleri anlarken o çerçeveyi çok iyi bilmeliyiz. Ancak bu, tarihselcilerin dediği gibi, o âyetleri o zamana hapsetmek değildir. Aksine anlamak için o tarihsel mekâna ve zaman dilimine gitmemiz gerekir, ancak anlama çabamızı o zaman ve mekânla sınırlandırmamız gerekmez. Oradan çıkarabileceğimiz hükümler ve mesajları insanlara evrensel değerler olarak da sunabiliriz. Bizim o evrensel mesajlara ulaşmamız için o tarihsel zamana ve mekâna gitmemiz gerekir. Bu sebeple bizler Kur'ân'ı anlamaya çalışırken, bağlamından hareketle anlamaya çalışmalıyız.

Şurası bir hakikattir ki bizler metin-içi bağlamı anlamada bazı sorunlar yaşıyoruz. Metin-içi bağlamdan kastımız âyetin bulunmuş olduğu çerçevedir. Mesela bir âyetin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunun bilinmesi/tespit edilmesi o âyetten çıkaracağımız mana ve hükümler açısından önemlidir. Nitekim Kur'ân ilimleri alanında en önemli eserlerden birisinin müellifi olan Suyuti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinin ilk konusu olarak Mekkî-Medenî konusunu işlemiştir. Burada şu soruyu sorabiliriz:

Celâleddîn es-Suyuti neden ilk konu olarak Mekkî-Medenî konusunu seçti? Demek ki Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yorumlamada bizlere katkı sağlayacak ve yardımcı olacak ilimlerin başında Mekkî-Medenî konusu gelmektedir de onun için eserin ilk konusu yapmıştır.

Bizim âyetleri anlarken yaptığımız yanlışlardan birisi, *istişhad* amaçlı kullanırken âyetleri bağlamından kopararak anlamaya çalışmamızdır. Böylece istediğimiz bir anlamı âyete yüklüyoruz. Oysa Kur'ân, her anlamın kendine yüklendiği, her anlamın kendisinden çıkarılabileceği bir kitap değildir ki?! Öyleyse biz âyetlerin bağlamını iyi tesbit etmek zorundayız. Vaazlarımızda ve hutbelerimizde en çok kullanılan meselâ Bakara sûresinin 195. âyetinin sadece "kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" kısmını alarak, ya trafik ya da sağlık haftası etkinliklerini icra etmek için kullanabiliyoruz. Hâl-buki bu âyette öncelikle emredilen şey, mü'minlerin mallarından-mülklerinden Allah yolunda harcamalarıdır. Dolayısıyla Allah yolunda mallarını harcamaktan kaçınan kişi, bizzat kendi elleriyle kendisini tehlikeye atmaktadır. Şurası bilinmelidir ki Kur'ân, insanların heves ve arzularına boyun eğecek bir kitap değildir. Öyleyse Kur'ân'ı kendi bağlamında anlamak ve yorumlamak durumundayız.

Metin bağlamında şunlar da problem yaratıyor: Bir âyetin içinde bulunmuş olduğu sûrenin hangi dönemde indiğini ve her bir sûrenin hangi hedefe yönelik indirildiğini kimi zaman göz ardı ediyoruz. Neden Allah Teâlâ Kur'ân'daki âyetleri baştan sona sıralamadı da sûrelere ayırdı? Bilindiği üzere âyetlerin sûre içerisindeki tertibi tevkifidir; yani vahyin kontrolünde gerçekleşmiştir. Demek ki her sûrenin ayrı bir kimliği, şahsiyeti, hedefi ve maksadı var. Her ne kadar bir sûrede farklı konular işlense de o sûrenin temel bir hedefi ve maksadı vardır. Kadim dönem tefsirlerinde genelde sûrelere giriş mahiyetinde bir bilgi yoktur. Ancak son yüzyılda müfessirler sûreye bir giriş yapmaktalar. Burada sûre hakkında bilgi verirler; sûrenin ismi/isimleri nedir? Nerede ve hangi zamanda nazil olmuştur? Sûrenin konusu/konuları nelerdir? Sûrenin temel hedef ve gayesi nedir? İşte bu ve benzeri sorulara dikkatle cevaplar verebilirsek Kur'ân'ı daha iyi bir şekilde anlamaya çalışmış oluruz. İşte metin-içi bağlamı tespitinde bizlere katkı sağlayacak siyak-sibak ve münasebet ilmi (*Münâsebetü'l-âyi ve's-Suver*) vb. alt disiplinlerden azami derecede istifade edebiliriz.

Metin-dışı bağlam dediğimizde de şunları ifade etmemiz mümkündür:

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kur'ân bir boşluğa inmedi. Zira Kur'ân-ı Kerim miladi 610 ile 632 yılları arasında nazil oldu. Buna göre öncelikle, şu tarihî bilgilere sahip olmalıyız: Kur'ân-ı Kerim önce Mekke halkına ve daha sonra da Medine halkına nazil oldu. Mesela bu 13 yıl zaman zarfında Mekke nasıl bir şehirdi? O dönemdeki insanlar nasıl yaşardı, peygamber, ilah, tanrı tasavvurları neydi? Bu vb. bilgileri bilmemiz gerekir. Çünkü bunları bilmek âyetleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Aynı zamanda Kur'ân kültürel bir vasata indi. Dolayısıyla "Esbâb-ı Nüzûl" dediğimizde bizler kuru rivâyetleri değil, bu rivâyetlerin arka planını anlamayı hedeflemeliyiz.

Şurası muhakkak ki rivâyetsiz bir dirâyet tefsiri boşlukta kalır. Meselâ Taberî'nin "*Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*" isimli rivâyet ağırlıklı tefsirini mutlaka okumalı ve yeterince istifade etmeliyiz. Yine tahkik ehli bir müfessir olarak İsmail b. Kesir'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*" isimli tefsirine de okumalarımız arasında yer vermeliyiz.

Kıymetli meslektaşlarım!

Mesela *Hicr* sûresinin 94. âyetini inceleyelim: "Sana emredilen şeyi ilan et, açıkla ve müşriklerden de yüz çevir." Mesela kimi tefsirlerde şunu görüyoruz. Bu âyeti kerime gizli davetten açık davete geçildiğine işaret ediyor deniliyor. Esbâb-ı nüzûl ve tarihsel bağlamın burada önemi ortaya çıkıyor. Peygamber'in ilk üç ya da dördüncü yılı gizli davet ile geçti. O zaman bu âyet bi'setin üçüncü ya da dördüncü yılında indirilmiş olmalıdır ki, gizli davetten açık davete geçişi emretmiş olsun. Ama sûrelerin genel olarak nüzul sıralarını tesbite çalışan rivâyetlere baktığımızda *Hicr* sûresini en erken altıncı ya da yedinci yıla koymaktadırlar. Ayrıca *Hicr* sûresinden önce nazil olan *Müddessir* sûresinin ilk âyetlerinde Hz. Peygamber'e "kalk ve uyar! Yani sana vahyedilenleri tebliğ et" denilmekte ve yine *Şu'arâ* sûresinin 214-215. âyetlerinde bizzat "öncelikle yakın akrabalarını uyar ve sana tâbi olan mü'minlere de kol-kanat ger." denilmektedir. Dolayısıyla açık davet ve tebliğ dönemi daha önce başlamış olduğundan dolayı *Hicr* sûresindeki bu âyeti nasıl anlamalıyız? Hz. Peygamber kimden yüz çevirecek ve neyi anlatacak?

Aslında *Hicr* sûresinin nazil olduğu zaman dilimindeki toplumsal zemin şundan ibaret: Peygamberimiz (s) altı yıl boyunca insanları İslâm'a davet etti. Bazıları iman etti bazıları ise iman etmedi. Bu arada baskılar artmış,

peygamberimiz bazı Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesine izin vermişti. Bu zamandan sonra Mekke ahalisinden zaten iman eden pek olmadı. Zaten ilk yıllarda Müslüman olmak isteyenler Müslüman olmuşlardı. İşte böylesi bir toplumsal vasatta bu âyet sanki; "Mekke müşriklerini bırak, sana emredileni başka insanlara anlat." demektedir. Nitekim Peygamberimiz de 6. yıldan sonra panayırlara gitmeye başlamıştı. Üç-dört ay süren bu panayırlara Hicaz bölgesinden Araplar geliyordu. Peygamberimiz çadırlara giriyor insanlara İslam'ı anlatıyor, hemen ardından müşrikler girerek; "Bu biraz önce sizinle konuşan adam bizim delimizdir, söylediklerine inanmayın!" diyorlardı. Her yıl peygamberimiz tebliğ devam etti. Her yıl kurulan bu panayırlarda gerçekleşen Peygamberimizin davetine icabet eden kimse olmadı, ama Peygamberimiz yılmadı, bıkmadı, usanmadı ve kendisine emredileni hep açıkladı. Hepinizin bildiği üzere en sonunda bi'setin on ve/veya on birinci yıllarında Yesrib'ten gelen *Evs* ve *Hazreçliler*'den oluşan bir grup insan Hz. Peygambere ve getirdiği dine iman etti. İşte *Hicr* sûresinin bu âyeti, Mekke müşriklerinin inatçı ve inkârcı duruşlarına karşı Hz. Peygamber'in başka insan topluluklarına İslâm'ı anlatmasını, bu arada da Müşriklerin alaycı tavırlarına aldırış etmemesini emretmektedir; yoksa gizli davetten açık davete geçiş merhalesini değil.

Aslında bu tarihsel-toplumsal bağlamı değerlendirdiğimizde Hz. Peygamber'in, davetin muhataplarını çeşitlendirmeye ve genişletmeye çalıştığını görmekteyiz. Zira artık bütün Hicaz bölgesinde İslam dini ve onun peygamberi konuşulmaya başlanmıştı. Nitekim "Mekke'de kendisinin peygamber olduğunu söyleyen bir adam çıkmış." sözü bütün Arabistan'da yayılmaya başlamıştı. Arapların gece sohbetlerinde de bu konuşuluyordu. Artık mesaj insanlara ulaşmaktaydı. Bunun meyveleri daha sonra alınacaktı. Nitekim hicretin yedi ve sekizinci yıllarında insanlar fevc fevc, grup grup, kabile kabile iman etmeye başladı. Tabii ki bunun alt yapısı on iki, on üç sene öncesinde Mekke'de atılmaya başlamıştı. İşte âyetleri bağlamlarından hareketle anlamaya çalıştığımız zaman, onun tarihsel ve toplumsal çerçevesini çok iyi bilmek zorunda olduğumuzu anlarız. Âyetlerin nazil olmuş olduğu dönem bu açıdan da önemlidir.

Meselâ müfessir İzzet Derveze, peygamberimizin hayatından hareketle *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eserini yazmıştır. Önce peygamberimizin hayatını, daha sonra da Kur'ân'ın tefsirini yazmıştır. Peygamberimizin hayatı ile at

başı gitsin diyerek İslam tarihinde ilk kez nüzul sırasına göre Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Aslında kendisi meslekten bir tefsirci değildir. Filistin şehirlerinden Nablus'ludur. Önce Şam'da geçirdiği hapisane yıllarında Kur'ân'ı ezberlemiş ve Kur'ân mesajlarının nasıl sosyal hayata geçirileceği hususunda yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. Suriye'nin İngilizlerin işgali altına girmesinden sonra Türkiye'ye iltica etmiş ve Bursa ile İstanbul kütüphanelerinden yararlanarak düşündüğü tefsir projesini hayata geçirmiştir. Tefsirini yazmadan önce, daha önce yapılmayan bir şeyi yapmaya teşebbüs ettiği için Suriye müftüsü Şeyh Ebû Yüsr Abidin ile Halep Müftüsü Abdülfettah Ebû Gudde'den nüzul sırasına göre yazacağı tefsiri için fetva ister ve izni aldıktan sonra tefsirini yazar. Bunu şunun için anlatıyorum. Tefsirin, yaşanan/yaşanmakta olan hayat ile birlikte ele alınması lazımdır. Bizler farklı bir bağlamda yaşıyoruz; Kur'ân bundan yaklaşık 1400 yıl önce nazil oldu, bizler ise 1400 yıl sonra farklı bir tarihsel, kültürel ve coğrafi ortamda yaşıyoruz. Tefsir dediğimiz zaman ya da Kur'ân'ı anlamak dediğimizde, bir tarafta biz varız diğer tarafta anlamak istediğimiz metin var.

Bu durum, meâl yazarları için de geçerlidir. Her meâl aslında özlü bir tefsirdir. Meâl, Kur'ân'ın o meâl sahibi tarafından anlaşılan şeklidir. Meselâ ülkemizin son 30-40 yılına baktığımızda bazı âlimler tefsir yazmışlardır. Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı, Mahmut Efendi, Celal Yıldırım, Kur'ân Yolu Tefsiri Yazarları vb. Bu tefsirlerin hepsi birbirinden farklıdır, değil mi? Çünkü tefsir ve meâl yazan her kişi yaşadığı çağın çocuğudur ve sahip olduğu bilgilerle sınırlıdır. Nitekim bizler Kur'ân'ı anlarken "şu anda ki biz" olarak anlarız. İçinde bulunduğumuz psikolojik şartlar bile bizi etkiler. Her okuduğumuz zaman farklı bir bağlamda, farklı bir psikoloji ile okuduğumuz için farklı bir anlama ya da anlam katmanlarına ulaşabiliriz. Öyleyse tefsirde hem bir *metin* var ve hem de o metni anlayan yorumlayan bir *müfessir* var. Bu durum, Fahreddîn er-Razi için de geçerli, Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır için de geçerlidir.

Tefsirleri okurken şunu aklımızdan çıkarmamamız gerekiyor. Tefsirler kutsal metinler değildir. Dolayısıyla "tefsirlerde olan bütün bilgiler tartışmasız doğrudur" diyemeyiz. Hatta yazıldığı zaman için doğruyu ve hakikati ifade etse bile, aynı doğru ve hakikat bizim içinde yaşadığımız zamana uygun olmayabilir. Bu sebeple tefsirleri okurken önce müfessirlerin içinde yaşadıkları hayat şartları ve o dönem içerisindeki fikrî cereyanları okuma-

mız/bilmemiz gerekiyor. Mesela Razi'nin tefsiri için "İçerinde tefsirden başka her şey vardır!" eleştirisi yapılmıştır. Ben bunun şöyle ifade edilmesi taraftarıyım: Razi'nin tefsirinde "Tefsir dâhil her şey var!" Zira Razi, zamanın çocuğu olarak yaşamış olduğu dünyadaki bilgileri âyetler nazarında değerlendiren bize sunmuştur. Mesela biz Razi'nin tefsirinde o çağın düşünce dünyasını okuyabiliriz. Burada müfessirin bağlamına geçiyoruz işte. Neticede müfessirin yaşadığı çevre, sahip olduğu ilimler, tefsirinin yazımında etkili oluyor demektir.

Buradan hareketle bizler günümüze gelmeliyiz. Kur'ân'ı anlamaya çalışırken hem Kur'ân'ın nazil olduğu bağlamı hem de tarihsel süreç içerisindeki müfessirleri okuyacağız. Şimdi bize düşen nedir? Evet, Kur'ân'ı okuyacağız, Kur'ân'ı anlayacağız. Ama bunu yaparken de Kur'ân'ın nazil olduğu dönemi bileceğiz. Ayrıca Kur'ân'ın nazil olduğu dönemden günümüze kadar geçen süre içinde ilim adamlarımızın, âlimlerimizin Kur'ân'ı nasıl anladıklarını tespit edeceğiz. Ama tefsir metinlerini kutsal bir kitap gibi okumayacağız. Sonra günümüze geleceğiz. Kur'ân'ın günümüze hitap eden yönlerini bulacağız. Tabii burada bazı sorunlar da ortaya çıkıyor. Bugün bazı ilim adamlarımız yalnızca yaşanan dünyayı temel/esas alıyor ve dünyanın hakikatlerine göre Kur'ân'ı anlamaya çalışıyor. Burada Kur'ân'ın hakikatlerini çağımıza uydurma gibi bir durumla karşılaşyoruz. Nitekim çağımızın yükselen değerlerine göre tefsir yapılabilir. Bazıları ise tam tersine Kur'ân'ı nazil olduğu döneme hapsetmeye çalışıyor. O hayatın aynısını buraya getirmeye çalışıyor. Buna Roger Garaudy "entegrizm" diyor.

Son söz olarak şunu söylemek istiyorum. Biz Kur'ân'ı anlarken mutlaka metin-içi ve metin-dışı bağlam diyebileceğimiz Kur'ân'ın tarihsel ve sosyo-kültürel çerçevesini çok iyi bilmek durumundayız. Sadece bu da yeterli değildir. 1400 yıllık bilgi birikimimiz yok sayılmamalıdır. Farklı kültürel mecralardan geçmesi bile İslam için, Müslümanlar için önemli bir tecrübelerdir. Meselâ ben bugün için Müslümanların Endülüs tecrübesinden yeterince istifade edemediğini düşünüyorum. Hatta Mağrip İslam düşüncesini biz henüz tam olarak idrak edemedik. Biz Osmanlı İslam düşüncesini acaba yeterince idrak edebildik mi? Bu da tabii ayrı bir sorudur. Kütüphaneler bizi bekliyor. İstanbul'da olmanın kıymetini bilin. Özellikle İSAM Kütüphanesi sizin ikinci değil birinci uğrak yeriniz olsun. İstanbul'umuzun ilim ve kültür merkezlerini mutlaka öğrenelim ve istifade edelim. Bu ülkede mühendise, doktora ihti-

yaş olduğundan daha fazla, İslam dünyasının önünde yürüyebilecek ufuk sahibi âlimlere ihtiyacımız var. Zira ülkelerin/toplumların en önemli kurucu unsurları ilim adamlarıdır. Bu bağlamda donanımlı İslam âlimlerinin yetişmesi gerekir. Bu âlimlerin sadece kitabi bilgileri değil, aynı zamanda hayati bilgileri de bilip Kitap'la hayat arasında bağ kuran, Kitabı hayata uygulayan âlimler olması zorunludur.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum. Yüce Mevlâ ilim yolculuğundaki yürüyüşünüzü bereketli eylesin inşallah. Allah'a emanet olunuz.

Günümüzde Avrupa'da Din: Katolik Kilisesi Örneği

Prof.Dr. İsmail TAŞPINAR

M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

15 Mart 2017

Prof.Dr. İsmail TAŞPINAR

M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1969 yılında Belçika’da doğdu. İlköğretimi École Saint-Joseph’de (Brüksel), ortaöğretim ve liseyi İstanbul İmam-Hatip Lisesi’nde okudu; 1990’da Antalya İmam-Hatip Lisesi’nden, 1994’te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı fakülteye 1999 yılında araştırma görevlisi olarak atandı.

1997’de “Rudolf Bultmann’ın Dinler Tarihi Araştırmalarına Katkısı” adlı yüksek lisans tezini, 2003’te “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı” adlı doktora tezini tamamladı. Post-Doktora araştırmaları için İtalya’da, Roma’da Vatikan’a bağlı Papalık Gregoriana Üniversitesi’nde Dinler ve Kültürleri Araştırma Enstitüsü’nde Hristiyanlığa ve özellikle Katoliklik, Doğu Hristiyanları ve Dinlerarası İlişkilere dair araştırmalarda bulundu.

Alanıyla ilgili birçok telif ve tercüme makaleleri olan İsmail Taşpınar’ın yayınlanmış eserleri arasında Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı; Hacı Abdullah Petrici’nin Hristiyanlık Eleştirisi; Doğu Dinlerinde Hac İbadeti: Hinduizm ve Budizm; Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık; Dinler Tarih ve Sembolizm sayılabilir.

Yakın Doğu Üniversitesi (Kıbrıs) ve Bahçeşehir Üniversitesi’nde de ders veren Taşpınar, Fransızca, İngilizce, Arapça, İtalyanca ve orta düzeyde Yunanca ile İbranice bilmektedir.

Hristiyanlık denildiğinde aklımıza genellikle tek boyutlu bir Hristiyanlık gelir. Hristiyanlık derken Hz. İsa'ya rububiyetin (ilahlık) atfedildiği, Katolik Kilisesi'nde başında papanın bulunduğu ve farklı ülkelere yayılmış evrensel bir dinden söz ettiğimizi bilmemiz lazım. Bununla birlikte Hristiyanlık tamamen yekpâre bir yapıya da sahip değildir. Daha Hz. İsa vefat eder etmez, Hristiyanlık içinde farklı sesler yükselmiş ve ilk çatışmalar ortaya çıkmıştır. Herkesin bildiği gibi Pavlus'un Hristiyanlığa yeni bir yorum katmasıyla birlikte karşımıza iki ana damar çıkmış olacaktır. Birincisi; Hz. İsa'nın getirdiği mesajı evrensel görmeyip sadece İsrailoğulları'na gönderildiğini kabul eden yaklaşımdır ki Hz. İsa'nın havarileri tarafından temsil edilen görüş de budur. İkincisi ise; eski bir Yahudi âlimi iken Hz. İsa'yı bir şekilde "müşahede" ile gördükten sonra, Hz. İsa'nın gerçek havarisi olduğunu iddia eden ve onun getirdiği mesajın da İsrail halkına özgü olmadığını yani evrensel bir nitelik taşıdığını savunan Pavlus tarafından temsil edilen görüştür.

Pavlus meselesi çok enteresandır. Asıl havariler Hz. İsa'nın yanında eğitim almalarına rağmen bugün Hristiyanlıkta "havari" denildiği zaman - Hristiyanlar açısından- Pavlus akla gelir. Pavlus, hayatında ne Hz. İsa'yı görmüş ne de onun meclislerine katılıp sohbetlerini dinlemiştir. Buna rağmen Pavlus bugün havarilerin reisi olarak kabul edilmektedir. Gerçek havari olarak gördükleri Pavlus için "Hz. İsa'nın ruhunu görmüştür" derler. Müşahede veya vizyon yoluyla bir şekilde Hz. İsa, Pavlus'a görünmüştür. Buna göre; gerçek Hristiyan Pavlus ve onun takipçileridir.

İlk Hristiyanlar ile ilgili bir defa şunu unutmamak lazım: Hz. İsa'nın uluhiyeti söz konusu değildir. Onlar Hz. İsa'yı "peygamber", Allah'ı da "bir" kabul eden muvahhit bir kavimdir. Yani Benî İsrail için nasıl Allah bir kabul edili-

yorsa, Hz. İsa'nın etrafında toplanan bu muvahhit cemaat de aynı inancı paylaşmaktadır. Peki nasıl oldu da Hz. İsa zamanla Hristiyanlık'ta uluhiyetin bir unsuru haline getirildi? Hristiyanlık'taki bu dönüşümün temelinde de yine Pavlus vardır. Pavlus İsa'yı öyle bir şekilde yorumlayacak ki, mesih beklentisi Hristiyanlığın temel inançları arasına girecektir.

Yahudilere baktığımızda onların önemli bir inancı var. Nedir bu? Ahir zamanda mesihin geleceği inancı yani mesih beklentisi. Bu inanç 13. yüzyılda Musa b. Meymun'un belirlediği amentüde açıkça ifade edilmiştir. 12. ve 13. maddeler ahir zaman, ölüm ve ölümden sonraki hayat, "gecikse de ahir zamanda mesihin geleceği" ile ilgilidir. Tevrat'ı açıp baktığımız zaman mesih beklentisine dair bir inanç yok. O halde bu inanç nereden kaynaklanmaktadır?

Hz. Musa hiçbir zaman böyle bir şeyden bahsetmedi. Hz. Musa Tevrat dediğimiz Tora'yı yani ilahi yasa ve şeriatı getirdi. İnsanlara Allah'a nasıl kul olunacağını, tevhid inancını anlatan bir Tevrat getirdi. Bugün Tevrat'ı açtığınız zaman burada bir Yahudi'nin sorumlu tutulduğu 613 emir ve yasağın olduğunu buluyoruz. Bunları yerine getiren bir Yahudi kendi inançları açısından yeterli bir mümindir. Ancak bunlar arasında "benden sonra bir kurtarıcı veya mesih gelecek" şeklinde bir ifade yer almamaktadır. İsrail tarihinde mesih beklentisi inancının ilk izleri Kral Süleyman'dan sonra İsrail Krallığı'nın ikiye bölünmesiyle (M.Ö. X. yy.) birlikte ortaya çıkmıştır.

Hz. Süleyman'dan sonra İsrail Devleti, Kuzey (İsrail) ve Güney (Yahuda) Krallığı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kabileler arasındaki kargaşa başladıktan iki asır sonra (M.Ö. 722) Asurlular Kuzey'deki on Yahudi kabilesinin olduğu bölgeyi işgal etmiştir. Ardından M.Ö. 586'da Buhtunnasr'ın önderliğinde Babilliler gelip güneydeki Yahuda ülkesini işgal edip mabedi yıktıktan sonra İsrailoğulları, "Davut'un soyundan gelecek ve Davut'un o ihtişamlı günlerine tekrar götürecek bir kurtarıcı" beklentisi içine girmeye başlamışlardır. Bu beklenti Hz. Davut soyundan gelecek olan birisinin onları tekrar toparlaması ve vaat edilmiş topraklara geri götürmesi şeklindedir. Açıkça görüleceği üzere burada ahir zamanla ilgili hâlâ bir şey yok; beklenen şey, ülkeyi ele geçirip İsrail Krallığı'nı tekrar kurmaktır. İsrailoğulları mabetleri yıkılıp sürgün edildikleri zaman böyle bir beklenti içine girdiler; Kral Davut'un soyundan birisi gelecek ve Yahudileri İsrail'e tekrar geri götürecek. Bu tamamen siyasi bir yaklaşımdı ve bu bir daha gerçekleşmemiştir. Ne

zamana kadar? 1948’de kadar. Hakikaten ilginç bir şekilde Yahudiler bu beklentilerini dinî mesele haline getirdiler.

Persler, Babillileri yendikten sonra Kral Cyrus Yahudilerin İsrail’e dönme-lerine izin vermiştir. Yahudilerin Babil esareti takriben elli yıl sürmüştür. Gidip mabetlerini yeniden inşa ederler, fakat mabedi inşa etseler de “tabut” dediğimiz yani içerisinde Hz. Musa’nın ve Hz. Harun’un çeşitli emanetleri- nin bulunduğu “ahit sandığı” artık yok edilmişti. Kutsu’l-Akdes’teki ahit sandığı tarihe karışacaktır. Mabedin olduğu yerde yine kurbanlar sunulma-ya başlanmıştır. Kurban ibadeti Yahudilik’te çok önemlidir. İmkânına göre herkesin yılda bir kuş (güvercin, kimileri kumru, tavuk, horoz) kimileri ise büyükbaş-küçükbaş hayvan kurban etmesi zorunludur. İmkânı olmayan kurban sunmaz. Ayrıca Yahudi erkeklerin üç defa hacca gitmeleri (mabet ziyareti) gerekmektedir. M.S. 70 yılında Romalılar Kudüs’ü işgal edip ve mabedi tekrar yıkmıştır. Böylece **ikinci büyük diaspora dönemi** başlamış- tır. Av ayının dokuzunda meydana gelen bu hadiseden dolayı bugün hâlâ av ayı geldiği zaman Yahudiler başlarına böyle bir felaket gelmesinin yasını tutar.

Yahudilere vaat edilmiş toprakları, o ihtişamlı günleri geri getirecek olan kurtarıcı inancı özellikle Babil sürgününden sonra yaygınlık kazanmıştır. Bu beklenti bir zaman sonra dinî bir hal alarak mabedi yeniden inşa etme inan- cına dönüşmüştür. Çünkü mabet olmadığı zaman kurban ibadeti yapılamay- yacaktı. Mabet olmadığı için Yahudiler bugün kurban yerine günde üç defa Tevrat okumaktadırlar. Kurbanın yerine mesela cumartesi günleri Şabat ritüeli vardır. Şabat’ta Yahudiler bir elinde şarap diğer elinde de ekmek tutarlar, burada şarap kurbanın kanı ekmek de kurbanın eti kabul edilmek- tedir. Benzer bir ritüel Hz. İsa’nın kanı ve bedenini temsil edecek şekilde Hristiyanlar tarafından pazar günleri icra edilen bir uygulamaya dönüşmüştür.

Hz. İsa, İsrailoğulları’na şeriatı tebliğ etme vazifesiyle gelmiştir. İnciller- de hiçbir zaman Hz. İsa kendisini Mesih olarak tanıtmamasına rağmen Pav- lus Hz. İsa için kendi formüle ettiği ve tanımladığı beklenen Mesih demiştir. Yahudilerin beklediğinin aksine o dünyevi bir Mesihlik, dünyevi bir krallık yani ‘İsrail devletini yeniden kuracağım’ şeklinde bir iddiada bulunmuyordu. İncillerde de böyle bir tebliğ söz konusu değildir. Fakat Pavlus Hz. İsa vefat ettikten sonra ortaya çıkan ve onun için “işte beklenen Mesih o idi” demek-

le kalmayıp Hz. İsa'nın 'kendisini bütün insanlar için kurban ettiği' gerekçe-
siyle kurban ibadetini kaldırmıştır. Pavlus'a göre Hz. İsa 'Tanrı'nın Oğlu'
olarak geldi ve kendini insanların asli günahına kurban etti, dolayısıyla artık
kurbana ihtiyaç kalmamıştır. Böylece, Hristiyanlık'ta kurban ibadeti orta-
dan kalkmıştır.

Matta İncili'nde Hz. İsa; "Ben şeriatı kaldırmaya -yani Allah'ın emirlerini
ortadan kaldırmaya- değil tamamlamaya geldim." demiştir (Matta 5/17).
Pavlus ise bunu şu şekilde yorumlamıştır: İsa geldi şeriatı tamamladı, dola-
yısıyla şeriatın artık miadı dolmuştur. Bundan sonra şeriate gerek yoktur.
Hristiyanlık'ta bu nedenle bağlayıcı bir şer'î hüküm de yoktur. Kısacası he-
lal-haram diye bir şey yoktur. Mevcut Hristiyanlık böyle bir Hristiyanlık'tır.
Bu nedenle mesela bir şeyin günah olup olmadığı belirsizdir, tespit edilmesi
de mümkün değildir. Pavlus, şeriatı kaldırdığı için, Kilise bir şeye yasak koy-
duğu zaman sadece ahlaki yönden bağlayıcılığı olmaktadır, günah açısın-
dan değil.

Bunun arka planındaki inanç şudur: Tanrı oğlunu gönderdi ve asli günah-
la ilintili bütün her şeyi ortadan kaldırdı. Hatta Pavlus "Günaha ne sebep
olur?" şeklindeki sorusuna kendisi şu cevabı vermiştir: Şeriat. Pavlus şöyle
düşünüyordu; şeriat bir şeylere "haramdır" şeklinde hüküm verince, haram
olan şeyi yaptığında günah işlemiş olursun. O halde şeriatın ortadan kaldı-
rılmasıyla birlikte günah diye bir şey kalmayacaktır! İşte Pavlus, 'İsa geldi ve
şeriatı kaldırdı' diyor. Pavlus bunun yerine sevgiyi öneriyor...

Günümüzde Katolik Kilisesi'nin en büyük problemi nedir? En çok uğraş-
tığı problem "**pedofil**" problemidir. Öyle ki bu uğurda azımsanmayacak
miktarla para harcamak zorunda kalmışlardır. Bu illet Kilise'nin büyük bir
kısmına yayılmış vaziyette ve bunlarla ilgili birçok dava açılmıştır. Bu dava-
ların büyük bir kısmında maddi tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Yıllık
bütçenin önemli bir kısmını bu tür ödemeler oluşturmaktadır. Peki Kilise ne
yapıyor bu suçu işleyenlerle ilgili? Kilise bir şey yapamıyor, yani teolojik
olarak bir şey yapamıyor. Vatikan'daki bu olayları araştıranların dediklerine
göre sadece bu işe karışmış papazları başka yerlere tayin etmekle yetiniyor.
Bir papazın görevden alınması söz konusu dahi olamaz, çünkü 'teolojik bir
karşılığı yok' diyorlar.

Kilise 13. yy.'da insanları kontrol etmek için "günah çıkartma" diye bir

şey ortaya attı. Bu şu anlama gelmekteydi; “yaptığınız birtakım gayri ahlaki şeyler varsa önce bize itiraf edin, biz tövbede aracı olalım, biz affedersek Tanrı affeder.” Kilise tarihini inceleyenler, itiraf müessesinin toplumu kontrol etmenin yollarından biri olduğunu belirtiyorlar. 13. yy.’dan sonra özellikle Haçlı seferlerinden sonra Batı tamamen Kilisenin kontrolüne geçmiştir. Bu ve buna benzer müesseseler o zaman güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Papazlara evliliğin yasaklanması da 12. yy.’dan sonrasına ait kesin bir uygulamadır. O zamana kadar böyle bir şey yoktu. Doğu Hristiyanlığında papazlar hâlâ evlenebiliyorlar.

Batıda Katolik Kilisesi günahların affedildiğine dair belgeler satmaya, onlardan gelir elde etmeye başlamıştı. Ama Batı Hristiyanlığı kendisinin seçkin bir Hristiyanlık olduğunu söyler. Roma’ya bağlıdır. O nedenle Katolik kilisesinin en önemli özelliği Roma Katolik Kilisesi olmasıdır. Yani hiçbir zaman kendisini Katolik Kilisesi diye tanıtmaz. ‘Roma Latin Katolik Kilisesi’ der. Yani Kudüs değil Roma merkezli bir kilise geleneğidir. Hz. İsa Kudüs’te yaşadığı için ve daha da önemlisi sahih bir geleneğe sahip olduğunu iddia edebilmek için Kudüs Katolik Kilisesi denilmesi gerekirdi. Katolik evrensel demek, ancak böyle bir sınırlama ile onlar buna hayır diyor. Roma Latin Katolik Kilisesi bir defa eski Roma, İtalyan kültürünü benimsiyor ve Romalılık önemli bir unsurdur. İkincisi Latin olacak yani Yunanlıları dışarda tutuyor. Grek kültürü değil Latin kültürü. Yani bugünkü Cermenler, ondan sonra Fransızlar, İspanyollar, İtalyanlar; bunlar Latin kültürünü temsil ederler. Dolayısıyla Latin kültürü bu dinin temelinde vardır. Kısaca Katolik Kilisesi’nin temelinde Roma ve Latin kültürüne ait unsurlar vardır.

‘Batı patrikliği’ unvanında da aynı vurgu vardır, yani Doğu patriği değildir. Batı patriğinin önceliği vardır. Kendisini Hz. İsa’nın vekili Petrus’un da halefi olarak kabul eder. Petrus’dan sonra Hristiyanlığın reisliğinin ona geçtiği iddia edilir. Hz. İsa’yı yeryüzünde temsil eden papadır ve **papanın yanılmazlığı** diye bir özelliği vardır. Papa masumdur. Katolik Kilisesi’ndeki Papa kürsüsünden dinî konularda konuştuğu zaman Kutsal Ruh adına konuşur. Ağzından çıkan her şey aslında kutsal ruha aittir.

Papalar genellikle bir misyon ve bir mesaj vermek istedikleri o ismi alırlar. Bir önceki 16. Benedictus idi. 15. Benedictus İslam karşıtı ve Osmanlı karşıtı olmakla ve Ermeni meselesini gündeme getirmekle bilinen bir papa idi. İlk defa Avrupa’da Ermeni meselesini gündeme getiren 15. Benedik

olarak bilinen Papa'dır. 16. Benedictus, yani önceki papa istifa edince, onun takipçisi olacağım diye geldi. Şimdiki Papa Francis, fakirlerin ve yoksulların sözcüsü olacağını söyledi. Bu isim Ortaçağ'da ortaya çıkan Fransisken tarikatıyla bağlantılıdır. Fransisken Tarikatı ve Dominiken Tarikatı Endülü's'te Müslümanlara karşı engizisyon uygulayan iki büyük tarikattır. İspanya'da Müslümanların kılıçtan geçirilmesi, hesaba çekilmesi ve cezalandırılması konusunda aktif rol oynayan iki tarikattan biri de Fransisken tarikatıdır. Papa Francis, Fransisken Tarikatı'nın kurucusunun ismini almak istemiştir. Böylece Vatikan yani Roma Kilisesi Ortaçağ boyunca bütün bir Avrupa'nın dinî hayatının belirleyicisi olmuştur. Avrupa Hristiyanlığı denildiğinde merkezde Katolik Kilisesi'nin yer aldığı bir kültür düşünmek zorundayız. Bugün dahi durum böyledir. Yani bugün Avrupa Birliği'nin ruhunu temsil eden, Katolik Kilisesi'dir. Protestan Kilisesi, Katolik Kilisesi'nden 16. yy'da ayrılmıştır.

Avrupa'da Papa istediği zaman istediği kişiyi görevden alabiliyordu. Örneğin Papa bir sabah kalkıp herhangi bir bölgenin kralının uygulamaları hoşuna gitmedi diye onun tacını alıp görevine son verebiliyordu. Papa ve yöneticiler arasındaki ilişki Ortaçağ'da toprağa dayalı olduğu için buna mecburdular.

Ticaretin gelişmesi ile birlikte papaya başlık daha da azaldı. Bu nedenle daha bağımsız ülkelerin ortaya çıkması gerekiyordu. Luther bu işi yaptı. Luther özellikle Alman prensleri ve Alman krallarının âdeta sözcüsü olarak Roma Katolik Kilisesi'nden ayrıldı ve Protestanlık diye bir mezhep kurdu. Fakat buna rağmen Katolik Kilisesi'ndeki birçok müessese varlığını korudu. Mesela din adamları sınıfı Protestanlık'ta da vardır. Kiliselerde hâlâ bazıları din adamı görevini yapar ve ibadetlerde yerel diller kullanılır. Aralarındaki önemli farklardan biri de budur. Katolik Kilisesi'nde her ne kadar II. Vatikan Konsili'nde yerel dilde ibadete izin verilmiş olsa da, hâlâ dinî **dil olarak Latin dili** makbul görülmektedir.

Katolik Kilisesi, dünyada varlığını devam ettiren en eski devlet olarak da karşımıza çıkmaktadır. O nedenle hem Avrupa'nın hem dünya tarihinin önemli bir aktörüdür. Roma Hristiyanlığı resmen kabul ettiğinden beri Kili-se mevcuttur. Yani 4. yüzyıldan beri mevcut olan bir devletle karşı karşıyayız. Doğru bir ifadeyle devlet tecrübesine sahip olan bir müessese ile karşı karşıyayız. Kendisinin resmen devlet olması 5. yüzyıldan itibaren başlaya-

çak, 9. yüzyıla gelindiğinde tamamen bağımsız olacaktır. 5. yüzyıl sonunda İtalya'daki Roma Devleti Cermen işgalleri sonucunda tamamen yıkılmış ve sadece Kilise ayakta kalabilmiştir.

Dünyanın en eski devlet teşkilatlanmasına sahip olan Roma Katolik Kilisesi'nin gönderdiği papazların yaptıkları en önemli işlerden biri de bulundukları bölgeyle ilgili raporlar göndermeleridir. Papazlar düzenli olarak belirli periyotlarla raporlar göndererek Kilise'yi bilgilendirmişlerdir. Genel olarak bu raporlarda bölgenin nüfusu, Hristiyanların nüfustaki oranları ve karşılaştıkları problemler, o toplumun genel sorunları gibi konuları ele almışlardır. Bu nedenle bütün bu raporları dikkate aldığınız zaman Vatikan'ın aslında birçok ülkede doğrudan birinci elden bilgi topladığını görebiliriz.

Vatikan dediğimiz yer Roma'ya giderseniz göreceksiniz takriben bizim Topkapı Sarayı'nın sınırları kadar bir yerdir. Roma'nın göbeğinde, İstanbul'un göbeğindeki Topkapı Sarayı gibi, merkezde etrafı surlarla çevrili bir yerdir. San Pietro (Petrus) Kilisesi. San Pietro Kilisesi önündeki büyük alan Saint Pierre Meydanıdır. İşte Katolik Kilisesi bütün işleri buradan yönetiyor. Vatikan dediğiniz yer bundan ibarettir. Fakat müstakil bir ülkedir.

Kur'an-ı Kerim kaç dilde tercüme edilmiş olabilir? 25 hadi bilemediniz 30 olsun. Kitabı Mukaddes (Eski Ahit ve Yeni Ahit) ise 650'ye yakın dile tercüme edilmiştir. Maalesef âlemlere rahmet olarak gönderilen evrensel bir dinin kitabı henüz 25 dilde tercüme edilmiş durumdadır. Bu açıdan bakıldığında gerçekten yapılacak çok işimiz var. 600 küsur dil ne demek 25 dil ne demek? Bu, aramızda çok büyük bir farkın olduğunu gösteriyor. Katolik Kilisesi bütün dillerde yayın yapıyor. Afrika'nın neresine giderseniz gidin radyoyu açtığınız zaman oranın yerli dilinde yayın yapıldığını göreceksiniz. Vatikan kadar yaygın bir ağa sahip başka bir yapı yoktur. O yüzden diyane-tin de İspanyol, İngiliz, Fransız, Alman dillerinde olduğu gibi Uzak Doğu dillerinden örneğin Hintçe, Japonca, Malayca yayınlar yapması gerekiyor.

Bir milyara yakın insanın yaşadığı bölgeleri biz Biruni'den sonra maalesef ihmal ettik. Oysa Hint medeniyeti dünya kültür mirası açısından önemli olduğu gibi bizim açımızdan da önemlidir. Çünkü 18. yüzyılda İngilizler işgal edene kadar Hindistan bir İslam devletiydi.

San Pietro Kilisesi'nin yapımı 16. yüzyılda başlamıştır. İnsanlardan zorla alınmış paralarla yapılmıştır. Vatikan mutlak monarşi ile yönetilir. Bu seçi-

me dayalı bir monarşidir. Kardinaller tarafından seçilen Papa, Vatikan'ın bütün idaresini elinde bulundurur. Kardinalleri ise Papa seçer ve ne kadar kardinalin seçileceği de yine Papa'nın inisiyatifine kalmıştır. O nedenle seçilen kardinaller bir anlamda sonraki Papa'nın kim olacağını belirleyicileri olurlar. Teoride her ne kadar üçte iki çoğunluğun oyunu alan Papa seçilir gibi bir kural olsa da Vatikan'a Batıya atfettiği önemden ötürü Avrupalı kardinaller çoğunluğu daima ellerinde tutuyorlar. Bunun altında Vatikan'ın Avrupa merkezli bir papanın seçilmesini sağlama arzusu yatmaktadır. Katolik nüfusunun büyük bir kısmı Güney Latin Amerika ve Afrika'dadır. Fakat ne ilginçtir ki Avrupa Katolik nüfusu bunun üçte biri kadar olsa da kardinalerin çoğu Avrupa kökenlidir.

Katolik Kilisesi'nde 1965'e kadar ibadetler Latin diliyle yapılmaktaydı. 1965'ten itibaren farklı dillerde yapılmasına izin verilmiştir. Katolik Kilisesi 200'den fazla dergi ve gazete sahibi bir teşkilattır. Bu İtalyanca, Almanca, Fransızca gibi pek çok dilde yayın yapmak demektir. Yaklaşık 154 radyo kanalı idare edilmekte ve 24 saat yayın yapılmaktadır. Bu yayın organlarında papalığın görüşleri, bölgesel konular ve güncel olaylar hakkında kardinaller sürekli açıklamalar yaparlar. 49 adet televizyon kanalına sahiptir. Elde edilen gelir ve bağışlar şirket tahvilleri alınıp satılıyor, borsa ve bankacılık sektöründe değerlendiriliyor. Hz. İsa ise, İncillere baktığınız zaman "neyiniz varsa bütün malınızı, mülkünüzü satıp fakirlere dağıtın" diyor. Banka ve yatırım konusunda da bir sınırları yoktur. Örneğin silah yatırımlarının iyi getirisi varsa oraya da yatırım yapılabilir.

Papa'nın günah işlemeyen, yani masumluğu da kabul edilerek resmen 1870'den itibaren Papa'nın yanılmazlığı tescillenmiştir. Yani Papanın bir konudaki hükmü tartışmasız kabul edilecektir. Artık 1870'lerden sonra Papanın verdiği dinî bir karar, önceden kabul edilmiş herhangi bir bilgiyle çelişse dahi kabul edilmek zorunda kalınacaktır. Papanın yaptığı işler arasında haftalık vaazlar, irşat mektupları yazma, ictihatlar, irşat konuşmaları, genelgeler ve konferanslar var. Bu genelgelerin tamamının kendi içinde referansları var. Bütün bunlar Katolik Kilisesi geleneği dediğimiz şeyi oluşturuyor. Yani çıkacak bir yasa veya fetva başlangıçtan günümüze kadar papalar tarafından verilen kararlardan bağımsız olamaz. Onlarla ters düşmemelidir.

Kurumlara gelince, papadan sonra en önemli yetkili "devlet sekreteri"dir ve bunu bakanlıklar izlemektedir. Dokuz tane bakanlık vardır. Bu bakanlık-

lardan birisi de inançtan sorumlu bakanlıktır. Bu bakanlık insanların söz, fiil ve eylemlerini temel inançlar açısından ele alıp değerlendirmektedir. Bakanlıklar arasında en önemli mevkii işgal eden bu kurum papaya dahi birtakım uyarılarda bulunabilmektedir. Zira papanın herhangi bir demeci ve ifadesi geleneğe ve iman esaslarına aykırı ise bu bakanlık papayı uyarmaktadır. Nitekim Papa II. Jean Paul dinlerarası diyalog bağlamında Tanrı'ya giden yolların çeşitli olduğu ve herkesin O'nun merhameti vasıtasıyla yolunu bulacağı mealinde bir ifade kullanmıştı. İman bakanlığından sorumlu Joseph Ratzinger ise papanın farklı şekillerde anlaşılmalıya müsait olan bu ifadesine açıklık getirmesi yönünde bir uyarı göndermişti. İman bakanlığı tarafından gönderilen bu uyarıya papanın kayıtsız kalması mümkün değildir. Aksi halde iman şüphesi yahut bunaklık şeklindeki raporlarla görevden alınması söz konusu olabilir. Papa II. Jean Paul ise kurtuluşun sadece İsa ve onun temsilcisi Katolik Kilisesi aracılığıyla olacağı yönünde bir genelge ve risale yayınlamak zorunda kalmıştı. İman bakanlığının bu etkisi onun **eski engizisyonun devamı** niteliğinde olduğunu göstermektedir. Zaten eski engizisyon bakanlığının yerine geçmiş bir bakanlıktır.

Bu bakanlık kitapları denetlemekte, 'yayınlanabilir' veya 'yayınlanamaz' şeklinde raporlar düzenlemektedir. Mesela Katolik kilisesinden bir papaz kitap yazdığında kitabı kilisenin sansür komisyonuna gönderir. Sansür komisyonu ise kitabı gözden geçirir ve dine aykırı herhangi bir şey yoksa yayınlanabilir (imprimatur/ basılsın) diye mühür basar. *Imprimatur* mührü basılı değilse ve kitapta da herhangi bir bilgi yanlış varsa düzeltme yönünde bir uyarı gönderilir. Bilgi yanlışlığı düzeltilmediğinde açıklama gönderilmek zorunludur. Sansür komisyonu gönderilen açıklamadan da tatmin olmazsa Roma'ya gelip mahkeme huzurunda açıklama yapmak gerekmektedir. Mahkeme huzurunda yapılan açıklama da yetersiz kalırsa Katolik Kilisesi tarafından eleştirilen noktaların düzeltilmesi istenir aksi halde kişinin makamı ve mevkii ne olursa olsun görevden alınma söz konusu olmaktadır. Nitekim birçok kimse profesör olduğu halde görevlerinden alınmıştır. *Misyo kanonika* ilan edilir ve bütün ders verme yetkisi elinden alınır. Resmî anlamda profesörlük unvanı ve kadrosu bulunsada da Kilisenin üniversitelerinde veya araştırma merkezlerinde eğitim yetkisi bulunmaz. Söz konusu yetkileri elinden alınmış kişi her ne kadar görüşlerini ve fikirlerini Kutsal Kitap tarafından delillendirse de Katolik Kilisesinin anladığı tarzda olmadığı için kabul edilmez.

Katolik Kilisesi'nde yer alan bir diğer bakanlık, Doğu Kiliseleri Bakanlığıdır. Doğu Kiliseleri ile kastedilen Araplar, Kiptiler, Keldaniler, Ermeniler, Süryaniler ve Nesturilerdir. Bu bakanlığın görevi söz konusu kiliselerle ilişkiyi sürdürmek ve düzenlemektir. İbadet ve sakramentlerle ilgili bakanlık ise ibadetlerin nasıl ve kimler tarafından yerine getirileceği, yönetimi ve bunlara ilişkin sorunlara yönelik düzenlemelerle ilgilenir.

Katolik Kilisesi'nin kurumsal anlamda ilgilendiği bir konu da azizlik ve velilik meseleleridir. Azizlikle ilgilenen Bakanlık kimin evliya veya aziz olup olmadığına ilişkin fetvalar yayınlatabilmektedir. Bir kişinin aziz veya evliya olup olmadığına ilişkin dava sürecini yöneten bakanlığa, kişi öldükten sonra velilik iddiasıyla başvuruda bulunulur. Bakanlık ölen kişinin veliliğini kanıtlayacak üç tane keramet getirmeyi şart koşar. Üç keramet getirildiği zaman kişinin velilik davası açılır. Sonraki süreçte velilik davasına komisyon tayin edilir. Söz konusu komisyon kerametlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini denetlemek için şahitleri dinler. Mesela ölümcül bir hastalığa yakalanmış kişilere yapılan dua sonrası iyileşme kerametten sayılabilir. Bu türden üç keramet bulmak zorunludur ve söz konusu kerametler teftiş edildikten sonra velilik ilanı üç, beş yıl hatta yirmi yılı bulmaktadır. Bu süreç velilik ilanını bekleyen tarikatın gücüne göre uzayıp kısalabilmektedir. Güçlü tarikatların güçlü lobi faaliyetleri neticesinde mahkeme süreci hızlanabilmektedir. Veliliğin tarikatlar tarafından önemsenmesi şefaathet ve istimdad için tarikat merkezine olacak ilgi ve bunun getireceği gelir nedeniyledir.

Evangelizasyon (misyonerlik) Katolik Kilisesinin en önemli esaslarından birisidir. Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyeti için kendisine dayanak olarak kullandığı Matta İncili'nin son pasajının sonradan eklendiği bilinmektedir. İncillerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda Hz. İsa'nın tebliğini sadece İsrailoğullarına hasrettiği görülecektir. İnciller'de Hz. İsa bunun aksi yönünde hareket etmekten kaçınmaktadır. Araştırmalar neticesinde Matta İncilinde yer alan ve misyonerliğe delil olarak kullanılan son pasajın sonradan eklendiği ortaya çıkmıştır. Fakat Kilise hâlâ bunu misyonerlik faaliyetleri için dayanak olarak kullanmaktadır.

Katolik Kilisesinde rahiplerle ilgili bakanlık da vardır. Bu bakanlık rahiplerin tayin işlerine, rahip olacakların taşınması gereken özellikler ve ilgili dosyalarla bakarlar.

Katolik Kilisesi tarikatların idaresiyle bakanlık düzeyinde ilgilenmektedir. Kilise halka yönelik faaliyetlerini tarikatlar üzerinden yapmaktadır. Hemen her konuda Katolik Kilisesi'nin varlığını temsil edecek bir tarikat bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda eğitim, ekonomi, meslek, uluslararası ilişkiler, sağlık, misyonerlik vb. faaliyetlerle ilgilenen tarikatlar vardır. Mesela misyonerlik faaliyetleriyle ilgilenen Cizvitler ortaçağda kurulmuş çok önemli bir tarikattır. Bu tarikat Hristiyanlığı Orta Asya'ya ve Çin'e kadar götürmüştür. Kilisenin ihtiyaca yönelik tarikat kurmasına en iyi örnek Dominiken tarikatı gösterilebilir. Bu tarikat 13. yüzyılda sapkın inançlarla mücadele etmek için kurulmuştur. Bu tarikat sapkın inanca sahip birçok insanı yakarak öldürmüştür. Onlar, sapkın inanca sahip insanları günahlarından dönse dahi içlerindeki şeytanı öldürmek amacıyla yakarak öldürmüşlerdir. Halk arasında fakirlik baş gösterdiği zaman onları Hz. İsa'nın fakirliğiyle teskin eden Ortaçağ'da kurulmuş olan Fransisken Tarikatı olmuştur. Eğitimle ilgili Don Bosco adında bir tarikat kurulmuştur. **Her tarikat kendi ihtisas alanına uygun üniversite kurmuştur.** Bu anlamda Katolik Kilisesine bağlı birçok üniversite vardır. Ortaçağın ve günümüzde hâlâ Katolik Kilisesi'nin en büyük ilahiyatçısı Aquinolu Thomas, Dominiken tarikatının kurduğu Anjelikum Üniversitesi'nde yetişmiştir. Bazı üniversiteler ve fakülteler ise Katolik itikat ve ilahiyatını desteklemek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Mesela evrim teorisiyle ilgili tartışmalar bu fakültelerde ele alınmakta ve Katolik İlahiyatı bu anlamda desteklenmektedir.

Katolik Kilisesine bağlı piskoposlarla ilgilenen bir bakanlık da vardır. Bu bakanlık kimlerin piskopos olup olamayacağı ve piskoposlarla ilgili çeşitli konularla ilgilenmektedir. Ayrıca Katolik Kilisesine bağlı üç mahkeme vardır. Bunlar, Büyük Temyiz Mahkemesi, Yüksek Apostolik Mahkeme ve Kutsal Apostolik Başişlama Mahkemesi'dir.

Laikler, göçmenler, Hristiyan olmayanlar ve sağlıkla ilgili Kilise Hukuku Birliği Müsteşarlığı, Aile Müsteşarlığı, Adalet ve Barış Müsteşarlığı, Hristiyan Birliği Müsteşarlığı gibi çeşitli müsteşarlıklar vardır. Kutsal Kilise Kültürel Miras Komisyonu, Arkeoloji Komisyonu, Kitab-ı Mukaddes Araştırma Komisyonu, Uluslararası İlahiyat Komisyonu, Bakanlararası Latin Amerika Komisyonu gibi birçok komisyon da vardır.

Değinilmesi gereken bir diğer mesele de Katolik Kilisesine bağlı birçok akademinin bulunmasıdır. Kilise Azizlerini Araştırma Akademisi, Kilise Teş-

kilatı Akademisi, Fen Bilimleri Akademisi, Sosyal Bilimler Akademisi ve biyolojiyle ilgili birçok akademi bunlardan bazılarıdır. Bu akademilerde her seviyede uzman bulunmaktadır. Papazlar sadece kiliseyle ilgilenmemekte yukarıda sayılan akademilerin herhangi birinde araştırmalar da yapmaktadır.

Katolik Kilisesi'nde bazı ilginç özelliklere sahip tarikatlar da vardır. Bu tarikatlar çeşitli kurum ve kuruluşlara sızarak kurum içerisinde Katolik Kilisesi'nin âdeta gücünü temsil etmeyi ve çıkarlarını korumayı amaçlamaktadırlar. Bu tarikatlardan biri Opus Dei Tarikatı'dır. Günümüzde de etkin olan bu tarikat çok yoğun bir şekilde eğitim faaliyetleriyle ilgilenmekle birlikte kapalı bir yapıya sahiptir. Yoğun bir şekilde bulundukları ülkelerin kadrolarına yerleşmeyi hedeflemektedirler. İspanya, Şili gibi bazı Güney Amerika ülkelerinde bu tür faaliyetlerine devam etmektedirler. Kendilerine has ilişkileri olduğu için birbirlerini tanırlar ve Katolik Kilisesi'nin çıkarlarını en üst seviyede gözetmek için uğraşırlar.

Günümüzde Klasik Fıkıh Metinlerinin Anlaşılması Sorunu

Prof. Dr. Saffet KÖSE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

18 Ocak 2017

Prof. Dr. Saffet KÖSE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1964 Balıkesir doğumlu. Balıkesir İHL (1982) ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1986) mezunu. Aynı üniversitede yüksek lisans (1988) ve doktorasını (1994) tamamlamış olup, 1986-1992 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) çalıştı. 1992 yılından itibaren Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak vazifeye başladı.

Bir müddet ilmi araştırmalarda bulunmak amacıyla Mısır'da bulundu (Ocak-Haziran, 1994). 1996'da yardımcı doçent, 1997'de doçent, 2003'te profesör oldu. 1999-2002 öğretim yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde üç yıl süreli olarak dekan yardımcısı ve öğretim üyesi olarak görev yaptı. Buradaki çalışmaları sebebiyle Azerbaycan Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim şurasınca Fahr-ı Ferman'la ödüllendirildi.

"Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı" müteveli heyeti başkanlığı da yapmış olan Köse İngilizce ve Arapça bilmektedir.

Giriş

Batı dünyasında kilisenin uzun süren tahakkümüne karşı gelişen tepkinin büyüyerek devam etmesi sonucu Aydınlanma dönemi ile birlikte dinin alanı daraltılmış, sonrasında da mabede hapsedilerek sosyal hayattaki etkisi kırılmıştır. Bu andan itibaren Tanrı'nın yerine insanın, mabedin yerine mektebin, vahyin yerine aklın, dinin yerine bilimin merkeze alındığı bir zihniyet dünyası inşa edilmiştir. Batının teknolojik imkânları ile bu zihniyet tüm dünyaya yayılmış, İslam dünyasında da güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreç bazı kesimlerde dinin sorgulanmasına yol açmış, "dinin terakkiye mâni olduğu" yönünde bir tezin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Modernitenin meydan okuyucu tavrı, Müslüman dünyanın Batı teknolojisine duyduğu hayranlık ile onun karşısında ezilmişlik ve yenilmişlik psikolojisi içine girmesi, özür dileyici bir dil yanında biraz da telaş ile bir arayışa sürüklediği sezilmektedir. Bu telaş ve kınanma endişesi sadece kadim ilim mirasımız açısından değil onların ana kaynağı olan Kur'ân-Sünnet naslarına yaklaşımda da kendini göstermektedir. Kur'ân ahkâmının tarihselliği ve moderniteyle çelişen âyetlerin Arap örfüyle sınırlandırılarak modern kültürle uyumlu hale getirilmesi, hadislere yaklaşımda seçmeci tavır bunun sonucudur. Müçtehitlerin çabası ictihadi hükümlere yaklaşımda daha rahat bir tavır gözlemlenmektedir. Ancak birçok yorumda anakronizm kendini göstermektedir.

Elbette Doktor Abdullah Cevdet gibi Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış, Batı hayranı, Batı'yı ve Batılı hayat tarzını idealize ederek yüceltip geri kalmış Müslüman dünyayı *adam etmek* için geleneğin şekillendirdiği zihniyet dünyasından kurtulmak gerektiğini savunan inkârcı zihniyet konumuzun dışındadır. Bizim ilgi alanımız daha çok bugünkü İslami İlimler alanında söz söyleyen araştırmacıların fikrî yaklaşımlarıdır. Bu noktada üç tutumun dikkat çektiğini söylemek mümkündür:

1- Kutsayıcı-korumacı yaklaşım.

2- Geleneği yok sayan ve hayatın önünde engel gören modernist yaklaşım.

3- Tarihî mirasımızı kendi doğal ortamında değerlendirip günümüz şartlarıyla tutarlı şekilde bağlantısını kurmaya çalışan mutedil yaklaşım.

Birinci yaklaşım, hayatın doğal akışına aykırı bir görüntü çizdiği için bir anlamda suyu tersine akıtmaya benzediğinden kendiliğinden devre dışı kalması bir yana son noktada gelenekle bağlantının zayıflamasına ya da tamamen koparılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yaklaşım bizzat mezhep imamlarının ve kadim ulemanın duruşuyla da çelişmektedir.

İkinci yaklaşım az önce de işaret edildiği üzere sadece geleneği yok saymakla kalmamakta aynı zamanda onun temel metinlerini de hedef almakta, suçlayıcı ve mahkûm edici bir tavır takınmaktadır.

Üçüncü yaklaşım tutarlı olanıdır. Ancak burada da geleneği anlamada zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. Biz bu hususu fıkıh metinlerinden seçtiğimiz örnekler üzerinden ele almaya çalışacağız. Ancak KURAV tarafından Bursa'da düzenlenen sempozyuma sunduğumuz tebliğ bu konferansın dayanak noktasını oluşturacaktır.

Klasik Fıkıh Metinlerini Okuma Sorunu: Örnekler Üzerinden Bir Analiz

Klasik metinlerin hatalı okunmasına dönük sıkıntılar sadece bugünün sorunu değildir. Tarihte de bu konuda problemlerin yaşandığı bilinmektedir. Bu, mezhepler arası bir problem olduğu kadar mezhep içi yorumlarda da ortaya çıkabilmektedir. Mesela Hanefî kaynaklarda, İmam Ebû Yûsuf'un

(ö.182/798) zekâtı düşürme konusunda hileye başvurmayı caiz gördüğüne dair bilgiler bulunmaktadır.³⁸ Bu bilgi kuvvetle muhtemeldir ki onun bir fetvasının hatalı yorumundan kaynaklanmıştır. Kendisine sorulan: “200 dirhem gümüşü olan birisi senenin dolmasına az bir zaman kala beş dirhemini birisine bağışlasa kendisine zekât gerekir mi?” şeklindeki soruya gerekmeyeceği yönünde verdiği cevap “zekâtтан kaçmak için senenin dolmasına az bir zaman kala malın bir kısmını bir yakınına mesela eşine bağışlaması caizdir” şekline dönüşmüş ve kendisine de böyle bir hile yakıştırılmıştır. İmam Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *İhyâü ‘ulûmî’ d-dîn* adlı eserinde şöyle bir bilgi vardır:

Kâdî Ebû Yûsuf zekât vermemek için sene tamamlanacağı sırada malını karısına hibe eder, sonra da hanımı kendisine bağışlar ve bu suretle mal bir sene elde kalmadığından yani malın üzerinden bir yılın geçme şartı gerçekleşmediği için zekâtтан kurtulurlarmış yani zekâtтан kaçarlarmış. Ebû Hanîfe (ö.150/767) bunu duyunca: “Evet bu onun fikhî düşüncesidir” diyerek tasdik etmiştir.

Bu bilgiyi yorumlayan Gazzâlî: “Bu anlayış fikhin dünyevi açıdan çözülmüdür. Bunun uhrevi âlemdeki zararı her türlü cinayetten daha büyüktür. Bu gibi ilimler zararlı ilimler-dir”³⁹ şeklinde kanaatini ortaya koymaktadır.

Bu bilgiyi bizzat Gazzâlî mi yazmıştır yoksa kitabına herhangi bir sebeple bir başkası tarafından mı sokuşturulmuştur, araştırılmayı hak eden bir meseledir. Ancak bu bilginin hatalı olduğu kesindir. Çünkü bizzat Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc* adlı eserinde Abdullah b. Mes’ûd’un: “Zekâta mâni olanın Müslümanlıkla bir ilgisi yoktur, zekâtı vermeyenin namazı da yoktur.” sözü ile Hz. Ebû Bekir’in: “Hz. Peygamber döneminde zekât olarak verdikleri bir hayvan yularını bile vermezlerse onlarla savaşırım!” şeklindeki sözlerini hatırlattıktan sonra hangi yol ile olursa olsun zekâtı iptal etmek gayesiyle hileye başvurmanın Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş birisine

³⁸ Tâhir b. Ahmed el-Buhârî, *Hulâsatü’l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr.268, vr. 109^b, Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ’t-Tatarhâniyye*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 234-235, I, vr. 103^a; Aynı, *el-Binâye* (nşr. Mevlî Muhammed Ömer), Beyrut 1400-1401/1980-81, VIII, 587.

³⁹ Gazzâlî, *İhyâü ‘ulûmî’ d-dîn*, Beyrut, ts. (Dâru’l-Ma’rife), I, 18.

helal olmadığını açıkça vurgulamıştır.⁴⁰

Bir başka örnek olarak şunu zikredebiliriz: Hanefî fukahasından Bâbertî (ö.786/1384), Hz. Peygamber'in *müellefe-i kulûb* fonundan zekât verdiği gayr-ı Müslimlerden bir kısmının Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Hz. Ömer tarafından engellenmesine dair "onların hissesinin düştüğü konusunda icma oluştuğunu" dile getiren bazı âlimleri ve gerekçelerini eleştirmektedir. Çünkü bu âlimler, müellefe-i kulûbun hissesinin Kitâb ile sabit olmasına rağmen "aynen Kitâb gibi kat'î delil olan ulemanın icma ile neshedildiğini" savunmuşlardır. Bâbertî, hatalı olan bu değerlendirmenin tutarlı olmadığını ve mezhepte kabul görmediğini kaydeder.⁴¹

Bu konu günümüz araştırmacıları arasında da bazı tartışmalara yol açmıştır. Özellikle modernist-tarihselci yaklaşım taraftarlarının en güçlü dayanak noktası Hz. Ömer'in fikhî tasarruflarının özellikle müellefe-i kulûb uygulamasının hatalı şekilde anlaşılmasıdır. Bu mesele aşağıda değerlendirilecektir.

Görüldüğü üzere metin ile muhatabı arasında yorumla kurulan bağlantı sorunu oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Biz burada bazı örnekler üzerinden konuya dikkat çekmeye çalışacağız.

1. Ramazan Hilali

Ramazan hilalinin tespitinde çıplak gözle görmeye mi (rü'yet) yoksa hesaba mı itibar edileceği tartışması devam etmektedir. Klasik dönem ulemamızın yaklaşımı genel anlamda hilalin tespitinde çıplak gözle görmenin (rü'yet) esas olduğu yönündedir. Özellikle Hz. Peygamber'in: "*Hilali görünce oruç tutun, hilali görünce bayram edin.*"⁴² hadisinin bu konuda etkili olduğunu belirtmeliyiz.

İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi (*Mecma'u'l-Fikhi'l-İslâmî*) bu gündemle 8-13 Safer 1407 / 11-16 Ekim 1986 tarihleri ara-

⁴⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), s. 93.

⁴¹ Bâbertî, *el-İnâye*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Fikr), II, 259.

⁴² Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 7-8.

sında, Ürdün'ün başkenti Amman'da yaptığı üçüncü dönem toplantısında hilalin tespitinde rü'yetin esas olduğu, ancak hesap ve gözlemin yardımcı bir unsur olarak kullanılabileceği yönünde bir karar almıştır.

Bu kargaşa İslam dünyasında ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Mesela 1978 yılı ramazan orucu-na Libya, Irak ve Kuveyt'te 4 Ağustos'ta; Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Suriye, Lübnan, Tunus ve Cezayir'de 5 Ağustos'ta; Türkiye, Afganistan, İran, Fas, Malezya ve Nijerya'da 6 Ağustos'ta, Pakistan'da ise 7 Ağustos'ta başlanmıştır.⁴³

Bugün özellikle farklı ülkelerden Müslümanların yaşadığı Avrupa devletlerinde bir caddenin iki tarafında yer alan komşu camilerden birisinde bayram namazı kılınırken diğer cami cemaati oruca devam etmektedir. Ayrıca bu dağınıklık, bu tür ülkelerde Müslümanların bayramı yaşayabilmeleri için işyerlerinden izin alabilmeleri ya da devletten bu yönde bazı haklı taleplerine karşılık bulabilmeleri önünde ciddi bir engel oluşturmakta ve kargaşaya yol açmakta, Müslüman imajına leke sürmektedir. Coşku içinde kutlanması gereken ve birlik beraberliğin sembolü olan bayram bir kaos ve tartışmaya dönüşmektedir.

Hilalin tespitinde doğrudan naslardan hareket edilerek hesaba itibar edilmesi yönünde bir sonuca ulaşılabilir. Ancak bizzat fıkıh metinleri de buna uygun bir zemin taşımaktadır. Nitekim tâbiînin büyüklerinden Mutarîf b. Abdillâh, İmam Muhammed'in talebelerinden Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, İbn Kuteybe, Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc, Kaffâl, Kâdî Abdülcebbar, İbn Dakîk'l-İd, Takıyyüddin es-Sübkî, Kâdî Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi klasik dönem ulemâsı hilâl'in ilk defa görülebileceği zamanın ve yerin hesapla tayininin mümkün olduğunu, doğruluğundan emin olunduğu takdirde hesapla belirlenen hükmi rü'yete göre kamerî ayların başlangıcının tayin edilebileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁴

Rü'yetin dikkate alınması gerektiğini savunan ulemanın bazı hadisler dışında esas gerekçeleri:

1- Hesapta zorluğun bulunduğu ve iyi bilinmemesi sebebiyle ümmete sıkıntı getirmesi,

⁴³ İrfan Yücel, "Hilal", *DİA*, XVIII, 8.

⁴⁴ İrfan Yücel, s. 5.

2- Hz. Peygamber'in müneccimlere, kâhinlere, falcılara inanmayı ve ilm-i nücûmla meşgul olmayı yasaklaması. Rü'yete itibar edilmesi gerektiğine dair tercih özellikle: "Kim bir kâhine veya müneccime gider de onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur."⁴⁵ şeklindeki hadis ile bağlantılı olarak öne çıkmıştır.

3- Ilm-i nücûm ile yapılan hesabın kesin olmayışı yani zan ve tahminden ibaret oluşudur.⁴⁶

Hilalin tespitinde hesaptan yararlanılabileceğini savunan âlimlerin güçlü delilleri ve gerekçeleri bir tarafa rü'yete itibar edenlerin az önceki dayanak ve gerekçeleri dikkate alındığında endişelerinin ortadan kalkması sebebiyle onlara göre de günümüzde hilalin tespitinde hesabın esas alınabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Bir başka ifade ile geçmiş dönemlerde rü'yete itibar edilmesini savunan âlimlerin bugün yaşamış olsalardı hilalin tespitinde hesabı dikkate alacaklarını tahmin etmek güç değildir. Çünkü:

1- Gelişen teknoloji ile birlikte rü'yete göre hesap daha güvenilir noktaya gelmiş ve kesin tespitlere ulaşma imkânı sağlamıştır. Bir başka ifade ile zan yerine yakîn hasıl olmuştur. Artık eski dönemlerdeki gibi hesap zan ifade etmemektedir. Ayrıca teknoloji de Allah'ın evrene koyduğu sebep-sonuç ilişkilerinin bir başka ifadeyle 'sünnetullah'ın maddeye uygulanmasından doğmuştur.

2- Hesap ümmete sıkıntı olmaktan çıkmış ve kolaylaşmıştır.

3- Astronomi ilmi, falcı ve kâhinlerden bağımsız olarak gelişmekte ve varlığını sürdürmektedir. Kaldı ki astronomi farz-ı kifâye ilimlendendir.

Bütün bunların ulemanın endişe ettiği riskleri ortadan kaldırdığını dikkate alırsak mezhep hukuku açısından da "hilalin tespitinde hesaba itibar edilebilir, hatta edilmelidir" sonucuna ulaşabiliriz. Buna göre ulemanın rü'yete itibar etmek gerektiği şeklindeki tercihlerinden belirledikleri gerekçeler sebebiyle kendi dönemlerindeki hesaba itibar edilemeyeceği anlamını çıkarmamız mümkündür.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Tıb", 21; İbn Mâce, "Tahâret", 122; Tirmizî, "Tahâret", 102.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, III, 78; Maverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut 1419/1999, III, 408; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, II, 284; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halîl*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Fikr), II, 236-237; Zürkânî, *Şerh 'ale'l-Muvatta'*, Kahire 1424/2003, II, 227.

2. Terâvih Namazının Rekât Sayısı ve Kılınışı

Günümüz Müslümanlarından bir kısmı camide cemaatle terâvih namazı kılarken sekiz rekât kıldıktan sonra camiye terk etmektedirler. Bunun gerekçesi de Hz. Peygamber'in terâvihi yirmi değil sekiz kıldığı yönündeki tercihleridir. Bu yaklaşım bugünkü uygulamasıyla vakıya uygun gözükmemektedir. Şöyle ki:

Kaynaklarda terâvih'in sekiz, on, on altı, yirmi, otuz altı, otuz sekiz, kırk rekât olduğuna dair farklı bilgiler mevcuttur.⁴⁷ Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in vitir dâhil yirmi üç rekât namaz kıldığı yolundaki rivayetten⁴⁸ ve sahâbe uygulamasından hareketle terâvih'in yirmi rekât olduğu görüşünü benimsemiştir. İbnü'l-Hümâm (ö.861/1457) ve Süyûtî (ö.911/1505) gibi âlimler, Rasûl-i Ekrem'in bir gecede vitir dâhil on bir rekâtтан fazla nâfile namaz kılmadığı yönündeki hadislerle dayanarak terâvih'in sekiz rekât olduğunu söylemiştir; İbnü'l-Hümâm sekizden sonra kılınan on iki rekâtın müstehap olduğu kanaatinde-dir.⁴⁹

İmam Mâlik'in terâvih'in otuz altı rekât olduğunu savunduğu nakledilmekte, ayrıca yirmi rekât olduğu yönünde bir görüşü de bulunmaktadır.⁵⁰

Bütün bunlar arasında yirmi rekât rivayeti güç kazanmış ve İslâm toplumunda gelenek bu doğrultuda gelişmiştir. Özellikle Hz. Ömer dönemindeki uygulamanın bu husustaki etkisini belirtmek gerekir. Hatta ashap buna itiraz etmediğinden terâvih'in yirmi rekât olduğunda sahâbe icmâi meydana geldiği⁵¹ veya icmâa yakın bir kabul teşekkül ettiği⁵² ifade edilmektedir.

Ancak terâvih namazının mendup namazlar kategorisinde yer aldığı ve bu tür namazların en azı iki olmak üzere rekât sayısında bir üst sınırın bu-

⁴⁷ Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, Kahire 1348, XI, 126-127.

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, II, 164; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1414/1994, II, 496.

⁴⁹ *Fethu'l-kadîr*, I, 468.

⁵⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl* (nşr. Saîd A'râb), Beyrut 1404/1984, II, 309-310.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, I, 288.

⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 799.

lunmadığı dikkate alınırsa bu tür farklı görüşlerin konunun özüne ilişkin olmadığı söylenebilir. Rivayetlerden terâvih'in ramazan gecelerini ihya faaliyetlerinden birini teşkil ettiği ve Hz. Peygamber'in rekât sayısından çok o geceyi ihya etmeye ve özellikle kıraatin, rükû ve secdenin uzun tutulmasına önem verdiği anlaşılmaktadır.⁵³

Bu bilgilere göre ramazan ayında bir Müslümanın dilediği kadar terâvih namazı kılabilir. Bu sekiz de olabilir. Ancak Hz. Peygamber sekiz rekât kıldığı için bu kadarını tercih edenler namazın sadece rekâtını dikkate almaktalar, mahiyetine dikkat etmemektedirler. Çünkü mevcut rivayetlere göre Hz. Peygamber bugün bizim kıldığımız şekilde on dakikada biten bir sekiz kılmamıştır. Rasûlullah'ın kıldırıldığı terâvih namazlarından birini anlatan Ebû Zer el-Gıfârî onun namazı neredeyse sahura kadar uzattığını söyler.⁵⁴ Amellerin en faziletlisine dair bir soruyu, "Kıyamı uzun olan namaz" diye cevaplama⁵⁵ da bu fikri desteklemektedir.⁵⁶

Bunlardan çıkan sonuç şudur: Bir mü'min ramazan gecesini ihya kabilinden terâvih namazını dilediği uzunluktaki kıraati ile ve yirmi yerine sekiz rekât kılabilir. Ancak Hz. Peygamber sekiz rekât kıldığı için ona ittiba ederek böyle kılıyorsa onun gibi oldukça uzun surelerden okuyarak kılmak durumundadır.

3. Evlenmede Velayet

Nikâh çağına gelmiş genç kızların evliliğinde velinin rolü konusunda dört mezhebin esas alındığı ülkelerde bağlamından koparılan bir yorumla hak-sızlık denebilecek ölçüye varan uygulamalardan bahsedilmektedir.

Hanefî mezhebinin uygulandığı ülkemizde Ebû Hanîfe'nin (ö.150/767) "genç kızların evliliğinde veli izninin zorunlu olmadığı" görüşü kızların velilerine daha geniş anlamıyla ailelerine; Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhebinin tatbik edildiği devletlerde ise "velinin izninin alınmadığı evliliklerin geçersiz

⁵³ Saffet Köse, "Terâvih", *DİA*, XL, Ankara 2011, s. 482.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Şehru Ramazân", 1.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 23.

⁵⁶ Saffet Köse, "Terâvih", *DİA*, XL, Ankara 2011, s. 482-483.

olduğu” yönündeki görüş, veliler tarafından kızlarına bir haksızlık aracı olarak kullanıldığına dair şikâyetlere rastlanmaktadır.

Mezhepler arasındaki bu görüş farkı, konu ile ilgili hadislerin kabulü konusundaki yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Ebû Hanîfe, velinin izninin gerekliliğini savunan hadislerle kabul şartlarını taşımadığı için amel etmez iken diğer üç mezhep imamı kabul şartlarını taşıması sebebiyle ilgili hadisleri uygulamaya esas almaktadır. Ancak her iki görüş sahipleri kızın evliliğinde ailesinin onurunu korumayı amaçlayan bir zemin belirlemişlerdir.

Meselenin özü şudur: Ebû Hanîfe ve üç mezhebe göre kızın taliplisi kendisine denk ve emsal mehrini vermesine rağmen velisi evliliğe izin vermemekte direnirse yetkisini kötüye kullanmış sayılacağından Ebû Hanîfe’ye göre kız kendisi evlenebilir; üç mezhebe göre de evlendirme yetkisi sıradaki veliye geçer ve o evlendirir. Aslında Ebû Hanîfe’nin görüşü ile diğer mezheplerin görüşleri birbiriyle örtüşmektedir. Ebû Hanîfe sadece formaliteyi kaldırmaktadır.

Burada konunun nirengi noktasını oluşturan husus, kızın evliliğinde denginin aranması ve emsallerinin aldığı mehrin verilmesidir. Fıkıh kitapları dikkatli bir şekilde okunduğunda bu iki şartın arka planında mezhep imamlarının kendi dönemlerindeki **örfe bağlı iffet algısının** yattığı görülecektir. Buna göre kızın dengi ile evlenmemesi ya da emsal mehrinin altında bir meblağa rıza göstermesi toplum açısından bir iffetsizlik ve ahlaki zaaf olarak telakki edilmiş, ailenin de bundan utanç duyarak rencide olacağı yönünde bir algı gelişmiştir.⁵⁷ Kendi başına evlenen kızın *zâniye*⁵⁸ olduğunu ifade eden hadisten de bu tür evliliklerin ailelerini ne kadar rencide edici olduğu anlaşılmaktadır. Kızın, evlilik isteğinde bu iki şartı yerine getirerek ailenin şerefine leke sürülmesine sebep olmaması hedeflenmiş ve bu konu-

57 Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, V, 25-26; Kâsânî, *Bedâ’u’s-sanâ’ir*, Kahire 1327-28/1910, II, 240, 247; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1419/1999, IX, 51, 94, 109-110; İbn Kudâme, *el-Udde şerhu’l-Umde*, Beyrut 1426/2005, II, 6; Karâfî, *ez-Zehîra* (nşr. Mustafa Huccî), Beyrut 1994, VII, 159.

58 Abdürrezzâk, *el-Musannef* (nşr. Habîburrahman el-A’zamî), Beyrut 1403, VI, 200, nr. 10494; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde 1427/2006, nr. 16214; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut 1386/1966, III, 227-228; Bezzâr, *el-Müsnef*, Medine 1988-2009, XVII, 306; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Mekke 1414/1994, VII, 110.

da duyarlılık göstermesi gerektiği hükme bağlanmıştır.

Mezheplerin görüşleri ve yöntemleri hem mezhep içi tutarlılığa hem de fıkıh düşüncesi açısından sağlıklı bir zemine sahiptir. Ancak günümüz uygulamasında birtakım tutarsızlıklar dikkati çekmektedir. Mesela İmam Azam Ebû Hanîfe'nin genç kızların evliliğinde; "Velisi izin vermediği takdirde az önce ifade edilen iki şartın mevcut olması halinde -ki bu şart tamamen örf ile ilgilidir- kendisi evlenebilir." görüşü "veliden habersiz nikâh caizdir" şekline dönüştürülerek anne-babasından habersiz evlenen kızlar ortaya çıkmaya başlanmıştır.

Özellikle insanların ulaşım ve iletişim imkânlarının çok hızlı bir şekilde geliştiği günümüzde ailesinden uzakta bulunan, mesela başka bir şehirde öğrenim gören genç kızlar modern özgürlükler, birey olma, kendi geleceğini kendisi belirleme, bencilleşme gibi modern kavramların oluşturduğu zihinsel arka plan ve feminist akımın da etkisiyle Ebû Hanîfe'nin içtihadını yeniden üreterek evlilik yapabilmekte, bunlardan bir kısmı da hayat boyu etkisi devam edecek olumsuzluklarla sonuçlanabilmektedir. Oysa günümüz örfünde kızların ailesinden habersiz, kendi başlarına evlenmeleri ailenin onurunu zedeleyen bir durumdur ve çevrenin: "Kızını okumaya gönderdi, o kendine koca bulmaya gitmiş." şeklindeki bir ifadesi aileyi derinden yaralayan, üzen hatta zaman zaman cinayetlere konu olabilen bir sonuç doğurmaktadır.

Halbuki Ebû Hanîfe'nin dediği şudur: İlke olarak kız ailesinden istendiğinde -çünkü kız ailesinden istenir, ailesi de kızına sorar- kız böyle bir evliliğe istekli, oğlan kıza denk ve emsal mehrini de veriyorsa o dönemin örfüne göre aileyi rencide edici bir durum söz konusu olmadığından, -hâlâ veli kızının evliliğine direniyorsa velayet yetkisini kötüye kullanmış sayılacağından- kız evlenebilir. Bundan Ebû Hanîfe'nin kızların velilerinden habersiz evlenmelerine izin verdiği gibi bir sonuç çıkarılamaz. Dolayısıyla kızların ailelerinden habersiz bir şekilde iki şahit huzurunda evlenmeleri ve bunu da Ebû Hanîfe'nin içtihadıyla izah etmeleri isabetli değildir.

Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerinin uygulandığı ülkelerde ise velî, yetkisinin mutlak ve sınırsız olduğu inancına bağlı olarak kızlarının evlenme isteğine ve böyle bir evlilikte aileyi rencide edici bir husus bulunmamasına rağmen çok çeşitli saiklerle kızlarının evlenmelerini engellemektedirler.

Oysa bu üç mezhebe göre de kızın taliplisiyle evlenmek istemesi ve bu evlilikte de aileyi rencide edici bir durum söz konusu değilse ve veli hâlâ izin vermiyorsa velayet yetkisini kötüye kullanmış sayılacağından üç mezhebe göre de evlendirme velayeti sıradaki veliye geçmektedir. Diğer bir ifadeyle kızın evlenmek istediği oğlanın kendisine denk olması ve emsal mehrini vermesi hâlinde velinin, dolayısıyla ailesinin hakkı korunmuş olacağından hâlâ izin vermemesi velayet yetkisini kötüye kullanmak olarak kabul edilmiş ve evlendirme velayetinin sıradaki veliye geçeceği kabul edilmiştir.⁵⁹ Görüldüğü gibi evlendirme velayeti mutlak değil sınırlıdır ve velilerin bunu mutlak olarak kullanması mezheplerin görüşlerine aykırıdır.

Burada dikkate değer husus şudur: Günümüzde Ebû Hanîfe'nin görüşü kızlar; diğer mezheplerin görüşleri de velileri tarafından hatalı şekilde anlaşılmaktadır.

4. İmam Nikâhı Uygulaması

Ülkemizde imam nikâhı olarak bilinen uygulama, fıkıh geleneğinde yer alan bilgilerden iki açıdan farklılık arz etmektedir.

Birincisi; imam nikâhı Cumhuriyet öncesinde resmî idi bugün gayr-ı resmîdir.

İkincisi; nişanlılık döneminde yapılan gayr-ı resmî nikâh, ne nikâhın ne de nişanın mahiyetine uygunluk arzemektedir.

Birincisine gelince imam nikâhı gayr-ı resmî olduğu için taraflara hukuki güvence sağlamamakta ve çeşitli mağduriyetler doğmaktadır. Özellikle nikâhın akit olarak toplum denetimine ve bilgisine sunulması Hz. Peygamber döneminden itibaren özen gösterilmiş bir husustur. Hz. Peygamber'in nikâhın o dönemlerde tek kamusal mekân olan camilerde kılılmasını, ziyafet verilmesini ve eğlence düzenlenmesini ısrarla talep etmesi, yazılı kültürün çok önem kazanmadığı bir zamanda nikâhı kamuya mal etme ve akit güvenliğini sağlamaya dönük bir tedbir olarak da yorumlanmalıdır.

Selçuklular, Beylikler, Memlûklüler ve Osmanlılar döneminde bu husus-

⁵⁹ Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet", *İHAD*, sy. 2 (2003), s. 108-109; Abdülmelik b. Yûsuf el-Mutlak, *ez-Zevâcû'l-'urfi*, Riyad 1427/2006, s. 388.

ta önemli çabaların bulunduğu yönünde bilgiler vardır.⁶⁰ Selçuklu dönemi kadı menşurlarında⁶¹ (göreve tayin belgesi) ve Osmanlı kanunnamelerinde⁶² kadıların vazifeleri arasında nikâh akdetmek de sayılmıştır. İbn Battûta (ö.770/1369), Ramazan 726/Ağustos 1326 yılında ziyaret ettiği Dımaşk'ta (Şam) görevi nikâh kıymak ve tescil etmek olan ve kadılar tarafından tayin edilen çeşitli mezheplere mensup resmî memurların bürolarından bahsetmektedir.⁶³ Bu durum nikâhın kadıların uhdesinde olmasının bir hayli eskilere dayandığını da gösteren bir husustur.

Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu dönemin şeyhulislâmı Ebussuûd Efendi'nin (ö.982/1574) nikâhın kadıların izni ve bilgisi dâhilinde kılılması hususunda büyük bir titizlik gösterdiği bilinmektedir. İslam aile hukukunun kodifikasyonu olan 25 Ekim 1917 tarihli **Hukûk-ı Aile Kararnamesi** de 37. maddesinde nikâhlanacak çiftlerden birisinin ikamet ettiği mahaldeki hâkim veya onun özel bir belge ile yetkilendirdiği bir naib tarafından kılılarak tescil edileceğini hükme bağlamış ve Osmanlı Ceza Kanunu'nun 200. maddesinin ikinci zeylini ta'dil eden 30 Ekim 1917 tarihli kararname ile de bu amir hükme uymayan koca ile varsa vekillerine bir aydan altı aya kadar, bu gibi akitlerde şahit sıfatıyla bulunanlara da bir haftadan bir aya kadar hapis cezası öngörülmüştür.

37. maddenin *esbâb-ı mûcibe lâyihasındaki* şu husus önemlidir:

"Fakat bir süreden beri Osmanlı topraklarında nikâhların kılılması düzensiz hale gelmiş ve iki şahit bulunduğu anda nikâh kılılma yoluna gidilmiştir. Bu kadar önemli olan nikâh akdinin gelişigüzel kılılması ve belli bir düzen dairesinde icra edilmemesinden pek çok yolsuzluk husule gelmiş ve hukukî engeli bulunan birçok kadının nikâhlarının akdedilmesiyle diğer şahısların haklarının iptali yoluna gidilmiştir. Hâlbuki akit esnasında nikâh

⁶⁰ Halil Cin, s. 138-139; M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.85 vd.; Gotthard Jäschke, "Türkiye'de İmam Nikâhı" (trc. Ahmet Mumcu), *Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, Ankara 1964, s. 13.

⁶¹ bk. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 43, *Düstûr-ı kâtib*, vr. 212^a-212^b den naklen, metin kısmı: s. 48, 51, 55, 56; M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.86.

⁶² "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM*, I/2, İstanbul 1331, s. 326; I/3 (1331), s. 541.

⁶³ *Tuhfetü'n-Nuzzâr* (trc. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-35, I, 96-97.

ahkâmını bilen bir şahsın huzurunda akit belgesi düzenlemek de mendûb olduğundan ve böyle bir belge tanzim edildiğinde ve evlilik akdi tescil edildiği takdirde ileride akdin varlığı veya mehrin miktarı hakkında ve daha birçok meselede ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların önü alınacağından 37. madde bu esasa bina edilmiştir. Bu vazifenin, âmme velayetini temsil etmeleri, düzenlenen belgenin başka bir delile gerek duyulmaksızın ispat vasıtası olarak kabulü sebebiyle diğer görevliler yerine hâkimlere bırakılması uygun görülmüştür.”

Cumhuriyet Türkiye’si, Hanefî mezhebinin titiz biçimde uygulandığı Osmanlı’nın mirasçısıdır. Osmanlı Devleti de Selçukluların devamıdır. İslam hukukunun uygulandığı bu iki devlet de akit güvenliğinin tesisi amacıyla ve özellikle de hassasiyetinden dolayı nikâhların kadı marifetiyle devlet kontrolünde kılınmasına özen göstermişlerdir. Kadılar ise çeşitli sebeplere bağlı olarak nikâhın kılınmasını imamlara bırakmışlardır. İmamlar ise nikâhı kadılar adına resmî olarak kıymışlardır.

Cumhuriyet Türkiye’sinde ise bu uygulama çok güçlü bir şekilde yaşamaktadır. TÜİK verilerine göre ülkemizde evlenenlerin % 93,7’si hem resmî hem de dinî nikâh yaptırırken, %3’ü sadece dinî, % 3,3’ü de sadece resmî nikâhla evlenmektedir.⁶⁴ Görüldüğü üzere imam nikâhı yaptıranların oranı % 96,7’dir. Buna göre önceki dönemlerdeki imam nikâhıyla günümüzünki fonksiyon ve özellik olarak farklıdır. Zira tarihî süreçte resmî olan imam nikâhı bugün gayr-ı resmîdir.

Tekrar etmek gerekirse Cumhuriyet öncesinde imamların kıydığı nikâhların devlet kontrolünde ve kadılar adına kılınması sebebiyle resmî hüviyet taşıdığı bir başka ifade ile resmî nikâh olarak akit güvenliği sağladığı halde bugün sadece bu nikâhın kültürü kalmıştır ve yapılan nikâhlar gayr-ı resmîdir, akit güvenliği sağlamamaktadır. Bugün bu konu gözden kaçırılmaktadır.^{65*}

⁶⁴ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13662> erişim: 23.11.2013.

⁶⁵ * 02.12.2017 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Evlendirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik gereğince il ve ilçe müftülüklerine evlendirme memurluğu görev ve yetkisinin verilmiş olup artık müftülüklerde resmî nikâh kılınabilmektedir. Bu düzenlemeden önce verilmiş olan konferans metninde bahsi geçen

H. Yunus Apaydın'ın da belirttiği üzere "nikâh akdinin unsurları ve şartları arasında imam tarafından kıyılması diye bir şey de yoktur. Günümüzde halkın şer'î zannederek devam ettirdikleri bu imam nikâhı uygulaması, vaktiyle Osmanlı Devleti'nde, belli bir dönemden sonra nikâhların tescil işinin kadı kontrolündeki imamlara bırakılması şeklindeki uygulamanın bozulmuş ve amacından sapmış bir kalıntısıdır."⁶⁶

İkinci konuya gelince **nişanlılık** bir evlilik vaadidir. Evlenme değildir. Birçok uygulaması da örfeye dayalıdır. Nişanlılıktan esas maksat tarafların belli bir mesafede birbirlerini tanımaları, mutlu ve kalıcı bir evlilik yapıp yapamayacaklarını anlamaları ve evlilik kararlarını sağlıklı şekilde verebilecek bilgiye ulaşmalarıdır. Bu dönemde şayet intibalar olumlu ise nikâha giden süreç başlar, değilse taraflar zarar görmeden ayrılıp alternatiflere bakarlar.

Dolayısıyla dinî motiflerle bezenmiş, bunun yanında örfeye dayalı bazı yerel unsurların da çerçevesini çizdiği nişanlılık, bir *evlilik va'di* olduğundan adaylar birbirlerine yabancı konumundadırlar, nikâh akdinin karı-kocaya tanıdığı hiçbir hakka sahip değildirler. Dolayısıyla nişanlılar karı-koca gibi hareket edemezler ve mesela üçüncü bir şahsın bulunmadığı bir ortamda baş başa kalamazlar. Bu dönemde yapılan nikâh hem nikâhın hem de nişanlılığın amacına aykırıdır. Nişanlıların bu dönemde imam nikâhı kıyarak şeriatin kendilerine çizdiği sınırları bu nikâh ile aşmak istedikleri açıktır. Özellikle kadın-erkek arasındaki mesafenin son derece daraldığı, çevre ve iç denetim mekanizmalarının etkisini azalttığı ve şehvet gücünün geniş alanlar bulabildiği bir dünyada nişanlılıkla birlikte nikâh yapmak yıkıcı ve yakıcı sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Zira bu dönemde ortaya çıkan bir çatışma ortamında bir taraf nişanlılığın şartlarını devreye sokmak isterken diğer taraf nikâhın imkânlarını en geniş şekilde kullanılabilmektedir. Kolay bir şekilde bitirilebilecek süreç ciddi mağduriyetlerin yaşandığı bir çıkmaza girmektedir.

Gerekli şartları taşıyan nikâh ise evlenmedir ve evliliğin bütün sonuçlarını doğurur. Bu açıdan nişanlılık döneminde kıyılan nikâhlarda amaçtan

husus, resmî olmayan imam nikâhıdır ki -müftülüklere resmen nikâh kıyma yetkisi verildiği halde- bugün hâlâ bu eski âdeti sürdürenlerin sayısı az değildir. (Editör).

⁶⁶ H. Yunus Apaydın, "Nikâh Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikâhı Uygulaması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 9, Kayseri 2000, s. 375.

sapma vardır. Birçoğunda da çok yönlü mağduriyetler doğmaktadır.

Günümüzün dindar neslinden bir kesimin harama düşmeden daha rahat ve daha kolay görüşme amacıyla nişanla birlikte gayr-ı resmî nikâh olarak kıydırdıkları ve halk arasında *imam nikâhı* ya da *dinî nikâh* olarak bilinen uygulama, nişanlılık merhalesini tamamen anlamsızlaştıran ve bir yığın sorunu beraberinde getiren bir özellik kazanmıştır. Böyle bir nikâh, modernliğin flörtüne benzemekte ya da kız-erkek arkadaşlığına meşruiyet kılıfı giydirilmiş görüntüsü aksettirmektedir. Bu tür bir zihniyetin gelişmesinde modern kültürün aileyi kuran değerlerdeki direnç noktalarını kırmasının etkili olduğunu, bunun altında da bir özentinin ya da arzulara mağlubiyetin yattığını belirtmeliyiz.

Cinselliğin yolunu kolaylaştıran, taraflardan birisinin zaaflarına fırsat sağlayan bir yola dönüşme riski taşıması sebebiyle, nişanlılık dönemindeki imam nikâhının İslam'ın ruhuna uygun olduğunu söylemeye imkân yoktur. Çünkü nişanlılar bu dönemde kıydıkları gayr-ı resmî nikâhla daha rahat ve yakın olmayı, mesafeyi daraltmayı amaçlamaktadırlar. Bu yakınlık ve rahatlık nikâhın varlığına dayanarak kimsenin gelmeyebileceği bir ortamda baş başa kalmaya (halvet) kadar da gidebilmektedir.

Bütün kutsal metinlerde ve ahlak kitaplarında insanın, karşısında en zayıf kaldığı dürtünün **şehvet** olduğuna dikkat çekilir. Psikiyatri uzmanları da erkeklerin *erotik*, kızların ise *romantik* düşündüğü şeklinde bilimsel bir tespitte bulunurlar. Karşıt cinslerin birlerine olan çok güçlü doğal ilgisini anlatan bu gerçekliğe Hz. Peygamber'in "Kadın-erkek baş başa kaldığında üçüncüleri şeytandır."⁶⁷ uyarısı eklendiğinde nişanlılık dönemindeki imam nikâhının riski kendiliğinden ortaya çıkar. Erkeklerin cinsel dürtülerinin kadınlarınkinden daha güçlü ya da sürekli olduğu gerçeği, kutsal metinlerin ifadesi yanında tecrübi bilgi ile de tespit edilmiştir.⁶⁸

Tecrübeler, bu dönemde kıyılan nikâhların kalıcı ve onur kırıcı problemlere yol açtığını göstermektedir. Taraflardan bazıları nikâhın var olduğu ger-

⁶⁷ Tayâlisî, *el-Müsne'd* (nşr. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî), Kahire 1419/1999, I, 34; Humeydî, *el-Müsne'd* (nşr. Hasan Selim ed-Dârânî), Dımaşk 1996, I, 166; Tirmizî, "Radâ", 16, "Fiten", 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, I, 18, 26; III, 339, 446; İbn Balabân, *el-lhsân bi-tertibî Sahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993, XII, 399.

⁶⁸ Bk. Giddens, 493.

çekliğinden hareketle karı-koca gibi hareket edebilmekte mesela erkek hevesini aldıktan bir müddet sonra bir şeyleri bahane ederek nikâhlısını boşayabilmektedir. Resmî nikâh olmadığı için de kızın hak talebinde bulunulabileceği bir merci yoktur. Kız bundan zarar görmektedir. Bunun tersi de vaki olabilmektedir.

Sorun sadece bu da değildir. İmam nikâhlı nişanlılar karı-koca hayatı yaşamaları da bir müddet sonra kız haklı sebeplere bağlı olarak ve nikâhlı değil nişanlı gibi hareket ederek ayrılmak istediğinde erkek imam nikâhını dikkate alarak boşanmaya yanaşmamaktadır. Bu durumda kız aylarca hatta senelerce ya onun boşamasını beklemekte ya da fiilen ayrılarak bir başkasıyla evlenmeye hazır vaziyette durmakta yahut evlenmektedir. Bu durumda, erkek aralarında nikâhin bulunduğunu ve boşamayacağını, ömür boyu bir başkasıyla evlenemeyeceğini ya da evlendiyse ömür boyu zina ettiğini söyleyerek kızı bir başka açıdan çıkmaza sürüklemektedir. Dolayısıyla bu tür uygulamalar nişanlılık sürecinin ruhuna uyan davranışlar değildir. Şayet taraflar nişanlılık sınırları içinde kalmış olsalardı gerekli görmeleri hâlinde herhangi bir engellemeye bağlı olmaksızın ayrılacaklar, zarar görmeden herkes kendisine yeni bir yol çizebilecekti. Nişanlılığın amacı da zaten budur. Bu sebeplerle denilebilir ki bu dönemdeki *nylon nikâh* sorun çözen değil bizzat başlı başına sorun çıkaran özelliğe sahiptir.

Bugün resmî görevlinin denetim ve gözetiminde şahitler eşliğinde kamuya açık olarak kıyılan nikâhın fıkıhın temel esaslarına doğrudan uygun olduğu, bunun ayrıca imam nikâhına ihtiyaç bırakmadığı elbette söylenebilir. Ancak dinî motiflerle bezenmiş nikâh algısı ve geleneğin oluşturduğu güçlü etki sebebiyle insanımızın nikâhın dualar eşliğinde bir imam tarafından ayrıca kıyılmasını istemeleri tabiidir. Psikolojik açıdan bu nikâhı yapmamış olanlar kendilerini nikâhsız gibi hissediyorlarsa ya da toplumsal algı aynı yönde bir baskı oluşturarak kınama ve dışlama gibi manevi bir müeyyide uyguluyorsa imam nikâhını da tabii karşılamak gerekir. Ancak bunu bugün olduğu şekliyle resmî nikâhtan sonra yapma zarureti vardır.

İkincisi de resmî olarak kıyılmamış bir başka ifade ile yetkili makamı tarafından tescili yapılmamış nikâhların geçerliliği günümüz İslam hukukçuları arasında tartışma konusudur. H. Yunus Apaydın, tarihî süreç içinde ispat vasıtası olarak fonksiyonunu ifa eden iki şahidin bugün için yeterli olmadığını ve kötüye kullanımını da dikkate alarak gayr-ı resmî nikâhların gayr-ı meşru

olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁶⁹ Apaydın'ın özellikle sadece iki şahidin huzurunda akdedilen ve topluma mal edilmeyen ya da fıkıh literatüründe *gizli nikâh* olarak tanımlanan evlenme akitleri açısından vardığı sonuç isabetlidir. Ancak şartları ve rükünlerine uygun olarak ciddi şekilde akdedilen ve topluma mal edilen mesela ziyafet verilen, eğlence düzenlenen ve ilgili olan herkesin bildiği bir nikâhın sırf tescil edilmediği gerekçesiyle fıkhi olarak geçersiz sayılamayacağı kanaatindeyiz. Çünkü nikâhın haram ve helali ilgilendiren yönü vardır ve bu konuda da tek yetkili Allah Te'âlâ ile O'nun elçisidir (s). Tescil ne şart ne de rükündür, sadece hukuki bir tedbir ve ilave ispat vasıtasıdır, ihtilaf durumunda uyuşmazlığın çözümünde kolaylık sağlar. Devletin ilgili kurumunun denetim ve gözetiminde kısılmamış nikâhla evlenenlere uygulanacak müeyyide ise sadece mahkemenin davayı kabul etmemesi ya da ta'zîr kabîlinden bir müeyyidedir.

Nişan evlilik vaadi olmasına rağmen bazı gençler nikâh yapmaktadır. Bu da ne nikâha ne de nişana benzemektedir. Çünkü nişanlı iken bazı hallerde nikâhlı gibi davranmaktalar ama nikâhlı oldukları halde de bazı durumlarda nişanlı gibi hareket etmektedirler. Nikâhı kullanarak işi ilerleten çiftlerden birisi nişanlılık hükümlerine dönme arzusunu dile getirdiğinde bu defa da karşı taraf buna nikâhlı oldukları gerekçesiyle izin vermemektedir ve iffet-namus gibi en hassas konu tam anlamıyla bir kaosa dönüşmektedir. Bu sonuç da ilgili fıkhi hükmün belirlenen amaca götürecek şekilde kullanılmasından doğmaktadır.

5. Üç Talâk

İslam öncesi Arap toplumunda sınırsız boşama yetkisinin ortaya çıkardığı haksızlık Kitap ve sünnetin boşamayı disiplin altına almasıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu konudaki en önemli tedbir boşamanın üç ile sınırlandırılması olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, mü'minlerden, eşlerini boşamaya son çare olarak başvurmalarını ister⁷⁰ ve üç talak hakkının da aynı anda kullanılmamasına⁷¹

⁶⁹ Apaydın, s. 378.

⁷⁰ Nisâ' (4), 34-34.

⁷¹ Bakara (2), 229.

işaret eder. Çünkü âyet, “talak ikidir” değil “iki defadır” buyurmaktadır.⁷² Bu sebeple boşamada ana ilke bir temizlik dönemi içinde bir boşamanın yapılmasıdır. Ancak Hz. Peygamber (s) döneminden itibaren aynı anda üç boşamanın kullanıldığı durumlar olmuştur ve hâlâ da görülmektedir.

Aynı anda üç boşama Hz. Peygamber devrinde, Hz. Ebû Bekir’in halifeliği sırasında ve Hz. Ömer’in hilafetinin ilk iki yılında bir talak olarak kabul ediliyordu. Fakat Hz. Ömer, insanların teennî ile hareket etmeleri gereken bir konuda aceleci davranarak Allah’ın kendilerine gösterdiği genişliği daralttıklarını dikkate alarak konuyu şûrâ heyetine getirdi ve “*insanları kendilerini bağladıklarıyla bağlayıcı kılsak (aynı anda üç boşamayı geçerli saysak) ne dersiniz?*” diye istişarede bulundu. Sahabe de bunu uygun bulunca hükmü bu şekilde tatbik edilmeye başlandı.⁷³ Hanefîler, Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlerdeki mezhep görüşü de buna göre şekillendi ve aynı anda üç boşamanın üç talak olarak vaki olacağı görüşü benimsendi. Zeydîler, Hanbelîlerden İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), Şevkânî (ö.1250/1834) gibi bazı âlimlere göre diğer şartları tahakkuk etmiş ise aynı anda birden fazla boşama bir boşama yerine geçer. Günümüz araştırmacılarından bu görüşü tercih eden çok sayıda ilim adamı da bulunmaktadır. Ahmed Muhammed Şakir (ö.1958), Mahmûd Şeltût (ö.1963), Ali Sâiyis (ö.1976), M. Ebû Zehre (ö.1974) ve Hayreddin Karaman’ı bunlar arasında saymak mümkündür.

Hz. Ömer’in şûrâ heyetiyle istişareden sonra onların muvafakatiyle aldığı bu kararın temelinde, insanların Kur’ân-ı Kerîm’in ilgili âyetleri ve Hz. Peygamber’in sünneti çerçevesinde belirlenmiş bulunan boşama prosedürünün dışına çıkarak eşlerini bir talakla boşayabilecekleri halde aceleci davranarak üç talak aynı anda îka etme alışkanlığı kazanması ve bunun da yaygınlaşması vardır. Bunun üzerine Hz. Ömer, ***geçici cezâî bir tedbir*** olarak aynı anda üç boşamayı üç olarak öngörmek istemiş, şûrâ heyeti de bunu isabetli bulmuştur.

Buna göre aynı anda üç boşamayı üç kabul etmek delilden hareketle ulaşılan hukuki anlamdaki nihai sonuç değil, insanları Kur’ân ve sünnetin öngördü-

⁷² Bakara (2), 229.

⁷³ Müslim, “Talâk”, 15-17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, I, 314.

ğü boşama prosedürüne uymaya zorlamak amacıyla geliştirilmiş bir tedbirdir. Yani esas amaç aslî hükmü korumak ve böyle bir müeyyide ile bunu sağlamak. Buna göre aynı anda üç boşamayı üç kabul etmek İslam hukukunun yasama organına tanımış olduğu **ta'zîr cezası kapsamında öngörülebilecek geçici bir zecrî tedbir** mahiyetinde olmalıdır. Çünkü kaynaklarımızda Hz. Ömer'in aynı anda üç boşamayı suç saydığı ve bu yola başvuranları da dayakla cezalandırdığı yönünde bilgiler mevcuttur.⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) bu rivayetin senedinin sahih olduğuna vurguda bulunur.⁷⁵ Muhtemelen Hz. Ömer bu şekilde karısını boşayana Hz. Peygamber'in: "*Ben aranızdayken Allah'ın kitabıyla mı oynanıyor?*"⁷⁶ şeklinde tepki ifade eden hadisinden hareket etmiştir. Bir müddet sonra kırbaç cezasının yeterli gelmemesi sebebiyle de böyle bir tedbire başvurmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Eğer bu ceza ile birlikte aynı anda üç boşamayı üç saymış olsaydı bu ilave tedbire gerek duymazdı. Mezhep imamları da bu düşüncüyü benimsemişlerdir.

Maalesef Hüseyin Atay, Hz. Ömer'in bahse konu gerekçeye bağlı olarak aynı anda üç boşamayı yine sahabenin önde gelen fakihleriyle istişareden sonra üç saymasını çok iddialı bir ifade ile "yanlış" görür, bazı mezheplerin buna sarılmasını da saçma bulur. Hz. Ömer'in âyeti yanlış yorumladığını, bunun dine sokulan büyük bir yanlış olduğunu iddia eder ve sert şekilde eleştirerek hemen kaldırılması gerektiğini söyledikten sonra gerçek din hükümlerinin dayanağının Kur'ân ve sağlam hadislerle, onları doğru anlayan "muhakkik" âlimlerin sözleri olarak ifade eder.⁷⁷

Öncelikle Hz. Ömer'in bu tarz bir üslupla eleştirilmesinin uygun olmadığını belirtmek gerekir. İkinci olarak Hz. Ömer sıradan bir insan değil, sahabe müçtehididir. Üçüncüsü bu karar sadece kendisinin değil sahabe fukaha-

⁷⁴ Sa'îd b. Mansûr, *es-Sünen* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut 1405/1985, I, 264, nr. 1073; Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr* (nşr: Muhammed Zührî en-Neccâr), Beyrut 1399/1978, III, 59; San'ânî, *Sübülü's-selâm* (nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hûlî), Beyrut 1379/1959, III, 173.

⁷⁵ *Fethu'l-Bârî*, IX, 362.

⁷⁶ Nesâî, "Talâk", 6.

⁷⁷ Hüseyin Atay, "Dini Düşüncede Reformun Yöntemi ve Bir Örnek", *Kelam Araştırmaları*, IV/1 (2006), s. 20-21 (www.kelam.org/dergi/sayio41, erişim tarihi: 06.04.2006).

sından oluşan şûrâ heyetinin kararıdır ve pratik bir karşılığı da vardır. Dördüncüsü muhakkik ulemadan bahsediliyorsa Hz. Ömer ve onun danışarak karara vardığı şûrâ üyeleri ile mezhep imamları bunun başında gelir. Burada hata, Hz. Ömer veya mezhep imamlarında değil zecrî tedbir olarak öngörülen bu kararın maslahatı gerçekleştiren özelliği kaybolup mefsedete sebep olmaya başlamasına rağmen uygulamada tutulmasıdır.

Hz. Ömer'in geçici bir tedbir olarak öngördüğü ve bu yönü dikkate alınmadan sabit bir hüküm olarak kabul edilerek yürürlükte tutulan aynı anda üç boşamanın üç kabul edilmesi hükmü, insanların hareket alanını son derece kısıtladığı ve kocasının boşadığı karısına dönüş imkânını ortadan kaldırdığı için bir müddet sonra Allah ve Rasûlünün lanetlediği⁷⁸ hüllecilik mefsedetini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple böyle bir hükmün bu yönünü dikkate alan İbn Teymiyye (ö.728/1327) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) gibi bazı alimler Hz. Peygamber dönemindeki aslî hükme dönmek gerektiğini savunmuşlar ve günümüz araştırmacılarından bir kısmı da bu görüşü tercih etmişlerdir.

Bu konudaki Hz. Ömer'in tavrını ve sözünü dikkatli bir şekilde incelediğimizde şunu görürüz: O, en hassas olunması gereken bir hususta insanların ciddiyetsizliklerini, Kur'ân ve sünnetin öngördüğü esaslar çerçevesinin dışına çıkarak kendilerine tanınan genişliği daraltmalarını ve bunun da yaygınlık kazanmaya başlamasını müeyyide gerektiren bir eylem olarak görmüş, bunu da kendisine tanınan cezalandırma yetkisini kullanarak (ta'zîr) böyle bir sonuca tâbi tutmuştur.

Çünkü İslam hukukunun iki temel kaynağı Kur'ân ve sünnet hem evlilik öncesi (evleneceklerin birbirine denkliği, görüşme, daha yakından tanıma fırsatı veren nişanlılık, velinin işin içinde olması vb.) hem de evlilik sürecinde öngördüğü tedbirlerle⁷⁹ ailenin mutluluk ve kalıcılık esası üzerine kurulmasını benimsediğini ortaya koymuştur. Ancak evlilik hayatının taraflardan birisi ya da her ikisi için de çekilmez hale gelmesi durumunda da evlilik birliğinin sona ermesine izin vermiştir.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 15; Tirmizî, "Nikâh", 28; Nesâî, "Talâk", 13, "Zînet", 25; İbn Mâce, "Nikâh", 33; Dârimî, "Nikâh", 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, I, 83, 87, 88, 93, 107, 133, 150, 158, 448, 450, 451, 462; II, 322.

⁷⁹ Nisâ' (4), 34-35; Bakara (2), 226-227 vb.

Evliliğin boşama ile son bulması halinde bile aradaki sorunların çözülüp tekrar aile birliğini kurtarma ihtimaline karşılık boşama süreci dönüş imkânı verecek biçimde kademeli olarak üç talak şeklinde belirlenmiş, evliliğin devamına her an imkân sağlaması açısından da boşanmış kadının bekleme süresi (iddet) içerisinde kocasının evinde oturmasını (süknâ hakkı) öngörmüştür. Böylece aile birliğinin devamına bir şans tanınmış hem de bu teşvik edilmiştir. Bu sebeple birinci ve ikinci boşamalardan sonra kadının iddeti içinde yeni bir nikâha gerek kalmadan evlilik birliğinin devamı sağlanabilmektedir ki buna literatürde *ric'î talak* denilmektedir. Böyle bir durumda aile birliği yeniden tesis edilmemişse bile birinci ve ikinci boşamalardan sonraki iddet bitimlerinde yeni bir nikâh akdiyle bunu temin imkânı da mevcuttur. Buna da literatürde *küçük bâin talak* denir.

Bütün bu esasları hiçe sayarak üstelik Allah'ın hiç sevmediği halde ihtiyaçtan dolayı izin verdiği talaka⁸⁰ hem de üçünü birden kullanarak sudan sebeplerle gitmek en azından bir saygısızlıktır. Bundan dolayı Kur'ân ve sünnetin çizdiği sınırları aşan, Hz. Peygamber'in ifadesiyle Allah'ın kitabıyla oynayan, bu yolla kendisine, eşine ve aile çevresine haksızlık eden kimsenin aklını başına alması ve bunun da başkalarına ibret olması için sonuçta da böyle bir eylemi önlemek amacıyla Hz. Ömer geçici bir tedbir olarak aynı anda üç boşamayı üç kabul etmiştir ki bu yolla boşamanın asli prosedürüne göre yapılmasını temin etmeyi amaçlamıştır.

Bugün bu gerekçeyi dikkati alarak dört mezhebin görüşünün M. Ebû Zehre'nin değerlendirmesine göre yeniden gözden geçirilmesi gerekir:

"Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemleri ile Hz. Ömer'in hilâfetine ilk iki senesinde aynı anda îka edilen üç talak bir sayılıyordu. Hz. Ömer ise bunu üç talak sayarak geçerli kıldı. Bunu bir talak sayan, Hz. Ömer'e değil Rasûlullah'a tâbi olmuştur. Rasûlullah ise kendisine uyulmaya daha layıktır. Nihayet Hz. Ömer bir müctehiddir. Hata da eder isabet de."⁸¹ Bu sözü kullanmak caiz değil.

6. Bey'u'l-İne

⁸⁰ Ebû Dâvûd, "Talâk", 3; İbn Mâce, "Talâk", 1.

⁸¹ Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, Kahire, ts. (Dârü'l- Fikri'l-Arabî), s. 305.

Bey'u'l-îne, bir şahsın peşin sattığı bir malı veresiye olarak daha pahalı bir fiyata geri satın almasıdır. Tersine de doğrudur. Yani bir şahsın veresiye sattığı bir malı daha düşük bir fiyata peşin olarak geri satın almasıdır. Böyle bir alış-veriş faiz alma amacına dönük iki akitten oluşması sebebiyle tartışılmıştır.

Bazı çalışmalarda ve konuşmalarda İmam Şâfiî'nin bey'u'l-îne'yi câiz gördüğü ifade edilmekte, hatta bu görüş üstüne bir finans sistemi inşa edilmektedir. Böyle bir sonucun onun sisteminin tam kavranamamasından ve bizzat kendi ifadesindeki bir kelimenin hatalı çevrilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Konunun özü şudur: İmam Şâfiî (ö.204/819), hukuki işlemlerin geçerliliğini ve cevazını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre nefâz dünyevi, cevâz uhrevidir. Şekil şartlarını taşıyan hukuki işlem hukuken geçerlidir ve sonuçlarını doğurur. Bu dünyevi olarak verilecek hükümdür. Ancak o işlem, hukuken geçerlilik kazanmış olsa da o işlemi yapan kişinin niyeti hukukun izin vermediği bir sonucu elde etmek ise bu caiz değildir. Ne var ki o işlemi yapanın niyeti bilinemediğinden dünyevi hukuk bakımından o işleme ve o şahsa bir müeyyide uygulanamaz ve işlem geçerlilik kazanır. Zira niyetler kalplerde gizli olduğundan ona göre hükmü verecek olan Allah Te'âlâ'dır. Hukukun aradığı şartları manipüle edip yapay olarak yerine getiren kötü niyetli insanlar uhrevi olarak bundan mes'uldürler ve günahkâr olurlar. İmam Şâfiî oldukça ağır bir ifadeyle, niyetleri okuyarak hüküm vermenin Allah'ın ilmini iddia etmek anlamına geleceğini söyler.

Şâfiî'nin bu yaklaşımı onun nassların yorumunda ve hukuki işlemlere yaklaşımında temel ilke olarak benimsediği "zâhir"i esas almayla ilgili bir sonuçtur. Onun mezhepler arasındaki ayırıcı yönünü oluşturan "zâhir teorisine" göre bir işlemin hukuken geçerli olmasıyla dinen caiz olup olmaması farklıdır. Bir işlem hukuken geçerli olabilir ama dinen caiz olmayabilir. Birincisi dünyevi, ikincisi uhrevi hükümdür. Buna göre *bey'u'l-îne* hukuken geçerlidir ve sonuçlarını doğurur. Çünkü burada şartlarını ve rükünlerini taşıyan iki akit söz konusudur. Bu, dünyada hukukun vereceği hükümdür. Böyle bir akdin amacı faiz elde etmek ise taraflar açısından bu akit caiz değildir. Bunun hesabını ise ahiret yurdunda Allah Te'âlâ soracaktır. Bu da ahirete ilişkin hükümdür.

İmam Şâfi'î:

«نحن نحكم بالظواهر والله يتولى السرائر»

“Biz zahire göre hükmederiz, gizli olan niyetlere göre hüküm vermek ise onu bilen Allah'ın yetkisindedir.” şeklinde formüle edilebilecek ilkeyi bazı delillerden hareketle sadece nassların tefsirinde değil aynı zamanda hukuki işlemlerde muamelatın da temeline yerleştirerek ikili (düalist) bir yapı geliştirmiştir.

Buradan hareketle İmam Şâfi'î, hukuki işlemlerde beyan (dışa yansıyan, zâhirî irade) ile iç (bâtınî) iradenin farklı olması halinde beyana itibar edilmesi gerektiği, iç iradenin (niyet, sâik) gizli olması sebebiyle bu iradenin bilinemeyeceği, dolayısıyla buna göre nihai hükmü Allah'ın ahirette vereceği, dünyada zâhire göre hüküm vermenin esas olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ona göre niyete ve gizli durumlara göre hüküm vermeyi Allah kendisine tahsis etmiş, kullarına bu konuda yetki vermemiş, onları zâhire göre hükmetmekle mükellef tutmuştur. Eğer bu konuda kullarından birisine yetki verecek olsaydı peygamberine verirdi. Oysa bu konuda peygamberinin de yetkisi yoktur. Bu esas, hukukun bütün alanlarında geçerlidir.⁸²

İmâm Şâfi'î, hükümleri uhrevî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayırarak bu görüşlerinin pratikteki yansımalarını biraz daha somutlaştırmaktadır. Ona göre Allah Teâlâ kulları hakkında iki hüküm koymuştur: Birincisi uhrevî yani ahiretteki hükümdür. Bu, Allah'ın kendisiyle kulları ve kullarının kendi aralarında cereyan eden olaylar hakkında vereceği hükümdür. Allah Teâlâ kulların eylemlerindeki niyet ve maksatları bildiği için bunu esas alarak ceza veya mükâfat verecektir. Kulların kendi aralarındaki uyuşmazlıklarda yani dünyada ise hükümler zâhire göredir. Niyeti gösteren güçlü bir zan veya karine yahut işaret bulunsa dahi insanların kendi aralarındaki ilişkilerinde gizli olan niyete göre hüküm vermek caiz değildir.⁸³

İmam Şâfi'î **zâhirîlik** ilkesinin göz ardı edilmesini oldukça sert biçimde eleştirir. O, zâhir hilâfına hüküm vermenin bir bakıma Allah'ın bilgisi dâhi-

⁸² Şâfi'î, *el-Ümm*, IV, 148-149; VI, 230; VII, 499.

⁸³ Şâfi'î, VII, 499.

linde olan gaybı bilmeyi iddia etmek anlamına geleceğini ima eder.⁸⁴ Ona göre insanlar arasında hüküm verirken niyeti ve gizli olan durumları esas almak zanna dayanarak hüküm vermek anlamına gelir ki bu Allah ve Rasûlü'nün yasakladığı bir husustur.⁸⁵

İmam Şâfi'î'nin bu görüşlerinin *el-Ümm*'deki tam ifadesi şöyledir:

"Kabul ettiğim esas şudur: Şekil şartları itibariyle (zâhiren) sahih olan bir sözleşmeyi -mesela satım akdini- ne 'onlar bu sözleşmeyi şu niyetle yapıyorlar.' şeklindeki bir itham sebebiyle ne de akdi yapanların aralarında âdet haline getirdikleri bir uygulamadan dolayı bâtil sayarım. Hukukun zahiren aradığı şartların tamam olması sebebiyle o sözleşmeyi geçerli görürüm. Şayet akdi yapanlar, açığa çıktığında onu bâtil⁸⁶ kılacak bir niyet taşıyorlarsa (bâtınî irade zâhirden farklı ise) bunu da mekruh görürüm. Bir adamın birisini öldürmek üzere bir silah satın almasına mekruh derim. Ama satıcının haksız yere birisini öldüreceğine kanaat getirdiği bir adama silah satmasının haram olduğuna hükmetmem. Çünkü bu bir ihtimaldir ve silahı alan onunla öldürmeyebilir de. Dolayısıyla böyle bir alış-verişin bâtil olduğuna hükmetmem. Bir kimsenin içki yapacağına kanaat getirdiği birisine üzüm satışını mekruh görürüm. Ama satarsa satıcı açısından bu akdi bâtil saymam. Çünkü o helal olan bir malı satmıştır. Üzümlü satın alanın hiçbir zaman onu içkide kullanmama, silahı satın alanın da onunla hiçbir zaman öldürmeme ihtimali vardır. Mut'a nikâhının bâtil olduğunu savunuyorum. Ama bir adam bir kadınla bir gün veya daha az ya da bir günden biraz fazla beraber olma niyetiyle sahih bir nikâh akdiyle evlenirse şekil şartları itibariyle sahih olan bu nikâhı onun niyetine bakarak bâtil saymam. Akit esnasında böyle bir niyetin açığa vurulması halinde bu akdin bâtil olduğuna hükmederim."⁸⁷

İmam Şâfi'î bu kaideyi birçok furûa ait meseleyi izahı esnasında tekrar etmiş, bundan önemli sonuçlar çıkarmıştır. Bunlar arasında konumuz açısından önemli olan şu ikisidir:

Hukukun izin verdiği yollarla harama yönelme maksadı kişinin içinde gizli

⁸⁴ Bk. Şâfi'î, VI, 230.

⁸⁵ Şâfi'î, *el-Ümm*, IV, 148-149, 356-357; VII, 492, 499.

⁸⁶ Metindeki "fasit" ifadesi karmaşaya meydan vermemek için "batıl" olarak çevrilmiştir. Çünkü bu mezhepte fasit ile batıl arasında fark yoktur.

⁸⁷ Şâfi'î, *el-Ümm*, III, 90.

kaldığı müddetçe bu-nu muhasebe edecek olan, bütün gizlilikleri bilen Allah Teâlâ'dır. Kulların buna göre hüküm verme yetkisi yoktur.

Harama vesile olduğu gerekçesiyle ya da akdi yapanlar kötü niyetlidir diye görünüş itibarıyla mübah/meşru yolların kapatılması anlamına gelen *sedd-i zerâî*'ye itibar edilemez.⁸⁸

İmam Şâfi'î'nin *sedd-i zerâî* ilkesine itibar etmemesi, hükümlerin zâhire göre olacağı prensibinin tabii sonucudur. Ona göre alış-verişlerin, her-hangi bir kötülüğe götürüyor veya şunda kötü bir niyet vardır diye bozulması söz konusu değildir. Dolayısıyla İmam Şâfi'î *ribâ* yasağını bertaraf eden hile belirtileri açıkça görülmesine rağmen "bey'u'l-îne"yi hukuken geçerli bir akit olarak kabul etmektedir. Konuyla ilgili olarak söylediği şudur: "Bir şahıs veresiye satın aldığı yiyecek maddesini teslim al-dıktan sonra, satın aldığı kişiye veya bir başkasına, peşinen ya da veresiye, aldığı fiyata veya daha ucuza sat-masında bir sakınca yoktur."⁸⁹

Sonuç olarak İmam Şâfi'î bey'u'l-îne'yi caiz görmüş değildir. O şekil şartlarını taşıması sebebiyle böyle bir akdi hukuken geçerli saymıştır. Bazı iktisatçılar bunun aynı şey olduğunu iddia etmektedir.

7. Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları: Müllefe-i Kulûba Zekâtın Kesilmesi

Özellikle son dönemlerde bazı araştırmacılar: "Kur'ân-ı Kerîm'de sabit bir hüküm olmasına rağmen (Tevbe, 9/60) Hz. Ömer'in maslahat ya da bir başka gerekçeye dayalı olarak *müllefe-i kulûb*'a zekâtı kestiği, dolayısıyla maslahatın gerektirmesi halinde sabit hükümlerin değişebileceği" yönünde bir görüş ortaya atmışlardır. Özellikle Kur'ân ahkâmının tarihselliğini savunan araştırmacılara en fazla cesaret veren bu yaklaşım olmuştur.

Hz. Ömer'in müllefe-i kulûb'a zekâtı kestiğine dair çağdaş yorumlarda metnin bağlamından koparıldığı ve amaca hizmet edecek şekilde yeniden üretildiği dikkati çekmektedir.

⁸⁸ Şâfi'î, III, 148; IV, 150; VII, 492.

⁸⁹ Şâfi'î, III, 95-96.

Konuyu kendi bağlamına oturtmak için üç noktaya dikkat çekmek gerekir:

1- Konu Hz. Ömer döneminde değil, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde vuku bulmuştur. Hz. Ömer'in olayın merkezinde oluşu onun halifenin mali işlerden sorumlu danışmanı olması sebebiyledir.

2- Müellefe-i kulûb sadece kalbi İslam'a ısındırılmak istenen gayr-ı müslimler değil aynı zamanda belli hallerde yeni Müslüman olup da imanın kalbine yerleşmesi amaçlananlar ile şerrine bu yolla engel olunmak istenenler de bu gruba dâhildir.

3- Üzerinde durulan ve tartışılan, Müslümanlara düşmanlık yapan ve zekât yoluyla şerri defedilmek istenenlerdir.

Hz. Ebû Bekir döneminde söz konusu olaya muhatap olanlar üçüncü grupta yer alan ve şerri defedilmek istenen müşriklerdir. Müslümanların zayıf oldukları dönemlerde Hz. Peygamber (s) kendilerine zekâtta pay verip belalarını defetmişti. Rivayete göre kendilerine mührünü taşıyan bir yazı vermişti. Bu belge ile *beytulmâl* görevlisinden kendilerine ayrılan payı alıyorlardı. Rasûl-i Ekrem ahirete irtihal edince bu kişiler belgenin yenilenmesi amacıyla Halife Hz. Ebû Bekir'e geldiklerinde bir pusula yazarak Hz. Ömer'e göndermişti. Hz. Ömer pusulayı okuduktan sonra yırtıp atmış ve onlara artık Müslümanların güçlendiğini ve kendilerinin bir zarar veremeyeceklerini, şayet zarar vermeye kalkarlarsa gerekli cevabı alacaklarını söyleyerek kovmuştur. Peşinden onlar Hz. Ebû Bekir'e gelerek: "Ömer, senin yazdığın pusulayı yırtıp attı, halife sen misin Ömer mi? Anlamadık!" diyerek fitneyi tahrir eden şikâyetleriyle geldiklerinde Hz. Ebû Bekir: "İsterse halife Ömer'dir." diyerek fitneyi bitirmiş ve onlar da dönüp gitmişlerdir.⁹⁰

Bu olayda ilk olarak söylenmesi gereken şey şudur: Hz. Ömer'in müellefe-i kulûba zekâtı kesmiş olması söz konusu değildir. Olay Hz. Ebû Bekir dönemiyle ilgilidir.

İkincisi; Hz. Ömer'in kovduğu ve Hz. Ebû Bekir'in de onayladığı olayda söz konusu kişiler müellefe-i kulûb özelliğini kaybetmiş olanlardır. Çünkü fikhî olarak hüküm illete göre belirlenir ve illet ortadan kalktığında hüküm

⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 9.

de düşer. İlet varsa hüküm vardır, illet yoksa hüküm de yoktur.⁹¹ Hz. Ömer bu ilkeyi uygulamıştır. Müellefe-i kulûbün şerri defedilecek kategorisinde yer alan bu insanlara Hz. Peygamber bu amaçla vermişti. İslam güçlenince zarar veremez hale geldiklerinden şerleri zaten ortadan kalkmıştı. Buna rağmen o insanlara zekât verilecek olsaydı bu sömürüye kapı açmak anlamına gelen bir haksızlık olacaktı. Çünkü bu tıpkı fakir birisine zekât verilip de zenginleşmesinden sonra hâlâ zekât verilmeye devam edilmesi gibidir. Zengin hale geldiğinde zekât kesilir. Verilirse âyete aykırılık olur. Fakir duruma düştüğünde ise tekrar verilebilir. Müslümanların güçlenmesi o müşriklerin zekât almaları önünde bir engel oluşturmuştur ve bu yüzden de verilemezdi. Fıkıh kitapları bu konuda açıkça bunu ifade ederler.

Bazı âlimler bu uygulamayı, Müslümanların güçsüz olduğu dönemde onlara vermekle, güçlenince de kesmek ile İslam'ın yüceltildiği şeklinde izah ederler.⁹²

Müellefe-i kulûbün zararlı olanlarına şerrini def için zekât verilip sonra şerri bertaraf edilince kesilmesi su bulamadığı için teyemmüm yapanın suyu bulduğunda abdestinin bozulmasına benzer. Sonra yine su bulamadığında teyemmüm yapar.

8. İrtidâd

Klasik kaynaklarda irtidadın cezası ölüm olarak belirlenmiştir. *İrtidad*, İslâm'ı din olarak seçtikten sonra onu reddetmek ya da inanılması zarurî olan bir esası inkâr etmek demektir. Bu durumdaki insana da *mürted* denir. Böyle bir insanın tevbe edip yeniden İslâm'ı kabul etmemesi durumunda ölümle cezalandırılacağı konusunda hemen tüm müctehidler görüş birliği içindedir.

Günümüz dünyasında da irtidad dinden çıkma ve cezasının da ölüm olduğu yönünde bir anlayış bulunmaktadır.

Hanefi mezhebinin tercih edildiği ülkelerden Afganistan'da 2006 yılında

⁹¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, Bulak 1313, I, 296.

⁹² Bâbertî, *el-İnâye*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Fikr), II, 259; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, Beyrut 1412/1992, II, 342.

İslam'dan irtidad eden Abdurrahman adında bir Afgan vatandaşına ölüm cezası verildiğinde dünyadan sert tepkiler gelmişti. Hatta İtalya Abdurrahman'a vatandaşlık teklif etmişti.

Hanefi fakihleri mürtedin idam ile cezalandırılması için **muhârib** (savaşçı) olma şartını ileri sürerler. Nitekim ilk dönem irtidad olaylarında bu özellik açıkça görülür. Mesela dinden çıkan bazı şairler şiirleriyle Hz. Peygamber'e ve İslâm'a hakaret ederek mücadeleye girişmişler; İslâm'dan çıkarak peygamberliklerini ilan eden sahtekârlar da asılsız iddialarla İslâm'ı ve Müslümanları karalama harekâtına başlamışlar, insanların İslâm'dan çıkmaları için çaba sarfetmişler ve Müslümanlarla mücadele etmek için asker toplama faaliyetine girişmişlerdir.⁹³ Hz. Peygamber'in ahirete irtihal etmesinden sonra hilafet görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir döneminde zekât vermekten kaçınanların⁹⁴ da toplu bir hareket olarak devletin siyasî hâkimiyeti için bir tehdit oluşturduğu açıktır.

İşte bu dönemde dinden çıkmış olan bir insan kendi halinde bir mürted değil İslâm'a karşı savaş açan bir muhâripti. Hanefîlerin ictihadı bu olgu ile uyum gösterir. Fukahanın mürtedin öldürüleceğine dair delil gösterdikleri âyetlerin savaşla ilgili olmaları bu sebeple olmalıdır. Nitekim konunun delilleri arasında zikredilen Bakara sûresinin 2/217. âyeti Hz. Peygamber ve Müslümanlara topyekûn savaş açan Mekke müşriklerinin yaptıkları fiilleri anlatmakta ve onun sonucunu bildirmektedir.

Hadislerin vürudu (söylenme sebebi) ile ilgili bulundukları ortam ve şartların tamamı bir bütünlük içerisinde ele alındığında aynı sonuç ortaya çıkmaktadır. İlke olarak dinden dönenin öldürülmesini emreden hadisi (âmm);⁹⁵ "dinini terkeden ve cemaatten ayrılan"⁹⁶, "cemaatten ayrılıp fesat çıkaran ve İslâm toplumunu parçalamak isteyen",⁹⁷ "İslâm'dan çıkarak Allah

⁹³ bk. Taberî, III, 227-342.

⁹⁴ Taberî, *a.g.e.*, III, 244; Maverdî, *a.g.e.*, s.117-118.

⁹⁵ Buharî, "Cihad", 149; "İ'tisam", 28; Ebu Davud, "Hudud", 1; Tirmizî, "Hudud", 25; Nesâî, "Tahrim", 14; İbn Mâce, "Hudud", 2.

⁹⁶ Buharî, "Diyat", 66; Müslim, "Kasame", 25-26; Tirmizî, "Hudud", 15; Nesâî, "Tahrim", 5; İbn Mâce, "Hudud", 1.

⁹⁷ Nesâî, "Tahrim", 6.

ve Rasulü'ne harb ilan eden öldürülür."⁹⁸ şeklindeki diğer hadisler tahsis etmekte ve açıklamaktadır.

Bütün bunlar dikkate alındığında; Hanefîlerin ölümüne hükmedilecek mürtedin şüpheleri sebebiyle dinden çıkmış kendi halindeki inkârcı değil, İslâm toplumuna karşı savaş açan ve kamu düzenini bozanlar olduğu şeklindeki tespitini çok açık bir biçimde fıkıh tarihinin en önemli klasiklerinden *Kenzü'l-vusûl* adlı eserinde Pezdevî'nin (ö.482/1089) şu ifadelerinde aynen bulmaktayız:

لَأَنَّ الْقَتْلَ يَجِبُ بِالْمُحَارَبَةِ لَا بِعَيْنِ الرَّدِّ.

"İdam cezası dinden dönmüş olmaktan değil savaşıma eyleminden dolayı gerekir."⁹⁹

Kaldı ki sırf şüphelerinden dolayı mürtedin öldürülmesi kendi içinde gelişkili bir hükümdür. En azından öldürülerek daha sonra şüphelerinden kurtulup tekrar İslâm'a girme şansı ortadan kaldırılmaktadır. Görüldüğü üzere fıkıh geleneğinde yer alan hüküm mürtedin irtidadından sonra başkaldırma ve devlete savaş açma gibi siyasi bir suçlu haline gelmesi (bağy suçu) sebebiyle verilmiştir. Böyle bir durumda aynı hüküm Müslüman için de geçerli kılınmıştır.¹⁰⁰

Buna göre mürted sadece dininden dönen değil sonrasında da Müslümanlara karşı düşmanlığı sebebiyle savaşan kişidir.

9. Cihâd

Fıkıh kitaplarındaki *cihâd* kavramını anlayabilmek için, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *kâfir*, *ehl-i kitâb* ve *müşrik* kavramlarıyla fukahânın geliştirdiği *zimmi*, *müste'men* ve *harbî* kavramlarını dikkate almak gerekir. Bu ayırımlar hem devletler hem de bireyler arası ilişkilerde belirleyici olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in *ehl-i kitap* ile *müşrik* kavramını ayırmış¹⁰¹ olması hü-

98 Nesâî, "Kasâme", 14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1.

99 Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl*, Beyrut 1417/1997, IV, 419.

100 Mâide (5), 33.

101 Bakara (2), 105; Beyyine (98), 1.

kümde de ayrılığı beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamber'in: "Mecûsîlere ehl-i kitap muamelesi yapın, ancak kızlarıyla evlenmeyin ve kestiklerini yemeyin." şeklindeki hadisi de bu farka işaret eder.¹⁰²

Kâfir, inanç bakımından bütün gayr-ı Müslimlerin ortak özelliğidir, İslam'a inanmayan tüm insanları kapsar. Sırf bu vasfa sahip olmak Müslümanlarla iyi ilişki kurmanın engeli değildir. *Ehl-i kitap*, Kur'ân-ı Kerîm dışında semavi bir kitaba inananlar için kullanılır ve bu kavram *muâmelât* kapsamında ele alınan bazı günlük ilişkiler açısından önem arzeder. *Müşrik* ise inanmamanın ötesinde daha çok saldırgan ve düşmanlık yapan gayr-ı müslimler için kullanılır. Nitekim müşriklerin Müslümanlara karşı aldıkları sert tutumlardan Kur'ân-ı Kerîm sık sık bahseder.¹⁰³ İslam'ın geldiği yıllarda Müslümanların dininden dolayı saldırıya uğradıkları dikkate alınırsa müşrik tavır daha iyi anlaşılabilir.¹⁰⁴

Bunun yanında İslam hukukçularının, tarihî süreç içinde *dâru'l-harb*, *dâru'l-İslâm*, *dâru's-sulh* gibi devletlerarası ilişkileri tanımlamak üzere ürettikleri bazı kavramlar vardır. Yine bunlara bağlı olarak *zimmî*, *müste'men* ve *harbî* gibi üç terim daha dikkati çekmektedir. *Zimmî*, İslam ülkesinin gayr-ı müslim vatandaşlarını; *müste'men*, İslam ülkesine izinle bir nevi vize ile geçici olarak giren yabancı ülke vatandaşlarını; *harbî* ise İslam ülkesi ile antlaşma imzalamamış, her an saldırısı beklenen gayr-ı müslim ülke vatandaşları için kullanılmıştır. Bu kavramlar Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinden hareketle oluşturulmuş değildir. Bu terimler daha çok tarihî süreç içinde özellikle Hristiyanların Müslümanlara takındığı hasmane tavır belirleyen ve ona karşı duruşu ifade eden muhtevaya sahiptirler.

Müslüman hukukçuların yazdığı savaş ahkâmını ve özellikle cihadı inceleyen muhatapları olan Hristiyanların tavrını ve o dönemdeki konjonktürü iyi okumak gerekir. Bu konuda şu hususlar önemlidir:

- 1- İslam gelmeden yaklaşık 250 yıl kadar önce Hristiyanlık Roma'da dev-

102 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Zekât", 42; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), Riyad 1409, III, 488.

103 Mesela bk. Bakara (2), 105; Tevbe (9), 5, 28, 36; Hicr (15), 94.

104 Mümtahine (60), 8-9.

let dini haline gelmiş (380 yılında) dünyayı Şeytan'a ve Tanrı'ya ait olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tanrı'ya ait topraklar kendi yaşadıkları alanlar, şeytana ait topraklar ise kendileri gibi inanmayanların yaşadıkları yerlerdir. Tüm dünya Tanrı'ya ait topraklara dönüşünceye kadar savaş devam edecektir.

2- Mutlak kurtuluş kilisededir. Herkes bu kurtuluşa gelmek zorundadır. Gelmeyenler güç kullanılarak getirilir. Gelmemekte ısrar edip kâfir kalanlar *heretiktir* (sapkın) ve ısrar ederlerse öldürülürler. Bu açıdan Müslümanlar heretiktir, Hristiyanlığa girmek zorundadırlar, kendileriyle barış antlaşması yapılamaz. Bu inanç onların kendi aralarındaki mezhep kavgalarının da itici gücünü oluşturmuştur. Çünkü her mezhebin kilisesi kurtuluşu kendisinde görmüştür. Hristiyanlıktaki her mezhep bir din olarak değerlendirilir ve Müslümanlardaki mezhep kavramından farklıdır.

3- Halk kralın dininden olmak zorundadır, başka din mensupları o ülkede barınamaz ve kralın dinine girmek zorundadırlar.

Hristiyanlara göre Müslüman olmak küfürdür ve savaş sebebidir. Dolayısıyla Müslüman bir ülke ile barış antlaşması yapılamaz.

Buna göre cihâdın savaşı ilgilendiren boyutu çerçevesinde fıkıh literatüründe yer alan bilgileri ve özellikle İmam Şâfi'î'nin "savaşın sebebi küfürdür" içtihadını bu arka plana göre değerlendirmek, Müslümanların dâru'l-harb ve dâru'l-İslam ayırımının Hristiyanların dünyayı Tanrı'ya ve Şeytan'a ait olmak üzere ikiye ayırmalarının etkisinde geliştiğini göz ardı etmemek gerekir.

İlk dönem İslam alimlerinin 'dâru'l-harb'i; "İslam ülkesiyle barış antlaşması yapmamış gayr-ı müslim ülke" olarak tanımlamalarını göz önünde bulundurarak "Müslümanların alarm durumunda bulunması" şeklinde anlamak gerekir. Böyle bir ortamda yani fiilî savaş hali sebebiyle Müslümanların cuma namazını bile terk etmek zorunda olduklarına dair hüküm anlamlı bir zemine oturmaktadır.

Müslümanların savaşmaları için haklı bir sebebin bulunması gerekir. Bunlar saldırı karşısında meşru müdafaa, barış antlaşmalarının bozulması, dokunulmazlığa sahip olan elçilerin öldürülmesi, düşmanla işbirliği, gayr-ı Müslim ülkede yaşayıp da inançlarından dolayı baskı gören mü'minlerin yardım talebidir.

Tarihî süreç içinde en önemli sebep, Hıristiyanların Müslümanlarla sürekli savaş halinde olmaları sebebiyle meşru müdafaa ilkesi çerçevesinde görülmelidir. Fetih hareketleri de aynı arka plana sahiptir ve Müslümanların toprak işgali ve kılıç zoruyla insanları dine sokmak değildir. Karşı tarafın barışa yanaşmayan ve düşmanca tavırları savaşın ana sâiki olmuştur. Barış durumunda Müslümanlara barışı bozma yetkisi tanınmamıştır.

Az yukarıda sayılan savaşı haklı kılan sebeplerden birisi gerçekleştiğinde karşı tarafa üç teklif yapmak gerekir: Bunlar karşı tarafın Müslüman olması; olmazlar ise İslam ülkesi vatandaşlığına geçmeleri ve birlikte barış içinde yaşamaları; bu da olmaz ise savaşılmasıdır.¹⁰⁵ İşte burada cihâd devreye girer ve burada cihâd, savaşın insani boyutuna riayeti ifade eden bir kavramdır. Cihâd; "Allah yolunda mücadele için işin içine nefsi karıştırmadan can, mal ve dil vb. araçlarla bütün gücü harcamaktır."¹⁰⁶

Allah'ın kelimesini yüceltme, Allah'ın dininin şerefini koruma, müşrikleri zayıflatma ve onların şerrini defetme itibarıyla cihâd ibadet karakteri arz eden (kurbet) bir özelliğe sahiptir. Cihad esas itibarıyla farzdır ve ondan maksat müşriklerin gücünü kırmak, onların şerlerini ve fitnelerini bertaraf etmektir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s) cihâdî dinin zirve noktası olarak ifade etmiştir. Bunu bir grup yaptığından diğerlerinden yükümlülük düşer (farz-ı kifâye).¹⁰⁷

Hanefî fakihî Serahsî (ö.483/1090) savaşı onlar başlattığında savaş emredilmiş¹⁰⁸ der ve bazı alimlere göre savaşa izin veren ilk âyet olan; "Kendilerine haksızca (zulüm) savaş açıldığı için mü'minlerin onlara karşı savaşmasına izin verildi"¹⁰⁹ âyetini "kendilerine savunma izni verildiği" şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁰

Fukahanın savaş hukukuyla ilgili değerlendirmeleri bu çerçevede ele

105 Tevbe (9), 29; Müslim, "Siyer ve cihâd", 3; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82.

106 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, VII, 97-98.

107 Serahsî, *el-Usûl*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), II, 292.

108 Serahsî, *el-Mebsût*, X, 2.

109 Hacc (22), 39.

110 Serhasî, *el-Mebsût*, X, 2.

alındığında;

1. Cihâd, saldırı savaşı değildir.
2. Savaş, haklı kılan bir sebebe bağlı olarak başladığında ahlaki ilkelerden taviz verilemez.
3. Cihâdın savaş boyutu insanları dine sokmak için değildir.
4. Cihâdın savaş boyutunda "İslam'ın tebliği" ya da "tebliğin önündeki engelleri kaldırmak" gibi bir amaç yoktur.

Fetih hareketleri, doğrudan doğruya İslam'ı hâkim kılma ya da ganimet elde etme amacı taşımamakta, karşı tarafın Müslümanları *heretic* görmesi ve zorla Hristiyan yapma, Müslüman topraklarını şeytan toprağı görüp kendileri gibi inananların hâkimiyetine girip Tanrı toprağına döndürme amacına bağlı olarak barışa yanaşmayıp sürekli savaş halini tercih etmeleri sebebiyle gelişmiştir.

5. Dâru'l-Harb-Dâru'l-İslam Ayırımı

Dâru'l-harb ve dâru'l-İslam ayrımı hem oryantalistlerin hem de Müslümanların hatalı anladıkları kavramdır. Bugün Batı ülkelerinde yaşayıp orayı dâru'l-harb kategorisinde görerek faiz alan Müslümanlar olduğu gibi bazı oryantalistler de İslam'ı bu kavramlar üzerinden mahkûm etme gayreti içindedirler. Nitekim çok azı istisna Batılı araştırmacılar ortak bir kanaat olarak cihâdın, farz derecesinde bir zorunluluk olarak bütün dünya Müslüman oluncaya ya da İslam hâkimiyetine boyun eğinceye kadar savaş anlamına geldiğini iddia etmekte ve bir elinde Kur'ân diğer elinde silah bütün dünyayı Müslüman yapabilmek için sürekli savaşan bir Müslüman imajı çizmektedirler. Bu düşüncelerin oluşmasında da Müslümanların dünyayı *Dâru'l-İslâm* ve *Dâru'l-Harb* şeklinde ikiye ayırmalarının etkili olduğu görülmektedir.

Batılı müelliflere göre bu ayrımın tabii sonucu olarak *Dâru'l-Harb* kategorisinde yer alan gayr-ı Müslim ülkeler *Dâru'l-İslâm* oluncaya kadar savaş sürekli şekilde devam edecektir. Bu Müslümanlara dinî bir vecibedir. Savaşın sürekliliği sebebiyle de Müslüman bir ülkenin zaruri şartlar gerektirmedikçe gayr-ı Müslim bir ülke ile kalıcılık arz eden bir barış antlaşması imzalaması mümkün değildir. Dolayısıyla Müslüman ülkelerle diğerleri arasındaki ilişki

savaş hali temeline oturmaktadır. Oysa bir Tevbe suresindeki âyetten anlaşıldığı kadarıyla Müslüman ülke savaş ilan etmeden önce karşı tarafa öncelikle Müslüman olmalarını teklif eder, kabul etmezlerse Müslümanların hâkimiyetine girerek cizye ödemelerini önerir, bunu da reddederlerse savaş başlar.¹¹¹ Batılı kaynaklarda Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkilerinin oturtulduğu temel çerçeve budur. Hatta Max Weber doğrudan İslam ile ilgili değerlendirmesinde daha da ileri giderek “*İlk döneminde İslamiyetin, dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü*” olduğu şeklinde bir iddiada bulunmaktadır.¹¹²

Dünya’nın bu şekilde ikiye bölünmesi Müslümanların Kur’ân ve sünnetin temel ilkelerinden hareketle ulaştıkları bir sonuç değil karşı tarafın tavrına göre oluşmuş güvenlikle ilgili bir ayırımdır. *Dâru’l-harb*, Müslümanlarca başlatılacak savaşa açık olan ülke anlamında değil her an Müslümanlara saldırı gelme ihtimaline karşı alarm halini/teyakkuz durumunda bulunulması gereken bir ülkeyi tanımlar. *Dâru’l-harb* terkibinin Arap dilindeki kullanımı da bu anlayışı teyit etmektedir.

Arap dilinde *harb* kelimesi barış anlamına gelen *silḡ*, *selm* ve *sulh* kelimelerinin karşıtı olarak kullanılır.¹¹³ Arap dilcileri ise ilk dönemlerden itibaren *Dâru’l-harb* ifadesini “*Müslümanlarla arasında barış antlaşması bulunmayan*

111 Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1971, s. 130-131; Bernard Lewis, “Politics and war”, *The Legacy of Islam* (ed. Joseph Schacht-C. E. Bosworth), Oxford 1974, s. 174-176; a.mlf., *İslam’ın Siyasal Dili* (trc. Fatih Taşar), Kayseri 1992, s. 111, 115; a.mlf., *İslam’ın Krizi* (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul 2003, s. 39; Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford 1981, s. 201; Rudolph Peters, *İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi* (trc. Süleyman Gündüz), İstanbul 1989, s. 179-180; Henri Masse, *İslam* (trc. C. Cabbarov-A. Aleskerov), Bakı 1992, s. 74-75; Haddûrî, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış* (trc. Fethi Gedikli), İstanbul 1999, s. 62-63; a.mlf., *İslam’da Adalet Kavramı*, İstanbul 1999, s. 209-210; Hans Kruse, “İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı” (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), *İTED*, IV/3-4 (1971), s. 57, 65, 66; E. Royston Pike, “Jihad”, *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London 1951, s. 212; Paul E. Johnson, “Jihad”, *An Encyclopedia of Religion* (ed. Vergilius Ferm), New Jersey 1959, s. 396.

112 *Sosyoloji Yazıları* (trc. Taha Parla), İstanbul 1993, s. 229.

113 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn* (nşr. Davud Sellûm v.dğr.), Beyrut 2004, s. 148, “h.r.b.” md.; 378, “s.l.m.” md.; İbnü’l-Fâris, *Mu’cemü Mekâyisî’l-luga*, Beyrut 1420/1999, I, 565, “s.l.m.” md.

müşriklerin ülkesi” olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁴ Bu da ya fiilî saldırı halinde ya da saldırı tehdidi bulunan ülkeleri tanımlamak üzere geliştirilmiş bir kavramdır. Amaç da her an ortaya çıkabilecek bir saldırı durumuna karşı hazırlıklı olmaktır. Çünkü İslam toplumunun başlangıçtan itibaren sırf Müslüman olmaları sebebiyle saldırıya maruz kaldıkları bilinmektedir. Eğer Müslüman ülke ile gayr-ı Müslim ülke arasında doğrudan doğruya barış antlaşması yapılmış ise ya da savaş esnasında bir barış antlaşması imzalanmışsa antlaşma hükümlerine sadık kalmak Kur’ân’ın emridir. Hatta Kur’ân-ı Kerîm açık bir şekilde savaş sırasında bile karşı tarafın barış teklifi ya da savaşı bırakması durumunda Müslümanların bunu kabul mecburiyeti bulunduğunu haber vermektedir.¹¹⁵

Sonuç

Sözün yazıya geçmiş hali olan metin ile muhatabı arasındaki en sağlıklı ilişki, amaca uygun anlaşılmasıyla gerçekleşir. Metnin sahibi ile doğrudan iletişim imkânı yoksa onunla kurulacak ilişkide en önemli iki şart; yöntemin tutarlı ve muhatabın samimi olmasıdır. Aksi takdirde sadece bilimsel bir tutarsızlık ortaya çıkmaz aynı zamanda ahlaki bir sorun da meydana gelir. Bu, metne haksızlık ve sözün sahibine eziyettir. Bu sebeple biz bu konferansta metin-muhatab arasındaki anlam ilişkisine dair sorunun sadece naslarla ilgili olmadığını, benzer bir problemin klasik fıkıh metinlerinde bu iki kaynaktan üretilmiş bilginin anlaşılmasında da yaşandığını bazı örnekler üzerinden anlatmaya çalıştık. Bunun sebeplerinden ziyade sonuç üzerinde durarak en azından araştırmacıların bu hususta daha dikkatli olmalarının zorunluluğuna vurgu yapmak istedik.

114 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, s. 148, “h.r.b.” md.

115 Nisâ’ (4), 90; Enfâl (8), 61; Tevbe (9), 1, 4, 7.

Nûr-i Muhammedî İncancının Ortaya ıkışı ve Kaynakları

Doç.Dr. Mahmut ÇINAR

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelâm Anabilim Dalı  ğretim  yesi

2 Nisan 2015

Doç.Dr. Mahmut ÇINAR

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1965 yılında Adıyaman’da doğdu. 1985 yılında Kayseri/Develi İmam-hatip Lisesi’nden mezun oldu. Bu süre içerisinde klasik yöntemle Arapça ve dinî ilimler eğitimi aldı. Aynı yıl İmam-Hatip olarak memuriyet hayatına başladı. Kayseri ve Adıyaman’da 14 yıl imamlık yaptıktan sonra 34 yaşında okumaya başladığı Harran Üniversitesi İlahiyat fakültesinden 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl DiB İstanbul Haseki İhtisas Eğitim Merkezinden eğitim alarak buradan mezun oldu (2005). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat/Kelâm Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans (2006) ve doktora (2011) tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında İmam-Hatip, Vaiz ve Müftü olarak çeşitli yerlerde 26 yıl süre ile çalıştı. Son üç yılında Fetva Kurulu Üyeliği yaptı. Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Öğretim Üyesi olarak başladı. 2014 yılı Ocak ayında Doçent unvanını aldı. Aynı Fakültenin Kelam Anabilim Dalında Öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Kur’ânî Hayat, Özgün İrade, Diyanet Aylık dergi, Din ve Hayat, İlim ve İrfan, Yörünge ve Ortak Zemin gibi birçok dergide yayınlanan güncel-dinî ve felsefî konulardaki makale ve yazıların yanı sıra alanıyla ilgili yazdığı kitapları bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve İngilizce bilen Mahmut ÇINAR evli ve dört çocuk babasıdır. Eserlerinden bazıları şunlardır: İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muham-

med, İstanbul: Beyan Y., 2018 (1. ve 2. Baskı). Selefilik (Ramazan Yıldırım ile birlikte), Köln; Plural P., 2018. Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik, İstanbul: Rağbet Y., 2013, 2016. Nur-i Muhammedî İnancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları, İstanbul: Rağbet Y. 2014, 2016. Nübüvvet İnancı, İstanbul: Rağbet Y., 2013.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم.
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف المرسلين سيدنا
محمد صل الله عليه وسلم وعلى اخوانهم من النبيين والمرسلين وعلى
اله وصحبه اجمعين.

Sayın Müdürüm, Muhterem hocalarım, Değerli kursiyer arkadaşlarım, sözlerimin başında hepinizi saygıyla, sevgiyle selamlarım. Es-selamu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh.

Genelde biz bu tür toplantılarda hamdele ve salvele faslını çok daha kısa geçeriz. Ancak burada Haseki'nin bir farkı olsun diye biraz uzattık. Haseki'den Adil hocam da bahsetti. Gerçekten benim için de çok önemlidir, hayatımda çok önemli bir yeri vardır. Özellikle bugün sizlerle paylaşmak üzere bir araya geldiğimiz, *Nûr-i Muhammedî İncancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları* konulu çalışmama başlarken Haseki'de kursiyerdim. Bunun temellerini burada atmaya çalıştım. Büyük bir ihtimalle araştırma yaparken, şu anda aramızda bulunan ve bulunmayan Haseki'nin değerli hocalarımızdan da destek almışımdır. Haseki'yi bitirdikten sonra vaiz olarak atamamız yapıldı. Şu andaki uygulamanın nasıl olduğunu bilemiyorum. Bir ara herhalde doğrudan vaiz olarak atama yapılmadı. Bizim zamanımızda burada kur'a çektik, öylece mezun olduk.

Gittiğimiz yerlerde Haseki mezunu olan vaizler vardı, Haseki mezunu olmayan vaizler de vardı. Biz Haseki mezunu vaiz olduğumuz için arkadaşlarımız arasında farklı bir havamız vardı. "Haseki mezunuyuz bugüne bugün" diyorduk. Sonra müftü olduk, kısa süre müftülük yaptım, hatıralarımızı anlatacak kadar kısa bir süre müftülük yaptım. Orada da Haseki mezunu olmayan müftüler vardı. Biz Haseki mezunu müftü olduğumuz için havamız

orada da devam etti. Sonra kader bizi akademisyenliğe götürdü ve akademiye intisab ettik. Orada da çok nadir de olsa Haseki mezunu akademisyenler var. Bizde onlardan birisi olarak havamızı hâlâ sürdürüyoruz. Dolayısıyla Haseki bize hep hayır getirdi; inşallah bundan sonra da hem bize hem de sizlere hayır getirir. İşte bu nedenle Haseki önemlidir, kıymetini bilmek gerekir. Ben “biraz havamız vardı” tabirini kullandım ama bunun gerçeklik payı kesinlikle vardır. Haseki insana çok şey kazandırıyor. Galiba burada, Haseki’de 19-20 ay boyunca edindiğimiz birikim, hayatımızın sonuna kadar devam edecektir. Şu ana kadar devam etti, bundan sonra da devam edecektir. Bütün bunlara bağlı olarak Hasekili olmanın bir ayrıcalık olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

Bu girizgâhtan sonra konuya girmek istiyorum. Ancak konuya tam girmeden önce bir iki hususu dikkatlerinize arz etmem gerekiyor. Nûr-i Muhammedî denildiği zaman gerek bizim ülkemizde şu anda gerekse tarihte ve diğer coğrafyalarda, İslam düşünce tarihinde daha çok bu anlayışa sahip çıkanlar ve bunu savunanlar tasavvuf çevreleridir. Zaman zaman bu anlayışa karşı çok radikal çıkışlar da var. Aslında bu radikal çıkışlar sadece tasavvufun Nûr-i Muhammedî söylemine, Nûr-i Muhammedî anlayışına değil bir bütün olarak tasavvuf müessesesine de karşı çıkmaktadır. İslam düşünce tarihinde her iki uçtan da belirli çevreleri görmek mümkündür. Tarihin her döneminde de bu olmuştur. Bunu biraz normal karşılamak lazımdır.

Şöyle ki; İslam dini evrensel bir dindir. Bütün insanlara hitap etme iddiası var. Bütün coğrafyalara, bütün tarihe hitap etme iddiası var. İslam dininin peygamberi olan Hz. Muhammed (s) son peygamber, kitabı olan Kur’ân da son kitaptır. Dolayısıyla bu kadar geniş bir çevreye hitap eden bir dinin içerisinde zaman zaman farklı kutuplarda gezen insanların bulunması fazlaca yadırganmamalıdır. Hatta mümkünse bunları bir zenginlik olarak kabul etmek, bunlarla beraber yaşamasını öğrenmek gerekir. Bunların hepimiz için birer imkân sunduğunu, biz hangi tarafta ve nerede yer alırsak alalım mutlaka bu çevrelerin tamamından istifade edeceğimiz unsurların bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu farklılıklar, biraz evvel de ifade etmeye çalıştığım gibi, İslam dininin evrensel bir din olmasından kaynaklanmaktadır. Şimdi giriş ve alt başlıklardan oluşan konumuza geçebiliriz.

Giriş

Nûr-i Muhammedî'nin kaynakları, ortaya çıkışı ve ulaştığı teorik düzeyi irdelemeden önce, inanç, teori, fikir, anlayış ve hipotez gibi tabirlerden hangisiyle daha çok ilişkili olduğunu belirlemek gerekir. Dinî bir tabir olan inanç, İslâm dininin inanç esasları bağlamında değerlendirildiğinde bunun, bir nassa dayanması gerekir. Her ne kadar inanç esaslarının ispatı, temellendirilmesi ve savunulması süreci daha çok aklî ve nazarî yöntemleri akla getirmekte ise de bir hususun inanç esası olması tamamen nassa karşılık bulmasına bağlıdır. Söz gelimi her ne kadar aklen bu dünyada yapılanlarla hesaplama anlamında kıyamet mümkün görülmekte ise de, kıyamet ve sonrasındaki aşamaları Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında verdiği birtakım bilgilerle tesbit edebilmekteyiz. Ancak herhangi bir inanca dayanak teşkil eden nasların delalet ve sübut açısından kesinlik ifade etmeleri beklenir. Bu da sübûtü katî olan Kur'ân ve mütevâtir sünnetle mümkündür. Ayrıca ilgili âyet ve hadislerin sübûtüne ilave olarak delâletlerinin katî olması beklenir. Bu durumda Nûr-i Muhammedî'nin kaynağı olarak gösterilen âyet ve hadisler söz konusu vasıfları taşımadığından, bunun bir inanç olması mümkün değildir. Ayrıca Nûr-i Muhammedî, deney ve gözleme dayalı olmadığı gibi, aklen de ispatlanması mümkün olmayan gabya ait bir düşüncedir. Oysa nalsa belirlenen bir inancın aklen de temellendirilmesi beklenir.

Teori, fikir, anlayış ve hipotez gibi tabirler ise ispatı kesinleşmemiş yargılar için kullanılır. Bunlardan teori, birtakım verilerle desteklenen, önerme ve hipotezlerden oluşan ve belirli bir çerçeveye içerisinde sunulan kuramlar için kullanılır. Buna göre Nûr-i Muhammedî için teori, fikir veya anlayış gibi kavramları kullanmamızda herhangi bir sakınca yoktur. Bu durumda Nûr-i Muhammedî'yi savunmak ya da reddetmek eşit düzeyde mümkündür. Âlemin yaratılışı ve başlangıcı için ön görülen bir teori olarak Nûr-i Muhammedî de Big Bang gibi diğer teorilerden farklı değildir. İşin teorik yönü böyle olmakla

birlikte, gerçekte bu inancın ortaya çıkış sürecine bakıldığında farklı faktörlerin etkili olduğu da kuşkusuzdur. Bunlara ileride değinilecektir.

Nûr-i Muhammedî anlayışı, "Allah'ın ilk yarattığı varlığın Hz. Muhammed'in nûru" olduğu inancı üzerine temellendirilmektedir. Buna göre ilk yaratılan varlık Hz. Muhammed'in nûrudur ve âlem bütün cüzleriyle bu nûrdan yaratılmıştır. Şu var ki bu inanç, sadece Müslümanlarla sınırlı olmayıp, bunun benzeri inanç ve anlayışlara diğer kadîm kültür ve dinlerde de rastlamak mümkündür. Söz konusu kültür ve dinlerin birçoğunda Müslüman sûfilerde olduğu gibi karizmatik bir şahsiyet etrafında, ilgili anlayışlar sergilenmiştir. Bazen de bir şahsiyetten daha çok bir kavram ön plana çıkarılmıştır. Nûr-i Muhammedî inancı incelendiğinde bunların her ikisini de kapsayacak bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.

"Nûr-i Muhammedî", İslâm düşünce tarihinde ilk yaratılan varlık ile ilgili ortaya konulan sistematik teorilerden biridir. Bu teoriye benzeyen anlayışların çok daha eski dönemlerden itibaren farklı kültürler arasında da bulunduğu görülmektedir. Özellikle Bâbil havzasında gelişen bütün ezoterik anlayışlarda farklı formatlarda da olsa bir ilk yaratılan varlık tasavvuruna rastlamak mümkündür. Bu tasavvurlar çoğu zaman bir şahıs etrafında odaklanmaktadır. Söz konusu şahsiyet bir yarı ilahî hüviyete sahiptir. Hermetik ve Gnostik akımlardan ilâhî dinlere kadar hemen hemen bütün kadim akımlarda benzer teoriler bulunmaktadır. Aynı coğrafyada yaşayan farklı din ve anlayış mensuplarının süreç içerisinde birbirlerini etkilemesi kaçınılmaz olduğuna göre Müslüman sûfiler arasında yayılan bu anlayışın zamanla form değiştirmesine rağmen, aslı itibarıyla bu etkilenmenin kapsamında değerlendirilmesi de mümkündür.

Ancak sûfilerin bir kısım teorik açıklamaları tenkide açık olmakla beraber, tenkidlerin dinin derûnî boyutunu yok saymaya varacak kadar ileri götürülmemesi önem taşımaktadır. Zira dinin derûnî bir boyutunun bulunduğu ve bu olmaksızın tedeyyünün tam anlamıyla gerçekleşmeyeceği kuşkusuzdur. Bu durum, diğer dinler gibi İslâm dini için de böyledir. Dinî hayat heyecan ve coşku olduğu zaman yaşanılır. Heyecansız ve coşkusuz olan dinî aktivitelerin insanı dönüştürmesi beklenemez. Yeter ki sınırları iyi korunsun.

Buna bağlı olarak, Hz. Peygamber döneminde "ibadette derunî hayat"

olarak değerlendirebileceğimiz bir tür iç zenginliği, belirli bir ölçüde sahabe arasında yaygındı. Hatta sahabe arasında yaptıkları ibadetten mânevî zevk alarak ve onun manevî hazzına ererek ibadetleri ifa etmenin yaygın olduğuna dair elimizde önemli veriler bulunmaktadır. Hz. Peygamber ile beraber ashabın da Kur'ân okuduklarında zaman zaman ağladıklarını ifade eden rivayetler, dinî ve mânevî duygunun, o dönemde yaşayan Müslümanların iç âlemlerinde ne kadar derin izler bıraktığı konusunda, bizlere büyük ölçüde fikir vermektedir. Bununla beraber, "vasat ümmet" (dengeli, mûtedil, aşırılıklardan uzak) olmanın bütün özellikleri, bizzat Hz. Peygamber tarafından itina ile bütün katmanlarıyla sahabe toplumunun arasına yerleştirilmişti. Böylelikle herhangi bir şekilde meydana gelebilecek aşırılıklar, peşinen bloke edilmek suretiyle bunların önü alınmaya çalışılmıştı.

Hz. Peygamber, henüz hayatta iken, sahabeden bazılarının kendilerini tamamen ibadete vererek, sosyal ve fizyolojik görevlerini terk etme istekleri, bizzat Hz. Peygamber tarafından oldukça sert bir biçimde reddedilmiş ve dengeli bir hayat sürmenin gerekliliği üzerinde durulmuştu. Hz. Peygamber'in müsaade ettiği kadar ve aşırıya gitmeyen bir züht hayatı, ilk bir-iki asır başta olmak üzere, sahabe döneminden sonra da devam etmiştir. Anılan dönemlerde yaşayan sûfîlerin önde gelenleri aynı zamanda tefsir ve kelâm gibi İslâmî ilimlerle de meşgul olmuşlardır. Sağlıklı ve sahih bir zühd hayatının, ancak dinî ilimlerin rehberliğinde doğru bir istikamette tutturabileceği konusunda asla tereddüt etmemişlerdir. Bu nedenle Hasan el-Basrî, Süfyan es-Sevrî ve Haris el-Muhasibî gibi sûfîler zâhidlik özellikleriyle oldukları kadar, hatta bazen daha güçlü bir şekilde fakihlik, müfessirlik ve mütekellimlik gibi ilmî kişilikleriyle de meşhur olmuşlardır.

Hicrî 3. asırdan itibaren Müslümanların farklı kültürlerle karşılaşmasının da etkisiyle, Müslüman sûfîlerde giderek artan bir şekilde İslâmî disiplinlerle aralarında bir ayrışma başlamış ve sûfîler, mevcut geleneğin dışına çıkarak, birtakım farklı tasavvurlar geliştirmişlerdir. Sûfîler, bu ayrışma sürecinde zamanla, tefsirde müfessirlere, hadiste muhaddislere, fıkhıta fakihlere ve kelâmda mütekellimlere rağmen yeni birtakım yöntemler benimsemişlerdir. Te'vîl, rivayet, hüküm ve kanaat üretme gibi alanların tamamında kullanılan bu yöntemlerle, âdeta alternatif bir dinî bilgi ve bu bilgiye dayanarak alternatif bir kısım dinî hükümler ortaya koymuşlardır. Bu iddia ve kanaatlerini temellendirme sürecinde söz konusu disiplinlerin yöntemlerinin dışına

çıkma ile yetinmemiş, zaman zaman onları küçümseyerek otoritelerini reddetmişlerdir. Bu anlamda sûfîler, tefsir geleneğinin dışına çıkarak işarî tefsir metodunu, ulûmu'l-hadis geleneği ve cerh-ta'dil kurallarını bir kenara iterek, ilhâm ve keşif yöntemlerine dayandıklarını ileri sürmüşlerdir. İbadetlerde manevî hazzın ve tatminin esas olduğu gerekçesiyle fıkıhın zâhirî ve şeklî boyutlara dair kurallarını zaman zaman çiğnemiş, bunları ön plana çıkaranları "ulemâü'r-rüsûm" (şekilci ulemâ) şeklinde tanımlayarak aşağılamışlardır.

Bütün bunlardan daha önemli ve bunları da içine alacak kadar kapsamlı olan durum ise mütekellimlerin öncülüğünde İslâm alimlerinin benimsemiş olduğu bilgi ve varlık teorileri hakkında, hiçbir dinî kaynağı bulunmayan bir kısım spekülâtif iddialar ortaya atarak yeni bir sistem kurma girişiminde bulunmuş olmalarıdır. Bu sistemde haberin niteliğinden, içeriği ve intikal şeklinden daha çok, kimin söylediği önemlidir. Eğer söyleyen "pîr" olarak kabul edilen birisi ise, onun neyi, nasıl ve kimden naklettiğine bakılmamıştır. Zira kendisi zâten otorite olarak kabul edilmiş ve bunun ifade ettiği hususların test edilmesine asla gerek duyulmamıştır. Bu algının, Şiâ'nın mâsûm imâma yüklediği anlamdan hiçbir farkı bulunmamaktadır. Oysa İslâmî gelenekte Allah ve Resulü'nden başka, mutlak olarak herhangi bir bireysel otorite tanınmamıştır.

Buna bağlı olarak, herhangi bir haberin Allah ve Resulü'ne olan aidiyetinin tespiti için de birtakım kurallar geliştirilmiştir. "Ulûmu'l-Kur'ân" ve "ulûmu'l-Hadîs" olarak tabir edilen disiplinler, söz konusu arayış ve ihtiyaçlar neticesinde oluşturularak geliştirilmiştir. Sûfîler, rivâyetler kanalıyla elde edilen bilginin intikal edilmesinde, İslâm âlimleri tarafından tartışmasız bir şekilde şart koşulan nakil silsilesine ve bunun niteliğine, iltifat etmemişlerdir. Onlara göre keşif ve ilhamla birtakım bilgilere ulaşılabilmekte ve bu bilgiler doğru kabul edilmektedir. Tasavvuf literatüründe, yüzyıllar sonra yaşamış olmalarına rağmen, Hz. Peygamber'le doğrudan görüşerek bilgi aldığını iddia eden birçok örnek bulunmaktadır. Böylece zaman zaman keşif ve ilham tek başına belirleyici olabilmektedir.

İslâm Düşünce Tarihinde Nûr-i Muhammedî

Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız süreçte, farklı görüşleriyle ortaya çıkan sûfîlerden biri de Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'dir. Kadîm kültürlerin bir

mozaik halinde arz-ı endam ettiği bir coğrafyada, İran, Irak, Mısır, Sümer ve Hint gibi kültürlerin egemen olduğu bölgede yaşayan Tüsterî, "Nûr-i Muhammedî" düşüncesinin ilk felsefî temellerini atmıştır. Her ne kadar daha önceleri başta Kâ'bû'l-Ahbâr olmak üzere, bir kısım şahsiyetler bu anlayışı çağrıştıran birtakım ifadelerde bulunmuş ve bu anlamda bahse konu terimi kullanarak, bu anlayışa kapı aralamış iseler de, felsefî bir temelde çerçevesini önemli ölçüde belirleyen ilk sûfî, Tüsterî olmuştur. Bununla beraber Kâ'bû'l-Ahbâr'ın yukarıda değindiğimiz coğrafyaya gelerek, ölümüne kadar burada kalması, söz konusu anlayışın coğrafi kaynakları hakkında bize önemli birtakım ipuçları vermektedir.

Birbirleriyle iç içe yaşayan kültürlerin birbirlerine karışmaları ve birbirlerinden etkilenmeleri bir noktada normaldir ve bu durum, toplumsal hayatın kaçınılmaz bir neticesi olarak görülebilir. Ancak kültürün inanca dönüşmesi sürecinde, inancı oluşturan unsurların kaynakları ve neyin nereden geldiği doğru bir şekilde belirlenmek durumundadır. Özellikle inanç sistemi içerisinde neyin nereden geldiği ve hangi sonuçlar doğurduğu, son derece önem arz ettiğinden, söz konusu sistemin düşünce kodları iyi tesbit edilmediği takdirde, zihinsel bir karmaşanın ve bunun neticesi olarak fikrî bir anarşizmin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Nûr-i Muhammedî anlayışının İslâm düşünce tarihindeki seyrine bakıldığında, bir teori olarak hicrî III. yüzyıldan itibaren literatüre geçtiği görülmektedir. Bu teorinin Müslümanlar arasında yaygınlık kazandığı dinî grupların başında Şîîler ve sûfîler gelmektedir. Söz konusu teorinin başlangıcından itibaren geldiği noktaya kadar incelendiğinde, belirli bir coğrafi havza da etkili olduğu ve bu havzadan diğer bölgeler taşındığı müşahade edilmektedir. Bu havza, hiç kuşkusuz İran merkezli birçok kadîm medeniyetin gelişerek yerleşmiş olduğu Bâbil Havzasıdır. Tüsterî'den Abdülkerîm el-Cîlî'ye kadar, Nûr-i Muhammedî teorisinin oluşturulması ve yaygınlaşması safhasında rol oynayan bütün şahsiyetler, bu bölgeden neşet etmişlerdir. Aralarından hiçbirisi, söz gelimi Hicaz'dan, Yemen'den veya Kuzey Afrika'dan çıkmamıştır. Bu durum, Nûr-i Muhammedî teorisi oluşturulurken hangi kültürlerin ne kadar etkili olduğu konusunda, bize bir ölçüde fikir vermektedir. Köken olarak farklı coğrafyalara mensup olanların da bir şekilde, bu ralarla bir irtibat kurduklarını görmek mümkündür.

Kuşkusuz Nûr-i Muhammedî teorisinin temellerini atanlar, Müslüman

sûfilerdir. Zaten bunun doğal bir sonucu olarak, bu teoride İslâmî tabir ve motifler sıklıkla kullanılmıştır. Teorinin Müslümanların peygamberi olan Hz. Muhammed merkezli olarak oluşturulması, başlı başına bir İslâmî renk ve muhteva kazandırmaktadır. Ancak söylemindeki tüm özgünlüğüne rağmen, anılan teorinin Müslümanlara has bir teori olduğunu söylemek imkânsızdır. Zira teorinin ortaya çıktığı coğrafya ile Müslümanlarla komşu olan kadîm kültürler incelendiğinde, benzer inanç ve anlayışların oralarda da bulunduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Sûfilerin Nûr-i Muhammedî anlayışı irdelendiğinde, bunun bir benzerinin Şîîlerde de bulunduğu görülmektedir. Nûr-i Muhammedî anlayışı ile mâsûm imâm anlayışının her ikisi de nübüvvet eksenli olarak ve Şiâ'nın kısmen zamansal bir önceliği olsa da eş zamanlı denilebilecek bir gelişme süreci yaşamıştır. Ancak bu anlayış, sûfilerde velayet merkezli, Şiâ'da ise mâsûm imâm merkezli olarak düşünülmüştür. Bu anlamda, sûfilerin Nûr-i Muhammedî anlayışı ile Şîîlerin mâsûm imâm anlayışı ve buna bağlı olarak geliştirdikleri insan, âlem ve Allah ilişkisi üzerine oluşturdukları algı, her ikisinde de benzerlik arz etmektedir.

Kaynakları ve tarihî süreci incelendiğinde Nûr-i Muhammedî inancının İslâmî kaynaklardan daha çok, farklı kültürlerden esinlenerek oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Müslümanlar bu anlayışı, Hz. Peygamber'e uyarlayarak ve buna İslâmî tabir ve söylemleri ekleyerek içselleştirmeye çalışmışlardır. Dinî bir inancın oluşturulmasında Kur'ân ve hadisler belirleyici olduğundan, bu süreçte Müslümanlar, buralardan deliller aramaya çalışmışlardır. Bu aşamadan itibaren, kimi zaman Nûr-i Muhammedî inancı haricî kaynaklarının gölgesinde şekillendirilmiş, bazen de delil olarak getirilen âyet ve hadisler aynı istikamette yorumlanarak bir netice elde edilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz çoğu zaman bağlamından koparılan âyetlerle hadis olarak sunulan asılsız rivayetler, delil olarak ileri sürülmüştür. Ancak delil olarak ileri sürülen nasların hiçbirisi, normal şartlarda anlaşılan/anlaşılması gereken anlamlarıyla Nûr-i Muhammedî inancına işaret etmemektedir. Zâten İslâm'ın ilk yıllarında böylesi bir anlayışın bulunmaması da bunu göstermektedir.

Nûr-i Muhammedî ve benzeri anlayışların ortaya çıktıktan sonra İslâm ümmetini oluşturan geniş kitleler tarafından kabul görmesinin hiç şüphesiz birçok sebebi sayılabilir. Özellikle bu tür spekülâtif bilgilerin Kur'ân'dan âyetler ve Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerle desteklenmesi önemli

ölçüde avantaj sağlamıştır. Toplumun önemli bir kısmı kitap ve sünnetle sabitmiş gibi sunulan bu teorileri kabul etmiş, yanlış olabileceğini düşünmemiştir. Bunun karşısında ümmeti doğru bilgilerle donatmaları beklenen ulemâ açısından da önemli açmazların bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bunlardan iki tanesinden biri tenkid geleneğinin çok erken dönemden itibaren reddedilmesi, diğeri ise ulemânın maalesef dik durmamasıdır. Bilindiği gibi tenkid geleneği ve nakledilen bilginin doğruluğunu test etme yöntemi ilk olarak hadisçiler tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Gerçekten bizde var olan cerh ve tadil, rivayetin senedi, ihtilafü'l-hadis, îtilâfü'l-hadis gibi yöntemler başka hiçbir dine nasip olmayan önemli imkânlardır. Bu yöntemlerin Hz. Peygamber'in vefatını müteakip çok erken dönemde uygulandığı hepimizin malumudur. Ulûmü'l-hadis bu kadar gelişmişliğine rağmen bugün maalesef bu alana mensup ilim adamlarının büyük çoğunluğuna göre, özellikle muteber hadis mecmualarında yer alan bir rivayetin hiçbir şekilde reddedilmemesi gerektiğini dayatmaktadırlar. Bu tavırlarıyla aslında kendi geçmişlerine sahip çıkmadıkları ve redd-i miras yaptıklarının farkında bile değiller. Bu rivayetlerin geçmişte tenkid edilmesi de onlar için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu durum özellikle ülkemizde tasavvuf geleneğinden etkilenerek bu hale gelmiştir. Tasavvuf geleneğinde yer alan ve manevi ilerleme için şart koşulan, müridin müşşidine karşı tutumunu "Gassal elinde meyyit gibi olmak" şeklinde formüle edilen ilke rivayetlere uygulanmıştır. Buna göre rivayetin otoritesi şeyhin otoritesi gibi değerlendirilerek bir nevi dokunulmazlık zırhına büründürülmüştür. Bunun karşısında en çok hadisçilerin durması beklenir. Aksi halde bu disiplinin hiç de hak etmediği bir durumla karşı karşıya kalırız.

Ulemâ hakkında yapacağımız bu değerlendirme, özellikle kelâm âlimlerini kapsamaktadır. Zira dinin temel prensipleri hakkında onların sağlam bir duruş sergileyerek, hangi şeylerin kesin, hangilerinin ise tartışmalı olduğunu, zaman zaman güncellemek suretiyle ümmete sunmak, onların görevidir. Ancak onların da farklı birtakım kaygılarla bu hususta gereken hassasiyeti göstermediklerini üzülerken görmekteyiz. Söz gelimi İmâm Mâtürîdî'den itibaren Mâtürîdi ulemâ, Nûr-i Muhammedî anlayışını sorgulamadığı gibi, bunu Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bir delili olarak sun-

muşlardır¹¹⁶. Bu durum tasavvuf çevrelerinin daha etkili bir şekilde bu düşüncüyü savunarak yaymalarını kolaylaştırmıştır.

Nûr-i Muhammedî'yi değerlendirirken iki boyuta dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu iki boyut Said Nursî'nin "Nûr-i Muhammedî âlemin hem çekirdeği hem de meyvesidir" sözünde ifadesini bulan çekirdek ve meyve metaforudur. Çekirdek boyutunu tanımlarken, Yüce Yaratıcı'nın hür iradesiyle ve yoktan var etmek suretiyle bunu var ettiği şeklinde düşünüüyorsa, bunda çok fazla problem yoktur. Zira asıl mesele yaratıcı ile yaratılanın birbirinden ayrı olması ve yaratılanın yoktan var edilmiş olmasıdır. Bunun dışındaki tasvirler doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. Dinî açıdan bir problem teşkil etmez. Yani evrenin ilk maddesi olan ve ilk yaratılan varlığa "Nûr-i Muhammedî" adını vermek, şayet buradan çıkarak farklı anlamlar yüklenmeyecekse, çok da problemlili değildir. Meyve boyutunu da şu şekilde makul bir çizgiye çekmemiz mümkündür. Kur'ân'da "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim."¹¹⁷ âyetinde açıkça ifade edildiği gibi Hz. Âdem'le başlayan ilahî din olan İslam Hz. Peygamber'le kemale ermiştir. Aynı şekilde "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."¹¹⁸ âyetinde açıkça ifade edildiği gibi insanların yaratılış amacı Allah'a ibadet etmektir. İnsanlara ibadet etmeyi İslâm dini öğrettiğine göre, ibadetler ancak Hz. Peygamber'le birlikte en kâmil ve en güzel biçimde yapıla-

116 Bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûçî), Beyrut 2010, s. 263-264; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay-Ş. Ali Düzgün), Ankara 2003, II, 53.

Mâtürîdî ve Nesefî, daha sonraları bir inanç haline dönüşen "Nûr-i Muhammedî" teorisini de onun peygamberliğinin delili olarak ileri sürmektedir. Onlara göre nesilden nesle geçerek intikal eden bir nûr bulunmaktadır ki bu nûr, nûr-i Muhammedîdir. Ayrıca sırtındaki mühür, başkısıyla yan yana geldiğinde, boyu ne kadar uzun olursa olsun ondan daha uzun görünmesi, kendisine vahiy gelmeden önce kendisini gölgeleyen bir bulutun bulunması, göğsünün açılarak içindekinin yıkanarak yerine konulması, çocukluğunda putlara ibadetten kaçınması ve kâfirler tarafından kabul edilen ahlaki kişiliği, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin birer delilidir. Daha sonraki Mâtürîdîler de bu konuda seleflerine uymuş ve metinlere Nûr-i Muhammedî'yi geçmişlerdir. Örnek olarak bk. Ali el-Kârî, *Dav'u'l-meâlî li Bed'i'l-Emâlî*, (nşr. M. Adnan Derviş, Dimaşk, 2002, s. 54.

117 el-Mâide 5/5.

118 ez-Zâriyât 51/56.

bilmiştir. Bu durum diğer peygamberlerin kulluk vazifelerini eksik yapmalarından daha çok, onların dönemlerinde henüz dinin kemale ermemiş olmasından dolayıdır. Elbette ki bu konuda farklı şeyler de söylemek mümkündür. Buna göre en azından bizim çevremizde bulunan unsurlarıyla âlem insanın hizmetine sunulduğuna, insan da ibadet için ayartıldığına ve ibadeti en kâmil biçimde Hz. Muhammed (s) ifa ettiğine göre, ona kâinatın meyvesi demek çok da problem teşkil etmez.

Bu şekilde makul bir yorumlamayla, ilgili teori ve savunucularını anlamak mümkün ise de, herkesin bildiği gibi, taraflar bu anlamlardan çok çok farklı ve geniş çerçeveli anlamlar yüklemekte, en önemlisi pratik sonuçları günümüzde de devam eden hem tarihî hem de güncel bir problem olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Özellikle Nûr-i Muhammedî'nin her dönemde bir temsilcisinin bulunduğu dair iddia önem arz etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'e kadar bu temsilcilik peygamberler üzerinden devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra ise her dönemde bir veli tarafından temsil edilmektedir. "İnsân-ı kâmil, Gavs-ı Azâm, Kutbü'l-Aktâb" gibi isimlerle de anılan bu temsilci, her türlü ilahi yaratma ve ilahî bilginin de kaynağıdır. Bu zat, Allah adına sadece dünyayı değil bütün âlemi yönetmektedir.

Görüldüğü gibi bu tasvirler, sakıncaları sadece inanç düzeyinde kalmayan, pratikte de birçok sıkıntıya kaynaklık etmektedir. Her şeyden evvel tasavvuf çevrelerinden her biri kendi şeyhine bu makamı uygun görmekte, onun dışında kalanları buraya layık görmemektedir. Bu tür iddialarda bulunan diğer çevreleri de yolunu şaşırmış, hidayeti kaybetmiş çevreler olarak değerlendirmektedir. Buna bağlı olarak ümmet arasında zihinsel ayrılıklar yayılmakta, zaman zaman dramatik sonuçlarla karşılaşmaktadır. Müceddidlik ve mehdilik gibi düşünceler de son tahlilde buraya dayanmaktadır. Bu teoriye son halini veren ve İslam düşüncesi tarihinde en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin konu hakkındaki değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelerin muhtemel kaynaklarına değinerek bir sonuca varmamız mümkün olacaktır.

İbnü'l-Arabî ve Nûr-i Muhammedî

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 640/1238) Nûr-i Muhammedî anlamında kullandığı tabirlerden biri "el-Kelime"dir. Ona göre Kur'an'da geçen "el-

kelime" akıldır. Buna "el-aklû'l-evvel" de denilir. O, "el-kelime" anlamında yirmiden fazla isim kullanmaktadır. Hakikat-ı Muhammediye, Hakikatü'l-Hakâik, Rûh-i Muhammedî, Nûr-i Muhammedî, akl-ı evvel, arş ve kalem-i a'la gibi. Bu kadar ıstılah kullanmasının sebebi olarak iki unsura dikkat çekilmiştir: Birincisi İbnü'l-Arabî, "kelâm" veya "kelime" nazariyesinde farklı kaynaklardan yararlandığından, bu çevrelerin ıstılahlarını aynen korumaya çalışmıştır. İkincisi ise benimsemiş olduğu vahdet-i vücûd anlayışı, bu isimlerden herhangi birisini kullanmasına imkân vermekte, sadece birisiyle yetinmesine aykırı düşmektedir. Zira mutlak varlık her şeydir ve her şey odur. İsimlerin farklı olması bu varlığın farklı tecellîlerine işaret etmektedir.¹¹⁹ "el-Kelime"nin en önemli işlev olarak, onun her türlü ilahi ilmin kaynağı ve aynı zamanda vahiy ve ilhamın da membaı olmasını kabul etmektedir. O, "el-Kelime"ye yüklediği anlamı dikkate alarak farklı isimlendirmelerde de bulunmuştur. Vahiy ve ilhamın kaynağı olduğu için "son peygamberin mişkâtü'l-envarı", insan ile ilişkisinden dolayı "Hakikat-ı insaniye" veya "İnsân-ı kâmil", âlemle ilişkisinden dolayı da "Hakikatü'l-hakâik" şeklinde isimlendirmiştir. Ona göre "Hakikatü'l-Hakâik" haricî âlemde var olan ve onun kemâllerini izhâr eden varlıklarda tecellî etmektedir. Bu kemâl, bütünüyle âlemden ortaya çıkmaz, ancak âlemin çeşitli yönleri onu bir şekilde temsil eder. Bu kemâlin bütün olarak âlemde zuhur edeceği tek varlık "İnsan-ı kâmil"dir. Affî, bu yönüyle İbnü'l-Arabî'nin kelime nazariyesi ile Eflatun'un "iyi" idesi arasında bağlantı kurmaktadır.¹²⁰ Söz konusu işlevinden dolayı İnsan-ı kâmil âlemin mihveridir. Ona göre kelime ya da insân-ı kâmil, kâinatın yaratılmasından daha önce vardı ve âlem onun sebebiyle yaratıldı.¹²¹ İbnü'l-Arabî'nin bu yorumu, Gazzâlî'nin "el-Muta'" için belirlediği çerçeveyi akla getirmektedir.

İbnü'l-Arabî, "el-Kelime"yi her türlü ilahî bilginin kaynağı olması itibarıyla, "Hakikat-ı Muhammediye" olarak da isimlendirmektedir. Ancak burada Hz. Muhammed'in tarihî şahsiyetini değil, Hz. Muhammed ve diğer nebilerin suretlerinin teşkil ettiği rûhu kastetmektedir. Hakikat-ı Muhammediye,

119 Affî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2000, s. 78.

120 Affî, *a.g.e.*, s. 81-83.

121 Affî, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat* (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İstanbul 2004, s. 72, 78.

ilk taayyün ile taayyün ettiğinden dolayı zât-ı ahadiyetin aynısıdır. Suret-i Muhammedî ise, zâta ait olan ahadiyet mertebesini, isimlerin mertebesi olan vahidiyet mertebesini ve bütün "imkânî" mertebeleri temsil etmektedir. İsmailî ve Karmâtîlerin "mâsûm imâm"ı ile sûflerin "kutub" dedikleri şahsiyet, aynı işlev ve aynı ontik mahiyete sahip olduklarından, her ikisi de bir yerde buluşmaktadırlar. Hakikat-ı Muhammediye de bir yönüyle mâsûm imâm'a benzer bir anlamı ifade etmektedir. Çünkü bununla, tümüyle rûhânî âlemin mihveri kastedilmektedir.¹²²

Yukarıda da belirtildiği gibi İbnü'l-Arabî'nin "Nûr-i Muhammedî" düşüncesini anlatan en önemli terimlerden biri "el-Kelime"dir. O, her bir peygamberi "el-Kelime" ile ilişkilendirerek konu edinmektedir. Her peygambere ayrılan kısım, *Fûsûs*'ta "fass" olarak ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak *Fûsûs*'taki başlıkları "Davudiye kelimesindeki vucûdiyye hikmeti fassı" ve "Zakeriya kelimesindeki malikiyye hikmeti fassı" örneklerinde olduğu gibi düşmektedir. Buna göre her bir peygamber aynı zamanda "Kelime" dir.¹²³ İbnü'l-Arabî, söz konusu eserini, yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'den aldığı emir doğrultusunda telif ettiğini iddia etmektedir. Altı yüz yirmi yedi (627/1230) senesinin muharrem ayının son on günlerinde Şam'da Hz. Peygamber'i müşahade ettiğini anlatmaktadır. Bu karşılaşmada Hz. Peygamber'in elinde bir kitap bulunmaktadır ve onu göstererek; "Bu kitap, *Fûsûsü'l-Hikem*'dir. Bunu al ve insanlara götür ki, ondan yararlansınlar" demiştir. İbnü'l-Arabî daha sonra bu emri Resulullah'tan aldığı gibi, hiçbir ekleme ve eksiltmede bulunmadan, yerine getirdiğini ve söz konusu kitabın böylece telif edildiğini belirtmektedir.¹²⁴ Ancak her ne kadar bu eserinde olduğu gibi kelimeyi bütün peygamberler için, hatta bütün varlıkların her birisi için kullanmakta ise de özel anlamda "el-Kelime"yi Hakikat-ı Muhammediye anlamında kullanmaktadır. Bununla Hz. Peygamber'in tarihî sureti değil, bütün varlıkların özü olan "Nûr-i Muhammedî"yi kastetmektedir. Buna göre "Hakikat-ı Muhammediye" bütün nebi ve velilerin bilgi aldıkları asıldır.¹²⁵ Hz. Âdem'den sonra gelen bütün nebiler, ilimlerini nebilerin

122 Affî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 84.

123 İbnü'l-Arabî, *Fûsûsü'l-Hikem*, Beyrut 1400/1980.

124 İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, s. 47.

125 Affî, *a.g.e.*, s. 86.

sonuncusu olan Hz. Muhammed'in mişkâtinden (ışığının olduğu oyuk) alırlar. Zira o, her ne kadar fizikî yaratılışı itibariyle peygamberlerin sonuncusu ise de hakikati itibariyle daha önce mevcut idi.¹²⁶

İbnü'l-Arabî'ye göre diğer bütün peygamberlerin her biri ilahî isimlerden birinin tecellisi altındadır ve onu yansıtmaktadır. Ancak Nûr-i Muhammedî bütün isim ve sıfatları câmidir. Bu nedenle de onun üzerinde sadece Zât-ı Bâri vardır. Onun ifadelerinden yola çıkarak değerlendirmede bulunan Afifî'ye göre, Nûr-i Muhammedî İbnü'l-Arabî'nin anlayışında üç anlama gelmektedir:

1. Nûr-i Muhammedî (Kelime), bütün nebi ve velilere yardım eden rûhtur ve bu itibarla her türlü batınî bilginin kaynağıdır. Bu anlamıyla Nûr-i Muhammedî, Kutub ve İsmailî düşüncedeki "Her devirde, o devrin kutbu suretinde zuhur eden mâsûm imâma", benzemektedir. Buna göre İbnü'l-Arabî, bütün nebi ve velilerin hükümlerinde hata edebilme ihtimalinin olduğunu düşünmektedir. Ancak Batınî İmam (tabiatıyla kutub veya Mâsûm imâm ya da Nûr-i Muhammedî) mâsûmdur, hata (zelle) işleme ihtimali yoktur.

2. Nûr-i Muhammedî, mahiyeti itibariyle "Hakikatü'l-Hakâik" ile aynı olduğundan, âlemin illeti ve yaratılışının sebebidir. Bu anlamıyla İbnü'l-Arabî, Nisa suresinin 169. âyetinde zikredilen "Mesih Meryem'in oğlu İsa'dır. (O), Allah'ın resulü ve ona ilka ettiği kelimesi ve kendisinden bir rûhtur." âyetindeki "kelime" yi ilka edenin gerçekte Allah değil, Hz. Muhammed olduğunu savunmaktadır. Hakikat-ı Muhammediye "Kalem-i A'lâ" olduğundan, doğrudan veya dolaylı olarak bütün "kelime"lere ilka edendir.

3. "Nûr-i Muhammedî" âlemi muhafaza ve himâye eden rûhtur.¹²⁷

İbnü'l-Arabî, zaman zaman "Hakikat-i Muhammediye" veya "kelime"yi "insan-ı kâmil" olarak isimlendirmektedir. Ancak bu durumlarda "insan-ı kâmil"i özel bir anlamda kullanmaktadır. Ona göre bir şeyin kemâlî, onda tecellî eden ilahi sıfatların adedine bağlıdır. Mutlak anlamda varlıkların en kâmilî Hak, hakkın en kâmil mazharı da İnsan-ı kâmidir. İbnü'l-Arabî, bu anlamda Eş'ârîlerin Allah'ın kadîm kelâmıyla (kelâm-ı nefsi) bu kadîm kelâma delalet eden zâhir kelâm (kelâm-ı lafzî) arasındaki ilişkiye benzer bir

126 İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, s. 54.

127 Afifî, *a.g.e.*, s. 87-89.

ilişki kurmaktadır. Bu ayırıma ilk gidenler, “bil-kuvve akıl” (Logos Endiat-hetos) ile “bil-fiil akıl” (Logos Prophorikos) arasındaki ilişkiye dikkat çeken Stoacılarıdır. Onların bil-kuvve akıl dedikleri şey İbnü'l-Arabî'nin Hakikatu'l-Hakâik dediği şey ile aynıdır. Bil-fiil akıl ise onun İnsan-ı kâmil dediği şeye tekabül etmektedir. İnsan-ı kâmil bil-kuvve aklın en üstün mazharı olması dolayısıyla “halife”, “sûret”, kevn-i câmi” ve “ayna” (mir'ât) şeklinde isimlendirmeyi hak etmiştir. İbnü'l-Arabî, İnsan-ı kâmil'e “Allah” ismini bile izafe edecek kadar işi ileri götürmektedir. Allah'ın yaratıklarından iki sınıf “Ben Allah'ım!” der. Bunlardan biri kâğıtlara yazılı olan “Ben Allah'ım” kelimesini okuyarak der. Diğeri ise, Allah'ın kendisinin görmesi ve işitmesi olduğu insan-ı kâmil “Ben Allah'ım” der. İbnü'l-Arabî, Ebû Yezîd el-Bistamî'nin de bu şekilde (Allah kendisinin gözü, kulağı olduğu halde) “Ben Allah'ım!” veya “Kendimi tenzih ederim!” dediğini ifade etmektedir.¹²⁸

İbnü'l-Arabî'ye göre âlemin yaratılmasındaki nihai amaç “İnsan-ı kâmil” olduğundan, varlığın illet ve sebebi de odur. O, yaratmayı bir şeyi yoktan var etmek anlamında kullanmamaktadır. Aksine bir surette var olan bir şeyin başka bir surette zuhûr etmesi olarak anlamaktadır. İbnü'l-Arabî, yaratılmanın Zât-ı İlâhî'nin zuhûrâ ve kemâllerini göstermeye doyduğu iştiyaktan meydana geldiğini düşünmektedir. Bu konuda sûfilerin kudsî hadis olarak rivayet ettikleri; “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim. Yaratıkları (halk) yarattım ki onlarla bilineyim”¹²⁹ sözünü delil getirmektedir. Hak bu amaçla âlemi yaratmıştır. Ancak âlem Hak'ın sadece bir veya birkaç sıfatını gösterebilir. Bu nedenle kendisini tam olarak göstermesi için “insan-ı kâmil”i yarattı. Çünkü o, Hakk'ın bütün esmâ ve sıfatlarıyla kâmil manada tek mazharıdır. Her ne kadar İnsan-ı kâmil, fizikî varlık itibarıyla daha sonra yaratılmış ise de gerçekte asıl gaye olması nedeniyle her şeyden daha önce

128 Affî, *a.g.e.*, s. 90.

129 Bu söz hadis literatüründe, hadis olarak rivayet edilmemiştir. İbn Teymiyye, bu sözün Nebî'nin sözlerinden olmadığını belirtmiş ve “Bu hadis için, ne sahih ne de zayıf herhangi bir senet bilinmemektedir.” şeklindeki ifadesi ile reddetmiştir. Daha sonraları Zerkeşî ve İbn Hacer de onun bu kanaatini paylaşmakla yetinmişlerdir. Bir kısım sûfiler bunun seleflerinin tesahülü olarak kudsî hadis şeklinde kabul edildiğini belirtmişlerdir. Bu açıklamayı, hadis olarak uydurulan bir sözü kurtarmak için meşru bir gerekçe olarak kabul etmek mümkün değildir. Bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, s. 98.

vardır.¹³⁰

İbnü'l-Arabî'nin, "İnsan-ı kâmil" düşüncesini oluştururken, üç tane ana unsurdan etkilendiği düşünülmektedir: Helenistik unsur, İsevî unsur ve İslâmî unsur. İslâmî unsur içerisinde Hallâc ve İsmailîlerin de bulunduğu Batınî yönü ağır basan çevrelerin etkisi öne çıkmaktadır. Hallâc, "kelime" nazariyesine, uygun düşen ifadeleri çok fazla detaylandırmadan da olsa ilk kullanan şahsiyettir. İbnü'l-Arabî nazariyesini bu çekirdek üzerine bina etmiştir. Hallâc aynı zamanda Hz. Peygamberin ulûhiyet ve ezelîliğinden de bahsederek İbnü'l-Arabî'nin "İnsan-ı kâmil"i ilahlaştıran vahdet-i vücud nazariyesine zemin hazırlamıştır. Hallâc'a göre bütün nebi ve veliler nûrunu Hz. Muhammed'in ebedi nûrundan almaktadırlar. İbnü'l-Arabî, "nasût" ve "lahût" terimlerini de Hallâc'tan almıştır.¹³¹

İbnü'l-Arabî'nin kutub nazariyesinde İsmailîlerin izlerini, daha açık bir şekilde görmek mümkündür. Zira her ne kadar ilk sûfîler arasında "kutub" nazariyesi, Batınî ilmin kaynağı olarak yaygın bir anlayış ise de İbnü'l-Arabî'nin düşündüğü gibi küllî bir ilke değildir. Kutubu bütün âleme yayılan her türlü bilgi, yaratma ve kevnî hayatın aslı olarak gören, zaman zaman onu Allah ile aynileştiren bir anlayışa bu dönemin sûfîleri arasında rastlamak mümkün değildir. Bu ölçekteki bir anlayış, İbnü'l-Arabî'den önce sadece İsmailîlerde mevcuttur. İlk sûfîler, bütün sûfîlerin batınî ilimleri Hz. Muhammed aracılığıyla aldığını düşünmekte idiler. İbnü'l-Arabî, bunu "İnsan-ı kâmil" veya "Hakikat-ı Muhammediye" adı altında yeni bir formatla ortaya koydu. Bu formata göre "kutub", İsmailî ve Karmâtîlerin "mâsûm imâm" görüşüne tekabül etmektedir. İsmailîler, akl-ı küllînin mazharlarını "nâtıklar" diye isimlendirmektedirler. İbnü'l-Arabî ise bunun yerine nebilere "kelime"ler izafe etmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre zahir İmam (nebi, veli) hata edebilir, batınî imâm (kutub, Nûr-i Muhammedî) ise mâsûmdur, hata etmez. İsmailîlere göre ise her ikisi de mâsûmdurlar. İsmailîler nebilere "kâmil" ve "baliğ" olarak, İbnü'l-Arabî ise nebi ve velileri "insan-ı kâmil" olarak isimlendirmektedirler.¹³² Hiç kuşkusuz isimlerdeki benzerlik zaman zaman manaya da sirayet etmiştir.

130 İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, s. 35-36; Afîfî, *a.g.e.*, s. 95.

131 Hallâc, *Tavâsin* (trc. Yaşar Günenç), Ankara 1995, s. 11 vd.; Afîfî, *a.g.e.*, s. 98-99.

132 Afîfî, *a.g.e.*, s. 88-102.

İbnü'l-Arabî'nin etkilendiği ikinci unsur Hristiyanlıktır. Hristiyan etkisinin açık bir şekilde ortaya çıktığı alan "Teslis" (Trinity) düşüncesidir. İbnü'l-Arabî'ye göre yaratılış için temel esas "teslis"tir. *Füsûsü'l-Hikem* isimli eserinin "Muhammediye kelimesindeki ferdiye hikmeti" fassında birçok yönden teslisin varlığını örnekler vererek ifade etmektedir. Şu ifadeleri mânîdârdır: "Allah seni muvaffak kılsın. Bil ki, emir ferdiyet üzerine kaimdir. Ancak bu emrin teslisi vardır. Allah şöyle buyurmaktadır: "bir şeyi yaratmak istediğimizde ona ol deriz, o da oluverir." Burada zât irade ve söz vardır. Şayet söz konusu zât ile birlikte, herhangi bir şeyin yaratılması için özel olarak ona yönelmekten ibaret olan zâtın iradesi ve bu teveccühte o şeye yönelik olan zâtın "kün/ol" emri/sözü olmasaydı, bu şeyin meydana gelmesi söz konusu olmazdı."¹³³ İbnü'l-Arabî aynı yerde devamla şunları kaydetmektedir:

"Sevgilim bir olduğu halde üçlendi

*Âdetâ, uknumların tek bir uknuma dönüşmesi gibi."*¹³⁴

Burada İbnü'l-Arabî'nin "Teslis" anlayışı ile Hristiyanların "Teslis" anlayışı arasında, temel farkların olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İbnü'l-Arabî, "Hakikat-ı Muhammediye" nin uknumların ikincisi değil, Allah'ın özel bir tecellisi ve aynı zamanda Hak'kın bizzat kendisi olduğunu düşünmektedir. Gerçi Hristiyanlıkta da Hz. İsa için zaman zaman benzer tasavvurlara rastlamak mümkündür. Ancak her şeye rağmen meseleyi tasvir ederken, en azından bir söylem farklılığının bulunduğunu belirtmek gerekir.

İbnü'l-Arabî'nin "kelime" nazariyesi ile Hristiyanların "kelime" nazariyesi arasında da birtakım paralellikler mevcuttur. *Yuhanna İncili*'nde geçen Hz. İsa ile "kelime" arasındaki bağlantıyı belirten ifadelerle İbnü'l-Arabî'nin Hakikat-ı Muhammediye düşüncesi birbirine yakındır. *Yuhanna İncili* şöyle başlamaktadır: "Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrıydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı. (...) Söz, insan olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini, -babadan gelen lütf ve gerçeğe dolu biricik oğlunun yüceliğini- gördük. Yahya ona tanıklık etti. Yüksek sesle şöyle dedi: "Benden sonra gelen benden üstündür. Çünkü o benden önce vardı" diye sözünü

133 İbnü'l-Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, s. 214 vd.; Affî, a.g.e., s. 100.

134 İbnü'l-Arabî, a.y.

ettiğim kişi budur.”¹³⁵ Hristiyanların Baba Tanrı ile âlem arasında vasıta olarak gördükleri “Kelime/Mesih” ile İbnü’l-Arabî’nin âlemin illeti ve onun var olmasının sebebi olarak ön gördüğü “Hakikat-ı Muhammediye” aynı anlamı ifade etmektedir. Ancak İbnü’l-Arabî, “Hakikat-ı Muhammediye”nin bütün peygamberler, veliler hatta âlemdeki tüm varlıklar vasıtasıyla zuhur ettiğini düşünmektedir. Hristiyanlar ise “kelime”yi sadece Hz. İsa’dan ibaret olarak kabul etmektedirler.¹³⁶

İbnü’l-Arabî’nin etkilendiği üçüncü unsur Helenistik unsurdur. Ancak İbnü’l-Arabî, Helenistik unsuru doğrudan değil, Yahudi ve Hristiyan ilâhiyâtçıları tarafından yoğrulduktan ve bir kısım Müslüman filozof ve mutasavvıflara geçmesinden sonra, yani bunlar üzerinden almıştır.

İbnü’l-Arabî, âlemdeki her varlığın Allah’ın bir isim veya sıfatının mazharı olduğunu düşünmektedir. Helen Felsefesini bir kolu olan Stoacılar ise, küllî aklın âlemin bütün parçalarına yayıldığını ve âlemdeki mazharlarda farklı derecelerde tecelli ettiğini düşünmektedirler. Stoacılar ve Yeni Eflatuncular küllî aklın en üst mertebede tecellîgâhı olması hasebiyle insanda ilahî bir boyut mülâhaza etmektedirler. Birçok Müslüman düşünür ve mutasavvıfın yanı sıra İbnü’l-Arabî, vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde her varlıkta ilahi bir boyut bulunduğunu düşünmekle beraber, Allah’ın bütün esmâ ve sıfatlarının mazharı olan “insan-ı kâmil”i zaman zaman “Hak” ile aynileştirmektedir.¹³⁷

İbnü’l-Arabî, Kelime nazariyesi konusunda Hristiyan ve Müslüman filozoflar üzerinde etkili olan Yahudi Filozof Philon’dan da etkilenererek “kelime” hakkında birbirlerine yakın anlamlar ifade eden terimler kullanmıştır. Philon “kelime” hakkında; “Allah’ın ilk oğlu”, “Hakkın gölgesi”, “İlham Kaynağı”, “İdeler düşüncesi veya misalî hakikat”, “Allah ve âlem arasındaki vasıta”, “Allah’ın büyüklüğü” ve “şefaate eden” terimlerini kullanmaktadır. İbnü’l-Arabî ise “Taayyün-i evvel”, Hakikatü’l-Hakâik”, “Heba”, “Berzah”, “Hakikat-ı Muhammediye” veya “Nûr-i Muhammedî”, “İnsan Aynü’l-Hak”, “Şefaate eden”, “Kutub”, “İmam” ve “Hâtemu’r-Rusul” terimlerini kullan-

135 Yuhanna, 1:14–15; 1:30; *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2003.

136 Affi, *a.g.e.*, s. 99–101.

137 Affi, *a.g.e.*, s. 103–105.

maktadır.¹³⁸

İbnü'l-Arabî, başta Müslümanlar arasında bulunan batınî akımlar olmak üzere Hermetizm, Helen Felsefesi, Yeni Eflatunculuk, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi oldukça geniş bir yelpazeye yayılan inanç ve kültür havzalarının da etkisiyle "Nûr-i Muhammedî" anlayışını oluşturmuştur. Ancak bütün aşamalarda İslâmî/tasavvufî bir renk katarak içselleştirmiş ve bu şekilde göreceli bir orijinallik katarak sunmuştur. Hiç kuşkusuz, onun bu anlayışı "vahdet-i vücud" için bir ön kabul mahiyetini taşımaktadır. Böylelikle Allah ile ilk yaratılan varlık arasındaki ilişkinin süreklilik arz ettiğini -kendince- ispatlamış olmaktadır. İlk yaratılan varlıkta bulunan mahiyetin bir şekilde diğer varlıklara da sirayet etmiş olacağını belirtmeye bile gerek yoktur.

Nûr-i Muhammedî'ye Delil Olarak İleri Sürülen

Âyet ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kuşkusuz sûfiler, bu düşüncelerini hem bazı Kur'ân âyetlerine hem de bir kısım rivayetlere dayandırmaktadırlar. Bu nedenle söz konusu âyet ve rivayetlerin birbirinden ayrı olarak tasnif edilmeleri ve her bir grubun ilgili disiplinlerin yöntemlerine göre değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmamızda öncelikle âyetlerin ulûmu'l-Kur'ân yöntemine göre incelenmesine çalışılacaktır. İkinci olarak ise rivayetlerin ulûmu'l-hadis ve rivayet yöntemlerine göre değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylelikle ilgili metinlerin delâlet ve sübût açısından neye karşılık geldikleri ve bunlardan yola çıkılarak bir inancın oluşması imkânı tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Sûfilerin delil olarak ileri sürdükleri âyetleri ve rivayetleri değerlendirirken önemli açmazlarla karşı karşıya olduğumuzu peşinen kabul etmemiz gerekmektedir. Zira sûfiler, nasların delâlet yönlerini ilgili disiplinlerde alışlagelen yöntemlerden farklı teknikler geliştirerek tesbit etmektedirler. Kimi zaman sübjektif birtakım kanaatlerden oluşan yorumlar, delil olarak ileri sürülebilmektedir. Bu konuda bir fikir vermesi açısından bir, iki örnek vermek yerinde olacaktır:

İsmail Fennî Ertuğrul'un İbnü'l-Arabî'nin Firavun'un "Ben sizin en yüce

rabbinizim”¹³⁹ sözünün haklı olduğu iddiasından dolayı, aldığı eleştirileri cevaplarırken kullandığı ifadeler oldukça manidardır. Ertuğrul şunları kaydetmektedir: “Şeyhin Firavunun “Ben sizin en yüce Rabbinizim” sözü doğrudur” demesinden maksadı şudur: O zaman tahakküm ve tasallut itibariyle Firavun’dan daha büyük kimse olmadığı için, kendisinin en büyük devlete sahip olduğu şeklindeki sözü sihirbazlara göre doğrudur. İbnü’l-Arabî, irfanı arayanların tüm vehimlerden kurtulmalarını ve hakiki tevhide, gereği gibi tüm eşyada müşahade etmelerini istemiş ve bu uğurda bütün tenkid ve karalamaları göze alarak meydana atılmıştır.”¹⁴⁰

Aynı şekilde Firavun’un Hz. Musa ile aralarındaki diyalogda, ilâhlık iddiasında bulunarak Hz. Musa’yı buna zorlamasını da şu şekilde yorumlamaktadır: “Firavun ona tevhid lisanıyla “eğer benden başkasını ilah edinirsen seni zindana atarım” demiştir. Yani, ben her ne kadar Âdemoğlu isem de, Hak-kın suretlerinden bir suret olduğum için onun aynıyım. Eğer benden başkasını ilah edinirsen seni zindana atarım” demek istemiştir.”¹⁴¹

Bu tarz yorumlar, ancak insanın içi okunarak yapılabilir. Firavun bugün yaşamadığına göre onun içini okuma imkânımız bulunmamaktadır. Kaldı ki yaşasa bile, niyetini anlamak için onun beyanını kabul etmekten başka seçeneğimiz bulunmamaktadır. Ayrıca Firavun’un gerçekten böyle söylemek istediğini kabul etsek bile tevhid inancının genel bağlamı içerisinde bu söz/niyeti kabul etmemiz mümkün müdür? Sûfîler, burada “keşif/ilham” dedikleri, hiçbir zaman çerçevesi belirlenemeyecek olan bilgi kaynağını devreye sokmaktadırlar. Burası sözün bittiği yerdir. Bu konuda söz söyleme imkânımız olmadığına göre bize düşen, delil olarak ileri sürülen âyetlerin ve rivayetlerin ulûm-ı diniye yöntemlerine göre kaynak değerlerini tespit etmektir. Eğer sadece keşfi verilere dayanarak kaynak olduğu belirtiliyorsa, dediğimiz gibi burası sözün bittiği yer olmaktadır. Ancak bu tür bir bilginin İslâm âlimlerinin geliştirdiği bilgi teorisi kapsamında hiçbir anlam ifade etmeyeceğinin de bilinmesi gerekmektedir.

139 en-Nâziât 79/24.

140 İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî* (nşr. Mustafa Kara), İstanbul 1991, s. 228–229.

141 Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 72.

Mutasavvıflar nasların zahiri ile çatışan söylemlerini zaman zaman sır perdesinin arkasına gizlenerek zaman zaman da herkesin bunları anlayacak seviyede olmadığını iddia ederek savunmaktadırlar. Bu konuda Filibeli Ahmet Hilmi'nin söyledikleri manidardır. O, İbnü'l-Arabî'nin tasavvufun kıymetli bir hazinesi olduğunu ifade ettikten sonra onun eserlerini şerh edenlerin bu eserleri daha da muğlâk hale getirdiklerini belirtmektedir: "Âsâr-ı Muhiddin'i şerh ve tefsir eden zevâtın birçoğu, tasavvuf ve sülûk ile münâsebet-i tâmmeleri olmadığından zâten muallak ve müşkül olan o eserleri daha da muğlak ve müşkil bir şekle koymuşlardır."¹⁴²

Sûfilerin Nûr-i Muhammedî için delil olarak ileri sürdükleri âyet ve rivayetlerden birer tane örnek alarak yöntemleri hakkında fikir edinmek mümkündür:

Nûr sûresinin 35. âyeti:

Meâli: "Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil bir cam fânûs içindedir. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Mübârek bir ağaçtan, ne doğuya, ne batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berraktır). Nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

Kur'ân-ı Kerîm'den Nûr-i Muhammedî düşüncesine farklı âyetler delil olarak ileri sürülmekle beraber, en erken dönemde bu âyet üzerinden söz konusu teori geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle asıl itibarıyla Nûr-i Muhammedî düşüncesinin en temel dayanağı olarak bu âyet gösterilmektedir. Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde İslam'a girmemiş ise de neticede ilk nesil arasında yaşamış bulunan ve çağdaşı olan insanlarla beraber daha sonraki nesillerin düşüncelerinin oluşumunda da etkin bir yeri bulunan Kâ'bü'l-Ahbâr (ö. 32/664), söz konusu anlayış için ilk lafzî temeli, bu âyeti dikkate alarak oluşturmuştur. Onun âyetin metninde yer alan "onun nûrunun benzeri" (مثل نوره) terkindeki zamirin mercî olarak Hz. Peygamber'i göstermiş olması, daha sonraları ilgili bilginler tarafından Nûr-i Muham-

medfî teorisinin önemli bir temel hipotezi haline getirilmiştir.¹⁴³

Kâ'bü'l-Ahbâr'ın bu yorumu, müfessirlerin geneli arasında fazla rağbet görmemekle beraber, yine de farklı bir yorum olarak literatürde zikredilmiştir. Ancak İslâm düşünce tarihi boyunca, müfessir ve müellifler arasında, Kâ'b'ın yaptığı bu yorumu, en uygun yorum olarak ileri süren ve böylece söz konusu teoriye temel oluşturan bir damarın varlığından da şüphe yoktur. Bu damar, en önemli temsilcisi ve kaleme aldığı ilgili eseri, tefsirde dirayet yönteminin ilk örneği olarak kabul edilen Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) tarafından devam ettirilmiştir. Mukâtil, tefsirinde söz konusu âyeti te'vîl ederken Kâ'b'ın yorumunu tercih etmiştir.¹⁴⁴ Daha sonra Tüsterî (ö. 283/896), aynı yorumu tefsirine alarak, diğer yorum ve açıklamalardan daha çok bunu benimsemiştir.¹⁴⁵ Kâ'bü'l-Ahbâr ile Mukâtil b. Süleymân'ın zamin Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirtmekten başka herhangi bir yorum yapıp yapmadıkları konusunda elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle bu terimi felsefî ve teorik açıklamalar yaparak, bugün anlaşılan biçimiyle ilk kez temellendiren ve bu anlamda kullanan Tüsterî'dir.¹⁴⁶

Tefsir literatürüne bakıldığında, yukarıda bahse konu olan yorumun meşhur ve makbul müfessirler tarafından çok fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Zaminin aidiyeti ile ilgili yapılan açıklamalar, genel olarak mercîin "Allah" olduğu ekseninde toplanmaktadır. Literatürde yapılan değerlendirmeler özetle şöyledir: Hasan el-Basrî, Süfyan es-Sevrî ve Zeyd b. Eslem söz konusu zaminin mercii olarak Kur'ân'ı tercih etmişlerdir. Fahreddîn Razî'nin bu konudaki yorumu yukarıda zikredildi. Taberî ile Alûsî ise tercih yapmaksızın sadece ilgili rivayetleri vererek Kur'ân'a da izafe edildi-

143 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camîu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1987, XVIII, 105-106; Kadî İyaz, *eş-Şîfa*, Beyrut 1409/1988, I, 82; Hasan Basrî Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1401/1981, II, 635; Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed*, İstanbul 2001, s. 77.

144 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman* (nşr. Dr. Abdullah Şahate), Mısır 1984, s. 199.

145 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır 1326/1908, s. 103.

146 Annemarie Schmmel, "Nûr Muhammed" *ER*, London 1987, XI, 24.

ğini belirtmekle yetinmektedirler.¹⁴⁷ Bir rivayete göre Atâ zamirin mercii olarak Hz. Peygamber'i benimsemiştir. Taberî, Kâ'bü'l-Ahbâr'ın rivayetini vererek hiçbir yorum ve tercihte bulunmamaktadır. Alûsî de diğer rivayetler gibi Hz. Peygamber olduğuna dair rivayetleri vererek herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. İbn Kayyım ise zamirin Hz. Peygamber'e irca edilmesinin sahih olmadığını, doğru olanın Allah'a irca etmek olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

Zamirin mercii konusunda yapılan spekülasyon ve yorumlara katılanlardan biri de hem mütekellim hem müfessir olan İmâm Mâtürîdî'dir (ö. 333/944). İmâm Mâtürîdî, zamirin mercii hakkında yapılan bütün rivayetleri teker teker verdikten sonra, eğer burada "mü'minin kalbindeki nûrun misali" deniliyorsa bundan kastedilenin sadece bütün güzel sıfatları üzerinde bulunduran mü'minler olduğunu ifade etmektedir. Eğer "Hz. Muhammed'in nûrunun misali" deniliyorsa zikredilen her şey ona işaret etmekte olup onun vasıflarıdır. Eğer "Kur'ân'ın nûrunun misali" deniliyorsa anılan vasıflar da ona aittir. Buna göre Mâtürîdî her üç ihtimalin de mümkün olduğunu ve Kur'ân'ın bütünlüğüne aykırı düşmediği kanaatini taşımaktadır.¹⁴⁹

Ayet ile ilgili yapılan tefsirlerden anlaşıldığına üzere, ilk dönem tefsirlerinde Nûr-i Muhammedî anlamına gelebilecek herhangi bir yoruma, en azından ilk bakışta rastlamak mümkün değildir. "Zamir, en yakın isme irca edilir" kuralına uygun olan da Allah'a irca edilmesidir. Sahabe ve müfessirlerin büyük çoğunluğu da böyle anlamıştır. "Zamirin merciinin Hz. Peygamber olduğuna dair yoruma tefsirlerinde yer verenler, sadece böylesi bir yorumun da varlığını ifade etmişlerdir. Kâ'bü'l-Ahbâr'ın yaptığı yorumun, daha sonrakileri de etkilediği ve bunun giderek bir teori haline geldiği anlaşılmaktadır.

147 Taberî, a.y.; Fahreddin Razî, *Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts., XXIII, 223-224; Âlûsî, Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1417/1997, X, 243.

148 A.y.

149 Mâtürîdî, a.g.e., III, 465.

Hız. Peygamber'in Babasının Alnındaki Nûr ve

Bunun Hz. Âdem'den İtibaren Nesilden Nesle İntikal Ederek Gelmesi

Nûr-i Muhammedî anlayışına delil getirilen hususlardan biri de Hz. Peygamber'in babasının alnında bulunduğu ileri sürülen bir "nûr"dur (ışık). Bu durum için delil olarak getirilen kaynaklardan biri de Şu'arâ suresinin 216. âyetidir. Bu âyetin tefsiri bağlamında yapılan yorumlardan biri de Hz. Peygamber'in nûrunun (Nûr-i Muhammedî) Hz. Âdem'den itibaren nesilden nesle intikal eden bir "nûr" olduğu şeklindedir. İbn İshâk, bu değerlendirmeye paralel bir rivayeti *es-Sîre*'sinde vermektedir. Buna göre İbn İshâk, babası İshâk b. Yesâr'ın kendisine şunu anlattığını kaydetmektedir: "Abdullah b. Abdulmuttalib'in Âmine bint Vehb b. Abdimenâf ile beraber başka bir hanımı vardı. Abdullah, çalıştığı toprağın izi üzerinde olduğu halde bu hanımına uğrayarak kendisiyle birlikte olmaya çağırıldı. O ise, üzerindeki çamur izlerinden dolayı bundan kaçındı. [Abdullah] içeri girip çamur izlerini yıkadıktan sonra Âmine'ye doğru yöneldi. Bu arada diğer hanımı [Abdullah'ı] kendisine çağırıldı. Ancak daha önce reddettiği için Âmine'nin yanına girerek onunla oldu. Sonra çıkıp onu [diğer eşini] çağırıldı. O da şöyle dedi: "Benim sana ihtiyacım yok artık. Bana ilk geldiğin zaman iki gözünün arasında bir parlaklık vardı. Bu nedenle seninle olmak istedim. Âmine'nin yanına girdiğinde o [Âmine], parlaklığı senden alıp götürdü."¹⁵⁰

Bununla bağlantılı olan diğer bir rivayet ise şöyledir: "İbn İshâk, "Bana o kadının şöyle deyip durduğu anlatıldı: "Bana uğradığında iki gözünün arasında parlak bir nûr var idi, onun benim olmasını umarak onunla olmak istedim. Amine'nin yanına girip onunla oldu. O da Resulullah'a hamile kaldı".¹⁵¹

Yine benzer bir muhtevâ başka bir rivayette şöyle nakledilmektedir: "Resûlullah'ın annesi Amine bint Vehb, Resûlullah'a hamile kaldığında kendisine şöyle denildiğini anlatırdı: "Sen, bu ümmetin¹⁵² efendisine hamilesin.

150 İbn-i İshâk, *es-Sîre*, (nşr. Muhammed Hamidullah) Konya 1981, s. 21.

151 İbn İshâk, *a.g.e.*, s. 21.

152 Rivâyetin metninde geçen "bu ümmet" tabiri, rivâyetin sonradan oluşturulduğu-nun en önemli kanıtıdır. Zira Hz. Peygamber'in doğumundan önce Mekke'liler arasında

Bunun alameti; onunla beraber Şam diyarındaki Busrâ saraylarını dolduracak bir nûrun çıkmasıdır. Doğduğunda ona Muhammed ismini ver.”¹⁵³

Yukarıda verilen her üç rivâyetin de senedleri eksiktir. Birinci rivâyetle İbn İshâk, babası İshâk b. Yesâr'ın kendisine anlattığını belirtmekle yetinmekte, onun kimden aldığını zikretmemektedir. İkinci rivâyetle “Bana anlatıldı” demek suretiyle, bahse konu bilgiyi kimden aldığını belirtmemektedir. Son rivayette ise İbn İshâk, doğrudan Hz. Amine'ye dayandırarak nakilde bulunmakta, kendisiyle Hz. Amine arasında yer alması gereken râvîlere hiçbir şekilde değinmemektedir. Metin açısından ihtiyatlı değerlendirmeleri gerektiren ifadeleri içermesinin yanı sıra, sened açısından da oldukça ciddi problemler taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla bu haliyle söz konusu rivâyetlerden yola çıkarak herhangi bir kanaate varmak imkânsızdır. Şu var ki, anılan rivâyetler, her ne kadar bilgi değeri açısından herhangi bir kıymet ifade etmiyor iseler de, metinlerde yer alan bilgilerin İbn İshâk'ın yaşadığı dönemde de tedavülde olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

Sonuç

Nûr-i Muhammedî teorisi, benzer birçok teori gibi haricî faktörlerin tesiriyle başlamış olmakla beraber, İslâmî bir çerçeve kazandırılarak gelişmiştir. Bu teori, aslı itibarıyla vahdet-i vücud düşüncesine temel teşkil edecek şekilde dizayn edilmiştir. Allah ile âlem arasındaki ilişkinin sürekli olduğu ve âlemin tanrısal bir öze sahip olduğu kabulüne dayalı bu anlayışın, Allah ile âlem arasındaki ilişkinin süreksiz olduğu konusunda ısrarcı olan ulemâ tarafından kabul görmesinin bazı sebepleri vardır. Bunları maddeler halinde sıralayabiliriz.

1. Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı muhabbet ve hassasiyetleri bu teorinin gelişmesi için uygun zemin bulmasına yardımcı olmuştur. Hz. Peygamber'in son peygamber oluşu, onun diğer peygamberlerin tebliğ ettiği dini tamamlamış olması, bütün insanlara hitap etmesi, tebliğinin kıyamete kadar yürürlükte olması gibi hususlar, bu düşüncenin taraftar bulmasına katkı sağlamıştır. Başta kelimciler olmak üzere, ulemanın bu anlayış karşısında negatif tavır almamalarının en önemli sebebi budur.

bilinen anlamıyla bu tabir kullanılmamaktaydı. Belki Araplar ya da özel olarak Kureyş veya Mekke'liler için kullanılmaktaydı.

2. Başat Hristiyanlık olmak üzere komşu inanç ve düşünce çevrelerinin, karizmatik ve yarı tanrı birer şahsiyet etrafında teolojik temellendirmelere gitmiş olmaları, Müslümanların da Hz. Peygamber etrafında benzer argümanları ileri sürmelerini tetiklemiştir. Özellikle Hristiyanların Hz. İsa'yı merkeze alan ontolojik ve teolojik iddiaları, Müslümanların kendi peygamberlerini ön plana çıkarma gayretine sevk etmiştir.

3. Tasavvuf iklimi içerisinde, mürşide mutlak teslimiyetin bir devamı olarak, mürşidin birtakım ilahi desteklere muhatap olduğu ön kabulü, Nûr-i Muhammedî inancının kolayca taraftar bulmasını sağlamıştır. Bu durumda kendi mürşidleri bile destek alıyorsa, Hz. Muhammed için çok daha ileri düzeyde tasavvurların geliştirilmesi normaldir. Zaten Nûr-i Muhammedî düşüncesinin, diğer çevrelerden daha çok tasavvuf çevrelerinde yaygınlık kazanması da bunu göstermektedir.

4. Nûr-i Muhammedî, aslında felsefî bir teorinin tüm özelliklerine sahip olduğu halde, dinî metinlere dayandırılarak sunulup temellendirilmiş olması, Müslümanlar tarafından daha kolay kabul edilmesini sağlamıştır. Teorinin Kur'ân'dan ve sünnetten delilleri aranarak ortaya konulmuş olması önemlidir. Ayrıca başka bağlamlarda da âyetlerin işarî tefsiri ve uydurma rivayetlerin yaygın olması, bu konuda karşıt bir duruş sergilemenin önüne geçmiştir.

5. Nûr-i Muhammedî teorisine yapılan eleştiriler, teoriye taraftar olan çevreler tarafından Hz. Peygamber'e yapılmıyormuş gibi yansıtıldığından, eleştiriler zayıf kalmıştır. Ayrıca temel bir inanç problemi olarak görülmemiş olması ve ümmetin içerisinde yersiz tartışmalara sebebiyet verebileceği kaygısı, sessiz kalmanın daha uygun olabileceği düşüncesine sebep olmuştur.

6. İlgili rivayetleri tenkit etme, bir bütün olarak hadis müktesebatına karşı bir duruş olarak yansıtılmıştır. Özellikle ülkemizde, tasavvuf kültürünün oluşturduğu teslimiyet anlayışı rivayetlere uyarlanarak, hiçbir rivayetin tartışılmasına âdetâ imkân sağlanmamaktadır. Rivayetleri tartışanlar, Hz. Peygamber'i tartışmıyormuş gibi yansıtılmakta ve çoğu zaman bunda başarılı da olunabilmektedir. Bu durum, söz konusu anlayışı besleyen rivayetlerin de tartışma dışı kalmasını ve doğal olarak bu anlayışın varlığını sürdürmesine destek olmaktadır.

7. Nûr-i Muhammedî ve benzeri teorileri reddetmek, dinin derûnî boyutunu reddetmek olarak yansıtılmıştır. Nûr-i Muhammedî inancı, daha çok tasavvuf çevreleri tarafından ön plana çıkarılarak savunulduğu için, bunu tenkid edenler, dinin derûnî boyutuna karşı çıkıyormuş gibi yansıtılmıştır. Bu ithamdan kurtulmak için, tenkidten sakınılmış veya daha ihtiyatlı yöntemler kullanılarak varlığını sürdürmesine dolaylı katkı sağlanmıştır.

Netice olarak, bu inancın İslâm dininin inançları belirleme yöntemleri açısından hiçbir tutarlılığının olmadığı açıktır. Sadece ilk yaratılan varlık bağlamında, bunu felsefî bir teori olarak kabul etmek mümkündür. Bu durumda da sûfiler tarafından Nûr-i Muhammedî etrafında yapılan ve bunun temsilcisinin her çağda bulunduğu, bu zatın her türlü ilahi bilgi ve ilahi yaratmanın mihveri olduğu şeklindeki değerlendirmelerin kabul edilemez oldukları vurgulanmalıdır. Teorinin müsamaha ile karşılanacak tek yönü, ilk yaratılan varlığın ne olduğuna dair ileri sürdüğü felsefî öneridir. Bunun müsamaha ile karşılanması, kabul edilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmamalı, sadece mevcut teorilerden biri olarak görülmesi gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Ayrıca yaratmanın yoktan var etme şeklinde olduğu ve bunun ilahi iradenin kapsamında olduğu önemlidir. Bu çerçevede dahilinde, her ne kadar bir inanç olması mümkün değil ise de bir teori olarak kabul edilmesi mümkündür.

Kaynaklar

Affî, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat* (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İstanbul 2004.

_____, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2000.

Ali el-Kârî, *Dav'u'l-meâli li Bed'i'l-Emâlî*, (nşr. M. Adnan Derviş, Dimaşk, 2002.

Âlûsî, Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1417/1997.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1401/1981

Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî* (nşr. Mustafa Kara), İstanbul 1991.

Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları* (nşr. Ahmet Koçak), İstanbul 2005

Hallâc, *Tavâsin* (trc. Yaşar Günenç), Ankara 1995, s. 11 vd.; Affî, *a.g.e.*, s. 98-99.

Ibnü'l-Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Beyrut 1400/1980.

İslamoğlu, Mustafa, *Üç Mihammed*, İstanbul 2001.

İyaz, Kadı, *eş-Şifa*, Beyrut 1409/1988.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr *Kitabü't-Tevhid* (nşr. B. Topaloğlu-M. Arûcî), Beyrut 2010.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukâtil b. Süleyman* (nşr. Dr. Abdullah Şahate), Mısır 1984.

Nesefî, Ebü'l-Muîn *Tabsiratü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay-Ş. Ali Düzgün), Ankara 2003.

Razî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut ts.,.

Schmmel, Annemarie "Nûr Muhammed" *ER*, London 1987, XI, 24.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1987.

Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Mısır 1326/1908.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000.

Yuhanna, 1:14-15; 1:30; *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2003.

Şiilik ve Selefilik Kışkacında İslam Dünyası

Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM

Istanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

3 Ocak 2017

Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM

Istanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1968 Yılında doğdu. İlköğrenimini Malatya’da tamamladıktan sonra 1987 yılında Zeytinburnu İmam Hatip Lisesinden Mezun oldu. 1992 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenliğe başladı. Yüksel Lisansını Marmara Üniversitesinde tamamladı. 2003 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “*Hilafetin Kaldırılış Sürecindeki Tartışmaların Teolojik Temelleri*” konulu teziyle doktorasını tamamladı. İlköğretim ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile İHL Meslek dersleri kitaplarının yazım komisyonlarında yer aldı. 2009 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne Yrd Doç. olarak atandı ve 2012 yılında doçent unvanını aldı. SETA tarafından 2012 yılından itibaren Arapça olarak yayınlanmaya başlayan Ru’ye Türkiye Dergisi’nin kurucu editörlüğünü yaptı. Söz konusu dergi bugüne kadar kesintisiz olarak yılda dört sayı olarak yayınlanmakta ve Türkiye’de Arapça olarak yayınlanan ilk uluslararası hakemli dergi olma özelliğiyle alan indekslerinde taranmaktadır. Din-siyaset ilişkileri, Mu’tezile kelamı, Selefilik, çağdaş İslamî hareketlerin siyasal dönüşümü konularında araştırmalarını sürdürmektedir. Ulusal ve uluslararası çeşitli sempozyumlarda sunulan bidirilerin ve, dergilerde yayınlanan makalelerinin yanısıra aşağıdaki kitapları yayınlanmıştır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

1. 20. Yy. *İslam Dünyasında Hilafet Tartışmaları*, İşaret Yayınları, İstanbul-2017
2. *Mutezile’nin Kelami Polemikleri*, İşaret Yayınları, İstanbul-2016.
3. *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, Düşün Yayıncılık, İstanbul-

2012.

4. Hakim el Cüşemi, “Uyunu’l-Mesail fi’l-Usul” edisyon kritik ve inceleme, Daru’l İhsan, Kahire 2018.
5. Selefilik –Tarihsel Süreci ve Görüşleri- (R. Yıldırım-M. Çınar), Plural Puplications, Köln-2018.

Değerli Hocalarım, Sayın Müdürüm ve Sevgili Arkadaşlar, hepinize saygı ve selamlarımı sunuyorum.

Bugün burada İslam dünyasının sorunlarını tartışacağız. Öncelikle bu sorunların nereden neş’et ettiğini ya da en azından hangi dinî akımlardan beslendiğini analiz etmek zorundayız. Bugün âdetâ İslam dünyasını bir kıskaç gibi saran Selefilik ve Şiilik üzerine yoğunlaşacağım. Önce tarihsel arka plandan bahsedeceğim. Oradan bugüne geleceğim. Şunu arz etmek isterim ki İslam siyaset geleneğinde mezhep savaşları yoktur. Mezhepler arası kavgalar çekişmeler ve rekabetler olmuştur. Aynen bugünkü dinî yapılar ve oluşumlar arasındaki rekabetler gibi. Siyasi iktidarların çözmekten aciz kaldığı sorunları daha büyük sorun haline getirmede mezhepler ve dinî teşekküller maalesef mühimmat olarak kullanılmıştır.

İslam dünyasında rasyonel olarak karşımızda duran sorunları eğer siyasi yollarla çözemezsek ya da siyaseten bunları en azından adil bir şekilde çözemsek insanlar fabrika ayarlarına dönüyorlar ve dinî- mezhebî kimliğine sığınarak kendini korumaya çalışıyor ya da etnik kimliği üzerinden kendini ifade ederek korumaya çalışıyor. Bu, tabiri caizse insanoğlunun var olan sorunlar karşısında ana rahmine dönmesi gibi bir sorundur.

Biz kendi geleneğimizde en azından Batı dünyasında olduğu gibi 30 yıl, 40 yıl hatta 50 yıl süren ve insanların birbirini kırıp geçirdiği **mezhep savaşlarından** bahsedemeyiz. Bugün İslam dünyasını buna itmeye çalışanlar olabilir. Ve gerçekten bunu yaparken de İslam dünyasında yaşayan insanların dinî yorumlarından ve yorum farklılıklarından, dinî düşünce farklılıklarından bir çatışma çıkarılabilir. Bizim bunun farkında olmamız gerekiyor. Fakat bu çatışma çıkacak diye acaba tek bir dinî düşünce, tek bir dindarlık biçimi

üzerinde mi duracağız yoksa birazdan sebepleri üzerinde duracağım gerçekten çok doğal bu farklılıklarımızı bir **zenginlik** olarak mı göreceğiz? Tüm bu sorulara hep birlikte cevap vermeye çalışacağız. Konferansımın tekdüze olmasını istemiyorum. Sizlerin de fikirlerini alarak konuyu müzakere etmek istiyorum.

Başlamadan önce altını çizmek istediğim diğer bir husus da, -cılık ya da -culuk ile biten aidiyetlerin iyi olmadığı gibi 'Sünnicilik' yapmanın da iyi bir şey olmadığıdır. Bugün benim de âcizane şahit olduğum bir durum var. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak tarihte kuşatıcı ve şemsiye olan bu kavram bugün maalesef küçük bir mezhep gibi tanımlanıyor ve bu kavramdan hareketle dar çerçeveli bir mezhepçilik yapılıyor. Buna karşı bizim müteyakkız olmamız lazım. Bugün İslam dünyasında Ehl-i Sünnet ve Şiiilik ya da Ehl-i Sünnet ve öteki diye bir sorun görmüyorum. Bugün kendini Ehl-i Sünnet olarak gören ya da Ehl-i Sünneti kendi tekeline alan selefi zihniyet ile kendisini Sünnî oluşuma karşı konumlandıran ve baştan sona da siyasi bir hareket olan Şiiilik arasında bir gerilim vardır. Bu gerilim de maalesef tarafı olmak istemediğimiz bir soğuk savaşa doğru bizi sürüklemektedir.

Bu açıdan biz neler yapabiliriz? Önce durumun tespitini yapalım. Din dediğimizde, dinî yorum dediğimizde biz neyi kastediyoruz? Cemaatler, mezhepler, tarikatlar ve diğer dinî oluşumların tamamı dinin bir yorumudurlar. Yani dinin bir yorum biçimidirler. Peki din ile dinî yorum arasındaki fark nedir? Din ilahidir, vahye dayanır, sabittir ve evrensel ilkeler içerir; dinî yorum ise beşerîdir, akla/içtihadı dayanır, değişkendir ve tarihsel nitelik taşır. Bugün için Müslümanlar arasında var olan ihtilafların kahir ekseriyeti **dinî yorum** alanındadır.

O halde bunlara karşı biz tepkimizi ortaya koyarken dine karşı değil dinî yorumla karşı tepki koyar gibi tepki koymamız gerekiyor. Peki bu dinî yorumlar niçin var? Olmasaydı olmaz mıydı? Olmasaydı olmazdı. Bu Allah'ın insana vermiş olduğu akıl nimetinin dini anlama ve dini yorumlama biçiminde devreye girdiği, en büyük fonksiyonu üstlendiği en önemli alandır. Allah bize dini gönderdi, Hz. Peygamber de uyguladı, o günden bu yana bütün Müslümanlar aynı şeyi yaşayıp aynı şekilde düşünseydi bu çekilmez bir hal alırdı ve katı şekilcilik Müslümanlar arasında egemen olurdu. Bu, dinin evrensel boyutuyla da bağdaşmazdı. Onun için **dinî yorumları doğuran rasyonel sebepler** vardır:

Bunlardan birincisi **insan** unsurudur. Kimi insan tepkicidir, kimi insan biraz daha hoşgörülüdür. Kimi insan arabulucudur, bütün insanlar farklı karakterlidir. İşte tüm bu karakterler o insanların dinî düşüncesi üzerinde önemli bir rol oynamıştır.

İkincisi ise **toplumsal yapı**dır. İçinde yaşadığımız toplumun kendine göre bir yapısı vardır. Bu yapı bizim anlayışlarımız üzerinde etkili olmaktadır. İbni Haldun'un söylemi üzerinden gidecek olursak işte; hadari, bedevi, kara, sahil, imparator, kentli köylü, medeniyet havzaları ve bunların refleksleri ve bizim tarihimiz üzerinden de bakarsak acem, Arap, efendi köle, yönetilen, mevali gibi sınıfsal farklılıklar insanların dinî düşünceleri üzerinde etkili olan temel faktörlerdir.

Buna bir örnek verirse; değişik toplumsal yapıların üretmiş olduğu farklı dindarlık tipleri vardır. Mesela, Abbasiler döneminde Bağdat'ta yaşayan bir hanımefendi, kadıya başvuruyor. Diyor ki; benim eşimin aşireti çok büyük, gelen gideni fazla, ben bunlara hizmetkârlık yapamam. Kadı efendi bakıyor kadın aristokrat, eşi de aristokrat ve "sen başka bir ev tutacaksın, eşin de hizmetkârlar bulup misafirlerine hizmet ettirecek, sen bu misafirlere hizmet etmek zorunda değilsin" diye karar veriyor. Şimdi bunu bir fetva kitabından okudunuz diyelim, siz bunu tutup da "İslam'ın hükmü budur" diye insanlara dayatmaya kalkarsanız ya da bir kadın çocuğunu emzirmek zorunda değil, mutlaka sütanne tutulacak dersiniz toplumun kültürüne aykırı hareket etmiş olursunuz. Demek ki Mekke'de, Medine'de veya başka bir Müslüman coğrafyada tarihin belirli bir kesitinde uygulanan bir dinî yorum veya örf, adetler, dinin yorumu olarak değil de din olarak anlaşılmaya çalışılırsa çok çeşitli sorunlar ortaya çıkar.

Farklı dinî yorumları doğuran diğer bir etken ise **siyasi olaylar**dır. Örneğin Siffin ve Cemel gibi iç savaşlar bugün Müslümanlar arasında varlığını sürdüren mezheplerin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin hazırlamıştır. İslam dünyasının Şiilik ve Sünnilik olarak iki farklı kampa bölünmesinde temel sebep siyasidir. Siffin ve Cemel savaşlarının sebebi; "**Kim yönetici olacak?**" sorusudur. Hz. Peygamber'den sonra vahyin kesilmesiyle ilk kuşak Müslümanlar yeni çıkan sorunları sağduyu ve hikmet ekseninde çözmeye çalıştı. Ama söz konusu siyasi çekişme olunca nahoş bir tablonun ortaya çıkmasına engel olunamadı. O günün siyasi konjonktürü içinde meydana gelen olaylardır bunlar. Konuya böyle baktığımızda ilk Müslümanlar arasın-

da ortaya çıkan siyasî ihtilafları, dinin bir parçası olarak görüp bugüne taşırsak, onlardan daha büyük bir suçu biz işlemiş oluruz. Bu konuda Mürcie gibi hareket ederek Müslümanların işledikleriyle ilgili hükmü Allah'a havale etmek gerek. Biz de onların durumunu Allah'a bıraktık. İşte bu iki mezhebin ayrılığa düştüğü noktanın siyasi olduğunu bilerek Müslümanları ikiye bölmek de mantıklı olmadığını kavramak gerekir.

Müslümanların **diğer kültürlerle karşılaşması** da farklı mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Mesela Mısır; kültür, medeniyet ve siyaset havzasıdır. Afrika havzası, Hint Altkıtası, bunların hepsi birbirinden farklıdır. Emeviler döneminde gerçekleşen büyük fetihlerle Müslümanlar farklı dillere, farklı ırklara ve farklı dinlere mensup insanlarla karşılaştılar ve onlarla birlikte yaşadılar. Bu hayatı sürerken önlerinde iki yol vardı: Ya şekilci bir dindarlığı esas alıp beraber yaşadığı insanlarla arasına mesafe koyacaktı ya da din ile dinin yorumunun birbirinden farklı olduğu bilinciyle hareket edecekti. Bu ikinci yöntemle hareket edenler fütihat hareketleriyle genişleyen İslam coğrafyasının Müslümanlaşmasını kolaylaştırdılar. Türkler, Farslar, Kürtler, Arnavutlar vb. kavimler dillerini, dinin evrensel ruhuyla çelişmeyen kültürlerini, örf ve adetlerini koruyarak Müslüman kimliğini bugüne kadar devam ettirmiştir.

Ebu Hanife, İmam Şafi, İmam Malik gibi İslam âlimlerinin öncülüğünü yaptığı bir dinî anlayışı benimseyen Müslümanlar, dinin hangi kısmının evrensel, hangi kısmının yerel olup farklı yorumlara müsait olduğunu, hangi kısmının kültürel bir boyut kazandığını görerek ve ona göre davranarak bu coğrafyalarda kendine yer edinmiştir. Allah'a hamdolsun bugün umre ve hacc ibadeti için toplumun büyük kesimi Hicaz'a gidiyor. Oralarda dünyanın çeşitli yerlerinden gelen farklı Müslümanları ve farklılıkları görüyor ve eleştirirken dini eleştirmiyor, dinine hâlel getirmeden şahısları ve yorumları eleştiriyor. İşte hikmet budur. Eğer bu hikmet yoksa bu farklılıkları hemen çatışmaya dönüştürebilirsiniz.

Farklı mezhep ve ekollerin ortaya çıkmasında müessir olan diğer bir sebep de **dinî naslar** yani âyet ve hadislerin nasıl anlaşılacağı meselesidir. Mezhepler yukarıda bahsettiğim bazı temel saiklerle ortaya çıktıktan sonra her mezhep veya ekol kendi görüşlerini, kendi varlığını rivayetlerle, naslarla meşrulaştırmaya çalışmıştır. İtikadi mezhepler için bu böyledir genelde. Fıkıh ekolleri ise biraz farklı gelişmiştir.

Müctehid, halk arasında yaşar ve halkın muamelattaki sorunlarına bazı çözümler üretir, insanlar o görüşleri tutar ve gelişir. İtikadi mezhepler ise böyle gelişememiştir. Örneğin Selefilik, Eşarilik ve Maturidîlik böyle gelişmemiş. Müslümanlar arasında inanç alanı dâhil birçok meselede ortaya çıkan bazı sorunlar vardır ve bu sorunlara karşı verilen cevaplar süreç içerisinde ekolleşerek bugünkü Kelamî mezhepleri ortaya çıkarmışlardır.

Metinlerin bir kısmı muhkemdir ve aynı şekilde anlaşılır, bir kısmı da müşabihdir ve farklı anlaşılmaya müsaittir. İşte bu dinî metinler üzerinde kısmen konjonktürel yorumlar yapılmıştır. Bazıları doğrudan metni alarak karşımıza çıkar ve "Allah böyle buyurdu" der. Selefilerin yaptığı budur. Cahilce takvim yaprağından öğrendikleri âyetleri yorumlayıp ahkâm keserler. Karşı çıkarsanız, "Allaha karşı mı çıkıyorsunuz?" derler. Etrafınızda bu gibi insanlar çoktur. Bu doğal bir şey değil. Biz buna dinî metinler üzerinde konjonktürel yorum yaparak bir tekel kurma işi diyoruz. Buradan beslenir tekelci yapılar.

Değerli arkadaşalar,

İşte bu temel sebeplerden dolayı Müslümanlar arasında çıkan **farklı yorumlar doğaldır**. Doğal olmayan ise Müslümanlara ait olan bu tarihsel tecrübeyi dinin yerine ikame ederek olduğu gibi sürdürmeye çalışmaktır. Ve bizim aslında tarihsel tecrübemiz bu konuda çok öğretici örneklerle doludur.

Biz maalesef bugün fikren fakirleştik, son yüz yılda fakirleştik. İmparatorluk havzamızdan koparak fakirleştik. Neden? Çünkü bizden önceki selefe bakın onlar hiçbir zaman tarih içinde ortaya konan tecrübeyi din yerine koyarak dinle özdeşleştirecek bir formla açıklamamıştır. Tarihte ortaya çıkan fikhî, kelamî mezhepler, kurucularının adı ile anılmıştır. Bu büyük bir zihnin yani dini anlamışlığın bir pratiğidir. Yani şimdi Emeviler, Abbasîler, Selçuklular, Osmanlılar, Müslüman değil miydi? Bunlar kendi kurdukları devletlerin başına Emevi İslam Devleti, Abbasi İslam İmparatorluğu, Osmanlı İslam Cumhuriyeti diyemezler miydi? Fakat onlar çok olgun düşünüyorlardı. İtikadî anlamda Eşarîlik, Maturidîlik diyoruz fikhî anlamda Şafîî, Hanefî, Caferî diyoruz, şimdi bunlar İslam'ın dışında bir şey mi, tasavvufî anlamda Nakşî, Kadirî, Bektaşî diyoruz, Mevlevî diyoruz ve bunların hepsi kurucularının ismiyle anılıyor. Bu bize büyük bir zenginlik katıyor.

Onların ortaya koydukları tarihsel tecrübeyi dinle özdeşleştirmiyoruz.

Bu büyük bir zenginliktir. Ama son yüzyılda İslam dünyasında sömürgeleştirilen Müslüman zihin, kendini konumlandırırken maalesef tepkisel davranmıştır. Önce siyasette bunu yaptı, 'İslam devleti' dedi, sonra 'İslam ekonomisi' dediler. İslam bankası, İslam devleti denirse birileri de çıkar hepimiz için önemli olan dinî bir sembolü veya bir kavramı kendisine çıkar sağlayan markaya ve metaa dönüştürür. Bunlar doğru değildir, bizi zihnen küçülten şeylerdir.

Bu durum, yenilginin ardından din diline sığınma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. İran'ın ismi, Pakistan'ın ismi İslam devleti, İslam cumhuriyeti. Suudi Arabistan, bayrağında tevhidi, İran ise lafza-i celali sembol olarak koymuştur. Selefileri biri, Şii'leri bir diğeri kışkırtıyor. Birbirlerini tekfir eden ve birleriyle savaşıyor bu iki aşırı uç, bizi de aralarındaki savaşa çekmek istiyorlar. Bizim bu yaşananları yeniden sorgulamamız gerekiyor. Yeni bir din dili inşa etmemiz gerekiyor. Tarihte Ebu Hanife, İmam Maturidi veya İmam Şafii, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî kendi isimleriyle anılan bir yorum ortaya koymuşlar ve bu yorumlar bugün de devam ediyor. Bugün eğer biz de bu yorumlardan herhangi birini din yerine koyup, bunlardan birine karşı çıkarak, dine karşı çıkmış gibi değerlendiriyorsak, yanlış yapıyoruz demektir. Bundan dolayı da Müslümanların beşerî, aklî/ictihadî olan ve yerel unsurlar içeren tecrübelerine ilahî ve evrensel olan İslam'ı özdeşleştirmememiz gerekmektedir.

Günümüz İslam dünyasını bir kısıpaca alan ve nefes almasını zorlaştıran politikalara alet edilen dinî yorumların başında Şiîlik ve Selefilik gelmektedir.

Şiîlik İslam'ın Katolik bir yorumudur. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra "Müslümanların yöneticisi kim olacak?" sorusu karşısında, sahabenin kahir ekseriyeti kendi aralarında birini seçme anlayışındaydı. Hz. Ebubekir, Benî Saide sakifesinde yapılan seçimle yönetime geldi. Sonra Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in tavsiyesiyle halife oldu. Hz. Osman ise dar kapsamlı bir şûrâ ile seçildi. Hz. Ali ise Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından yönetime geldi. Şimdi buradan baktığımızda Hz. Peygamber'den sonra yönetim konusunda Müslümanlara dört farklı yöntem bırakılmıştır. Müslüman zihin bu çatışmadan, bu değişimden ayrı bir din çıkarmadı. Hatta Osmanlılar sahabenin isimlerinin dindarlar arasındaki çatışmaları körükleyen bir mühimmat olarak kullanıldığını görmüş ve buna son vermek için vahdetin sembolü

olan camilerin kubbelerine ilk dört halife ile Hasan ve Hüseyin'in isimlerini nakşetmiştir. Bununla da "Ben ilk Müslümanlar arasındaki siyasî ayrışmalardan, ihtilaflardan ayrı bir dinî yorum çıkartmıyorum ve ihtilafları körükleyen bir unsura dönüştürmüyorum" mesajını vermiştir. Bu muazzam bir siyasettir. Bu bizim siyaset düşüncemizi ortaya koyuyor.

Ehl-i Sünnet'in siyaset düşüncesi beşerîdir ve içtihadı dayalıdır. Müslümanlar kendi aralarında bir araya gelirler ve kendileri için **aslah** olanı seçerler ve uygularlar. Ama Şiiliğin siyaset düşüncesi bundan farklı hareket etmiş ve **masumiyet** zırhına büründürülmüş, karizmatik lider merkezli bir itikad geliştirmiştir. Şiiliğe göre Hz. Peygamber vefat ettikten sonra imamet Hz. Ali'nin hakkıdır ve kıyamete kadar da ancak onun soyundan gelenler imamlık yaparlar! Ancak Hz. Ali ve onun soyuna ait olan bu hak gasp edilmiştir! İşte bu yaklaşım siyasetin dinleştirilmesi yani itikadlaştırılmasıdır. Bundan dolayı da Şiilik pür siyasi bir oluşumdur ve masum imam teorisi bu oluşumun en bariz göstergesidir.

Peygamberlerin maddi ve manevi mirası nedir, sorusuna Şiilik bu teoriyle cevap vermeye çalışmıştır. Oysaki Hz. Peygamberin bize bıraktığı mirası vahiy ve sünnettir aslında. Bu mirasın da müçtehitler tarafından yeniden yorumlanabilir olduğuna inanırız, bizim tarihsel tecrübemiz bunun şahididir. Ama siz eğer; "Bu manevi mirasın yanında bir de maddi miras bıraktı, o da Fatıma üzerinden gelen soydur." derseniz ana bünyeyi oluşturan Müslümanlardan ayrı hareket etmiş olursunuz. Eğer bu anlamda Hz. Peygamber'in damadı olmak bir üstünlük olsaydı Hz. Osman'ın da üstün olması gerekirdi, çünkü Hz. Osman da Hz. Peygamber'in kızıyla evliydi.

Muaviye b. Ebi Süfyan, Hasan el-Basri çizgisinden gelen Ehl-i Sünnet uleması tarafından da dinde olmayan saltanatı getirdiği için eleştirilir. Ama bu eleştiri bir kin ve nefrete dönüştürülerek nesilden nesle aktarılmaz. Peki, Muaviye'den sonra Yezid'i veliaht atamasını eleştiriyoruz da neden Hz. Ali'den sonra Hz. Hüseyin'in imam olması gerektiğini ileri süren anlayışı eleştirmiyoruz? Tabii ki Hz. Hüseyin Yezid'den daha evladır imamet için, ama yöntem aynıdır ve verasete dayalıdır. Yani yöntem olarak aynı şey değil mi? Beşerî bir tercihtir bu. Bu, dinin itikadî bir boyutu değildir.

Şiilikten dinin evrensel, yapıcı ve kurucu bir boyutu çıkmaz. Neden? Çünkü **tepkiseldir, asalet peşindedir**. Belirli bir sulbün belirli bir nesebin

sürekli yönetici olmasının peşindedir. Bunu siyaseten daha iyi bulduğu için savunabilir ama bu durumu dinin bir itikadı haline getirip savunduğu zaman ortaya büyük bir sorun çıkmaktadır.

1979'da İran'daki yeni devrimle birlikte Ahbâri Şii ekolün İmamı bekleme teorisini rafa kaldırdı bunun yerine beklenen İmamın makamında oturacak ve onun adına hükmedecek **velayet-i fakih** teorisi uygulamaya başladı. Bugün İran'da bu teorinin fiilen uygulaması, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Mesela Veliyy-i fakihin bir içtihadına karşı çıktığınızda aynı zamanda dine de karşı gelmiş oluyorsunuz. Şimdi buradan Şii düşüncesini bir günah keçisi olarak görüp Müslümanların bütün günahını onlara yüklemek istemiyorum. Bu bir zihin eleştirisidir.

Ehl-i Sünnet'te de buna yakın görüşler var. Biz velayeti fakih demiyoruz ama bazı zatların seçilmiş olduğuna ve o yolun onların sulbünden devam etmesi gerektiğine inanıyoruz. Aynı yaklaşım burada da varsa ve selefilik veya sufilik gibi farklı isimlerle anılmasının bir önemi yoktur. İsimleri farklı olsa bile içerik olarak biraz önce eleştirdiğimiz zihniyetin aynısıdır. Bu zihniyet İran'da Şiilik olarak, Arabistan yarımadasında Vahhabilik veya Selefilik olarak, başka bir coğrafyada da sufilik olarak var olmuş olabilir. Bu zihniyet farklı kültürler içerisinde farklı isimlerle kendini ortaya çıkartıyor.

Şiiliğin topyekûn homojen bir hal alıp kendi içindeki ihtilafları bertaraf etmesi 1979'dan sonra gerçekleşti. Şiilik bu tarihe kadar hiç olmadığı kadar homojen bir yapıya dönüştü. İran, Ehl-i Sünnet çoğunluğun içinde yaşayan azınlık konumundaki Şiileri kendi tarafına çekmeyi çok iyi başardı ve maalesef bizim İslam dünyasındaki otoriteler de o azınlıkları İran'ın kucağına itecek politikalar izledi. Mesela Saddam Kürtleri, Şiileri öldürdü ve oradaki-ler de İran'a yaklaştı. Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn de aynı politikaları uyguladı. Yani bu tehlikeyi biz kendi ellerimizle davet ettik. Malik b. Nebi'nin dediği gibi "sömürülmeye elverişliyiz" maalesef. Kısaca, sömürülme-ye elverişli bir ortam hazırlıyorsun ki gelip seni sömürgeleştiriyorlar.

Mezhepçi dilin kazananı İran'dır. Bugün mezhepçilik ve Sünnicilik yapanlar İran'ın ekmeğine yağ sürmektedir. Ve İran, din üzerinden azınlıkta olan diğer Şii guruplara ve hatta Alevilere şu mesajı vermektedir: "Bak, bu Sünniler sizi ezecek!" diyerek dış politikasında kullanılabilir bir malzeme haline getiriyor. Mesela Zeydiliği ele alırsak Zeydilik, Şiilik'ten daha çok

Sünniliğe yakındır. Hatta 2005 yılında Yemen'e yaptığım bir seyahatte San'a Üniversitesi'nde bir akademisyenle tanışmıştım. Kalam ve Mezhepler Tarihi alanında ihtisas yaptığımı söyleyince, bana; "Siz bizi yani Zeydileri nerede konumlandırıyorsunuz?" diye sormuştu. Ben de "Klasik kaynaklarımızda olduğu gibi Zeydiliği Şiilik içinde tasnif ediyoruz." deyince sitem etmişti. Yani kendilerini o mezhepte görmüyorlar. 90'lı yıllarda kendisi de bir Zeydi olan Ali Abdullah Salih yine Zeydi olan Husîlerin yaşadığı bölgelere birkaç defa bomba yağdırdı. Yani zulm ede ede zorla İran'a yaklaştırdı onları! Şunu unutmayalım. Haseki'de ihtisas eğitimi alan sizler, günümüzde din dilini oluşturmada önemli bir konumdasınız. Mezhepçi bir dilin kazananı Müslümanlar olmayacaktır. Bundan uzak durmamız gerekmektedir.

Selefilik de Asr-ı Saadet'i günümüze olduğu gibi transfer etmeye kalktı. Dinî metinleri literal bir şekilde yorumladı, aklı ve içtihadı bir kenara bıraktı ve örnek almak yerine taklit eden bu düşünce, kullandığı teolojik dil ile her şeyi rehin aldı yani ona "helal" buna "haram" diyerek hayatın çekilmez bir hal almasına sebep oldular. Hayatın tamamını din dili üzerinden rehin aldılar. Yani onların haram dediğine helal dediğinizde hem Allah'a hem de dine karşı gelmiş oluyorsunuz. Bugün İslam dünyasında varlığını sürdüren ve İşid gibi örgütlerle özdeşleştirilen bu katı yaklaşımın Müslümanlara bir faydası yoktur. Bu yapının Sünni kökenli olması bir şeyi değiştirmiyor. Aynen Haşdi Şa'bi veya Hizbullah örgütlerinin Şii kökenli olmasının bir şeyi değiştirmedigi gibi. Dünyanın diğer coğrafyalarında bu ve benzeri yapılar üzerinden tüm Müslümanlar olarak mahkûm ediliyoruz.

Yerel ve kültürel unsurlara baktığımızda Endonezya'ya kadar Müslümanların giymiş oldukları kıyafetlere bakın hepsi birbirinden farklıdır. Bu bir **zenginliktir**. Dinî yorumun yerel kısmını oluşturan bir zenginliktir bu. Ama birileri, çıkıp da bunun içerisinden bir çeşidi alıp "İslam'ın emrettiği tek kıyafet budur." derse orada problem çıkar. Şimdiki mevcut kavgamız da bunun üzerinden yürümektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Müslümanlara ait yerel unsurlarını, örf-adetlerini göz ardı etmeyen ama bu farklılığı dinin evrensel bir kaidesi haline getirmeyen bir dindarlık anlayışına doğru yürümemiz lazım. Tarihsel ve yerel tecrübeyi de evrenselleştirmeden kendi yapısı içinde bırakmamız gerekiyor.

Bizim inşa edeceğimiz **din dili** negatif bir dil de olmamalı. Kılık kıyafetle şekilci dindarlığı öne çıkartarak ve sosyal alanı tekfir edip toplumu tekfir ederek ve her yeni bidat kabul edip dışlama da bizim dilimizde yer bulmamalıdır. Sürekli Müslümanda kusur arama bakış açısı bizim bakış açımız olmamalıdır. Sosyal alanı tahkim edip toplumu tekfir etme de yeni çıktı. Bizim toplumumuzda böyle bir şey yoktu.

Şiiliği tekfir etmek de bize Selefilik'ten gelen bir dildir. Ehl-i Sünnet anlayışında böyle tekfirci bir yaklaşım yoktur. Selefiler aynı zamanda mezhepçiliği sürekli körüklemektedirler. Aynı cephede ortak düşmana karşı savaşılan Afgan Selefilere basit uygulamalardan hareketle birbiriyle uğraşmıştı. Şimdi Suriye'de de şahit olduğumuz manzara budur. Suriye'de rejimin ömrünü uzatan da Işid belasıdır. Diğer bütün muhalifleri din üzerinden dışlayan da Işid'dir. Hiçbir zaman kâfirle savaşmamış, düşmanı Müslüman cephede arayan bir zihniyettir bu zihniyet.

İslam dünyası Selçuklular dönemi öncesinde yaşadığı bunalımlı dönemi yaşamaktadır. Bugün bir Arap-Pers sürtüşmesi var ve bu mücadele din ve mezhep üzerinden yürütülmektedir. Geçmişte Bâtıniler ve parçalanmış beylikler birbirleri ile olan mücadelelerinde gayr-i Müslimlerle kolayca ittifak yapıyorlardı. Bugün de yaşanan budur.

Selçuklu modelinden ilham almamız gerekiyor. Nizamiye medreselerinde aşırı dinî yorumları dışlayan bir bakış açısı gelmiştir. Ana bünyeyi temsil eden bir kurucu zihniyet modeli inşa edildi. Ve İslam dünyasını 600 yıl huzurla yöneten bir Osmanlı Devleti'nin temelleri Selçuklular'da atıldı. Bugün de İslam Dünyası böyle bir kaos yaşamakta. Ana kırılma noktası Şiilik ve Selefilik üst kalıbı olan Arap-Pers sürtüşmesi tüm etnik fayları ile harekete geçirmiştir. Şiilik ve Selefilik gerilimi toplumsal zemini buluyor ve maalesef bölge dışı ittifaklar da aynen eski dönemde olduğu gibi işin içine girmiş durumdadır.

Bu sorunu aşabiliriz. Yaşadığımız problemleri kendi etnik veya mezhebi kimliğimize sığınmadan sahip olduğumuz ortak evrensel değerlerin hakemliğinde çözebiliriz. Yaşadığımız coğrafyayı bir barış ve esenlik yurduna, Daru's-Selam'a dönüştürebiliriz. Bunun için de özellikle sizin gibi dinî mesuliyet gerektiren makamlarda bulunan müftü ve vaiz adaylarına büyük bir sorumluluk düşüyor. Hitap ettiğimiz insanlar ile din arasında sağlam ve

sahih bir köprü kurmak arzusu ve temennisiyle hepinize teşekkür ediyorum,
değerli arkadaşlar.

İnsan İlişkilerinde Güven ve Sevgi'nin Rolü

İbrahim Zeyd GERÇİK

Yönetim Psikolojisi Uzmanı ve Eğitimci

15 Şubat 2016

İbrahim Zeyd GERÇİK

Yönetim Psikolojisi Uzmanı ve Eğitmen

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 1992 yılında mezun oldu. Aynı üniversitede Davranış Bilimleri Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi'nde Sosyoloji Öğretmeni (1993-1995); Kırıkkale Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi Öğretmeni (1995-1998) olarak görev aldı. Eğitim, Halkla İlişkiler, Araştırma Planlama alanlarında yönetici olarak çalıştı (1998- 2003). Özel bir eğitim ve danışmanlık firmasında "İnsan Kaynakları Uzmanlığı" programını tamamladı.

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü "İşletme Yönetimi" bilim dalında doktora çalışmalarına devam etmektedir.

2003 yılından beri yönetim ve yönetim psikolojisi alanlarında şirket ve kurumlara yönelik eğitim ve danışmanlık hizmeti vermektedir. Halen İstanbul Şehir Üniversitesi Yaşam Boyu Öğrenim Merkezi bünyesinde, Yönetim Psikolojisi Uzmanı ve Eğitmen olarak görev yapmaktadır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde Allah Rasulü'nün 40 hadisi gizlidir. Bazı şiirlerinde, hadisleri özümseyerek yerleştirmiştir. Örneğin "Sevelim, sevillelim bu dünya kimseye kalmaz" dizelerinde de bunu görebiliriz. Dostlar; Yunus bu dizelerinde, insan ilişkilerinde dört ilkeye vurgu yapmaktadır:

Birinci ilke: Güveni inşa et, belirsizliği ortadan kaldır. Kurumlar ya da insanlar kendi değerlerini, sınırlarını ortaya koymadıkları müddetçe, belirsizlik ortadan kalkmaz. İnsan ilişkilerinde birinci kural belirsizliği, bilinmeyi ortadan kaldırmaktır, güveni inşa edebilmektir.

İkinci ilke: Allah Rasulü yöneticilerini bir göreve atadığında onlara söylediği bir yönetim ilkesi vardır: "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, sevdin, korkutmayın." İşte Yunus'un buraya yerleştirdiği hadis bu; "Kolaylaştırınız." İnsan beyni kolay olanı tercih eder, yalın olanı tercih eder, karmaşıktan uzaklaşır. Onun için din kolaylık üzerine kurulmuştur. Yalnız maalesef bizim kültürümüz zorluğu sever. Bizim kültürümüz, sevgiden çok korkuyu ortaya çıkartır. Yakınlaşmaktan çok otoriteyi ön plana çıkartır.

Üçüncü ilke: Yunus derki; gönülleri yakalamak istiyorsanız, öncü ve model olmak istiyorsanız kendi varlığınıza hediye vermeniz gerekir, insanları bağlamak istiyorsanız sevmeniz gerekir, yani fedakârlıkta bulunmanız gerekir. İnsanlar akıllarıyla yönetilmez, insanlar duygularıyla yönetilir.

Dördüncü ilke: İktidarına, ilmine, hiçbir gücüne güvenme. Hiçbir şey kalıcı değil. Ölüm her an gelebilir. Kalıcı olana odaklan, kalıcı olanı inşa et, kendini esere dönüştür.

Bugün sizlerle insan ilişkilerinde insanları ayakta tutan gelişimi hızlandıran iki temel değer üzerine bilgi paylaşımı yapacağım; **güven** ve **sevgi**. Ola-

yı psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendireceğiz. Aslında birçoğumuz bu konulara hâkim olduğumuzu zannediyoruz. Belki bir hatırlatma, belki bir pekiştirme olacak, Cennetin Krallığı filminden bir sahne ile başlayacağız. Selahaddin filminde Selahaddin düşman devletin kralına; "Kraliçen, askerlerin, tüm halkın, onlara hiç zarar gelmeyecek, onların emniyetle geçişine izin veriyorum." der. Kral; "Hristiyanlar şehri aldığında tüm Müslümanları katletti. Ya sen de katledersen?!" dediğinde; "Ben Selahaddin'im!" der. Ben Selahaddin, diyor. Ben inandığım dini var kılarım. Ben inandığım dini yaşıyorum. Varlımda güveni, umudu, geleceği inşa ederim. Liderliğin omurgası güven duygusunu inşa etmek, yaşamak, yaşatmak, buna uygun standartları ilişkileri kurabilmektir. Bu konuda daha ileri bir okuma yapmak istiyorsanız iki kaynak söylemek istiyorum; dünyadaki bazı ülkelerin ve şirketlerin niye ele geçtiğini kavrayabilirsiniz. Bunlardan bir tanesi Francis Koyama, kitabın ismi; Güven. Diğer kitap Stefan Covey, kitabın ismi; Güven.

Arkadaşlar, arkanızdaki resimde gördüğünüz Süleymaniye Külliyesi'dir. Birazdan onunla ilgili çözümleme yapacağım. Yalnız, Biraz önceki filmdeki güven kelimesine dönmek istiyorum. Güven en basit anlamında zarar vermemek, bozmamak, kirletmemek, insan fıtratını, mekânı, doğayı, ilişkileri bir denge noktasında tutabilmektir. Allah'ın insan psikolojisine yerleştirdiği iki temel değer ve duygu var; bunlardan biri güven ve diğeri sevgidir. Güven olmadan sevgi ile iş yapamazsınız. Sevgi, aidiyet, bağlanma ve bağlandığı şeyi koruyabilme, mücadele edebilme.

İnsanın toprağına, insana, bir düşünceye, Allaha bağlanması..., hepsinin özünde aynı şey var. Yalnız sevgiye dönüşebilmesi için önce güveni inşa etmemiz gerekiyor. Güveni inşa edebilmek için de bazı psikolojik adımları geçmemiz gerekiyor.

Sonra **Selahaddin Eyyubi** şunu söylüyor; "Ben geçmişin öfkesini taşımam. Ben geçmişin hatasını taşımam." Onun için affedebiliyor. Güven verilebilmesi için insanın affedici olması gerekiyor. Geçmişin hatalarını öğrenmesi gerekiyor. Hatalardan çıkarım yapabilmesi gerekiyor. Bunu yapabildiği için Selahaddin yetmiş bin insanı öldürmüyor. Bunu yapabildiği için onlara özgürlük veriyor.

Aynı örneği biz Bosna savaşında **Aliya**'da görürüz. Bulunduğu yerde güveni inşa eden lider. Yanında Sırp danışmanı ve Hırvat danışmanı ile çalış-

maya devam eden lider. Kiliseleri, havraları koruyan lider. Hiçbir insanın katledilmesine izin vermeyen lider. Öfkesine, duygularına esir olmayan lider. Bunu sağlayabilmeniz için, güveni inşa edebilmek için hatalardan öğrenmek, doğru yerde özür dileyebilmek ve affedebilmek gerekiyor.

Sonra Selahaddin'e soruyor şövalye; "Kudüs'ün değeri nedir?" diyor. Selahaddin; "Hiç!" diyor. Şimdi sizlere soruyorum: Hiçiniz ne? Her şeyiniz ne? Bu kritik bir konudur. Bir insanı liderliğe taşıyacak temel şeylerden biri budur. Hayatta sizin için vazgeçilecekler ne, vazgeçilmeyecekler ne? Niçin mücadele edersiniz? Hayatınızın anlamı ne? Vizyonunuz ne? Nerede olmak istiyorsunuz? Niçin mücadele edersiniz?

Selahaddin 20 yıl boyunca yumuşak yatak yüzü görmedi. Bir ahit verdi kendisine: "Kudüs'ü Müslümanlara yeniden armağan edeceğim." Ve 20 yıl boyunca toprakta yattı. Çünkü "Müslümanlar ezilirken ben konforlu bir yatağa giremem" dedi. Onun için Selahaddin oldu. Şimdi kendimize şunu soralım: Bizim hiçimiz ne, her şeyimiz ne? Çünkü lider olmaya götüren şeylerden biri budur. Hangi değerler sizi besliyor? Hangi değerler için mücadele ediyorsunuz? Hangi değerlerle şahsiyetinizi inşa ettiniz?

Çünkü güveni besleyen bazı temel değerler var. Güvenden bahsettik ya. Şimdi arkamızda Süleymaniye Külliyesi var. Benim yazmış olduğum bir yazı var. Yönetimi, yönetimdeki liderliği, planlamayı anlamak için Osmanlı'nın en iyi bir örneği. Süleymaniye Külliyesi'nden Yönetim, Liderlik ve Çözümleme.

Süleymaniye Külliyesi 459 yaşında. Üç büyük deprem yaşadı. Buna rağmen eserde en ufak bir çatlama, çökme meydana gelmedi. Çünkü güvenle doğrudan bağlantılı bir değer, toplumda ve yönetimde içselleşmişti. **İhsan** değeri... Yaptığın her şeyi kusursuz yap. Yaptığın her şeyin en iyisini yap. Yaptığın her şeyi güzel yap. Çünkü sen Müslümansın. Güzeli yansıtmaktan sorumlusun. Yaptığın her şeyi sağlam yap. Çünkü geleceğe miras bırakacaksın.

Yaptığın her şey şahsiyetinin, varlığının yansımasıdır. Yaptığın her şey bir tanıklıktır. Yaptığını sorumluluk bilinci ile yap. İşte ihsan budur. Yaptığın her şeyi en iyi şekilde yapabilmek, güzel yapmak, sağlam yapmak ve yaparken yüksek sorumluluk bilinci ile yapmak. Minaresi 76 metre uzunluğunda. Buna rağmen hiç yıkılmadılar. Çünkü Sinan ve ekibi minarelerin temelini depremlere dayansın diye ray sistemi yerleştirdiler, 459 yıl önce. Bizim

insanımız şu anda günü kurtarmaya çalışıyor.

Yaklaşık 200 yıldır günü kurtarmaya çalışıyoruz. Oysa Osmanlı bir iş yaparken on yıl, yirmi yıl değil, yüz yıl sonrasını kafasına koymuştu. Osmanlı daha doğarken kafasında bir vizyon vardı. Osmanlı'da vizyona karşılık "kızıl elma"ydı. Vizyon ileride olmak istediğiniz yerdir. Allah Rasulü Hendek Savaşı'nda insanlar tir tir titrerken âyetteki ifadeye göre; "Göğüsler daralıp, kalpler yerinden çıkmak üzereyken" ve 'her şey bitti' diye düşünülürken, insanlara vizyon çiziyordu. "Kisra'nın sarayları sizin olacak. Roma'nın sarayları sizin olacak." diyordu.

Hedefi, vizyonu olmayan insan odaklanamaz. Kurum odaklanamaz. Bizim kurumlarımızın çoğunun gelecek vizyonu yok. 5 yıl sonra 10 yıl sonra 20 yıl sonra nerede olacaklar, kapasitelerini nasıl geliştirecekler, bunu düşünmüyorlar bile. Hep siyasal imajla yaşıyoruz. Gösterişle uğraşıyoruz. Osmanlı'yı farklı yapan da buydu. Riski, problemleri ve engelleri hesaplıyordu. Bir tepenin üzerine, eğimli bir araziye, deprem bölgesine bir eser yapıyorsunuz. En ince ayrıntısına kadar hesaplama yapıyorsunuz.

Modern camileri gezdiniz mi? Hepsinin bir tane kapısı var. Osmanlı bütün camilere en az üç tane kapı koyardı. Kriz durumlarında rahat boşaltılsın diye. Oysa bizim modern camilerde bir tane kapı vardır. İçeride biri seslenirse; "bomba var" dese cemaat birbirini ezecek! Biz sonrasını düşünmüyoruz. İşte güvenin temelinde bu var.

Güven; bir işi yaparken bir sonraki adımı düşünmekle ilgili olan bir şey. Çünkü, zarar vermeyeceksin. Yaptığından sorumlusun. Külliye'nin temelinde küresel bir planlama yapmışlar. Yarım küre şeklinde yapmışlar. Deprem nereden gelirse gelsin her yer aynı şiddette sallanıyor. Zeminin kuru kalması için onlarca kuyu kazmışlar ve toplanan suyu kanallarla taşımışlar. Zemin ıslak kalırsa bina kayar. Bütün bunlar risk hesaplaması.

Biz risk hesaplaması yapmıyoruz. Geçenlerde Türkiye'nin ünlü kurumlarından birinde eğitim verdim, hiçbir risk planlaması yok. Bir risk olursa ne yapacaklarının hesaplaması yok. 'Takdir-i İlahi' denir sonra. Kendi zulmümüzü sonra Allah'a ihale ediyoruz! Allah zulmetmiyor, biz kendimize zulmediyoruz. Çünkü güveni kurumsal işlerimizde hesaplamıyoruz. Güven riskleri hesaplama ile ilgi olan bir şey, 'ben zarar vermeyeceğim' demelisiniz.

Şimdi güvenin psikolojik boyutuna girelim. Tütsüye dönelim dostlar. Acaba bu adam tütsüyü neden yaktı diye merak ediyorsunuz. Bir çıkarımı olan var mı? A şıkkı; adamın fark edilmeye ihtiyacı var. Mesela bir toplumda insanların kendilerine olan güven duygusu zayıflamışsa, kimlik algıları zayıflamışsa gösteriş, kendini fark ettirme ihtiyaçları artar. Bu bizim toplumumuzda çok yaygındır. Giyimiyle, markasıyla, kartvizitiyle, aldığı eğitimlerle sürekli kendini göstermeye çalışırlar. Çünkü kendilerine inanamıyorlardır. Sahip olarak kendilerini iyi hissetmeye çalışıyorlardır. Fark edilme ihtiyacı için yakmadım.

B şıkkı; mekâna anlam ve güzel koku katmak için. C şıkkı; adam tütsü şirketleri ile ortaklaşa çalışıyor... Yakmamın tek bir nedeni var: Tarihsel bir hikâyenin zihninizde daha iyi yer etmesi için. Belki duymuşsunuzdur. Öğrenmede birden fazla duyu organına hitap ederseniz alınan bilgi zihne daha kolay yerleşir. Şu an bu koku beyninizin koku bölgesine hitap ediyor. Tütsünün kokusu ile alınan bilgi arasında bir bağlantı kuruyor. Dokunuyorsanız, işitiyorsanız, görüyorsanız, kokuyu alıyorsanız bilgi hızla zihninize, hafızanıza yerleşiyor.

Fahreddin Razi'yi bilirsiniz. Büyük Selçuklu devletinde 12. yy. sonu 13. yy. başlarında yaşamış, ilmin zirvesinde, matematiğin zirvesinde bir insan. Sizler daha çok tefsir alanından tanıyorsunuz ama matematik, felsefe, tıp ve fizik bilimleriyle tefsirinde yeni bir metod denemesi yapıyor. Fahreddin Razi ilmî bir konu üzerinde çalışırken (kimilerine göre Asr Suresi tefsirinde) kilitleniyor. İnsan, zihni kilitlendiği zaman ne yapması gerekir? Hikmet elçisi der ki; "tebdil-i mekânda hayır var", yani zihnini kilitlendiği yerden kurtar. Zihnin bir problemi çözebilmesi için problem alanından uzaklaşması gerekiyor. İster iletişim problemi yaşayın ister ilişki ya da işle ilgili, zihninizi oradan uzaklaştırmadıkça zihniniz o problemi çözemez. Çünkü odaklanamaz. Duygusal tepki verir. Problemden uzaklaşmanız gerekir. Ertelemelisiniz, biraz olayın dışına çıkmalısınız.

Fahredin Razi de çalışmayı bırakıyor. Sıcak bir yaz günü bunaltıcı bir havada şehrin merkezine doğru yürümeye başlıyor. Şehre yaklaşıncı çarşıdan ilginç bir ses yükseliyor. Adamın biri bir şeyler satıyor ama satarken şöyle sesleniyor; "Sermayesi eriyen bu adama merhamet edin!" Razi düşünüyor. Bu adam ne satıyor ki sürekli kaybediyor. Sesin olduğu noktaya gidince adamın sıcak yaz gününde insanlar ferahlasın diye dağdan buz getirip sattı-

ğını ve buzun sürekli eridiğini görüyor. Eridikçe de adamın emeği ve kazancı gidiyor. Ve adam 'merhamet edin' diyor. Razi diyor ki; "İlk defa bu manzarayı görünce gerçekten hayatın bir su gibi parmaklarımın arasından aktığını hissettim. Sermayemiz sürekli eriyor. Biz kendimize ne kadar merhamet ediyoruz?" diye soruyor Razi. Peki, Sermayemiz sürekli eriyor, biz insanlara ve hayata ne kadar merhamet ediyoruz?

Bir toplumda **merhamet** kaybolduğu anda psikolojik hastalıklar hızla artar, basit problemler devasalaşır. Ve bu toplumun modernizmle beraber sürekli kaybettiği değerlerden biri de merhamet. Merhamet güven kayboldukça daha hızlı kaybolur. Merhamet deyince aklınıza ne geliyor? Rahmet, şefkat... Peki kelime anlamı ne? Diğergamlığınız varsa, duygudaşlığınız varsa modern anlamda empati beceriniz varsa, merhamet kurulabiliyorsunuz.

Peki, merhamet ne demek? Bir varlığı ezen bir zulmü, bir engeli, bir sıkıntıyı kaldırmak için harekete geçmek ve kendi varlığından vermek demektir. Bu bir hayvan için de, bir bitki için de bir insan için de olabilir. Susuz kalmış bir bitkiye su vermeniz bir merhamettir. Bir insanı dinlemeniz merhamettir. Bir insanın, bir varlığın bir sıkıntısı varsa ve o sıkıntıyı çözecek gücü yoksa sıkıntıyı çözmeye yardım etmeniz ve onun için harekete geçmeniz ve ihsanda bulunmanıza merhamet deniyor. Bu doğrudan güvenle alakalıdır. Güven yoksa merhamet de yok. Peki, güven neyle başlıyor?

Bu arada tütsü katıydı, sertti, yandıkça içindekini vermeye başladı. Bir insanın içinde onu yakan bir derdi yoksa potansiyel yetenekler harekete geçmiyor. Kendinizi adadığınız bir varoluş amacınız yoksa gerçekten yeteneklerinizi enerjiye dönüştüremiyorsunuz. Yani insanın içinin acıması gerekiyor. Bir şeylere dertlenmesi gerekiyor. Dertlenirse o zaman içindeki yetenekler harekete geçmeye başlıyor. İkincisi paylaştıkça özgürleşiyoruz. Ve insanlar ancak severlerse paylaşabilirler. Paylaştıkça katılıktan kurtulabiliyoruz. Bütün paylaşmayanlar korkak olanlardır. Paylaşabilenler cesurlardır. Çünkü gerçek zenginliğin farkındadırlar. Cimriler hep biriktirirler. Çünkü korkaktırlar. Biriktirme korku üzerine kuruludur. Sevenler ise neden korkup korkmayacağını bilen insanlardır. Tütsüyü neden yaktığımızı açıkladık. O zaman söndürebiliriz. Belki birilerini rahatsız edebilir.

Peki, insanın kendisine merhamet etmesi nasıl bir şeydir? Hani Razi,

sermayemiz eriyor, hayat eriyor diyor ya... Tütsü yakmamın nedeni bu. Hepimizin sermayesi bitiyor. Bir insanın kendine merhameti nedir? Bir insanın kendine merhameti demek; önyargılarından, hırslarından, korkularından arınabilmesi demektir. Arındığınız anda hayat enerjiniz doğru bir yere doğru gitmeye başlıyor.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı Devleti'nin zirvesi aynı zamanda krizin başlangıcıdır. Her zirve kendinizi yenilemezseniz çöküşün başladığı dönemdir. Kurumların ve kişilerin belli dönemlerde kendilerini yenilemeleri gerekir. Onun için Kur'an-ı Kerim'de 40 yaşa vurgu vardır. Toplumsal dönüşüm 40 yılda bir olur. İnsanın olgunlaşma yaşı erkeklerde 40, kadınlarda 35'tir. İnsan, hayatında bazı evrelerden geçer. Her evrede kendini sorgulaması, yenilemesi gerekir. Yenilemezse üretkenliği durur.

İbni Haldun da toplumsal değişimi 40 yıl üzerinden hesap eder. Allah Rasulü'ne de peygamberlik 40 yaşında gelmiştir. Nesiller 40 yılda bir dönüşür. Biliyorsunuz Musa Peygamber'e bağlı olmayan kavmi 40 yıl boyunca Tih Çölü'ne mahkûm edilir. 40 yıl sonra yeni bir nesil gelir. Cumhuriyeti böyle okuyun, çok iyi anlarsınız. Cumhuriyetin kurulduğu tarihinden bugün geldiği evrede değişimi daha iyi anlarsınız. Her kırk yıl da bir kriz dönemi olur. Ekonomide her 30 yılda bir kriz başlangıçları olur. Bu Allah'ın sünnetullahı, bir evrensel ilkesidir. İşte Kanuni de bir kriz döneminin sultanı. Zirvedeki yalnız... Dönemi aslında medeniyetin zirveye doğru gittiği bir dönem.

Bir yönetim mimarisi üzerinde Süleymaniye külliyesini okursanız Osmanlı'nın başarısının arkasındaki temel prensipleri yakalayabilirsiniz. Halil İnalcık'ın 'Devleti Aliyyesi'ni okursanız Osmanlı'yı kutsallaştırmadan anlayabilirsiniz. Çünkü biz çok şeyi kutsallaştırırız. Gerçeklikten uzaklaştırırız. Kanuni Sultan Süleyman sütkardeşi Yahya'ya soruyor; "Bir devlet ne zaman yıkılır?" Yahya mektuba şöyle karşılık vermiş; "Neme lazım Sultanım." Yani 'beni ilgilendirmez' demek istemiştir. Kanuni bu sefer muhafızlarını alıp Yahya'nın yanına gidiyor. 'Yahya, ilmine hürmeten ayağına kadar geldim', der Kanuni. 'Yahya, neden bana böyle bir cevap verdin?' deyince; "Sizin bana sorduğunuz sorunun en kısa ve en özlü cevabı budur", diyor.

Eğer bir kurumda, bir devlette yöneticiler, insanlar bir hata, bir çirkinlik, bir yanlışlık gördüklerinde umursamıyorlarsa güveni kaybederler. Güveni kaybederlerse geleceği de kaybederler. Güveni ayakta tutan en temel şey;

fark etmek ve **umursamaktır**. Onun için hikmet elçisi; "Selamı yayın" diyor. "Fark edin.", "İnsanı fark edin", "Varlığı fark edin." Güven fark etmekle başlıyor. Fark edebilmek için kendimizi üstün bir yere koymamamız gerekiyor. İnsanlara, varlıklara eşit olmanın ötesinde zayıf bir varlık olduğumuzu ve haddimizi bilmemiz gerekiyor.

Tevazu ile ilim birleşmediği müddetçe gerçek anlamda güven inşa olmuyor. Bir Japon bilim adamı üç farklı kaba pirinçler koyarak pirinçler üzerinde bir deney yapıyor. Bir ay boyunca kendine iltifat edilen pirinçler mayalanarak gelişiyor. Hakaret edilen pirinçler kararıyor. Görmezden gelinip umursanmayan pirinçler ise bozulmaya yüz tutmuştur. Bu deneyi yapan Doktor Ematu; "Çocuklarla iletişimde en fazla zararı umursanmayanlar görüyor!" demiştir. 0-3 yaş insanı ruhsal gelişiminde kilit dönemdir. Modernizm bize diyor ki; çalışma hayatına gir. Girsinler, zararı yok. Çalışma hayatına girerken evlatlarınızı dışlarsanız n'olacak?

Bugün gezi gençliği diye bir gençlik var değil mi? Gezi gençliği'nin temel özelliği annesinden yeterli güven duygusunu alamamış olmasıdır. 0-3 yaş döneminde çoğu kreşlerde büyüdüler. Aidiyet bağları gelişmedi. Kimlik duyguları gelişmedi. Kendilerini bir yere ait hissetmedikleri için çabuk saldırıyorlar. Peki, aidiyet bağını inşa eden kim? %75 oranında anne. 0-3 yaş döneminde eğer çocuk annesinin dışında bir kişi tarafından büyütülüyorsa ve büyütülüyorken de yer yer o bakıcılar değişiyorsa çocukta **aidiyet, bağlanma** ve **sevgi** duyguları tam olarak oturmuyor. Belirsizlik hâkim oluyor ve ileriki yıllarda çabuk savrulmaya başlıyor.

Neden evlilikler çabuk bir şekilde boşanma ile bitiyor? Niyet insanlar birbirlerine tahammül edemiyorlar?... Kilit unsurlardan bir tanesi çocuğun 0-3 yaş aralığında güven ve sevgi ihtiyacının karşılanmasıdır. 0-3 yaş döneminde bir çocuğun kreşe verilmemesi gerekir. Bakıcılar tarafından büyütülmemesi gerekir. Ama modern hayat bize ne diyor? Kadın çalışsın... Kadın çalışırken anneliğini yok saymaması gerekir.

Bugün babalığı ve anneliği yok sayıyoruz. Erkekler babalığın hakkını vermiyor, kadınlar anneliğin hakkını vermiyor ve sonuçta kimliksiz gençler yetişiyor. Kendi dinî değerlerini dahi taşıyamayan gençler var. Anlatmak istediğim şey şu: Ematu diyor ki; "Umursanmayan dağılmaya başlıyor." Peygamberimiz diyor ki; "Söz sihirdir." Çünkü söz bir enerjiyi taşır. Allah

her şeyi bir titreşimle yaratmıştır. Her şeyin bir frekansı vardır. Ve her şeyin titreşimi diğerine etki eder.

İçinizdeki enerjiyi kelimeleriniz, ses dalgalarınız bir yere taşır, bir yere etki eder gözümüzden, sesimizden, ellerimizden sürekli enerji aktarırız. Ve o enerji karşıdaki varlığı etkiler. Güvenin inşasında birinci şey; fark ediyorum, kabulleniyorum ve sorumluyum, demektir. Önce bunu yerleştirmek lazım. Allah ana rahminde bebeğe 4. aydan itibaren şefkat sesleri ile öfkeli sesleri ayırt etmeyi öğretiyor. Bebekler aslında bizim onlara yaptığımız iltifat kelimelerinin manalarını anlamasalar da o kelimelerin yaydığı olumlu enerjiyi hissediyorlar. Annesi sert şeyler söylediğinde anne karnında büzümeye başlıyorlar. Şefkatli ifadelerde ise rahatlıyor. Annesine şiddet uygulandığında aynı korkuları o da yaşıyor. Bir bebeğin eğitimi anne rahminde 3 aydan itibaren başlıyor. Bir kadın stres yaşıyorsa, kabullenilmiyorsa, o bebek zaten kaygılı ve sıkıntılı olarak doğuyor.

Bir insanın zihninde bir bilginin davranışa ve alışkanlığa dönüşmesi için o bilginin kırk defa veya kırk gün tekrar etmesi gerekir, o yüzden "bebeğin kırkı çıkmak", "lohusanın kırk gün mezarı açıktır", "bir adama kırk defa deli desen deli olur" gibi deyimler vardır. Beyin 21 günden sonra tekrarlanan bilgiyi zihinsel şemalara yerleştiriyor. 40 günde alışkanlık yani içselleştirme boyutu başlıyor. Onun için Bektaşî'ye demişler ki 40 gün namaz kıl bir daha bırakmazsın. 40 gün öğrenmenin kilit unsurudur. İradeli insanlarda bu 21 günde olur. Beyin 40 günde yeni haritalar oluşturur. O yüzden çile de 40 günde doldurulur. Siz 40 gün boyunca kendinize ve insanlara doğru mesajları vererseniz yeni haritalar oluşturmaya başlarlar. Güveni etrafınızda inşa etmek istiyor musunuz? 40 gün boyunca inanarak ve hissederek, insanların güzel taraflarını görün. İyi taraflarını onlara hatırlatın.

Bizim toplumumuz eleştiri üzerine kurulu bir toplum. Hep hata arama üzerine kurulu bir toplum. İlyiği ve güzelliği yansıtmaya üzerine değil. Onun için bizim toplumumuzda mümin müminin aynası olamıyor. Çünkü sürekli hata arıyoruz. Örtücü olmuyoruz, şefkatli olmuyoruz. Karşımızdaki varlığın iyi ve güzel taraflarını görmüyoruz. Karşınızdaki insanı dönüştürmek istiyorsanız, onun güçlü taraflarını, güzel taraflarını ona hatırlatmanız gerekiyor. Fark etmek ve güveni inşa edebilmeniz için. Ve bunun en doğal süresi 40 gündür.

Müzik dinlediğimizde ruh dünyamız değişir. Osmanlı, müziği tedavi yöntemi olarak kullanıyordu. Bunu ilk başlatan da Farabi'dir. Selçuklular da hastanelerde bunu kullanıyorlardı, Kayseri Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi'nde. Osmanlı, Beyazıt Külliyesi'nde, Edirne'de, Süleymaniye'de müzikle terapi yöntemlerini kullanıyordu. Osmanlı'da musiki makamlarını bilmeyen bir adam, müezzinlik yapamazdı.

Bazı insanlar, yanımıza gelir, varlıklarıyla rahatlarız. Birkaç kelime ederler, dinginleşerek rahatlarız. Nedeni, vücutlarındaki içselleşmiş olan enerjinin bize akmasıdır. Halk arasında bu enerjinin adı, nazardır. Eğer gözünüzdeki enerji negatif akıyorsa, negatif etkiliyorsunuz; pozitif akıyorsa pozitif etkiliyorsunuz. Hikmet Elçisi der ki; "Sevdiğiniz insanlara, sevdiğiniz kelimelerle söyleyin."

Yeni doğan bir bebeğin vücudunun %80'i, yetişkin bir insanın vücudunun da 3'te 2'si sudur. Allah Teâlâ; "Biz canlıları sudan yarattık." buyurur. Su, yanıcı ve yakıcı (birbirine zıt olan) iki maddenin birleşiminden meydana gelmiştir. Kadın ve erkek birbirine zıttır. Ama birleşiminden tam bir insan meydana gelir. Allah, zıtlar arasında öyle bir denge kurmuştur ki, bu zıtlar insanı, hayatı ve medeniyeti oluşturmuştur. İslam Medeniyeti'nde bunun adı Tevhid'tir. Zıtların belirli bir dengeyle bir araya gelip birbirini desteklemesidir.

Şimdi burada, iletişim psikolojisi ve yönetim açısından ilkelerle hidrojen ve oksijen Allah'ın onlara verdiği görev nedeniyle birbirlerini reddetmiyorlar. Birinci kural bu. Farklılıklarını kabulleniyorlar. Evlilikler, kurumsal birlik-telikler taraflar, birbirlerinin farklılıklarını reddettiği müddetçe devam edemez. Taraflar birbirini değiştirmeye çalışırsa çatırdama başlar. Osmanlı'nın başarısı, bunu çözmesinden kaynaklanıyor. Süleymaniye Külliyesi inşa edilirken tam 20.000 kişi çalışıyordu. Bunların onbini Hristiyan, onbini de Müslümandı. Çünkü o dönem Osmanlı'nın nüfusunun yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan idi. Aynı dengeyi camide de kuruyorlar. Sırp ile Müslüman beraber çalışıyor. Temelleri Ermeniler kazıyor. Farklı inançtaki insanlar, inanmadıkları bir dinin medeniyetini güçlendirmek için emeklerini, zekâlarını ortaya koyuyor. Çünkü onları reddetmiyor, bilakis onları kabulleniyor.

Bizim bir türlü sağlayamadığımız temel şeylerden birisi bu: **Kabullenme**. Güvenin inşası için birinci adım, farklılıkların kabullenilmesi. Şu anda Türki-

ye'deki en büyük sorunlardan biri bu. Sadece siyasette değil, iletişimde, kurumsal ilişkilerde de bu böyle. Kendi mezhebimize yakın olanı seçiyoruz, hemşerimizi seçiyoruz, ideolojik yakınlığı olanı seçiyoruz. Mezhepçilik, din noktasına geliyor.

Konuşacağımız dili, etnik özelliklerimizi biz mi seçtik? İnsanlar, seçmedikleri şeyi niçin yüceltirler? Birinci olan şu; etnik kimlik, kültürel kimlik, cinsel kimlik. Erkek ya da kadın olmayı kim seçiyor? Erkek olunca, üstünlük mü kazanılıyor? Mesele, bizim seçmediğimiz şeyleri önce kabullenmemiz gerekiyor. Din, buna "kader" diyor. Kaderi kabullenmezseniz çatışma kaçınılmazdır.

Güvenin inşası için önce Allah'ın seçimini kabullenmemiz gerekiyor. Rengi, dili, kültürü, etnik yapıyı ve bunların içindeki gizi görmeniz gerekiyor. Din eğer karakter üzerinde inşa olmamışsa o din sağlam durmuyor. Omurga, değerler... Omurgayı inşa eden de, ailedir.

Aile temel değerleri vermediyse, o çocuğa istediğin kadar dini bildir, istediği kadar namaz kılsın, olmuyor. Temel değerleri oturtman gerekiyor. İnsanlar dinî kimliklerini sorgulamaya başladıkları zaman seçiyorlar. Çok az insan sorguluyor. Çoğu insanın dinî kimliği taklittir. Bir dönem 40 kadar İlahiyat 3. sınıf öğrencisine ders verdim. "Aranızda meal bitiren var mı?" diye sordum. Bir tane bile okuyan çıkmadı. Kastım, mealden dini anlamak değil. En azından mealde ne anlatılıyor, bunu işaret etmek, sorgulamak. Başka bir konferansımda da Peygamberimiz'in hayatını okuyan var mı? diye sordum. Yine bir kişi bile çıkmadı. Eğer gerçekten dini içselleştirmek istiyorsak kaynaklara gitmemiz lazım.

Osmanlı diğer kültürleri kabullendiği, asimile etmediği için Cezayir'de 400 yıl kaldı. Fransa kabullenmediği için 100 yıl kalabildi. İkincisi, benzerlikleri yakalamak. Kudüs'te şehrin ana kapısının üstünde "La ilahe illallah İbrahim halilullah" yazar. Bunun sebebi, birleştirmek, benzerlikleri yakalamaktır. Etrafınızdaki kişi, farklı ırktan, kültürden, kimlikten de olsa, o da insan olduğu için benzerlikleri yakalayabilirsiniz.

İletişim ve güven, benzerliği yakaladığınız zaman oluşmaya başlar. İnsanlar ortak değerlerde, ortak duygularda, ortak amaçlarda, ortak ihtiyaçlarda ve ortak faydalarda bir araya gelirler. Benzer noktalarda bunları ne kadar yakalıyorsanız, onları kabullendikten sonra onların enerjisini yönete-

bilirsiniz. Osmanlı bunu bu şekilde başardı. Farklı ırklar, Osmanlı'ya böyle hizmet etti. Kabullenme ve benzerlik ilkelerini sağladığınızda güven oluşur.

Üçüncü aşama, kilit aşamadır: **Paylaşım**; bilginin, duygunun, deneyimin, emeğin karşı tarafa dengeli bir şekilde aktarılmasıdır. Hikmet Elçisi; "Engelleri kaldırmak istiyorsanız, hediyeleşin." diyor. Hatta insanların kalbini İslam'a ısındırmak için ilk dönem mal verilmiyor muydu? Gelişen kurumlar, kendi içerisinde bilgiyi, deneyimi birbiriyle paylaşan kurumlardır. Bu oluştuğunda bağlanma duygusu ve sevgi oluşuyor.

İlişkilerde güvenin oluşması için bazı temel davranış biçimleri vardır. Dürüstlük, kişinin söz, düşünce ve eylemlerinde tutarlılığıdır. Bir insanın duyguları, yüz ifadelerine, jest ve mimiklerine yansır. Buna eski ifadeyle, lisan-ı hal denir. Bunu topluma hitap eden insanlar olarak sizin iyi bilmeniz gerekiyor.

İnsanlar bir konuyu ilgiyle dinliyorlarsa başları hafifçe sağa ya da sola yağıttır. Bu, ilginin çok yüksek olduğunu gösterir. Bu, beynimizin hangi lobunun o anda aktif olduğuyla ilgilidir. Kişi anlattıklarınızla ilgileniyorsa bakışları size dönük, omuzları diktir. Baş hafifçe öne doğru gitmeye başladıysa yorulmaya başladığının göstergesidir. Bir insanın dürüst olup olmadığını söylediği kelimelerle beden dili arasındaki uyumdan anlarsınız. Hükümet sözcüleri bu yüzden konuşurken ellerini kullanmazlar. Gözlerimiz ve ellerimiz içinde olduğumuz duygusal durumu en fazla aktaran yerlerdir. Buna dikkat edelim.

İkincisi, doğrallık. **Doğallık**, kendiniz olmanızdır. Başkasına benzemeye çalışmamanızdır. Eksiğinizle kendinizi kabullenmenizdir. Bunu kabullenirseniz, acziyetinizi fark ederseniz, diğerlerinin ne dediğini umursamadan kendinizi aktarabilirseniz kabul görmeye başlarsınız.

Üçüncüsü, tevazudur, erişilebilir olmaktır. **Tevazu**, haddini bilmek demektir. Kişi kendini tanıdıkça haddini bilir. Güçlü ve zayıf yanlarının farkında olmak demektir. Onun için, Mimar Sinan imzasını "Fakir" diye atar.

Dördüncüsü, özür dilemektir. Beşincisi, esnekliktir. Esneklik, ahlaki ilkelerinizle çatışmadığı müddetçe değişmeye ve gelişmeye uyum sağlamaktır. Güveni oluşturan unsurlardan birisi de, ciddiyette dengedir. Ciddiyette denge, nerede, nasıl hareket edeceğini bilme halidir. Aslında davranışların adil bir şekilde konumlanmasına, ciddiyette denge diyoruz.

Yedinci unsur, **olumlu düşüncedir**. Bu, Peygamberimiz'in "Güzel zan edin" dediği şeydir. İnsanların iyi taraflarını görmektir. Olaylar meydana gelmeden, olumsuz düşünceye kapılmamaktır. Gülümsemek ve doğru yerde insanları güldürmektir. Allah Resul'ünün güçlü bir mizah yeteneği olduğunu duymuşsunuzdur. Yüzünüzde tebessüm yoksa baştan reddediliyorsunuz. Tebessüm, kendi iç dünyanızda tutarlı ve barışık olduğunuzu yansıtır.

Bir diğer unsur, tanıştıktan sonra insanlara isimleriyle hitap etmektir. İnsan beyninin en duyarlı olduğu frekans, kendi ismidir. Güveni oluşturmak için karşımızdakinin öncelikle varlığını kabul edeceğiz. İletişim ve ilişkilerimizde aramızda benzer şeyleri, ortak noktaları bulmaya çalışacağız. Güven varsa, sevgiye geçiş, umuda bir yol var. Güvensizlik, korkuyu doğurur. Korku, tamamen negatif bir durum değildir. Dünyadaki yeniliklerin çoğu, korku kaynaklıdır. İnterneti icat eden de Pentagon'dur. Korku belli bir noktada insanın gelişimini tıkadığında onu engelleyen onu boğan en temel duygulardan biridir. Celaleddin Rumi; "Sevgi bilmenin ve anlamanın meyvesidir. Bir şeyi bilmiyorsan, tanıımıyorsan, onu sevemezsin. "Aklın yoksa yandın, ya kalbin yoksa o zaman zaten yoksun!" diyor.

Çocuklarda öğrenme güçlüğü'nün en büyük sebebi güven problemidir, kekelemenin de sebebi güven problemidir. Çocuk korkuyorsa öğrenemez. Toplumda korku problemi olursa insanlar cemaatlara yaslanır, toplumda milliyetçilik artar, önyargılar artar ve bölünmeler başlar.

İnsan kelimesi nisyandan ve ünsiyetten gelir. Unutmanın olumlu boyutu yaşadığımız travmaları unutmaktır. Olumsuz unutma ise insanın temel değerlerini unutmasıdır. İnsan merhamet, adalet gibi temel değerlerini unuttuğunda ise zalimleşir. Ünsiyet ise, insanın alışmasıdır. Bağ kurmak ve tutunmaktır. Alışma olmadığında ise ilişkilerde aşınma olur. O yüzden birbirlerini desteklemeyen evliliklerde aşınma meydana gelir.

İnsan bağ kuramazsa dengesini kaybeder. Psikolojide bunun karşılığı depresyondur. İnsanın tüm öyküsü **tutunma** öyküsüdür. Önce ana rahmine tutunur. 0-3 yaş döneminde anneye tutunur. 2 ila 3 yaşında da anneden özgürleşmeye başlar. Şahsiyet oluşması için özgürleşmesi gerekir. Ama bizim kültürümüzde çocuğun özgürleşmesine izin verilmez. Aşırı koruyuculuk sevginin boğucu olmasına sebep olur. Çocuk daha sonra aileye, sonra

arkadaşlara sonra ideoloji ya da dine tutunmaya başlar. İnsanın tutunmasını sağlayan temel duygu sevgidir. İnsan sevdiği müddetçe tutunur.

Allah'ı severse insan Allah'a bağlanır, O'ndan korkuyorsa O'na bağlanamaz. Dinde sürekli vurgulanan şey korkudan çok sevgidir. Hz. Hacer'in Safa ile Merve arsında yaşadığı şey insanın zıtlar arasındaki gerilimini anlatır. Hz. Hacer korku ile umut arasında geriliyordu. Hz. Hacer Safa ile Merve arasında koşarken İsmail'e bakıyordu. İsmail sevgi ve umudu temsil ediyordu.

İslam süreç odaklıdır, Batı ise sonuç odaklıdır. Hz. Hacer'de de bu görülür. Peki, sevginin kelime anlamı nedir? "Sevi"den gelir. Sevi; öz, cevher Arapça'da tohum demektir. Allah tüm varlıkları tohumdan yaratmıştır. Her tohum her toprakta yaşamaz. Birinci kural tohumu kabullenmen gerekiyor. Onun eşsizliğini, farklılığını kabullenmen gerekiyor. Kabullenmek saygı ile oluyor. Karşındaki varlık farklıdır, ona istediğin şekli veremezsin. Nesnelere şekil verebilirsin ama insana şekil veremezsiniz.

İradesine saygı duymadığımız müddetçe insanı kazanabilmemiz mümkün değildir. Bu bitki de olsa böyledir. Birinci adım kabullenmektir demiştik. Fidan ektiniz, belirli zamanda su vermeniz, belirli zamanda gübre vermeniz gerekmektedir. Yani emek ve hizmet vermeniz gerekmektedir. Karşınızdaki insana emek vermiyorsanız engelleri kaldıramazsınız. "Fedakâr" kelimesi Farsça kökenlidir. Fedâ; içinden inanarak, isteyerek demek, kâr ise, emek demektir. İnanarak ve isteyerek verdiği emek. Zorla değil.

Üçüncü aşama ise sabırdır. **Sabır**; bir şeyin olgunlaşması için elindeki kaynakları sürekli, doğru şekilde kullanıp tevekkül haline geçmektir. Sevginin oluşması için sabırdan sonra gerçek güç kaynağını sürekli hatırlayarak dua etmek gerekiyor.

Beşincisi ise **adalettir**. Adaletin kelime anlamı ise her şeyin olması gereken en doğru yere konumlandırılmasıdır. Sevgi adaletle ilgili olan bir şeydir. Karşındaki varlığı bozmayacak şekilde sevgiyi vereceksin. Örneğin bir çocuğa sevgi vermediğinizde özgüveni gelişmez, çok fazla ilgi gösterince de sizi yönetmeye başlar. İşte burada sorumluluk devreye girer. İster şirket yönetin, ister çocuk büyütün, ister kurumsal aidiyet oluşturmaya çalışın, hepsinde bu adımları geçmeniz gerekiyor. Sevginin diğer anlamı aidiyettir. Mücadele ettiğin şeylerle kendini bağlamak. Benimsemek, kimlik duygusu.

Süleymaniye'yi, Sultanahmet'i gezmeyen çocuk medeniyetini nasıl sevecek ve ona nasıl bağlanacak? Bir şeyin duygu boyutunu oluşturmazsanız bilgi içselleşmez. Şu anda bu bilgiler ilmelyakin mesabesindedir. Bilginin irfan dediğimiz boyutu ancak yaşamakla meydana gelir. Burada da duygusal boyut bu aşamalardan geçince bağlılık oluşuyor. Karşılıklı iki varlığın birbirlerine bağlanmasına, tutunmasına sevgi diyoruz. Karşılıklı birbirimize tohum ekiyoruz. Evlenenler birbirlerine emek vermediği için evlilikler yürümüyor. Kurumlar emek verilmediği için büyümüyor, gelişmiyor. **Sevgi** en kısa ifadesiyle karşımızdaki varlıkla gelişmek, tutunmak için insana özümüzden vermektir.

Sevgiyi anlamak için bizim kültürümüzde bazı handikaplar var. Sevgi yakmadan ısıtmaktır. Sevdığımızı bağlılık içinde özgür kılmaktır. İnsanın içindeki yetenekleri harekete geçirebilmektir özgürlük. Toplumumuzda temel sorunlardan birini anlamak için Babam ve Oğlum filmi güzel bir örnektir. Yönetmen filmde kültürel bir problemimizi yakalamış. Hep çocuğun hatalarını görme ve genelleme ile hiç yeteneklerini görmeme. Bu en çok yaptığımız hatalardan biridir.

İstemediği halde çocuğunu kendi istediği yere yönlendirmek. İnanmadan ikna etmeden bir şey yaparsanız bir yerden patlak verir. Çoğu zaman babalar ve anneler yapar bunu, bazen de devlet; siyaset dilinde bunun anlamı "halk için halka rağmen"dir. Halk için yaparsınız her şeyi ama halkı dinlemeden. Din, istişare et diyor, dinle diyor, fikrini al, tanı duy, saygı duy diyor ama baba ne diyor; "bilmez, anlamaz" diyor. Otoriter bir sevgi anlayışımız var. Bugün toplumumuzda hâlâ çocuklar aile içinde açıktan sevilmez. Oysa Allah Rasulü; "Merhamet etmeyene merhamet gösterilmez." diyor.

Din topluma nüfuz etmiyor. İnsanlar gücü adaletten ve sevgiden daha çok istiyor. Geçmişte adaletin, değerlerin yanında saf tutuyorduk bugün gücün yanında saf tutuyoruz. Bunu ailede de yapıyoruz, kültürde de siyasette de yapıyoruz. Bizim siyasetimiz aşk ilişkisi; sorgulama, itaat et. Sevgide ise sorgulama vardır.

Bu filmde baba ile oğlu arasındaki temel problem; dinlememe. Baba çocuğunu çok seviyor, çocuğuna bir dünya kuruyor ama çocuğunu dinlemiyor. Ailede insanlar birbirlerini dinlemiyor, kurumlarda çalışanlar ve yöneticiler birbirlerini dinlemiyor. Zorla elbise biçip zorla giydirmeye çalışıyoruz. Se-

verken boğuyoruz maalesef. İhtilaller niçin yapılıyor. Adam olmayan çocuk dayakla adam ediliyor.

Genlerimizde güç ve itaat var. Sonra sorguluyoruz, neden soru sormuyorlar diye. Çocuktan özür dilemiyoruz. Çocuk güçlü olan özür dilemez diye düşünüyor. Güçlü olmaya çalışıyor çocuk da. Siyasette bile bugüne kadar çok az yönetici hata yaptığında özür dilemiştir. Güven yerleşir mi böyle? Bu yüzden güce fazla meylediyoruz. Güvene değil de güce meylettığımız için güven duygusu oluşmuyor. En temel sıkıntılarımızdan biri bu. Otoritemizi kaybederiz korkusuyla ne babalar çocuklarına sevgilerini ifade ediyor ne de kocalar hanımlarına. Hâlbuki Rahmet Elçisi "sevginizi ifade edin" buyuruyor. Okuyoruz, biliyoruz ama uygulamıyoruz.

İnsan ilişkilerinde sevgiyi yerleştiren ve pekiştiren bazı davranışlar var. Zamirleri doğru kullanmak bunlardan biridir. Kuran-ı Kerim'de Allah neden "biz" diyor. "Biz" bütünlüktür, biz sorumluluktur, biz aidiyettir. Ben olmak farklılıkları vurgular, biz olmak bütünlüşmeyi getirir. Ortak noktaları vurgular. Bir insanla biz diye konuşursanız problemleri kolaylıkla çözersiniz, ben sen diye konuşuyorsanız çatışma kaçınılmazdır. Zamirleri kullanırken yakınlaşmak istiyorsanız "biz"e ağızınızı alıştırmanız gerekiyor. Bizim ülkemiz, bizim kurumumuz. Bizim geleceğimiz, bizim ailemiz... Halbuki "biz" bizim ülkemizde en az kullanılan zamirlerden biridir.

Olumlu geri bildirimlerde bulunmak da en az yaptığımız şeylerden biri. Mümin mümin aynasıdır hadisinde gördüğümüz de budur. Takdir etme konusunda zayıf bir toplumuz. Karşımızdaki insana destek, onay ve övgü ifadelerini kullanmamız gerekiyor. Sorunlara olumlu yönelmemiz gerekiyor. Sorunların bir daha oluşmaması için ne yapmamız gerekiyor, onu düşünmemiz lazım. Medine'de yangın çıktığında Hz. Ömer bir ekip yangını söndürmeye koşarken bazısına sadaka verin derdi. Çünkü birinin gönlü yanmış ki bu yangın çıktı. Biz insan ahını unutmaya başladık. Süleymaniye hâlâ ayakta duruyor. Durmasının nedeni çok iyi yönetim değil Süleymaniye yapılırken bir insanın ahının alınmaması için çaba sarf edilmiş. İnsan ahı alan eserler ayakta kalsa bile medeniyet algısı devam etmez, oysa Süleymaniye devam ediyor.

Rehberlik ederek insanların gelişmesi için bilgi ve deneyimi onlarla paylaşmak. Emretmemek ve rica etmek; insanlara emretmemeliyiz. Büyükle-

rimiz bizden bir bardak su istediklerinde bile “berhudar ol evladım”, “su gibi aziz ol evladım”, “Allah güzellikler versin evladım” derler. Su götürmek bile mutluluğa dönüşürdü. Bugün kaç anne, baba, yönetici bir iş yaptığında diğerine bunu hissettirebiliyor.

Utandırmamak; bir insanın eksik ve hatası varsa bunu ona tek başınayken söyleyin. İnsanlar içinde utandırmayın. Olağan üstü bir durum olmadıkça hatalar insanı geliştirir. Olumlu geri bildirimleri de kabul etmeliyiz. Kaç tane yönetici ‘beni değerlendirin’ der ve bu değerlendirmeleri düşmanlık göstermeden, bunları rehberlik olarak görür? Kaç tane yerde öğrenci öğretmenini değerlendirebilir. Biz neden eleştiriyi olumsuz yönden görüyoruz. Çünkü karşımızdaki güç odakları kendilerini gerçekten değerlendirmemize izin vermediği için biz eleştiriyi hep zayıflıkları bulmak için yapıyoruz. Öğ almak için! Karşımızdaki kişi bizi konuşturmuyor, eziyor ya, biz de ondan öç alıyoruz. Bu toplumda yalan neden çok söyleniyor, hiç düşündünüz mü? Otoriteye karşı kendini gerçekleştirmenin tek yolu yalandır da ondan. Niye insanlar kural tanımıyorlar? Çünkü otoriteye karşı kendini bu şekilde güçlü hissediyorlar.

İnşallah gönlünüze zenginlik katabilmişimdir. Allah duruşunuzu izzetli, ilişkilerinizi esenli kılsın.

